

**INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI**

**REVISTA
DE ISTORIE
A MOLDOVEI**

Nr. 2/2010

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 2 (82)
2010

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat și Drept
al Academiei de Științe a Moldovei

Colegiul de redacție *Editorial Board*

Redactor-șef
Editor of Chief

Redactor-șef adjunct
Editor-Deputy Chief

Secretar responsabil
Secretary

Ion JARCUȚCHI
doctor în istorie

Lilia ZABOLOTNAIA
doctor în istorie

Alina FELEA
doctor în istorie

Membri *Members*

Alexei AGACHI, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Leonid BULMAGA, doctor în istorie (Republica Moldova);
Ion CHIRTOACĂ, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Valeriu COZMA, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Iona CZAMANSKA, doctor habilitat în istorie (Polonia);
Demir DRAGNEV, membru corespondent (Republica Moldova);
Andrei EȘANU, academician (Republica Moldova);
Victor IȘCENKO, doctor în istorie (Rusia);
Mihai MAXIM, doctor în istorie (România, Turcia);
Constantin REZACHEVICI, doctor în istorie (România);
Vladimir ȚARANOV, membru corespondent (Republica Moldova).

Autorii poartă toată responsabilitatea
pentru conținutul articolelor publicate
Opiniile autorilor nu reflectă neapărat
opiniile Colegiului de redacție

Authors are the only responsible for the
Contents of the articles published
Authors opinions do not reflect by all means
the opinions of the Editorial Board

© Institutul de Istorie, Stat și Drept al
Academiei de Științe a Moldovei, 2010

HABITATUL RURAL DIN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE XIV–XV: DIMENSIUNI ECONOMICE (cu observații speciale asupra arealului dintre Prut și Nistru) (II)

Sergiu TABUNCIC,
doctor în istorie

Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

d) *Îndeletnicirile meșteșugărești.* În continuare vom acorda atenție ocupațiilor legate de practicarea diverselor meșteșuguri în mediul sătesc, ceea ce ne va permite să cunoaștem mai detaliat stadiul economic la care au ajuns colectivitățile rurale în cursul perioadei studiate. În cadrul activităților cotidiene ale locuitorilor rurali *prelucrarea lânii și a fibrelor vegetale* de in și cânepă a constituit o îndeletnicire cu pondere însemnată. Practicarea acestui meșteșug, cu o îndelungată și bogată tradiție pe tot teritoriul de la nordul Dunării de Jos, era determinată neîndoelnic de necesitățile de a produce diferite țesături, în primul rând pentru îmbrăcăminte¹. O dovadă a acestei îndeletniciri în ținuturile răsăritene ale Moldovei o constituie fusaiiolele descoperite în unele necropole și așezări. Astfel, în inventarul funerar al unui mormânt din cimitirul "Limbari" de la Hansca s-a găsit o fusaiolă lucrată din peretele unui vas specific centrelor Hoardei de Aur din Moldova, datat în prima jumătate a secolului XIV². Alte numeroase fusaiiole în curs de prelucrare s-au descoperit în așezările Brănești și Lucașeuca–„Cornul Blăjiei” și erau făcute din cioburi de vase de culoare cenușie datate în secolul al XV-lea – începutul secolului XVI³. Trebuie adăugat că în așezarea de la urmă au fost aflate, în complexe datate în secolele XII-XIV, și fusaiiole lucrate din lut ars, alături de altele făcute din fragmente de vase⁴. Fusaiiole de lut de diferite forme au fost depistate și la Tarasova, unde sunt datate în limitele secolelor XV-XVII⁵. În general se consideră că fusele prevăzute cu fusaiiole realizate din pereți de vase, lucrate din os sau modelate din lut au coexistat cu cele confecționate în întregime din lemn.

O altă categorie de dovezi privind activitatea de prelucrare a lânii sau a fibrelor vegetale sunt cele în legătură cu războiul de țesut orizontal. În acest context consemnăm că la Stâncăuți s-a găsit o piesă lucrată dintr-un os de formă tubulară de dimensiuni mici, prevăzut cu perforații speciale prin care treceau firele urzelii⁶.

Firește, șansele de a descoperi părți mai importante din războaiele de țesut rămân destul de reduse, deoarece, fiind făcute numai din lemn (material perisabil), n-au lăsat urme sesizabile.

Pentru finisarea postavurilor și a țesăturilor realizate de țărani în gospodăriile proprii se foloseau de obicei instalații cunoscute sub numele de șteze, dârste sau pive⁷, existente pe unele domenii. Ele erau acționate de forța motrice a apei și serveau la împâslitul sau îngroșarea și bătutul țesăturilor de lână, care deveneau mai rezistente, mai moi și mai călduroase. Prezența acestor instalații hidrotehnice în numeroase așezări din diferite ținuturi ale Țării Moldovei este atestată direct de documentele interne. Ele consemnează locuri de șteze, dârste sau pive la Baia⁸; șteze și dârste la Covurlui, pe Prut⁹; o piuă de bătut sumani la Baia¹⁰ și la Volhoveț¹¹; o altă piuă pe Tamaș, în satul unde au fost Radul și Orăș¹²; șteaza lui Vlașin, în hotarul satului Berchișești de pe Moldova¹³; o dârstă la Vâlsănești, pe Bistrița¹⁴; o piuă hotarul satului sub Capul Piscului (Horjăști), la Lăpușna¹⁵; mori cu șteze pe Moldova, mai jos de târgul Roman¹⁶ și la Mihăești, pe Brădățel¹⁷; șteze la Stolnici, pe Bistrița¹⁸; pive la Vâlcești și Sadna, pe Siret¹⁹ etc., mențiunile date dovedind importanța pe care producția de postav o avea atât în cadrul comunităților rurale, cât și a celor orășenești.

Precum se știe, meșteșugul țesutului este în strânsă legătură cu cel al *croitoriei*. Pentru practicarea acestei ocupații izvoarele arheologice ne oferă date importante. Avem în vedere anumite instrumente care sunt indispensabile croitorului – acul și foarfecele –, descoperite și în unele așezări din zona de est a Moldovei. Ace din fier, cu lungimea maximă de 6,2 cm, s-au găsit la Mălăieștii Vechi și Poiana²⁰, iar un exemplar cu lungimea de 6,7 cm provine de la Tarasova²¹, ele fiind utilizate, probabil, la confecționarea unor haine din țesături mai groase. Două foarfece din care s-a păstrat câte o lamă cu mâner provin de la Mălăieștii Vechi și, respectiv, Ruseni. Primul exemplar, cu lungimea totală de 21 cm, are mânerul îndoit de forma unei verigi ovale, iar cel de-al doilea, având lungimea de 11,6 cm, este prevăzut cu mâner inelar²². Materialele arheologice la care ne-am referit aici atestă așadar practicarea unui meșteșug casnic în legătură cu care sursele scrise sunt sărace.

Meșteșugul prelucrării pieilor și blănurilor, despre care vom vorbi în continuare, s-a situat în strânsă legătură cu creșterea animalelor și vânatoarea. Abundența materiei prime locale, ca și cerințele mereu sporite ale locuitorilor rurali și urbani, a stimulat desigur dezvoltarea acestuia. În mediul sătesc prelucrarea pieilor și blănurilor – domeniu cu o variată gamă de specialități (tăbăcăritul, cojocăritul, cizmăritul etc.) – a cunoscut în perioada de care ne ocupăm o largă răspândire. Din piele s-a lucrat, în fiecare comunitate sătească, încălțăminte (opinci, cizme etc.), articole de îmbrăcăminte (pentru perioada friguroasă hainele se confecționau din pielea unor animale cu blană), precum și unele obiecte folosite în ocupațiile cotidiene: chimire, pungii, curele, hamuri, căpestre, șei, saci, lațuri pentru cursele de prins animale, de asemenea teci de săbii și cuțite, tolbe de arc și săgeți etc. Se presupune că pieile tăbăcite au fost întrebuințate și pentru căptușirea, în interior, a pereților locuințelor, pentru foalele de întetire a focului în cuptoarele metalurgice și, poate, pentru confecționarea unor părți componente ale unor instrumente muzicale, cum sunt, de pildă, burdufurile de la cimpoaie²³.

Din conținutul documentelor interne rezultă prezența, de timpuriu, a unor meșteri sătești specializați în prelucrarea pieilor și blănurilor. Asemenea meșteri sunt menționați, de exemplu, într-un act emis la 5 aprilie 1448, prin care Petru al II-lea scutea de toate dările față de domnie pe cojocarii din satele Ciulinești, Roșca și Beresteni, care aparțineau mănăstirii Sfântul Nicolae din Poiană²⁴ (Pobrata).

În legătură cu meșteșugul în discuție, trebuie să amintim, fie și în treacăt, că încă de la începutul secolului al XV-lea Țara Moldovei era cunoscută ca mare furnizoare de piei și blănuri de animale domestice și sălbatică, aceste produse având o largă desfacere pe piețele din Polonia și Transilvania²⁵.

Dintre uneltele speciale folosite în prelucrarea pieilor menționăm, în primul rând, cuțitele de răzuit; acestea s-au descoperit în așezarea de la Lucășeuca – „Cornul Blăjiei” în obiective din secolele XIV-XV²⁶ și la Tarasova²⁷, Mălăieștii Vechi, Poiana și Stâncăuți, unde au fost datate în secolele XV-XVII. Lungimea totală a pieselor respective variază între 16,5 și 21 cm, lungimea lamei – de la 9 la 12 cm și lățimea acesteia – de la 1,8 până la 2,2 cm. Taișul cuțitelor este ușor curbat, iar mânerul torsionat și prevăzut, uneori, cu capăt inelar prin care trecea o verigă, pentru ca ustensila să poată fi suspendată²⁸.

În afară de ace, cele două împungătoare scoase la iveală de săpăturile întreprinse în așezarea de la Mălăieștii Vechi și Ruseni²⁹, ca și suvacul provenind din stratul de cultură corespunzător secolelor XIV-XV din așezarea Lucășeuca – „Cornul Blăjiei”³⁰, sunt și ele de pus în legătură cu existența și folosirea diferitelor obiecte lucrate din piele.

Prelucrarea lemnului. În ansamblul îndeletnicirilor practicate de comunitățile sătești în perioada studiată un loc important l-a ocupat meșteșugul prelucrării lemnului. Existența întinselor păduri din zonele est-carpătice le-a oferit locuitorilor nu numai vânat și fructe, hrană ierboasă pentru animale domestice, ci și cantități apreciabile de material lemnos din cele mai variate esențe. S-a afirmat, de altfel, „că evul mediu este o „civilizație a lemnului”, acesta având o foarte largă întrebuințare³¹. Pentru a releva importanța pe care meșteșugurile legate de prelucrarea lemnului au avut-o în dezvoltarea economiei medievale este suficient să menționăm că în această vreme majoritatea locuințelor și anexelor erau făcute din material lemnos; a fost folosit, de asemenea, la construcția unor fortificații, a podurilor de peste ape, a paramentelor pentru fântâni și amenajarea unor izvoare de apă. Mai mult chiar, lemnul intra în alcătuirea diferitelor unelte și obiecte de uz casnic (linguri, bătătoare de unt, ivăre pentru uși, furci și fusuri de tors, războaie de țesut, coafe, căldări, butoaie, lăzi, mese, scaune etc.), a uneltelor agricole, armelor (arcuri, ghioage, sulite etc.), capcanelor pentru vânatoare, precum și în componența mijloacelor pentru transport (cărute, care, carete, sănii, bărci, dubasuri). Tot din lemn, folosindu-se diferite esențe, s-a confecționat o gamă largă de instrumente muzicale, îndeosebi de suflat, precum fluier, buciume, naiuri, cavale etc. Anumite specii de arbori s-au folosit și la procurarea unor substanțe pentru colorat sau rășini, obținute din frunze, rădăcini, coajă, flori sau semințe³².

Cursul ascendent înregistrat de meșteșugul prelucrării lemnului este reflectat și de numeroasele mori și pive existente în satele din răsăritul Moldovei,

această realitate fiind confirmată, cum am avut deja prilejul să arătăm, de documentele interne³³.

În unele cazuri, meșteșugarii sătești care se îndeletniceau cu prelucrarea lemnului își valorificau produsele nu numai în sate, ci și în orașe. Acesta este, de pildă, cazul meșterilor care urmau să se stabilească în satul Negoști al mitropolitului de Roman, domnul scutindu-i la 13 martie 1466 de vamă pe cinci ani la vinderea produselor lor, între care se amintesc și vasele de lemn, în localitățile din țară³⁴.

Pentru o cunoaștere mai detaliată a meșteșugului prelucrării lemnului datele oferite de cercetările arheologice se dovedesc de maximă utilitate. Avem în vedere uneltele specifice acestei îndeletniciri descoperite în așezări. Un topor întreg, care putea fi folosit și la prelucrarea lemnului, a fost identificat la Mălăieștii Vechi³⁵, alte două la Tarasova³⁶, iar în așezările de la Stâncăuți și Poiana sunt atestate lame de topoare în stare fragmentară³⁷. Un sfredel de fier având vârful torsionat a fost găsit în așezarea de la Stâncăuți³⁸, în timp ce alte exemplare, din care s-a păstrat numai vârful, identic cu cel al piesei menționate mai sus, provin din siturile de la Brănești³⁹ și Tarasova⁴⁰. Descoperiri de sfredele de fier sunt semnalate și la Orheiul Vechi⁴¹.

Suntem înclinați să credem că cele câteva piese la care ne-am referit indică mai degrabă preocupări la nivelul meșteșugurilor casnice, puțin probabil ale unor meșteșugari specializați⁴², căci un topor, un sfredel, un cuțit, o secure, un fereștrău, o daltă sau o teslă putea exista în interiorul fiecărei locuințe.

Prelucrarea cornului și osului. Materia primă necesară practicării acestui meșteșug o ofereau animalele domestice și cele vâdate. Alături de oasele provenite de la bovine, cabaline și ovicaprine s-au folosit și diferite oase de la animalele sălbatice, îndeosebi coarne de cerb și coarne de căprior. Dintre produsele acestei îndeletniciri, în cuprinsul unor așezări rurale din secolele XV-XVII s-au descoperit rareori plăsele pentru cuțite, străpungătoare, mânere retezate din coarne de animale utilizate la cuțite și piese din os de formă tubulară prevăzute cu perforații, folosite la războiul de țesut orizontal⁴³. Străpungătoare lucrate din os au fost scoase la lumină și în una din locuințele datând din secolele XII-XIV din așezarea Lucășuca—„Cornul Blăjiei”⁴⁴.

Meșteșugul prelucrării cornului și osului a cunoscut o anumită răspândire și în mediul urban. Menționăm în acest sens că la Costești s-a găsit o săpăligă perforată făcută din corn de bovid⁴⁵, iar la Orheiul Vechi s-au descoperit numeroase oase de la bazin ale unor animale mari depozitate pentru a fi prelucrate⁴⁶.

Obținerea și prelucrarea fierului. Așa cum este cunoscut, pe teritoriul Moldovei, zăcămintele de fier lipsesc aproape cu desăvârșire, fapt ce a pus în fața cercetătorilor întrebarea firească în legătură cu achiziționarea minereului propriu-zis. Potrivit unor opinii întâlnite în literatura de specialitate, populația locală a fost nevoită să-și procure necesarul de metale prin valorificarea lentilelor feruginoase de proveniență sedimentar-aluvionară sau a lentilelor de siderit intercalate în rocile marno-calcaroase din zona carpatică a flișului⁴⁷. Minerul de fier se putea găsi și în unele formațiuni geologice din regiunea Nistrului superior. Semnificative în acest sens sunt consemnările lui Dimitrie Cantemir, care ne informează: “În ținutul Hotinului, în nemijlocita apropiere a cetății se găsesc în malurile Nistrului bulgări de

fier, făurite de însăși natura, într-atât de rotunzi, încât fără a mai fi turnați încă o dată, sunt folosiți ca ghiulele de tunuri, o singură neplăcere o constituie doar fără-mișarea fierului, de unde trebuiesc topiți încă o dată, altfel nu-s buni de nimic”⁴⁸.

S-a emis și ipoteza utilizării minereului de baltă și a unor acumulări feruginoase concentrate în sedimentele de loessuri din zona Sorocii⁴⁹. Trebuie notată și o altă supoziție conform căreia anumite cantități de minereuri de fier puteau fi aduse din zona Bugului de Mijloc, supoziție bazată pe asemănarea minereurilor descoperite în unele complexe medievale din Moldova cu cele întâlnite în această zonă⁵⁰.

Minerul de fier sub formă de magnetit și limonit se cunoștea în Moldova Carpatică în localități ca Arșița, Cârlibaba, Șaru Dornei, Rodna, Baia Coziei, Câmpulung Moldovenesc, Vatra Dornei, zăcămintele de acest fel fiind exploatare și în alte așezări din regiunea Carpaților Orientali ca Broșteni, Gura Negrii, Iacobeni, Leșul Ursului, Fundul Moldovei, Pojorâta și Baia⁵¹.

Exploatarea fierului în unele localități din Moldova este dovedită și de documentele interne. Amintim că în anul 1466, țaranii satului Negoști, menționat și cu alt prilej, erau scutiți de vamă pentru produsele vândute, printre care figura și fierul⁵². Alte documente scrise referitoare la așezări din Moldova fac mențiunea existenței unor *băi*, cu înțelesul de locuri din care se extrag minereuri⁵³. Practicarea meșteșugului prelucrării fierului este sugerată și de menționarea în documentele vremii a topicelor care indică această îndeletnicire: Faurii din ținutul Neamț, Făurei de lângă Bârlad, Faurii pe Jijia⁵⁴ etc. În unele sate din Moldova făurarii, alături de alți meseriași, erau scutiți de dări și slujbe în schimbul produselor muncii lor. În stânga Prutului, astfel de scutiri s-au dat, de exemplu, la 5 aprilie 1448, fierarilor din satele Râpciciani, Rădăuți, Dobrăcinești, Balanești, Davădăuți, ca și celor din prisaca de la Rusnădești și cea de la Visoca. Scutirea era valabilă și pentru cojocari și “orice fel de meșter” va fi la acele sate și prisăci⁵⁵.

Așa cum probează cercetările arheologice, în primele veacuri ale mileniului al II-lea, la fel ca și în cele anterioare, reducerea minereului precum și prelucrarea fierului au constituit preocupări ale aceluiași meșteșugar⁵⁶, ambele operații fiind efectuate, probabil, în apropierea locului de aflare a zăcămintului exploatat⁵⁷. Fi-rește că anumite cantități de fier brut rezultat din reducerea minereului în preajma locului de exploatare puteau fi aduse și prelucrate în ateliere de fierărie din vatra satului. Cum bine precizează autorul unui studiu, „Abia începând din secolul al XIV-lea, paralel cu lărgirea schimburilor economice, s-au creat condiții ca unii meșteri fierari să-și procure fierul de pe piața internă, nemaifiind obligați să-l obțină singuri, pe plan local, din resurse sărace”⁵⁸. Informațiile documentare existente ne autorizează să susținem că din veacul al XV-lea în piețele și târgurile orașelor din Moldova se aducea fier brut și din Transilvania⁵⁹, fiind însă greu de stabilit dacă asemenea produse de import erau achiziționate și de fierarii din mediul rural.

Cu prilejul cercetărilor arheologice întreprinse în așezările rurale din secolele XV-XVII dintre Prut și Nistru s-au descoperit materiale care atestă, în general, un interes sporit acordat meșteșugurilor legate de producerea și prelucrarea fierului. Deși în cursul săpăturilor n-au fost identificate ateliere de fierărie, ceea ce s-a găsit în unele complexe de locuire, ne îndreptățește totuși să presupunem că în preajma

lor asemenea ateliere au existat. Spre exemplu, la Mălăieștii Vechi, în interiorul unei locuințe și în jurul ei, au apărut cantități mari de zgură, numeroase fragmente de fier brut și obiecte metalice (utilitatea cărora nu a putut fi precizată), fapt care sugerează că locuința dată aparținea unui fierar, iar atelierul său se afla, probabil, în apropierea acesteia⁶⁰. În afară de această descoperire, numeroase bucăți din zgură de fier au ieșit la iveală în cursul prospectărilor arheologice de la Tarasova⁶¹.

Unele materiale recuperate prin cercetări arheologice ne furnizează anumite date asupra prelucrării minereului fieros. Menționăm în acest sens oala-creuzet (din care s-a păstrat partea ei inferioară), descoperită în pământul de umplutură al unei locuințe de la Poiana: pereții oalei conțineau zgură de fier, iar fundul ei păstra o crustă de culoare roșietică compusă din nisip fin, cernut, impregnat cu fier, grosimea căreia era de 2-2,5 cm.⁶² S-a apreciat că zgura de pe pereții oalei și din compoziția crustei provine de la reducerea minereului, creuzetul respectiv fiind în măsură să sugereze o exploatare locală a lentilelor feruginoase din depunerile sedimentar-aluvionare. Meșteșugul producerii fierului este atestat și în cadrul așezării de la Lucășeuca–„Cornul Blăjiei”, unde, în interiorul și în preajma unor complexe de locuire datând din secolele XII-XIV, s-au descoperit numeroase resturi de zgură de fier, bucăți de minereu, fragmente de țevi de lut precum și resturi de cuptoare simple de piatră folosite la reducerea minereului de fier. S-a constatat că cuptoarele respective nu erau prevăzute la bază cu orificii speciale de scurgere a metalului fluid obținut, evacuarea acestuia fiind făcută prin distrugerea întregii instalații, dar care putea fi refăcută ulterior chiar pe același loc⁶³.

Descoperirile arheologice au scos la iveală și unele unelte de fierărie, destinate prelucrării metalelor și făuririi uneltelor de muncă. De exemplu, în așezarea de la Tarasova au fost semnalate dornuri⁶⁴ folosite la perforarea obiectelor metalice și dălți⁶⁵ care puteau fi utilizate de fierari la tăiat, dar și în meșteșugurile legate de prelucrarea lemnului (la crestă, la cioplit, la scobit etc.). O daltă s-a găsit și în săpăturile de la Mălăieștii Vechi⁶⁶.

Deși în așezările medievale sătești dintre Prut și Nistru nu au fost efectuate decât cercetări fără amploare deosebită, se poate aprecia că în cadrul acestor comunități meșterii fierari au fost solicitați să făurească o gamă largă de obiecte și unelte metalice necesare activităților cotidiene ale consătenilor. În perioada de care ne ocupăm ei au realizat numeroase obiecte de uz curent și meșteșugăresc (diverse tipuri de cuțite⁶⁷ și cuie⁶⁸, ace⁶⁹, brice⁷⁰, sule⁷¹, chei⁷², lacăte⁷³, sfeșnice⁷⁴, amnare⁷⁵, urechiușe pentru căldări⁷⁶, scoabe⁷⁷, cârlige de pescuit⁷⁸, foarfece⁷⁹), arme și echipament militar (vârfuri de săgeți⁸⁰ și lănci⁸¹, buzdugane⁸², cămăși de zale⁸³, brasarde⁸⁴), instrumente muzicale (drâmbe⁸⁵), piese de harnașament (potcoave, scări de șa, zăbale, pintenii⁸⁶), unelte speciale de fierărie și pentru prelucrarea lemnului (dornuri⁸⁷, dălți⁸⁸, topoare⁸⁹, sfredel⁹⁰) și o parte din uneltele agricole menționate în primele pagini ale studiului.

Descoperirile din domeniul meșteșugului obținerii și prelucrării fierului atestă rolul pe care acesta l-a jucat în viața economică a comunităților sătești. Dat fiind însemnătatea sa pentru făurirea tuturor uneltelor necesare dezvoltării celorlalte ocupații, este de presupus că fiecare sat își avea fierarul său. Rămâne să sperăm

că viitoarele cercetări arheologice vor confirma această ipoteză și că ele vor aduce date noi pe baza cărora să se poată urmări mai amănunțit evoluția meșteșugurilor legate de producerea și prelucrarea fierului.

Olăritul. În perioada secolelor XIV-XV locuitorii satelor din Moldova răsăriteană practicau pe scară destul de largă și meșteșugul olăritului, evoluția sa fiind reflectată de materialele ceramice și de cuptoarele pentru arderea olăriei descoperite în siturile arheologice. Ceramica documentată de săpăturile întreprinse în așezarea de la Hansca este reprezentată, în prima jumătate a secolului XIV, de oale-borcan confecționate la roata cu turație medie sau lentă. Pasta din care erau modelate vasele avea în compoziție nisip. În cadrul acestei specii se pot separa mai multe tipuri, în funcție de forma și înclinația buzei, precum și de zveltețea și de dimensiunea corpului vasului. Pereții, cu grosimea neuniformă, au un aspect zgrunțuros. Arderea este oxidantă sau reducătoare, cu nuanțe de la roz până la cenușiu, cu pete negricioase, ceea ce probează o coacere incompletă. Decorul constă îndeosebi din linii incizate orizontale și în formă de val, dispuse izolat sau în benzi, striuri verticale și gropițe, aceste motive ornamentale întâlnindu-se și la vasele Hoardei de Aur⁹¹.

În a doua jumătate a secolului XIV, în unele așezări din nordul spațiului pruto-nistriean, ca de exemplu la Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Văratice, Horodiște etc., se documentează o ceramică reprezentată îndeosebi prin fragmente de oale-borcan, lucrate cu mâna sau la roata înceată, dintr-o pastă de culoare brun-cenușie sau neagră, intens degresată cu microprundiș. Vasele au în general buza dreaptă și răsfrântă în afară, terminată cu marginea ușor rotunjită sau subțiată. Decorul se caracterizează prin câteva linii orizontale incizate sau una-două linii în val, plasate pe umăr sau pe gât⁹².

Revenim la așezarea de la Hansca, pentru a menționa că începând cu secolele X-XI forma de vas cea mai frecvent întâlnită este aceea de oală-borcan cu șanțuire pentru capac, precum și oala-borcan cu buza înclinată. Aceste forme rămân reprezentative în cadrul așezării și în perioada secolelor XII-XIV⁹³, iar în cele următoare ele vor prezenta – după cum se demonstrează în unele studii privind ceramica sătească din secolele XV-XVII din Moldova – o trăsătură caracteristică a complexului ceramic medieval târziu din întreg spațiul carpato-nistriean⁹⁴. Pe de altă parte, este interesantă observația că ceramica rurală medievală se dovedește păstrătoare și a unor tradiții tipologice, stilistice și tehnice caracteristice ceramicii romane. Coroborând rezultatele cercetărilor arheologice cu datele etnografice referitoare la evoluția meșteșugului ceramicii în unele centre de olărie dintre Prut și Nistru, unii specialiști au apreciat că oalele borcan cu buza în formă de colac, cu corpul tronconic sau ovoidal, cu suprafața ornamentată cu linii sau benzi de linii incizate orizontale sau învârlurite, precum și oalele borcan cu buza înclinată și cele având buza prevăzută cu o șanțuire internă, reprezintă forme ceramice preluate de către populația locală romanizată din tradițiile ceramicii romane⁹⁵.

În afară de așezarea de la Hansca, ceramică moldovenească caracteristică secolului XIV s-a descoperit la Orheiul Vechi⁹⁶ și Costești⁹⁷, precum și în așezările de la Stâncăuți⁹⁸, Mălăieștii Vechi⁹⁹, Păhărnicieni–“Petruha”¹⁰⁰ etc. Merită remarcat faptul că la Orheiul Vechi a fost documentat un strat arheologic anterior

nivelului corespunzător Hoardei de Aur, atribuit "slavilor și vlahilor" și datat la sfârșitul secolului al XIII-lea și la începutul celui următor¹⁰¹, existența sa fiind însă tăgăduită de unii arheologi chișinăuieni¹⁰². Potrivit unui reputat istoric și arheolog ieșean, o serie de materiale ceramice provenind din acest strat de cultură, până în prezent nepublicate, își găsesc analogii apropiate în descoperirile din nord-vestul Moldovei¹⁰³.

Așa cum s-a menționat, ceramica moldovenească din secolul al XIV-lea păstrează strânse legături cu ceramica de mai veche tradiție care o precede îndeaproape, fie că e vorba de tehnica de lucru, fie de aspecte tipologice sau stilistice. Puțin cunoscute rămân însă elementele preluate din alte medii culturale. Dorind să detecteze eventualele influențe exercitate asupra ceramicii moldovenești în urma raporturilor cu statul rusesc al Haliciului, unii arheologi au încercat să acrediteze ideea potrivit căreia la sfârșitul secolului al XII-lea și până în prima jumătate a secolului al XIV-lea în unele așezări din Moldova de Est (Brănești, Ivancea, Mașcăuți, Bardar, Hansca, Dănceni, Iurceni etc.) s-ar fi utilizat o ceramică de factură așa-numită "haliciană" (reprezentată de vase cu buza cu șanțuire pentru capac și cu marginea întoarsă spre interior), care ar fi aparținut locuitorilor refugiați din Rusia de sud-vest¹⁰⁴. Cunoscuți sub numele de "vâgonți", unii istorici au văzut în acești "izgoniții" din Halici pe românii imigrați din regatul ungar, pe teritoriul acestui cnezat¹⁰⁵, în timp ce alți cercetători îi identifică cu berladnicii¹⁰⁶, argumentele aduse în sprijinul acestor ipoteze fiind însă departe de a fi convingătoare. Ceea ce este semnificativ e că specia respectivă își găsește analogii atât în cnezatele din sud-vestul Rusiei, cât și la sud de Milcov și în Transilvania¹⁰⁷. Așa cum se subliniază într-o lucrare mai recentă, analogiile menționate se circumscriu aspectelor generale comune pe care le prezintă toată ceramica medievală din Europa de Sud-Est, afirmându-se că prezența "izgoilor halicieni" pe teritoriul Moldovei nu se poate urmări prin dovezi arheologice concrete. Cu toate acestea, nu se exclude posibilitatea infiltrării unor comunități restrânse de halicieni în ținuturile nordice sau centrale ale Moldovei, unde se vor fi topit în masa românilor, pierzându-și individualitatea etnică¹⁰⁸.

În ceea ce privește raporturile dintre olăria moldovenească și cea transilvană, cercetătorii acceptă transmiterea unei experiențe ceva mai avansate din arealul intracarpatic către cel de la est de Carpați, în răstimpul secolelor XII-XIV olăritul în Transilvania prezentând unele aspecte mai evoluat comparativ cu nivelul dezvoltării acestui meșteșug în Moldova¹⁰⁹.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, în ținuturile din sud-estul regiunii carpatonistriene, aflate sub controlul direct al Hoardei de Aur, vasele cu cea mai mare răspândire au aparținut speciei "roșietico-gălbuie", desemnată astfel de arheologi datorită culorii sale care variază de la tonuri gălbui la cele roșietice¹¹⁰. S-a remarcat că ea nu are antecedente genetice în cadrul categoriilor de vase locale mai vechi, originea sa trebuind căutată în ceramica din regiunile cu vechi tradiții urbane din zona meridională a Europei răsăritene și din Asia Centrală¹¹¹. Principalele centre de producție ale ceramicii roșietico-gălbuie din Moldova au fost Costeștii și Orheiul Vechi, localități devenite așezări orășenești prospere încă înainte de mijlocul secolului al XIV-lea¹¹². Specia respectivă a fost lucrată și în ateliere din mediul

rural, cum ar fi cel de la Lozova, unde s-au descoperit două cuptoare de ars ceramică cu reverberație¹¹³. Ceramica roșietico-gălbuie era făcută dintr-un lut de bună calitate, având ca degresant nisip foarte fin, uneori cu mici concrețiuni calcaroase. Vasele erau lucrate cu o roată cu turație medie și apoi supuse unei arderi oxidante, în general unitare. Printre formele mai frecvent întâlnite sunt borcanele, ulcioarele, vasele amforoidale și castroanele, motivele ornamentale constând din caneluri, brâuri în relief, linii incizate orizontal și în val, impresiuni dispuse oblic executate cu pieptenele, linii paralele lustruite, de cele mai multe ori grupate împreună etc.¹¹⁴

În ceea ce privește datarea ceramicii în discuție, arheologii dispun de elemente cu semnificație cronologică bine definită, reprezentate de monede ale Hoardei, care pledează pentru încadrarea ei în perioada cuprinsă între primul sfert al secolului al XIV-lea și sfârșitul deceniului șapte al aceluiași secol. Propunerea de a coborî datarea acesteia începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea se sprijină deocamdată pe dovezi arheologice mai puțin semnificative¹¹⁵.

Datorită cercetărilor arheologice s-a putut constata răspândirea generalizată a speciei roșietico-gălbuie în sud-estul Moldovei și, respectiv, a celei cărămizii-cenușii în jumătatea sa nord-vestică, realitate care, în opinia unor specialiști, „nu definește deosebiri etnice printre cei care le-au utilizat, difuzarea speciilor de vase amintite fiind efectul unor fenomene de ordin economic”¹¹⁶.

Pe lângă ceramica roșietico-gălbuie, o altă specie de vase care se întâlnește în așezările din sud-estul Moldovei începând cu mijlocul secolului al XIV-lea este aceea numită în mod curent "orășenească" sau fină-roșietică. Producerea ei s-a realizat în centrele urbane dintre Prut și Nistru stăpânite de Hoarda de Aur, Costești, Orheiul Vechi și Cetatea Albă, unde este bine reprezentată cantitativ¹¹⁷. Fragmente de vase din această specie s-au descoperit și în cuprinsul unor așezări rurale identificate prin recunoașteri de suprafață¹¹⁸.

Vasele respective erau lucrate la roata cu turație rapidă, dintr-o pastă degresată cu nisip cu granulație mică și medie. Datorită unei arderi în mediu oxidant, pereții vaselor au dobândit o culoare roșietică. Printre formele întâlnite se numără castroanele, amforele, borcanele, cămile, ulcioarele, vasele sferoconice, străchinile etc., decorul aplicat incluzând caneluri, brâuri în relief, motive incizate din benzi orizontale și în val etc. Alături de vasele ornamentate se întâlnesc și numeroase exemplare lipsite de elemente de decor. Cât privește precizarea de mai sus referitoare la atestarea produselor ceramice de factură fină roșietică în cuprinsul unor așezări sătești, vedem în aceasta expresia practicării de către localnici a unor relații comerciale cu centrele mongole din regiune. Este de remarcat că în domeniul producției ceramice din sud-estul Moldovei, aportul mongolilor a fost apreciat ca fiind fără importanță, performanțele notabile atinse în sfera olăritului datorându-se meșteșugarilor locali și celor colonizați de autoritățile Hoardei¹¹⁹, ultimii formând nucleul comunității citadine din Orheiul Vechi și Coștești. Direcțiile de recrutare a unor grupuri de olari în aceste orașe sunt sugerate în primul rând de analogiile ceramicii roșietico-gălbuie cu piese similare din centrele urbane ale Hoardei de Aur de pe Volga Inferioară, din Crimeea, Horezm și nordul Caucazului¹²⁰.

Stadiul actual al cercetărilor deocamdată nu permite a se preciza în ce mă-

sură ceramica moldovenească din secolul al XIV-lea a fost influențată de cea a Hoardei de Aur și care sunt elementele ce reflectă acest contact. Încercarea de elucidare a acestor legături va trebui să aibă ca punct de pornire două realități arheologice și anume că în unele complexe închise din așezarea de la Hansca¹²¹, Coștești¹²², Brănești¹²³ și Lozova¹²⁴ specia roșietico-gălbuie se găsește asociată cu ceramica de tip tradițional cărămizie-cenușie, iar colecția ceramicii medievale din prima jumătate a secolului al XIV-lea de la Hansca cuprinde fragmente de vase de tradiție locală, decorul cărora este asemănător modului de ornamentare a unor vase care se produceau în centrele mongole din regiune¹²⁵.

Olăria sătească din secolul al XV-lea din Moldova pruto-nistrieană este documentată prin cercetările arheologice de la Bălțata, Ruseni, Gura Bâcului, Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Lucășeuca-“Cornul Blâjiei” etc. Gama de forme cuprinde oale-borcan cu și fără torți, castroane, străchini, ulcioare cu o singură toartă și cu cioc pentru turnare, capace etc. Forma principală de vas întâlnită este oala-borcan cu buza înclinată, cu buza răsrântă în afară și oala cu capac. Ornamentul este constituit din incizii paralele și benzi de linii orizontale sau vălurite incizate, plase pe jumătatea superioară a vaselor. Uneori liniile ondulate se întretaie în mod neregulat sau se întrerup din loc în loc. Se răspândește și imprimarea unor motive ornamentale geometrice, operațiuni ce se executau fie cu ajutorul unor pene de lemn care au decorul încrustat la un capăt, fie cu ajutorul unor roțițe zimțate. Pasta din care erau lucrate vasele este degresată în special cu adaos de nisip fin, iar uneori și cu granule de calcar. Ceramica dată se caracterizează prin modelare la roata de picior cu turație rapidă. În mod frecvent, fundurile vaselor poartă semnele desprinderii de pe roată, lăsate de firul de ață folosit în acest scop. Metoda arderii ceramicii în atmosferă oxidantă a continuat în cursul secolului al XV-lea paralel cu metoda arderii reducătoare, folosită în această vreme cu precădere de olarii satelor din regiune. Vasele arse în atmosferă lipsită de curent de aer au culoarea unitară cenușie sau neagră, iar cele arse oxidant căpătau culoarea roșie¹²⁶.

Revelatoare pentru gradul de dezvoltare atins de meșteșugul olăritului sunt cuptoarele de ars ceramică, acestea corespunzând în general necesităților tot mai diversificate din domeniul producției ceramice. Cuptoare de olărie, databile în secolele XIV-XVI, diferențiate în ceea ce privește caracteristicile lor constructive și particularitățile modului de funcționare, au fost cercetate la Costești¹²⁷, Lozova¹²⁸, Brăviceni¹²⁹, Orheiul Vechi¹³⁰, Cetatea Albă¹³¹, Brănești¹³², Gura Bâcului¹³³ și Mălăieștii Vechi¹³⁴. Din datele acestor cercetări rezultă că arderea ceramicii s-a efectuat atât în cuptoare simple, fără grătar, cât și în cuptoare mai evoluat, cu grătar orizontal, construite din lut sau cărămidă. Tot pe calea săpăturilor arheologice s-a putut constata existența, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a unui cartier al olarilor în așezarea urbană de la Costești, amplasat la o margine a localității¹³⁵. Dezarticularea vieții economice din acest oraș se va produce în jurul anului 1370, când va avea loc distrugerea lui odată cu respingerea mongolilor la răsărit de Nistru¹³⁶.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, olăritul sătesc din Moldova răsăriteană se situează pe o treaptă de dezvoltare mai evoluată datorită apariției unor ramuri specializate ale acestui meșteșug. Semnificativă în ceea ce privește diversificarea produselor ceramice din mediul rural ni se pare descoperirea la

Stâncăuți, Mălăieștii Vechi, Brănești și Vărătic a unor numeroase resturi de plăci de teracotă folosite la construcția sobelor. Avându-se în vedere analogiile oferite de unele piese de acest gen de la Orheiul Vechi și Suceava, cahele de la Stâncăuți și Mălăieștii Vechi au fost datate în a doua jumătate a veacului al XV-lea și începutul celui următor, iar cele de la Brănești și Vărătic ar aparține, în general, celei de a doua jumătăți a secolului XV – secolul XVII¹³⁷. De notat, de altfel, că meșteșugul ceramic din unele orașe ca Suceava și Iași înregistrează în această perioadă progrese semnificative, atestându-se specializări pe activități deosebite, precum producția de olane pentru conducte de apă, țigle, plăci pavimentare, discuri ornamentale. Cahlele recuperate la Stâncăuți și Mălăieștii Vechi, Brănești și Vărătic arată că ritmul de dezvoltare al meșteșugului olăriei în mediul rural nu a fost pretutindeni identic. Dacă în cadrul acestor așezări activitatea olăritului tinde spre nivelul celei ce se desfășura la orașe, apoi în satele mai izolate această îndeletnicire va fi cunoscut o evoluție mai lentă.

* * *

Reconstituirea cadrului economic în care a evoluat habitatul rural moldovenesc din secolele XIV-XV conduce la constatarea generală că agricultura cu cele două ramuri fundamentale ale ei, cultura plantelor și creșterea animalelor, a constituit determinanta vieții economice a populației sătești. Alături și împreună cu aceste îndeletniciri tradiționale și permanente, un rol substanțial în sporirea și diversificarea resurselor de trai le-a avut și practicarea altor ocupații ca viticultura, pomicultura, legumicultura, apicultura, pescuitul, vânătoarea, la care se adăugau îndeletnicirile meșteșugărești. Privită prin prisma acestor coordonate economice, viața comunităților rurale din ținuturile pruto-nistriene, asupra cărora se îndreaptă în mod special atenția noastră, se încadra în mod firesc ansamblului economiei Țării Moldovei, în care caracterul complementar al celor două ramuri de bază rămâne o realitate permanentă în veacurile evului mediu.

Note:

¹ Pentru meșteșugul în cauză vezi și S. Goldenberg; *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lână în Țările Române (sec. XIV-prima jum. a sec. al XVII-lea)*, în “Studii. Revistă de istorie”, t. 24, nr. 5, 1971, p. 877-897.

² Хынку И.Г., *Балкано-дунайская культура лесостепной Молдовы*, în Э.А. Рикман, И.А. Рафалович, Хынку И.Г., *Очерки истории культуры Молдавии*, p. 124-125.

³ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 202-203; Idem, *Памятники культуры...*, p. 185.

⁴ Хынку И.Г., *Селище Лукашевка V...*, p. 141, 147-149, fig. 6.

⁵ Бурян А.Н. ș.a. *Первые археологические находки...*, p. 209, fig. 10/2,5,6, p. 211, 213.

⁶ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 203; Idem, *Памятники культуры...*, p. 185.

⁷ Turcu C., *Șteaza, o instalație primitivă sătească pentru perfecționarea unor țesături casnice*, în “Studii”, an. VIII, 1955, 4, p. 113-118; P.P. Panaitescu, *Producția și viața economică*, în V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală...*, p. 48. Cf. și recenziile lui C. Cihodaru, în “Studii și Cercetări Științifice. Istorie”, VIII, 1957, fasc. I, p. 257; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 88-89.

⁸ DRH, A, I, nr. 279, p. 396.

⁹ *Ibidem*, nr. 280, p. 398.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 242, p. 344.

- ¹¹ *Ibidem*, nr. 231, p. 236.
- ¹² *Ibidem*, nr. 137, p. 190.
- ¹³ *Ibidem*, II, nr. 193, p. 290.
- ¹⁴ *Ibidem*, nr. 107, p. 153.
- ¹⁵ *Ibidem*, nr. 196, p. 295; nr. 246, p. 375.
- ¹⁶ *Ibidem*, nr. 70, p. 104.
- ¹⁷ *Ibidem*, nr. 128, p. 184.
- ¹⁸ DRH, A, III, nr. 93, p. 186.
- ¹⁹ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 31, p. 54.
- ²⁰ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p.188, 206, pl. II/17.
- ²¹ Бурян А.Н. ș.a. *Первые археологические находки...*, p. 208, fig. 9/9, p. 210.
- ²² Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 187, 188, 206, pl. II/14, 15.
- ²³ Teodor Dan Gh., *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr.*, Iași, Editura Helios, 1996, p. 47-49; Pentru evoluția și ponderea economică a acestui meșteșug în spațiul carpato-dunărean în etapele anterioare feudalismului târziu vezi lucrarea de sinteză semnată de M.Deselnicu, Șt.Olteanu, V.Theodorescu, *Istoria prelucrării pieilor pe teritoriul României*, București, 1984.
- ²⁴ DRH, A, I, nr. 277, p. 393.
- ²⁵ Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925, p. 93 și urm.; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965, p. 67, 113 și urm.; idem, *Legăturile economice între țările române în secolele XIV-XVI*, în *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea germană*, I, București, 1976, p. 230.
- ²⁶ Хынку И.Г., *Селище Лукашевка V...*, p. 145, fig. 4/3.
- ²⁷ Рябцева С.С., Чокану М.М., *Находки средневекового времени...*, p. 188, fig. 17/1-3, p. 189; А.Н.Бурян ș.a., *Первые археологические исследования...*, p. 207, fig. 8/6, p. 209.
- ²⁸ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 185, 205, pl. I/15-20.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 188, 206, pl. II/16.
- ³⁰ Хынку И.Г., *Селище Лукашевка V...*, p. 144, fig. 4/8.
- ³¹ Jacques le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, București, 1971, p. 280; Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 18 și urm.
- ³² Teodor Dan Gh. r, *Meșteșugurile...*, p. 62-64.
- ³³ Vezi compartimentul cultura plantelor.
- ³⁴ DRH, A, II, nr.134, p. 190.
- ³⁵ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 184, 206, pl. II/7.
- ³⁶ Рябцева С.С., Чокану М.М., *Находки средневекового времени...*, p. 184, fig.9.
- ³⁷ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 184.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 184, 206, pl. II/13.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 184, 206, pl. II/23.
- ⁴⁰ Бурян А.Н. ș.a. *Первые археологические исследования...*, p. 205, 207, fig. 8/1.
- ⁴¹ Бырня П.П., *Новые материалы из Старого Орхоя*, p. 102, 103, fig. 11/3.
- ⁴² Despre procesul de apariție și dezvoltare a meșteșugurilor specializate, de separare a lor pe branșe, în regiunile extracarpatice vezi Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969.
- ⁴³ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 198, 206, pl. II/8,9.
- ⁴⁴ Хынку И.Г., *Селище Лукашевка V...*, p. 141, 146-147.
- ⁴⁵ Полевой Л.Л., *Памятники золотоордынского времени...*, p. 161, fig. 62,13.
- ⁴⁶ Бырня П.П., *Усадьбы ремесленников...*, p. 199, 201. Despre tradiția prelucrării osului și a cornului în spațiul carpato-dunărean vezi Gh. Iordache, *Осипаții tradiționale pe teritoriul României*. Studiu etnologic. vol. III, București, Editura Academiei, 1996, p. 199-222.
- ⁴⁷ Olteanu Șt., *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (secolele X-XVII)*, în "Studii. Revistă de istorie", t.19, nr.5, 1966, p. 942-946; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 108-109.
- ⁴⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 50.
- ⁴⁹ Рафалович И.А., *Славяне VI-IX вв. в Молдавии*, Chișinău, 1972, p. 178.
- ⁵⁰ Хынку И.Г., *Памятники балкано-дунайской культуры (X-XIV вв.)*, în *Древняя культура Молдавии*, ред. В. С.Зеленчук, Chișinău, 1974, p. 133-134.
- ⁵¹ Maghiar N., Olteanu Șt., *Din istoria mineritului...*, p. 121.
- ⁵² DRH, A, II, nr.134, p. 190.
- ⁵³ Astfel, într-un act din 3 aprilie 1488 se amintește în hotarul satului Cozmin "baia Coziei" (DRH, A, III, nr. 36, p. 64).
- ⁵⁴ Gheorghe Iordache, *Осипаții tradiționale...*, p. 321.
- ⁵⁵ DRH, A, I, nr. 278, p. 394.
- ⁵⁶ Olteanu Șt. și Șerban C., *Meșteșugurile...*, p. 15-16.
- ⁵⁷ Victor Spinei, *Moldova...*, p. 120.
- ⁵⁸ Gheorghe Iordache, *Осипаții tradiționale ...*, p. 320.
- ⁵⁹ Cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, p. 62.
- ⁶⁰ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 186.
- ⁶¹ Бурян А.Н. ș.a., *Первые археологические исследования...*, p. 200.
- ⁶² Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 186.
- ⁶³ Хынку И.Г., *Селище Лукашевка V...*, p. 141-144.
- ⁶⁴ Рябцева С.С., Чокану М.М., *Находки средневекового времени...*, p. 185, fig. 11/1-4, p. 189.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 184, fig. 10/9, p. 189; А.Н.Бурян ș.a., *Первые археологические исследования...*, p. 205, 206, fig. 7/1.
- ⁶⁶ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 186, 206, pl. II/6.
- ⁶⁷ *Ibidem*, p. 186, 187, 205, pl. I/1-10; И.Г. Хынку, *Селище Лукашевка V...*, p. 144, 145, fig. 4/1-5; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические исследования ...*, p. 205, 207, fig. 8/4,5, p. 208, fig. 9/2,3,7,8,14,15,16, p. 209-211; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 185, fig. 11/5, fig. 12, p. 186, fig. 13,14, p. 187, fig. 15, fig. 16/1-8, p. 189.
- ⁶⁸ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 190, 191; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические исследования ...*, p. 208, fig. 9/5, p. 210.
- ⁶⁹ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p.188, 206, pl. II/17; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические находки...*, p. 208, fig. 9/9, p. 210.
- ⁷⁰ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 187, 205, pl. I/14; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 184, fig. 10/1,2, p. 189; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические исследования...*, p. 205, 206, fig. 7/4.
- ⁷¹ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 188, 206, pl. II/16; И.Г. Хынку, *Селище Лукашевка V...*, p. 144, fig. 4/8.
- ⁷² Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 188, 206, pl. II/24-26; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические исследования...*, p. 205, 206, fig. 7/11.
- ⁷³ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 188, 206, pl. II/11, 27.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 189, 206, pl. II/12, 28.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 188, 189, 206, pl. II/10; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 184, fig. 10/3,5, p. 189.
- ⁷⁶ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 189.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 191, 206, pl. II/30-34.
- ⁷⁸ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 172, 173; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 185, fig. 11/6,8,9, p. 189; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические находки...*, p. 205, fig. 6.
- ⁷⁹ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 187, 188, 206, pl. II/14,15.
- ⁸⁰ Бырня П.П., *Памятники культуры...*, p. 181, fig. 67; Gheorghe Postică, *Români din cordii Moldovei în evul mediu timpuriu (Studii arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*, Chișinău, 1994, p. 97; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 183, fig. 7/1-6,8,9, fig. 8, p. 189; А.Н. Бурян ș.a., *Первые археологические исследования...*, p. 207, fig. 8/11, p. 209.
- ⁸¹ Рябцева С.С., Чокану М.М., *Находки средневекового времени...*, p. 183, fig. 7/10, p. 189.
- ⁸² *Ibidem*, p. 183, fig. 7/7, p. 189.

- ⁸³ *Ibidem*, p. 185, fig. 11/7, p. 189.
- ⁸⁴ V. Vornic, S. Tabuncic, L. Ciobanu, I. Ursu, V. Iarmulschi, *Sondajul în obiectivul arheologic de la Ialoveni – marginea de sud a orașului*, în „Revista arheologică”, serie nouă, vol. IV, nr. 1, Chișinău, 2008, p. 202, fig. 9, p. 204-206.
- ⁸⁵ Бырня П.П., *Сельские поселения...* p. 191, 206, pl. II/18-22; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 184, fig. 10/6,7, p. 189; А.Н. Бурян ș.а., *Первые археологические исследования...*, p. 205, 206, fig. 7/9, p. 207, fig. 8/2,8, p. 210, 211.
- ⁸⁶ *Vezi paragraful creșterea sailor.*
- ⁸⁷ Рябцева С.С., Чокану М.М., *Находки средневекового времени...*, p. 185, fig. 11/1-4, p. 189.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 184, fig. 10/9, p. 189; А.Н. Бурян ș.а., *Первые археологические исследования...*, p. 205, 206, fig. 7/1.
- ⁸⁹ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 184, 206, pl. II/7; С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 184, fig. 9.
- ⁹⁰ *Vezi compartimentul prelucrarea lemnului.*
- ⁹¹ Postică Gh., *Rotâniile din codrii Moldovei...*, p. 28-32, 120.
- ⁹² Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 34, 35, 207, pl. III/1-3.
- ⁹³ Postică Gh., *Rotâniile din codrii Moldovei...*, p. 112.
- ⁹⁴ Хынку И.Г., *Молдавская народная керамика*, Chișinău, 1969, p. 65-67, 82-84.
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 11, 62-66, 74-85, 133.
- ⁹⁶ Cf. Г.Д. Смирнов, *Из истории Старого Орхее*, în “Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР”, 4 (70), 1960, p. 79.
- ⁹⁷ Полевой Л.Л., *Памятники золотоордынского времени...*, p. 167, fig. 63.
- ⁹⁸ Городенко А.П., *К проблеме исследования раннемолдавской керамики*, în *Древности юго-запада СССР (I – середина II тысячелетия н.э.)*, ред. П.П. Бырня, Chișinău, 1991, p. 256-263; *Idem*, *К проблеме возникновения поселений Стынкэуць и Старые Мэлэешты*, în *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докладов республиканской научно-теоретической конференции 8-9 августа 1989г.*, Chișinău, 1989, p. 30-32.
- ⁹⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰⁰ Gh. Postică, *Satul medieval Petruha – argument al continuității românilor din Moldova*, în *Procesele etnoculturale și etnosociale la finele mileniului I î.e.n. – prima jumătate a mileniului I e.n. în sud-vestul URSS și teritoriile limitrofe* (Tezele referatelor sesiunii a III-a a școlii seminar) 27-29 noiembrie 1991, red. I. Niculiță, I. Hâncu, Chișinău, 1991, p. 66-68.
- ¹⁰¹ Cf. Г.Д. Смирнов, *Из истории Старого Орхее*, p. 79.
- ¹⁰² Cf. П.П. Бырня, *Из истории исследования Старого Орхее (1946-1958 гг.)*, în *Археологические исследования в Старом Орхее*, ред. П.П. Бырня, Chișinău, 1991, p. 5-37 și *îndeosebi 25-29*.
- ¹⁰³ Cf. Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în “Analele Brăilei”, an. I, nr. 1, serie nouă, 1993, p. 207 și text nota 186.
- ¹⁰⁴ Бырня П.П., *К вопросу о керамике галицкого типа на территории Молдавии*, în *Далёкое прошлое Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 91-102.
- ¹⁰⁵ Cihodaru C., *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV*, I, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie “A.D. Xenopol” din Iași (se va cita AIIAI), XVI, 1979, p. 182-183.
- ¹⁰⁶ Cf. Victor Spinei, *Începuturile vieții urbane la Bârlad și problema berladnicilor*, în AIIAI, XVI, 1979, p. 277.
- ¹⁰⁷ *Idem*, *Moldova...*, p. 110, 121; Ion Tentiuc, *Populația...*, p. 117.
- ¹⁰⁸ Ion Tentiuc, *Populația...*, p. 214.
- ¹⁰⁹ Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 24.
- ¹¹⁰ Полевой Л.Л., *Об одной из групп керамики на поселениях XIV в. в Пруто-Днестровском междуречье*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chișinău, 1964, p. 182-196; Л.Л. Полевой, П.П. Бырня, *Средневековые памятники XIV-XVII вв. Археологическая карта Молдавской ССР. Выпуск 7*, Chișinău, 1974, *passim*.
- ¹¹¹ Полевой Л.Л., *Городское гончарство Пруто-Днестровья в XIV в.*, Chișinău, 1969, p. 108-113; Е.Н. Абызова, *Неполивная керамика XIV в. из Старого Орхее*, în *Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье*, Chișinău, 1985, p. 35-38.
- ¹¹² Полевой Л.Л., *Городское гончарство...*, *passim*; Э.А. Рикман, *Художественные сокровища древней Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 60-64; Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor...*, p. 214.
- ¹¹³ Рафалович И.А., Полевой Л.Л., *Раскопки гончарных горнов на поселении Лозово I*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chișinău, 1964, p. 241-247.
- ¹¹⁴ Полевой Л.Л., *Об одной...* p. 182-196; *idem*, *Городское гончарство...*, p. 108-113; Л.Л. Полевой, П.П. Бырня, *Средневековые памятники...*, p. 5-42; Victor Spinei, *Moldova...*, p. 254.
- ¹¹⁵ Полевой Л.Л., *Городское гончарство...*, p. 30, pl. I; Л.Л. Полевой, П.П. Бырня, *Средневековые памятники...*, p. 10-11.
- ¹¹⁶ Victor Spinei, *Moldova...*, p. 238.
- ¹¹⁷ Полевой Л.Л., *Городское гончарство...*, p. 114-144; П.П. Бырня, Т.А. Щчербакова, *Краткие итоги археологических исследований в Старом Орхее в 1971 г.*, în AIM в 1970-1971 гг., Chișinău, 1973, p. 199-215.
- ¹¹⁸ Полевой Л.Л., Бырня П.П., *Средневековые памятники...*, p. 27-41.
- ¹¹⁹ Victor Spinei, *Moldova...*, p. 255.
- ¹²⁰ Полевой Л.Л., *Памятники золотоордынского времени...*, p. 155-168.
- ¹²¹ Хынку И.Г., *Балкано-дунайская культура...*, p. 122-123.
- ¹²² Полевой Л.Л., *Памятники золотоордынского времени...*, p. 97.
- ¹²³ Бырня П.П., *К вопросу о керамике...*, p. 97.
- ¹²⁴ Рафалович И.А., Полевой Л.Л., *Раскопки гончарных горнов...*, p. 247.
- ¹²⁵ Postică Gh., *Rotâniile din codrii Moldovei...*, p. 28-32, 120.
- ¹²⁶ Хынку И.Г., *Селище Лукашевка V...*, p. 134 și urm.; *idem*, *Молдавская народная керамика*, p. 62 și urm.; Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 197.
- ¹²⁷ Полевой Л.Л., *Гончарные печи на поселении XIV века у с. Костешты*, în “Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР”, 4(70), Chișinău, 1960, p. 35-44.
- ¹²⁸ Рафалович И.А., Полевой Л.Л., *Раскопки гончарных горнов...*, p. 241-243.
- ¹²⁹ Чеботаренко Г.Ф., Бырня П.П., *Археологические раскопки у с. Бравичены в 1956 году*, în “Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР”, 4(70), Chișinău, 1960, p. 45 și urm.
- ¹³⁰ Бырня П.П., *Краткие итоги археологических раскопок в Старом Орхее в 1969 году*, în AIM в 1968-1969 гг., Chișinău, 1972, p. 191-195, 197-199.
- ¹³¹ Кравченко А.А., *Античная Тира и средневековый Белгород*, Киев, 1979, p. 115-135; *idem*, *Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV в.)*, Киев, 1986, p. 39-46.
- ¹³² Бырня П.П., *К вопросу о керамике...*, p. 93-95.
- ¹³³ *Idem*, *Сельские поселения...*, p. 193-195.
- ¹³⁴ *Ibidem*.
- ¹³⁵ Polevoi L.L., *Городское гончарство...*, p. 31-33.
- ¹³⁶ Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor...*, p. 212-214.
- ¹³⁷ Бырня П.П., *Сельские поселения...*, p. 90-91; Л.Л. Полевой, П.П. Бырня, *Средневековые памятники...*, p. 47-48, 74; П.П. Бырня, *Памятники культуры...*, p. 170; Ion Tentiuc, *Unele observații despre cahele cu motive heraldice de la Căușeni*, în *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honore Professoris Ionel Gândea*, Brăila, Editura Istros, 2009, p. 425-427; A. Gorodenco, *Tipologia cahelelor din secolul XV de la Orheiul Vechi*, în “Revista Arheologică”, serie nouă, vol. IV, nr. 2, Chișinău, 2008, p. 100-104; P. Bârnea, P.V. Batariuc, *Cahele descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în “Arheologia Moldovei”, XVIII, București, 1994, p. 281-290.

BOIERIMEA ȚĂRII MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea) (II)

Sergiu BACALOV,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Răzeșia, element specific neamurilor boierești din Țara Moldovei. Un aspect important al boierimii moldovenești, cel puțin ca dimensiune istoriografică, este răzeșia. Problema răzeșiei în Țara Moldovei a fost intens cercetată de istorici, fiind expuse mai multe puncte de vedere asupra originii și esenței acestui fenomen. Neînțelegerile dintre istorici se axează în special asupra originii răzeșiei, un aspect foarte important pentru a înțelege rolul și specificul ei; în paralel s-a creat și un cerc vicios, deoarece, de regulă, se ajunge la aceeași concluzie: constatându-se greutatea, sau chiar imposibilitatea de a insista asupra unei idei, în condițiile în care dispunem de cunoștințe insuficiente pentru a înțelege cum a avut loc geneza societății medievale moldovenești, a Țării Moldovei și a nobilimii românești.

Unii istorici pretind pentru perioada prestatală apariția germenilor viitoarei răzeșii, punând la baza ei obștea sătească. Tot în condițiile când în istoriografie există puncte de vedere contradictorii asupra modului de viață și activității economice a comunităților românești, o parte din istorici presupunând predominarea exclusivă a păstoritului, alții a cultivării pământului. Fiecare grupare aduce argumente convingătoare, de aceea concluziile urmează încă a fi trase.

Pe marginea problemei originii răzeșiei există mai multe concepții, două dintre ele fiind de bază: a) originea răzeșiei este în obștea sătească, iar răzeșii sunt țărani liberi; b) răzeșia își are originea în moșia ce aparținuse unui stăpân (boier, în viziunea lui Constantin Giurescu); ca urmare a descompunerii și fărâmițării moșiei, între descendenții stăpânului de moșie, apare fenomenul răzeșiei.

Celelalte presupuneri legate de originea răzeșiei gravitează în jurul uneia dintre aceste două concepții, constituind completări sau critici. Despre răzeșie au scris Ioan Filitti, T. Călinescu, S. Radovici, Gheorghe Panu, Radu Rosetti, Constantin Giurescu, Constantin Cihodaru, Demir Dragnev, Pavel Sovetov¹ etc.

În cadrul unui studiu, istoricii Demir Dragnev, Pavel Sovetov și Iachim Grosu au prezentat corect problema răzeșiei, arătând că este necesară cercetarea fenomenului în fiecare perioadă cronologică, în mod separat, pentru stabilirea situației de facto și a direcției evoluției sistemului răzeșiei².

Cercetarea documentelor referitoare la tranzacțiile funciare ale boierimii, pentru secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, ne-a permis să constatăm următoarele aspecte caracteristice răzeșiei pentru perioada care ne preocupă:

1) N-am depistat o categorie socială distinctă pe care am putea să o numim *răzeși*. Odată cu aceasta, documentele nu ne permit să evidențiem o categorie numită în istoriografie *țărănime liberă*. Documentele evidențiază doar existența țărănimii, care mai este desemnată și cu sinonimul *vecini*. Ideea *țărănimii libere* în Țara Moldovei apare într-un moment (secolele XIX și XX) când clasa politică și socială (boierimea, nobilimea) deja trecuse printr-o perioadă complexă și îndelungată de metamorfoze, de schimbări în ceea ce privește conținutul determinant al componentelor boierimii.

2) Pentru secolul al XVII – începutul secolului al XVIII-lea, noțiunea *răzeș* este atribuită tuturor persoanelor care stăpânesc în cadrul unei moșii, indiferent de mărimea averii, de poziția socială, de dregătoria ocupată în aparatul de stat. De exemplu, documentul din 20 martie 1677 se referă la stăpânirile descendenților lui Golăi logofătul și Ieremia medelnicerul, anume Donosie, fiul lui Dumitrașco Portărescul, în moșia Trebujenilor, pe care o stăpânea împreună cu frații și cumnații săi; „o parte de ocenă den Trebujeni cumpărată de la frate-meu Crăciun care parte au fostu a lui zeastre dela neanea al nostru Dumitrașco și o parte de ocenă ce-au fostu cumpărat frate-meu Crăciun cu mini împreună și cu surorile meli cu Arsinii și Gherghina dela Antemie fata lui Constantin unchiul, am socotit cu toți frații mei cumnaț, sorori ce sintu și l-am luat pe dumnealui (Andrei Mihuleț, pârălab de Orhei, nașul său de cununie) frate în locul lui Crăciun frăținemeu, ce de moșii” „dumnealui să fii la greul miu și eu la al dumnisali și pre urma noastră cucoanei noastre să fie fraț”, adică îl acceptă ca răzeș în moșiile neamului lor³. Sau, la 6 august 1716, cânt printr-un zapis, Sanda, soția lui Ursu, împreună cu copiii săi, mărturisesc despre vânzarea părții lor de moșie din Ohrincea lui „giupânului Gheorghe Zugravul”. Sanda arată că înainte de aceasta, „moșia întrebând eu pe la toți răzeșii mei și nevrând ei să o cumpăr”, după care a vândut-o, fără piedici, lui Gheorghe Zugravul⁴. Zapisul arată limpede că Sanda și fii săi erau și ei răzeși în Ohrincea, alături de alții. Din alte documente știm că această Ursul, soțul Sandei, răzeș de Ohrincea, prin făcea parte din neamul boieresc al Murgulețeștilor, iar după mamă din cel al Durăceștilor⁵.

3) Răzeș poate fi nu doar o persoană fără dregătorie, dar și un mare vornic sau alt deținător de mari dregătorii. În calitate de exemplu dispunem de două documente referitoare la satul Usereștii pe Prut, ținutul Lăpușna, vândut de Vasile Banul, mare medelnicer, lui Porfir vameș, în care se menționează că pe lângă partea sa, Vasile Banul, mare medelnicer, vânduse lui Porfir vameșul și părțile (a treia parte din sat) cumpărate de primul de la rudele sale „ce este a lui direaptă ocin

depreună cu alte seminții a dumisali”, adică stăpânea în acea moșie după obiceiul răzășiei, împreună cu neamul său⁶. Sau exemplul lui Pârvul șetrarul, numit, într-un document de la 15 martie 1718, „rudă mai aproape Andrian păharnicul răziaș veachiu în Călineaști”, ținutul Cernăuților⁷. Sau cazul lui Toader, fost vornic de gloată, care la 2 mai 1645, mărturisea că a ales părțile de moșie de cumpăratură din Ciripău, ținutul Soroca ale lui „pan Iorga postelnicului celui mare, despre alți răzeși den Cerepcău”⁸.

4) Poate fi răzeș un reprezentant al unui neam mare cât și a unui neam mic, un proprietar de zeci de sate și un stăpân de câteva părți de sat. Menționăm un document din 1675, prin care răzeșii de Bezeni dau mărturie despre răscumpărarea unei părți de moșie vândute unei persoane din afara moșiei. Anume Andrei Golăi de Marcăuț (un descendent al logofătului Golăi) „cându au prădatu tătării țara, că eu luatu o soră a lui Andreiu la robie și au rămas ficiori și s-au scolar Ghiorghiță, nepoto-său și ș-au tocmit parte de ocină cu Apostol pârcălabul de Bezin, ales parte Mării, ca să-i de banii să o plătească, iară Andreiu Golăi și cu popa Dumitrașcu s-au scolar și au datu 20 de lei și popa eră douăzeci di lei și n-au vrut să primească pre Apostol pârcălabul să hie răzeș cu dânșii”⁹. Se cunoaște faptul că neamul Golăieștilor, cândva foarte puternic, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu se mai numără în rândurile neamurilor boierești influente.

Sau un alt caz, cunoscut dintr-un document din 20 mai 1679, prin care răzeșii de Ciopleni, Hilip, Dumitrașco, Vasilie „cu toți ficiorii noștri și cu toată sămenția noastră din satul Ciopleni” dau o parte din hotarul moșiei lor – Ciopleni, lui Donici clucerul „și cu rudele dumisale Andrei Benga și cu Mafteiu Nițul și cu ficiorii dumilor sale”, și pentru această parte de moșie „să n-aibă nime dintru oamenii noștri sau dintru ficiorii noștri sau den răziiășii noștri să nu strice tocma”¹⁰. La 17 august 1662, domnul Eustratie vodă Dabija examina conflictul dintre „Ghiorghie Hăbășescul ci au fost paharnic cu niște răzăși ai săi dela satu Bălăureștii”. Partea stăpânită de Hăbășescul a fost „cumpărată de părintele dumisale Lupul Hăbășescul ci au fost vistiernic dela niște oameni din acel sat”, „iar acei răzăși a dums. Au zis că n-are nici o moșae în acel sat și au zâs că nici au fost acii oameni cari zăce paharnicul Hăbășescul că au cumpărat părintii său dela dânșii ace moșae”¹¹.

5) Răzeșia, pentru perioada cercetată, este o relație (și nu o categorie socială, stare etc.), între doi sau mai mulți stăpâni, în cadrul unei moșii, de regulă bazată pe o relație de rudenie, în privința stăpânirii, percepției veniturilor (în acest sens se poate de remarcat documentul din 21 septembrie 1731, când Grigore vodă Ghica împuternicește pe „Afteni, ficiorul lui Bărgan, să hie volnic a lua cu cartia domnii miali a-ș lua di a zece di pre o moșia ce zic că ari di la părințai lui, la Brădeni”, ținutul Iașilor, ca „să aibă a-ș lua di a zece din pâni și din fânaș, și din grădini și din prisăci cu stupi, cu tot vinitul, pre obicei”, iar dacă „ar avia a răspundi din răzeș sau dintr-alții”, atunci să vină și să se judece la Divanul domnesc¹²), administrării (după cum se vede limpede din documentul din 22 ianuarie 1686, prin care domnul Constantin vodă întărește lui Ghirică, răzeș în Ghermănești, ținutul Orhei, „să aibă a opri și a ține un hăleșteu ce are cu răzeșii lui, cu Istratie Beișor și

cu ginerele lui Beișor cu Tănase Birciul și Dodie și Scurtul și cu alți răzeși ai lui”, deoarece când a ieșit acest hăleșteu, Chirică de Ghermănești „au dat știre răzeșilor să ezască și ei cu dânșul și ei n-au vrut să ezască cu dânșul și cheltuiește în toate veri de întărește iazul, iară răzeșii nu stau niciodată să ezască cu dânșul, ce văzindu lucru gata, vor să ție și ei cu dânșul la hăleșteu”¹³, sau a tranzacțiilor funciare legate de ea (fapt confirmat și de documentul din 5 martie 1681 referitor la vânzarea unei părți de ocină din satul Tătărăști, ținutul Orheiului, de către Macovei din Tătărăști către Nicolae, fiul lui Constantin clucerul, primul menționat „așijderirili și din răzeșii noștri nime să n-aibă putere a strica aceasta tocma, pentru căci eu cându am vândut, i-am întreat pe toți și m-au slobozit să o vându”¹⁴). Situație ce caracterizează neamurile boierești în relațiile funciare, deoarece răzeșia a fost bazată, în primul rând, pe relațiile de rudenie, iar răzeș putea deveni doar un boier ce era membru al neamului sau înrudit cu neamul.

Astfel, indiferent dacă acceptăm sau nu în calitate de criteriu determinant al nobleții stăpânirea pământului, răzeșul, indiferent de poziția în ierarhia social-economică și politică, este un nobil (boier), deoarece răzeșia se baza pe apartenența la neam (vezi în acest sens un document din septembrie 1669, în contextul căruia se amintește de „dumisali Petrașcu Iordăchele vâtav de aprozi”; „dumului boierul Petrașcu Iordăchele fiind și răzeș dintr-alt bătrân”; „fiind și dumului părtaș la ace moșii pi alt bătrân”¹⁵).

Răzeșia este o relație dintre persoane concrete doar în cadrul unei moșii (vezi documentul din 22 iulie 1723, în care Grigorașcu Pârcălabul de Sipoteni apare în calitate de răzeș¹⁶), exceptând cazul când aceleași persoane, în virtutea relațiilor de rudenie sau ca urmare a unor tranzacții funciare, stăpânesc și în alte moșii. În raport cu stăpânii moșiei învecinate („megiiși de pri-pregiur, din sus și din jos”¹⁷), relația se numește *megieșie*, iar exponenții acestei relații se consideră *megieși*.

Nu putem accepta pentru perioada studiată expresii de genul: *sate de răzeși* sau *moșie răzeșească*, deoarece toate moșiile erau răzeșii și supuse obiceiului răzeșiei. Moșiile stăpânite de o singură persoană de asemenea putea fi supusă răzeșiei, atunci când stăpânul o împărțea descendenților. Moșii integre s-au păstrat o perioadă îndelungată doar în cazul neamurilor bogate (Cantacuzino, Rosetti etc.), stăpânitoare de un număr considerabil de moșii și sate, care puteau să lase fiecărui descendent câteva moșii întregi.

Un moșinaș putea să fie răzeș în câteva moșii, suprafața pe care o deținea fiind diferită de la caz la caz. De exemplu, în cazul lui Andrei Mihuleț, care stăpânea moșia întregă Burhuta, iar în moșia Onițcani era stăpân doar pe o parte din moșie. Situația poate fi exprimată prin forma: Andrei Mihuleț, stăpân al Burhutei și răzeș de Onițcani. Noțiunea de răzeș însemnând *copărtaș la moșie*; în documente se întâlnesc și formele *tovarăși*¹⁸ și *ocinaș*¹⁹ la moșie.

În istoriografie se evidențiază moșiile boierești deosebite de cele numite răzeșești. Documentele din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea demonstrează inexactitatea unei astfel de interpretări (a se vedea documentul din 9 iunie 1698, care reflectă dania făcută, în satul Sociteni, de Bogos pârcălab lui

Panaite postelnicel: „a treia parte de sat de Săceteni, bătrânul Sofronii, care este cumpărat de moșul meu Cocioveiu”²⁰). Faptul că un boier, să presupunem, stăpânea zece sate (moșii) întregi și deținea doar o parte sau o jumătate dintr-o moșie, îl califică ca răzeș pentru moșia stăpânită parțial, după cum arată și documentul din 18 octombrie 1668, prin care domnul Ilieș vodă Alexandru permite lui „Dumitrașcu vâtav de stolnicei (fiul lui Mihalcea Hâncul – n.n.) ca să aibă a ține a sa dreaptă ocină și moșii” în satul Cornești, danie de la Andrei Horotceanu, „iar careli să va faci răzăș pi acel loc cu dresi ci va ave să vii di față”²¹. Așa-numitele *moșii boierești*, de regulă, se deosebesc de mica proprietate doar prin număr, suprafață și gradul de integritate a unor moșii concrete din fondul funciar al stăpânului (boierului), (vezi actul din 18 iunie 1663, care reflectă un schimb de sate dintre doamna Ecaterina Dabija și Racoviță Cehan mare logofăt, „dat-am eu doaă sate schimbu anume Iuriești la ținutul Lăpușnei cu vecini ... ș-altu sat anume Șercanii la Ținutul Orheiului, iarăș cu vecini”. Racoviță Cehan mare logofăt „datu mie schimbu drept schimbu satul Buciulești cu curți gata și cu vecini și cu mori în Bistrița”, ținutul Neamțului²²).

Un mic proprietar, în cazul în care profită de împrejurări, poate să obțină dregătorii înalte, iar prin intermediul lor poate să-și mărească fondul funciar, numărul moșiilor și suprafața lor, fără a modifica relația – răzeșia, în cazul părților de moșie. În această privință, toți boierii mari, neamurile mari au stăpânit multe părți de moșie, jumătăți și sferturi de moșii, dar nu totdeauna numărul moșiilor stăpânite integral domina asupra celor stăpânite parțial, pe baza dreptului răzeșiei. Este și cazul privind stăpânirile lui Constantin fost vornic: la 5 martie 1660, domnul Ștefăniță vodă Lupul întărește cumpărăturile și daniile ce aparțineau vornicului. Din document aflăm că sus-numitul boier dispunea de următoarele moșii:

1) În Gălești stăpânea: jumătate din trei bătrâni, cumpăratură; din patru bătrâni, din un bătrân a treia parte, danie; din patru bătrâni, din un bătrân a cincea parte, danie; altă parte; 2) în Voinova stăpânea: o parte (a șaptea parte dintr-un bătrân), cumpăratură; altă parte, danie; altă parte, danie; 3) în Tătărești: din șapte bătrâni, un bătrân, cumpăratură; 4) în Tutoveni: o parte, cumpăratură; 5) în Drăgușani: a patra parte, partea din sus, cumpăratura, o parte; a cincea parte; o parte; 6) în Inești: o parte; 7) în Holboca: o parte, din jumătatea de sus a cincea parte, cumpăratură; 8) în Ciuciuleni: moară. Documentul arată o dată în plus că nu toți marii dregătorii stăpâneau mari fonduri funciare, nici măcar moșii întregi²³.

O diferențiere masivă între marii stăpâni și micii stăpâni de moșii (indiferent de gradul de noblețe a neamului, de etnie, de dregătorii deținute) are loc începând cu secolul al XVI-lea, însă procesul ia amploare și poate fi ușor sesizat doar în secolul al XVII-lea, fiind condiționat de mai mulți factori, inclusiv de accelerarea relațiilor marfă-bani și de consolidarea relațiilor dintre Țara Moldovei și Poarta Otomană, sub forma suzeranității otomane, prima devenind, treptat, un apendice al Imperiului Otoman, o oglindă ce reflecta, deseori strâmb, procesele care aveau loc în acest Imperiu.

Nici marile fonduri funciare ale boierimii nu au evitat descompunerea, care

se producea în baza aceluiași legi, drepturi și principii: împărțirea între descendenți. De exemplu, împărțirea moșiilor rămase de la Safta, fiica lui Darie stolnicul, între fii ei, la 20 ianuarie 1743²⁴, sau exemplul împărțirii moșiilor lui Toma Cantacuzino, mare vornic, sau cele ale Joreștilor. Din anul 1667 s-a păstrat un document prin care marii boieri mărturisesc despre felul în care Toma Cantacuzino a împărțit cele 24 moșii și 14 părți de moșii pe care le stăpânise între descendenții săi: Ștefan Cantacuzino, Nastasia, Caterina²⁵. Tot așa avea loc împărțirea moșiei în cazul unui mic stăpân de moșii, indiferent de suprafață și număr. De asemenea, și micii stăpâni (moșinași) dispuneau de averi funciare nu numai în cadurul unei singure moșii (vezi cazul unui reprezentant al Băluțeștilor: dintr-un document din 23 noiembrie 1757 aflăm despre stăpânirile lui Darii Băluțal, fiul lui Ștefan Băluțal din Hârtoș, și anume: o parte de moșie în Cotelnici; jumătate din moșia Ohrincea; un bătrân și jumătate din Boșcana; un bătrân la Chetrosu; un bătrân la Păulești pe Bâc; o parte în Ciocana; în Cârstești; în Căzânești; în Gălești pe Bâc; în Focșăști; în Onițcani. Deci un boier de țară, fără dregătorie, putea dispune de un număr relativ mare de averi funciare, tot atât de dezintegrate ca cele ale unui boier cu dregătorie (vezi mai sus cazul lui Constantin fost vornic)²⁶). Astfel, constatăm că nu putem evidenția vreo deosebire între moșia numită în istoriografie *boierească* și cea *răzășească*, ele nici nu se suprapun, deoarece sunt identice.

Probabil, putem vorbi despre o deosebire între stăpânirea funciară a unui mare stăpân de moșii și cea a unui mic stăpân de moșii doar în ceea ce ține de modul de exploatare a ei. Un mare stăpân își putea permite să dea moșiile sale în exploatare țăranilor (vecinilor) în schimbul achitării unor anumite impozite și dări. Însă dreptul de a dispune de țăranii (vecini) pentru exploatarea moșiei (indiferent de dimensiuni) îl avea și micul stăpân de moșie. Un mic boier din epocă mărturisește: „Adică eu, Savin, ficiorul lui Constantin din Comănești ... precum am fost vândut dumisali, lui Dumitrașco vel pitar, jumătăți de sat din Hrușăuți, cu tot vinitu, cu heleșteu, și în câmpu și în vatra satului, și cu vecini, pe Prut, în ținutul Hotinului ... și nime dintre frații mei sau dintru a mea rudă să se ispitească să străce tocimala mea”²⁷, care putea să dispună, pe sfertul său pe întregul unei moșii, de 1-2 vecini²⁸.

Documentele nu arată nici în cazul unei moșii hiperdivizate între stăpâni răzeși că micii stăpâni ar fi lucrat părțile de moșie cu mâinile lor. Doar la Dimitrie Cantemir găsim informații, pentru începutul secolului al XVIII-lea, despre lucrarea pământului de către micii stăpâni (sau cu lucrători năimiți).

Suprafața și numărul moșiilor nu totdeauna era o piedică în ceea ce privește obținerea dregătoriilor, inclusiv a dregătoriilor mari. Deseori reprezentanții unui neam mic, înzestrat relativ modest cu moșii, reușesc să obțină dregătoriile de vornic de poartă, vornic al doamnei, mare căpitan. Este cazul neamurilor Mihuleț, Durac etc. Reprezentanții unui neam boieresc mare (vechi, bun), cum ar fi Boulești, însă ruinat, cu avere funciară mai mult decât modestă, puteau să obțină, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dregătorii ca mare vornic, comis, vornic de Botoșani etc. În acest din urmă caz, credem, că anume tradiția, vechimea neamului și-a spus cuvântul și nu numărul moșiilor stăpânite.

Un aspect important este și existența unor relații de rudenie cu persoane influente și bogate din mediul boierimii aflate în dregătorii, cum ar fi Gheorghe Ștefan mare logofăt apoi domn, Stamate mare postelnic, în cazul Bouleștilor, și Cantemireștii, în cazul Mihuleștilor.

Moșinașii (Moșanii, Moșnenii). Calificarea așa-numiților *răzeși* (de fapt mici stăpâni de moșii, de neam nobil) ca o categorie socială aparte, numiți și *țărani liberi*, a fost determinată, pe lângă multipli factori, inclusiv de ordin ideologic, și de sărăcia surselor referitoare la micii stăpâni de moșii, care apar, de regulă, izolat în documente, fapt ce îngreunează includerea lor în spițele genealogice ale neamurilor nobile ale Țării Moldovei. Doar în unele cazuri (grație numărului suficient de mare de surse documentare, și nu din alte motive) descoperim în micii stăpâni de moșii, pe care îi putem numi boieri ruinați, sau mai corect *boieri de țară*, ramuri ale marilor neamuri boierești. Să nu uităm că unele neamuri mari, treptat, au fost excluse, pentru generații, din dregătorii.

Printre neamurile mari avem și cazuri când unii reprezentanți în mod conștient nu tind spre dregătorii. Exemplu este Boul de la Ruginoasa, care stăpâna o parte din moșia Ruginoasa, ținutul Neamțului, în mijlocul moșiilor ce aparțineau neamului Bouleștilor, astfel apartenența lui de acest mare neam este neîndoielnică. În documentele pe care le-am cercetat, Boul de la Ruginoasa este menționat de câteva ori, izolat, în calitate de martor la tranzacțiile funciare din regiunea apropiată. Dacă ne bazăm pe metoda de determinare a *țărănimii libere*, utilizată de mulți cercetători, ajungem la concluzia că Boul de la Ruginoasa este un „țăran liber”, ceea ce este absurd.

Documentele vremii arată existența unei mulțimi de astfel de „țărani liberi”. Ei constituie masa boierimii moldovenești, plină de datorii (vezi documentul din 12 ianuarie 1708: „...lui Ion Leăța și mătușii noastre Anița ... ce-au fost zălogită la noi o parti di ocină din Ghiriani di Pascal, ficior lui Morcov pintru un cal diript 30 lei ce-au luat cu datorie, ...”²⁹), în mare parte neștiutoare de carte, însă agresivă și războinică, care a fost baza detașamentelor militare și de pază a frontierelor, servind și drept sursă de aprovizionare pentru oștirile țărilor vecine (cazul lui Gheorghe Durac).

Utilizarea, pentru mica boierime a noțiunii de *țărani liberi*, a fost determinată și de faptul că nu există un termen unic care ar cuprinde integral nobilimea moldovenească. În acest sens noțiunea *răzeș* este improprie, deoarece face referire doar la relația din cadrul unei moșii, în plus ea cuprinde și reprezentanți ai marilor neamuri boierești și mari dregători. Deci este un termen comun pentru întreaga boierime, indiferent de mărimea averii, poziția socială, dregătoria deținută.

În viziunea noastră, corect ar fi să utilizăm, pentru desemnarea stăpânilor de moșii din Țara Moldovei, termenii *moșinaș*, *moșnean* sau *moșan*, termeni care evidențiază atât stăpânirea pământului, manifestare a nobleței, cât și caracterul ei ereditar (la 6 iulie 1741, domnul Grigore vodă Ghica trimite pe câțiva mari boieri să cerceteze pricina dintre răzeșii de Ciohoreni și Sandu Leahul, ultimul fiind *cumpărător* la Ciohoreni. Miron Scurtul, Livențe, Ghiorghieșu, Ion Cernatu „și alți frați și răzeși ai lor di la Ciohoreni” ziceau că „ei sintu moșeni di baștină în

Ciohoreni, di pe moșii și strămoșii lor”. În acest caz, Sandu Leahul este *moșan cumpărător* și *răzeș* în Ciohoreni³⁰; la 27 august 1733, domnul Constantin vodă Mavrocordat dă carte „lui Gligoraș Jiriabie și altor răzeș a lui, carii să țin moșeani de Highidiș”, ținutul Orheiului, cu privire la pricina avută cu Toader Călmașul ce pretindea că „eal easte moșan acolo”³¹), trăsătură specifică nobilimii de neam. Este o noțiune frecvent întâlnită în documentele interne, care deosebea țaranul de mica nobilime („alți moșani di pin pregiur sau pe alții din țărani”³²) ce luase forma micilor stăpâni de moșii.

Însă treptat, odată cu dezvoltarea relațiilor marfă-bani și creșterea progresivă a rolului dregătoriilor și respectiv al birocrăției, însoțită de un aflus al elementului grecofon, venit din Orient, ca exponent al suzeranității otomane, cu un alt tip de moravuri și comportament, „superior” celui autohton, începe procesul de izolare și reducere la o stare inferioară, confundată deseori cu cea a țărănimii libere, a micii nobilimi de țară, proces aprofundat la începutul secolului al XVIII-lea și dezvoltat în perioada ulterioară (a se vedea cazurile lui Vasile Stoian din Pașcani; cazul lui Ion, feciorul Mariei Jrebie, din Pașcani; cazul lui Toader, Mitrofan și Ștefan, toți din Pașcani; cazul lui Năstase din Pașcani, fiul Merlei și nepot lui Frățiman. Ei vând în parte ocinile lor din Pașcani lui Darie Donici sârdarul (vezi și documentul din mai 1710-1711, legat de răzeșii din Pașcani)³³).

Doar la sfârșitul secolului al XX-lea s-a atenționat asupra necesității cercetării așa-ziselor „genealogii țărănești”, care pentru secolele XVII și XVIII au o importanță deosebită în studierea boierimii moldovenești și a neamurilor nobile din Țara Moldovei³⁴.

Pătrunderea elementului grecesc, constantinopolitan, nu numai în mediul boierimii, ci și în componența târgoveților, în calitate de negustori, cămătari etc., care, datorită îndeletnicirii lor, reușeau să obțină sume mari, din care împrumutau boierimii mici (boierii greci împrumutau sume de bani nu numai boierimii autohtone, ci și celei împământenite: de exemplu, la 15 mai 1701, Vasile Cantacuzino mare vornic, recunoaște printr-o scrisoare că-i este dator lui Iordache Ruset „cum sântu dumisali datoriu cu o mie de lei, însă cu doo sute de lei ce mi-au trimis dumnlui în Țara Muntenească. Pentru acești bani m-am apucat să-i dau dumisali la Octomvrie toț banii acește”³⁵), pentru satisfacerea diferitor necesități: achitarea impozitelor și a datoriilor față de stat și a celor personale, din dorința de a se întrece cu alți boieri în lux etc. Astfel o parte din moșii au ajuns stăpâniri ale grecilor.

Să nu uităm că o mare parte din boierimea de origine greacă nu evita practicarea comerțului și a cametei. Cele mai elocvente exemple sunt cazurile lui Enache Neculce blănarul, Antonie blănarul, Gheorghe vodă Ghica³⁶, Gheorghe vodă Duca, Iordache Ruset³⁷ ș. a.

Capacitatea grecilor de a cumpăra moșii atât de la marii latifundiați, cât și de la cei mici a făcut posibilă crearea unor importante fonduri funciare concentrate în mâinile noilor boieri. Iar împărțirea acestora nu afecta, ca în cazul micilor stăpâni autohtoni de moșii, în aceeași măsură calificativul de „mare stăpân” pentru descendenți. Chiar și în cazul în care un descendent de boier grec obținea la împărțire

4-5 sate întregi și 6-7 părți de sate, exista deja o bază funciară puternică ce putea servi ca nucleu pentru concentrarea moșiilor. Dispersarea stăpânirilor grecești, care în esență decurgea după vechiul model, de regulă, nu avea același efect pe care-l avuse asupra micii stăpâniri de moșii.

Într-un fel, Nicolae Lașkov avuse dreptate când presupunea în răzeșia din secolele XVIII-XIX, o revenire la obștea sătească³⁸.

Tendința noii boierimi de origine greacă sau aflată sub influența celei grecești, de factură și mentalitate orientală, în special din mediul mării boierimi, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de „a alege și hotărî” părțile cumpărate din cadrul moșiei (la 2 mai 1645 Iorga mare postelnic, grec de origine, rudă cu Vasile vodă Lupu, își alege părțile de moșie cumpărate în Ciripcău de cele ale altor răzeși³⁹; la 8 august 1668, Solomon Bârlădeanu este trimis, la poruncă domnească, în satul Tutoveni, „ca să merg la moșia Tutoveni să aleg toate părțile de ocină și cumpăratură ci ari dum. [Constantin Crucescu] dispre partea altor răzeși⁴⁰; iar la 4 ianuarie 1744 Dimitrache serdar, Toader Carp fost medelnicer, Vasilache Mazărache fost jitnicer, sunt trimiși să aleagă și să stâlpească moșia din satul Rădeni, ținutul Orhei, a lui Andrei Rusăt fost mare ban, căci „i s-ar împresura moșie dispre alți răzeși⁴¹), indiferent de faptul dacă erau înrudiți îndeaproape cu răzeșii moșiei, sau în genere „erau de peste trei hotare”, demonstrează faptul că are loc procesul de diferențiere dintre diferite stări de boieri, chiar și în cadrul aceluiași neam. Se produce o rupere de la tradiție, dintre vechiul element boieresc și cel nou sau de factură nouă. Apar cazuri când răzeșii unei moșii nu sunt în mod obligatoriu rude între ei. Nevoia de bani îi face pe micii stăpâni de moșii, boierime mică de țară, să jertfească vechile tradiții. La 16 iulie 1691, printr-un zăpis, frații Grigorie și Leca, dau o parte din moșia Isacova lui Loghin pârcălabul de Orhei, „că Loghin pârcălabul i-ar fi plătit pe vânzătorii la visterii di banii ci era datorii la Domnul Duca Vodă⁴². Procesul strămtorării stăpânirii devălmașe, se accelerează odată cu înaintarea pe axa cronologică.

Constatăm, în acest fel, pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, că în cadrul boierimii (nobilimii) moldovenești exista un criteriu de bază în privința stabilirii nobleței: neamurile boierești care formau nucleul diferitor tipuri de boierime.

Averea (exprimată prin stăpânirea pământului) și dregătoriile (funcții exercitate în cadrul sistemului politico-administrativ al Țării Moldovei) erau doar aspecte ce au caracterizat, în perioade diferite, boierimea Țării Moldovei. În secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea s-a trecut de la boierimea stăpânitoare de moșii la boierimea deținătoare de dregătorii. Este perioada luptei dintre aceste două forme prin care se reprezenta boierimea moldovenească, în ambele cazuri având în calitate de element central neamul boieresc.

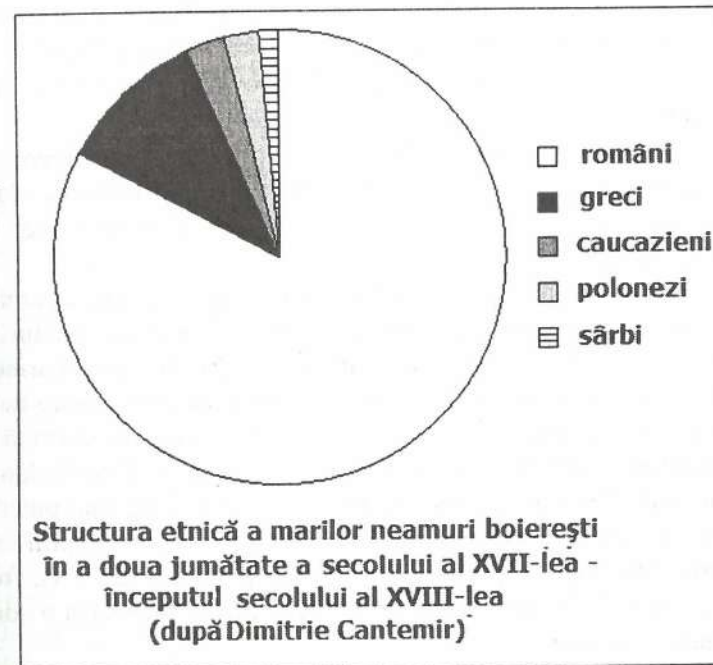
Totodată, constatăm că stăpânirea pământului și funcțiile sunt caracteristice tuturor perioadelor istorice, însă esența nobleței se manifestă, în primul rând, la nivel genealogic, fapt care a făcut posibilă evidențierea neamului din masa socială.

Componența etnică a neamurilor boierești moldovenești. Un aspect im-

portant al boierimii moldovenești în secolul al XVII-lea a fost componența etnică. Este timpul când elementul alogen al boierimii moldovenești devine foarte influent, afundând spre sfârșitul secolului un element dominant în ceea ce privește greutatea social-politică, nu și ca număr, deși și acesta este în creștere.

Relațiile dintre boierimea (nobilimea) autohtonă și cea alogenă nu totdeauna au fost pașnice și constructive. În câteva cazuri ele au generat conflicte deschise, soldate cu pierderi serioase pentru segmentul alogen al boierimii moldovenești. Sunt câteva crize de scurtă durată care, spre final, duc la un nou aflux de greci în mediul clasei privilegiate din Țara Moldovei. Anume după rebeliunea orheiienilor și a lăpușnenilor,⁴³ care a avut o puternică orientare antigrecescă, constatăm consolidarea pozițiilor Rusetestilor în Țara Moldovei.

Boierimea moldovenească, întemeiată pe baza neamurilor, deci pe baza relațiilor de rudenie, nu i-a fost străin caracterul etnic, fără a fi însă o nobilime închisă. De regulă, prezența străinilor nu era privită binevoitor, în afara situației când străinul se înrudea, prin căsătorii, cu neamurile boierești locale, ceea ce se numea împământenire. Este semnificativ exemplul împământenirii Cantacuzinilor și Stămăteștilor, înrudiți cu cele mai mari neamuri moldovenești. Spre deosebire de Stămătești, Cantacuzinii au reușit să-și păstreze caracterul cosmopolit al neamului alături de Rusetestii. Stămăteștii s-au românizat totalmente.

Etnicii moldoveni formau cele patru stări boierești ale Țării Moldovei: boieri cu dregătorii, curteni, călărași și „răzeși”. Ei formau elementul etnic românesc băștinaș al Țării Moldovei.

Pe lângă boieri, țineau de moldoveni și o parte din târgoveți și o parte din ță-

rănimie. Interesantă este originea țărănimii (vecinimii) moldovene, care, conform lui Dimitrie Cantemir, era formată din ungureni (români transilvăneni) și ruși (ucraineni) românizați. În sprijinul acestei idei vin o serie de documente de epocă, prin care sunt invitați, în calitate de vecini (țărani) pe moșiile boierești, locuitori ai țărilor vecine: Transilvania, Polonia, Țara Românească, Imperiul Otoman („oameni de peste Dunăre”). De exemplu: la 18 iunie 1658, domnul Gheorghe vodă Ghica permite mănăstirii Golia, „și dregătorului și vătămanului lor din Siliște, ce iaste la ținutul Orheiului, spre aceia ca să aibă a-ș chema oameni streini de altă țară, den Țara Turcească și din Țara Leșască și despre alte părți, fie ce limbă vor fi, să n-aibă de nime nici o trăsură și deacă vor vini și să vor așeza la ace siliște, de la Domnia Mea vor avea slobozie în trei ani”⁴⁴; iar, la 1 septembrie 1699, domnul Antioh vodă Cantemir permite egumenului mănăstirii Golia să colonizeze siliștea Trebujeni, ținutul Orheiului, „să fie volnic cu carte Domnii Meli a chema și a strânge oameni din Țara Căzăcească și din Țara Turcească și din printr-alte țară și să-i așazi în siliște, iară de la Domnie Meli vor avea slobozii întru un an și vor fi în paci de toate dările câte vor fi pe alți mișei în țara Domnii Meli”⁴⁵; și iarăși, la 9 februarie 1669, domnul Gheorghe vodă Duca împuternicește pe egumenul mănăstirii Golia „și diregătorului și vătămanului lor dela siliște dela Burnăreștii ce sintu în ținutul Orheiului spre aceia ca să aibă a chema oameni streini de printr-alte țări din Țara Leșască și din Partea Căzăcească și din Țara Turcească și de aiuri de printr-alte țări streine și carii vor veni și să vor așeza acolo la acea siliște”⁴⁶. Antroponomia țărănimii (vecinimii) arată cu siguranță o proveniență străină: ardeleană, rusească, sud-dunăreană⁴⁷.

O altă parte din țărănimia Țării Moldovei era formată din elemente neasimilabile din unguri și ruși (ucraineni), primii fiind concentrați în zona Bacăului și a Romanului, cei de pe urmă în ținuturile de nord ale Țării Moldovei: Hotin, Dorohoi, Cernăuți, Suceava⁴⁸.

Pe baza documentelor din secolul al XVII-lea, constatăm prezența masivă a vecinilor pe moșiile boierești, indiferent de dimensiuni, în special în ținuturile nordice, menționate ceva mai sus, și în partea muntoasă, înspre hotarul cu principatul Transilvaniei. De asemenea, în aceste zone, constatăm un număr mare de moșii aflate în întregime în stăpânirea unor neamuri boierești, ceea ce confirmă faptul concentrării vecinilor, în special în părțile nordice și vestice ale Țării Moldovei.

Pentru ținuturile din Țara de Jos constatăm o fragmentare mai puternică a moșiilor boierești, iar prezența vecinilor nu este atât de numeroasă. Faptul se poate explica prin apropierea acestor ținuturi de regiunile populate de tătari, frecvent expuse invazilor. Situația în cauză nu favoriza o colonizare intensă și o administrare mai eficientă a moșiilor.

În calitate de exemplu poate servi catastiful moșiilor sulgerului Todirașcu Jora și a soției sale Vasâlca (născută Vartic). Datele privind moșiile, numărul și suprafața lor le-am selectat și inclus în *Tabelul* de mai jos. *Tabelul* arată clar că cel mai mare număr de moșii întregi, dar și jumătăți de moșii, erau situate, la începutul secolului al XVIII-lea, în ținuturile din nordul Țării Moldovei (Hotin, Dorohoi,

Cernăuți și Soroca). Excepție face ținutul Vasluiului, în care Todirașcu Jora avea câte patru jumătăți de moșii și câte patru sferturi de moșii.

Documentul confirmă încă o dată că imensele fonduri funciare create de o familie de boieri mari se descompunea în conformitate cu aceeași legitate ca și moșiile micilor neamuri, prin împărțire între descendenți. Iar o jumătate din moșia Rezina, de la ținutul Orheiului, chiar este împărțită în două între Safta Cuzoae spătăreasa și Solomon Botezu mare șetrar.

Moșiile sulgerului Todirașcu Jora și ale soției lui, Vasâlca (Vartic), împărțite de către copiii și nepoții lor (15 februarie 1721)⁴⁹.

Nr.	Moșia	Ținutul	suprafața	stăpânul
1	Balitițiței	Cernăuți	întreg	Anița joroae
2	Malișeuți	Cernăuți	întreg	Anița joroae
3	Gudinești	Cernăuți	jumătate	Solomon Botezu mare șetrar
4	Onutul	Cernăuți	jumătate	Anița joroae
5	Șăpiniței	Dorohoi	întreg	Ioan Sturza mare vornuc
6	Badeuței	Dorohoi	întreg	Ioan Sturza mare vornuc
7	Miculești	Dorohoi	întreg	Safta Cuzoae spătăreasa
8	Lișna	Dorohoi	întreg	Solomon Botezu mare șetrar
9	Dibensănei	Dorohoi	jumătate	Ioan Sturza mare vornuc
10	Coglăul	Dorohoi	jumătate	Safta Cuzoae spătăreasa
11	Voncăuți	Dorohoi	jumătate	1. Ioan Sturza mare vornuc (întreg) 2. Sandul Silion (o parte)
12	Horodiști	Dorohoi	jumătate	Anița joroae
13	Ișcătenii	Dorohoi	un sfert	Safta Cuzoae spătăreasa
14	Borule	Dorohoi	O parte dintr-un sfert	Anița joroae
15	Novăcăuței	Hârlău	jumătate	Ioan Sturza mare vornuc
16	Todireni	Hârlău	jumătate	Safta Cuzoae spătăreasa
17	Șăndrenii	Hotin	întreg	Ioan Sturza mare vornuc
18	Culiceni	Hotin	întreg	Ioan Sturza mare vornuc
19	Nilipăuți	Hotin	întreg	Anița joroae
20	Zălina	Hotin	întreg	Safta Cuzoae spătăreasa
21	Novăcăuței	Hotin	întreg	Anița joroae
22	Hincăuții	Hotin	întreg	Anița joroae
23	Sancăuții	Hotin	întreg	Solomon Botezu mare șetrar
24	Muteștii	Hotin	întreg	Solomon Botezu mare șetrar
25	Grumăzeni	Hotin	întreg	Solomon Botezu mare șetrar
26	Voloșcovul	Hotin	întreg	Sandul Silion
27	Căzâncăii	Hotin	întreg	Sandul Silion
28	Capetenii	Hotin	întreg	Safta Cuzoae spătăreasa
29	Duminții	Hotin	jumătate	Ioan Sturza mare vornuc
30	Butitul	Hotin	jumătate	Safta Cuzoae spătăreasa

31	Dirujiveți	Hotin	jumătate	Safta Cuzoae spătăreasa
32	Talmaciu	Hotin	jumătate	Anița joroae
33	Varaticu	Hotin	jumătate	Anița joroae
34	Negrești	Hotin	jumătate	Solomon Botezu mare șetrar
35	Mândăuți	Hotin	jumătate	Sandul Silion
36	Brânzeni	Hotin	un sfert	Ioan Sturza mare vornuc
37	Bândăcei	Hotin	un sfert	Safta Cuzoae spătăreasa
38	Tultin	Hotin	un sfert	Anița joroae
39	Nilipăuți	Hotin	un sfert	Ioan Sturza mare vornuc
40	Bândăcei	Hotin	o parte	Solomon Botezu mare șetrar
41	Nilipăuți	Hotin	a șasea parte	Ioan Sturza mare vornuc
42	Străisteni	Hotin	niște părți de sat	Solomon Botezu mare șetrar
43	Tăutești	Iași	jumătate	Anița joroae
44	Bodești	Iași	un sfert	Ioan Sturza mare vornuc
45	Predăucenii	Soroca	întreg	Safta Cuzoae spătăreasa
46	Gvozdul	Soroca	întreg	Sandul Silion
47	Vărăuca	Soroca	jumătate	Sandul Silion
48	Siliște	Soroca	două părți de moșie	Ioan Sturza mare vornuc
49	Cerepcău	Soroca	o parte de moșie	Solomon Botezu mare șetrar
50	Iojnița	Soroca	o parte de moșie	Sandul Silion
51	Ioneștii	Suceava	întreg	Sandul Silion
52	Samșăuți	Orhei	întreg	Solomon Botezu mare șetrar
53	Răzina	Orhei	două sferturi	1.Safta Cuzoae spătăreasa 2.Solomon Botezu mare șetrar
54	Vătrăuți	Orhei	a cincea parte	Sandul Silion
55	Ursăce	Tutova	un sfert	Sandul Silion
56	Glodenii	Vaslui	jumătate	Safta Cuzoae spătăreasa
57	Grauri	Vaslui	jumătate	Solomon Botezu mare șetrar
58	Bozăștii	Vaslui	jumătate	Sandul Silion
59	Trucșăne	Vaslui	jumătate	Anița joroae
60	Zbercești	Vaslui	un sfert	Safta Cuzoae spătăreasa
61	Scântiești	Vaslui	un sfert	Safta Cuzoae spătăreasa
62	Crăciunești	Vaslui	un sfert	Anița joroae
62	Folmănești	Vaslui	un sfert	Anița joroae

Dregătoriile – dimensiune a neamului boieresc. Istoria stărilor privilegiate în țările române în secolul al XVII-lea se caracterizează prin înlocuirea progresivă a vechiului criteriu de noblețe, moșia, prin alt criteriu, slujba domnească, și chiar consacrarea acestui nou criteriu prin reforma lui Constantin vodă Mavrocordat.

În primele secole de existență a țării, criteriul fundamental de noblețe a fost stăpânirea pământului: era boier acel care avea moșie, indiferent de suprafața acesteia. De aceea erau boieri nu numai cei ce stăpâneau zeci de moșii în întregime, dar și micii moșinași care dispuneau în devălmășie un singur sat. Evident, tot boieri erau și în dregătorii, cei care administrau țara, care percepeau impozitele, făceau dreptate și conduceau detașamentele militare. Accentul principal cade, în epoca cercetată, asupra nobleței teritoriale, asupra stăpânirilor de moșii. Cu timpul statul devine mai complex, sarcinile fiscale cresc, în legătură, în primul rând, cu consolidarea suzeranității otomane, iar însemnătatea dregătorilor sporește. Bucurându-se de favoarea domnului, de scutiri de dări și de venituri obținute din slujbe, boierii cu dregătorii își consolidează pozițiile, devenind stăpâni nu numai de numeroase moșii, dar și de capital mobil, de bani. „Dregătoria devine o țintă din ce în ce mai râvnită, un adevărat titlu de noblețe, care întunecă tot mai mult pe celălalt. Cine a fost dregător poartă titlul respectiv, precedat de particula biv, toată viața; în hrisoave când se înșiră martorii, acest titlu ține locul numelui de familie; urmașii pun preț pe faptul că se trag dintr-un dregător; ei acordă o valoare mare *titlului* de mazâl care se dă acelor descendenți, fără dregătorii, ai foștilor demnitari”⁵⁰.

Pe vremea lui Dimintrie vodă Cantemir, criteriul de noblețe formează în egală măsură slujba, ca și moșia: clasificarea pe care o dă boierimii moldovene – dregători, curteni, călărași, răzeși – ține seama de ambele criterii. Dar faptul că el înclină totuși să-i considere pe răzeși „mai de grabă ca țărani liberi decât boieri” înseamnă, conform lui Constantin Giurescu, că cel de al doilea criteriu pierduse din valoare, că stăpânirea pământului nu mai era suficientă, în toate cazurile, pentru a conferi neapărat calitatea de boier.

Sub Constantin vodă Mavrocordat este recunoscut oficial criteriul dregătoriei ca element dominant: boierii sunt numai acei care dețin sau au deținut slujbe⁵¹. Împărțirea pe care o dă domnul boierimii ține cont, după părerea noastră, exclusiv de acest criteriu. Sunt boieri mari sau veliți, dregători de la ban la clucerul de arie; ceilalți sunt boieri de clasa a doua. Urmașii celor dintâi se numesc neamuri, iar urmașii celorlalți – mazâli. Fiecare categorie se bucură de anumite scutiri fiscale. Pentru a stabili calitatea de neamuri sau mazâli, solicitanții trebuiau să prezinte comisiilor instituite în acest scop documente care ar confirma că ascendenții lor imediați: părinții și bunicii, dețineau dregătorii⁵².

Pe de altă parte însă, acest fapt a avut și efecte inverse. Unii dintre descendenții boierilor, ne mai fiind numiți în dregătorii și sărăcind, prin împărțirea neconținută a moșiei între urmași și prin diverse situații nefavorabile, au coborât în tagma țăranilor.

Sistemul ierarhic al stărilor privilegiate, în decursul secolului XVII – începutul secolului XVIII, n-a rămas același. Situația pe care o constatăm la 1750 nu

mai e la fel cu cea din vremea lui Dimitrie vodă Cantemir, între timp s-a produs reforma lui Constantin vodă Mavrocordat.

Pe vremea lui Dimitrie vodă Cantemir, dregătorii sunt împărțiți în următoarele categorii: a) „boierii de sfat sau consilieri”, opt de toți (logofătul, cei doi vornici, hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul și vistierul); b) boierii de divan sau ajutători, împărțiți, la rândul lor, în trei clase: clasa întâi, cuprinde optsprezece dregători, de la marele stolnic până la caminar; clasa a doua, cuprinzând treisprezece dregători, de la spătarul al doilea până la ușierul al doilea, și clasa a treia, tot cu treisprezece dregători, de la postelnicul al treilea până la vornicii de poartă; c) dregătorii interni, de curte, așa-numiții *boiernași*, douăzeci și șase la număr, dintre care cinci în serviciul doamnei. La aceștia se adaugă slujitorii nobili, adică spătăreii, postelniceii, păhărniceii, aprozii de divan etc. Domnul avea, prin urmare, la curte, un corp numeros de dregători, mari și mici.

Constantin vodă Mavrocordat, prin reforma sa din anul 1739, împarte pe boieri sau dregători – termenii au devenit acum sinonimi, după părerea lui Constantin Giurescu – în două mari categorii: a) boierii mari sau veliți, nouăsprezece la număr, de la ban până la clucerul de arie inclusiv; urmașii acestora se numesc neamuri; b) boierii de clasa a doua, cuprinzând restul dregătorilor; urmașii lor se numesc mazăli. Conform acestei împărțiri, se acorda scutiri fiscale.

Dintre boierii de clasa întâi, primii cinci erau cei mai însemnați, ei formând fruntea boierimii.

Dimitrie Cantemir consacra ierarhiei dregătoriilor, în *Descrierea Moldovei*, două capitole speciale – *Despre boierii Moldovei și rangurile lor* și *Despre nobilimea Moldovei* și parțial capitolul *Despre ceremoniile curții când ies Domnii din palat și când dau ospete*.

Deși autorul nu pune la îndoială originea slavă a termenului *boier*, totuși, pentru originea instituției face trimitere la bizantini și citează opera lui Georgius Codinos, în care găsește, „aceleași nume, aceleași ocupații, aceleași îndatoriri de a sta la sfat” etc. De fapt, denumirile dregătoriilor noastre implică o triplă influență: „o influență bizantină, indirectă, prin intermediul sârb (logofătul, vistierul) și bulgar (comisul), o influență sud-slavică, sârbă (vornicul, paharnicul, postelnicul) și bulgară (stolnicul) și, în sfârșit, o influență ungară (banul)”⁵³.

La început, dregătorii sunt împărțiți în două clase: a) boieri de sfat sau consilieri și b) boieri de divan sau ajutători.

Ordinea ierarhică a boierilor de sfat și atribuțiile lor sunt aceleași la Dimitrie Cantemir ca și la Miron Costin, și anume: mare logofăt, doi vornici, hatman, mare postelnic, mare spătar, mare paharnic și vistiernic.

Miron Costin, în *Poema Polonă* dă mai multe amănunte privind atribuțiunile lor, afară de cazul vistiernicului, despre care aflăm la Cantemir că n-avea scaun, nici rol în sfat, chiar în chestiuni bănești era executorul hotărârilor luate de ceilalți: mai mult cu numele era al optulea între sftnici, ne spune Cantemir, el avea cheile sălii unde se ținea sfatul.

Boierii de divan sunt împărțiți de Cantemir în trei clase. Miron Costin nu

mai făcea această clasificare a boierilor divaniți, în care numea 12 dregători. Aceștea corespund celor din prima clasă a lui Dimitrie Cantemir, dar care numără 18 (mai mult cu 6)⁵⁴.

În afară de acești dregători, autorul mai atestă și alți 18 dregători mai mici, numiți boiernași. Aceștia, spre deosebire de ceilalți, nu se recrutau numai dintre nobili, ci chiar dintre categoriile de jos, acorându-se chiar privilegiu boierești.

Deși ridicarea în dregătorii era o prerogativă a domnului și cu toare că se observa includerea în rândul dregătorilor a persoanelor cu origine obscură, străine sau din neamuri proaste, constatăm faptul monopolizării dregătoriilor de către un anumit număr de neamuri mari. Unii cercetători presupun chiar existența dregătoriilor ereditare⁵⁵. Dregătoriile sunt și un mijloc de ascensiune pe scara ierarhică a neamurilor boierești. Pe această cale s-au înălțat Ciogoleștii, Cantemireștii și alte neamuri mici.

Constatăm creșterea către finele secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea a importanței dregătoriilor ca determinantă a nobleței boierimii, fapt care a lovit în neamurile autohtone, favorizând pătrunderea alogenilor.

Cercetarea boierimii Țării Moldovei la începutul epocii moderne, secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, ne-a permis să stabilim că elementul principal, în opinia noastră, ce caracterizează boierimea Țării Moldovei este *neamul boieresc* (neamurile și casele boierești, ca structuri de bază ale nobilimii moldovenești, prin intermediul cărora activa și se manifesta boierimea moldovenească), deși influențată, în dependență de epocă, mai mult sau mai puțin, de sistemul de dregătorii și de cel funciar. În perioada cercetată crește importanța dregătoriilor, situație favorizată de pătrunderea străinilor (din start fără moșii) în mediul boierimii autohtone. Cunoașterea activității boierești, prin prisma structurilor genealogice (familii, neamuri, case etc.), permite înțelegerea procesului de infiltrare a alogenilor în mediul boierimii autohtone, anume prin “împământeni-re”, prin înrudire cu neamurile boierești locale.

Note:

¹ Ioan Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, București, 1935; Călinescu T., *Câteva cuvinte despre originea moșnenilor și rezeșilor*, București, 1908; Radovici S., *Moșnenii și răzeșii. Originea și caracterul juridice ale proprietății lor*, București, 1909; Panu Gheorghe, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I/I, București, 1910; Radu Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova*, 1906 și *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907; Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943; Constantin Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țăranimii din Moldova în a doua jumătate a sec. XV-lea* // Studii și Cercetări Științifice (Istorie), Iași, XII, fasc. I, 1961; Демир Драгнев, *Аграрное законодательство К. Маврокордата и изменение правового положения молдавских крестьян в середине XVIII в.* // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Рига, 1963; Демир Драгнев, Павел Советов, *О резешском землевладении в Молдавии XVI – середины XVIII вв.* // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Минск, 1964; Демир Драгнев, Павел Советов, Яким Гроссу, *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии* // Ученые записки

- Кишиневского государственного университета, том. 79, 1965; Павел Советов, *Исследование по истории феодализма в Молдавии*, том. I, Кишинев, 1972.
- ² Демир Драгнев, Павел Советов, Яким Гроссу, *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии* // Ученые записки Кишиневского государственного университета, том. 79, 1965.
- ³ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.139, p.138-141.
- ⁴ MEF, vol. VIII, volum întocmit de Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, 1998, nr.14, p.31-32.
- ⁵ Sergiu Bacalov, *Neamul boieresc al Durăceștilor în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea* // Pro Basarabia – repere istorice și naționale, volum coordonat de Mircea-Cristian Ghenghea și Mihai-Bogdan Atanasiu, Iași, 2007, p.44-45.
- ⁶ Aurel V. Sava, *Doc. lăp.* nr.43, p.63-64, nr.44, p.64-65
- ⁷ MEF, vol.VIII, nr.20, p.39-40.
- ⁸ *Documenta Romaniae Historica*, A., Moldova, vol.XXVIII, (1645-1646), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.70, p.65-66.
- ⁹ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.138, p.138.
- ¹⁰ Ibidem, nr.145, p.145.
- ¹¹ Aurel V. Sava, *Doc. lăp.*, nr.68, p.93.
- ¹² MEF, vol.VIII, nr.75, p.105.
- ¹³ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.153, p.151-152.
- ¹⁴ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.149, p.149-159.
- ¹⁵ Idem, *Doc. lăp.*, nr. 92, p.118-121.
- ¹⁶ Ibidem, nr.113, p.158-159.
- ¹⁷ DRH, vol.XXVIII, nr.109, p.91-92.
- ¹⁸ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.192, p.185.
- ¹⁹ Idem, *Doc. lăp.*, nr.30, p.47.
- ²⁰ Aurel V. Sava, *Doc. lăp.*, nr. 119, p.143-146.
- ²¹ Ibidem, nr.68, p.93, nr.81, p.103.
- ²² Ibidem, nr.73, p.97-98.
- ²³ Ibidem, nr.62, p.86-87.
- ²⁴ Aurel V. Sava, *Doc. lăp.*, nr.157, p.184-185.
- ²⁵ Marinescu Iulian, *Copii de documente din diferite arhive* // Buletinul Comisiunii Istorice a Romaniei, an. VIII, 1929, p.45-47.
- ²⁶ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, București, 1944, nr.299, p.235.
- ²⁷ MEF, vol.VI, p.41-42.
- ²⁸ Leon T. Boga, *Documente basarabene*, vol.20, Chișinău 1938, nr.XIII, p.35-36.
- ²⁹ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.168, p.161-162.
- ³⁰ Ibidem, nr.215, p.215-216.
- ³¹ MEF, vol.VIII, nr.92, p.123-124.
- ³² Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.213, p.213, nr.212, p.212.
- ³³ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.169, p.162-163; nr.170, p.163-164; nr.171, p.164-165; nr.172, p.165-166; nr.176, p.168-169.
- ³⁴ Perietzeanu-Buzău Alexandru V., *Despre genealogiile țărănești* // Arhiva Genealogică, V(X), 1998, Nr. 1-2, p.235-242.
- ³⁵ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.161, p.157.
- ³⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, nr.XXXIX, p.20-31.
- ³⁷ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.161, p.157.
- ³⁸ Николай В.Лашков, *Бессарабия к столетию присоединения к России*, Кишинев, 1912, p.80.
- ³⁹ DRH, vol.XXVIII, nr.70, p.65-66.
- ⁴⁰ Aurel V. Sava, *Doc. Lăp.*, nr.80, p.102-103.

- ⁴¹ Ibidem, nr.160, p.188-189.
- ⁴² Idem, *Doc. orh.*, nr.157, p.154.
- ⁴³ Bădărău Gabriel, *Răscoala din Moldova de la 1671-1672* // P., I, 1992, p.79-99; Геррей И., *Востание 1671-1672 г. в Молдавии. Причины и движущие силы* // Известия АН МССР, Серия общественных наук, 1986, nr.1, p.20-26.
- ⁴⁴ Aurel V. Sava, *Doc. orh.*, nr.98, p.107-108.
- ⁴⁵ Idem, *Doc. orh.*, nr.160, p.156-157.
- ⁴⁶ Idem, *Doc. lăp.*, nr.82, p.104.
- ⁴⁷ Rocsana Josanu, Vitalie Josanu, *Contribuții privind evoluția populației și a așezărilor medievale românești de la răsăritul Țării Moldovei. Studiu de caz asupra satului Chetrosu, jud. Sorooca*, Iași, 2006, p.63-72.
- ⁴⁸ MEF, vol.VI, nr.2, p.41-42; nr.17, p.77-79; nr.18, p.77-81; nr.20, p.84-85; nr.24, p.91-93; nr.30, p.108-109.
- ⁴⁹ Ibidem, vol.VIII, nr.35, p.57-59.
- ⁵⁰ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. 3, partea II, București, 1937, p.715-718.
- ⁵¹ Ilie Minea, *Reformele lui Constantin Mavrocordat*, București, 1929.
- ⁵² Constantin C. Giurescu, *Op. cit.*, vol. 3, partea II, p.715-718.
- ⁵³ Constantin C. Giurescu, *Op. cit.*, vol. 2, partea I, p.338-386.
- ⁵⁴ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p.81-90.
- ⁵⁵ Perietzeanu-Buzău Alexandru V., *Postelnici și logofeți prin drept de naștere?* // Arhiva Genealogică, I(VI), 1994, nr.3-4, p.163-167.

ВОЗРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МОЛДАВСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Владимир ЦАРАНОВ,
доктор хабилитат исторических наук
член-корреспондент АНМ
Институт истории, государства и права АНМ

Упразднение в XIX в. молдавской национальной государственности не привело, тем не менее, к потере исторической памяти о ней у ее народа – носителя. В процессе формирования молдавской буржуазной нации в XIX – начале XX в. на территории наиболее компактного проживания молдавского этноса по обеим берегам Днестра, ставшей затем называться Молдавией, у молдаван, и прежде всего у их интеллигенции, стали пробуждаться чувства национальной самосознания, формироваться и расти национальные интересы.

С началом первой мировой войны в Молдавии стало нарастать социальное недовольство трудового народа. Февральская революция 1917 г., свергшая самодержавие, не смогла однако решить ряд злободневных вопросов: о войне и мире, о земле, о праве народов на свою национальную государственность и национальное самоопределение и другие, тем не менее, она, особенно Октябрьская революция, ускорили рост революционного сознания людей. Все чаще в обществе, кроме политических и социально-экономических, стали обсуждаться вопросы о создании национальных школ, расширении сферы применения национальных языков и др.

Боязнь революционных действий крестьянства и других слоев трудового народа, усиление влияния Советов, как властных структур, на население, а также неспособность органов Временного правительства контролировать ситуацию в крае побудило Молдавскую национальную партию, выражавшую интересы национальной буржуазии, заручиться поддержкой военных сил. На созванном 20 октября 1917 г. военно-молдавском съезде, который по характеру своего конституирования не выражал волю большинства населения края, было принято решение, что до проведения всеобщих выборов в Учредительное собрание необходимо сформировать Сфатул Цэрий (Совет страны), открытие которого состоялось 21 ноября того же года, а уже 2 декабря

1917 г. он провозгласил образование Молдавской Демократической Республики в составе демократической России. «... Бессарабия, отмечалось в решении Сфатул Цэрий, в силу своего исторического прошлого, объявляется отныне Молдавской Народной Республикой, входящей как равноправный член в состав единой Федеративной демократической республики»¹. Этим самым было положено начало возрождению молдавской государственности на территории Пруто-Днестровского междуречья². Однако это было сделано не с той целью, чтобы помочь трудовому народу в обретении своего национального жизнеустройства, а для того, чтобы отмежеваться от революционных событий в России. Об этом откровенно сказал 6 декабря 1917 г. на заседании Сфатул Цэрий один из его руководителей Ион Инкулец: „Волна анархии (так власти называли борьбу крестьян за землю и лучшую долю – В. Ц) заставила нас объявить республику”³ (курсив мой – В. Ц.). Весьма красноречивое признание. Между тем, историческая память народа о своей многовековой государственности в прошлом и реальная возможность ее возрождения после Октября соответствовали чаяниям молдаван, как и других народов края, в разрешении национального вопроса, в данном случае положило начало возрождению молдавской государственности.

У лидеров Молдавской Демократической Республики (МДР) не было должного единодушия в определении дальнейшей судьбы молодой республики. Одни из них желали видеть ее в составе России, как это и было записано в документе об ее провозглашении, другие – самостоятельной, третьи, вопреки этому и воле трудового народа, – в составе королевской Румынии. Судьбу же фактически оккупированной румынскими войсками в январе 1918 г. МДР, в конечном счете, решили румынская администрация и военные, вынудив членов Сфатул Цэрий в конце марта 1918 г. проголосовать за условное, а в ноябре того же года – за безусловное объединение Бессарабии с Румынией, с потерей ею статуса автономии.

Таким образом, национальная государственность молдавского народа в лице МДР, провозглашенной 2 декабря 1917 г., не успев еще твердо стать на ноги и окрепнуть должным образом, не обладая достаточной силой и властью, в начале своего возрождения была утрачена.

По настоящему же возрождение молдавской национальной государственности произошло несколько позднее, в 1924 г. на территории левобережья Днестра, где компактно проживало молдавское население. И это было связано с тем, что с победой Октябрьской революции в 1917 г. народы Советской страны получили реальную возможность строить свою национальную государственность. Дело это происходило во многих национальных районах большой державы, в сложных условиях становления и укрепления новых органов власти, восстановления и реконструкции на социалистических началах народного хозяйства и культуры, в условиях, когда не хватало должного опыта и достаточных средств и т. п. Но разбуженная революцией энергия масс воодушевляла их строить новое общество.

После того, как стало очевидным, что создание молдавской государствен-

ности на всей территории проживания молдавской нации в ближайшее время нереально, все чаще стал подниматься вопрос о ее возрождении на территории левобережья Днестра. Учитывая опыт государственного строительства в стране, группа политических деятелей Г. И. Котовский, П. Д. Ткаченко, Д. Дик и другие направили докладную записку в адрес ЦК РКП (б) и ЦК КП (б) У с обоснованием необходимости создания Молдавской Советской Республики. Идею сразу же поддержал видный политический и государственный деятель Советского государства, молдаванин по национальности М. В. Фрунзе, который на докладной записке поставил свою резолюцию: «Я лично – за, с тем, чтобы Молдавская республика была включена в состав УССР»⁴.

Уже с начала марта 1924 г. в левобережных районах Днестра с молдавским населением, а также во многих городах СССР стали проводиться собрания и митинги, на которых граждане, в т. ч. бессарабские беженцы горячо поддерживали вопрос о создании молдавской государственности, причем некоторые из них связывали его с освобождением самой Бессарабии. Активную работу в этом направлении проводила созданная при молдавской секции Одесского губернского комитета Компартии Украины газета „Плугарул Рош” («Красный пахарь»). В течение нескольких месяцев граждане достаточно широко и убедительно высказывали свое мнение по данному вопросу и принимали соответствующие решения, а пресса широко, в т. ч. и в других республиках, освещала этот процесс. К примеру, 17 августа 1924 г. жители села Кошница Дубоссарского района приняли следующее решение: „Мы, рабочие и крестьяне с. Кошница, заслушав доклад о национальной политике Советской власти, постановили единогласно: ... Советская власть самая справедливая из всех, которые существовали до сих пор на земле... Великая Октябрьская революция, кроме того, что освободила нас от рабства, также принесла с собой право разговаривать на родном языке, иметь школы на родном языке и т. д. Мы просим высшие советские органы пойти нам навстречу в деле организации МССР»⁵. А вот, что писала по этому поводу газета „Известия” от 23 августа 1924 г.: «Движение молдавского населения в пользу образования Молдавской республики разрастается, охватив буквально все Приднестровье. В молдавских селах Тея, Глиное, Токмазея, Слободзея и Григориополь состоялись большие сходы молдаван, вылившиеся в манифестации, настойчиво требовавшие организации Автономной Молдавской Республики... Энтузиазм молдавского населения неопишум»⁶.

В течение лета и в начале осени 1924 г., наряду с обсуждением с населением вопроса о создании республики, властями была проведена необходимая предварительная работа по уточнению территории и границ будущей республики, определению ее административного центра, структуры правительства, финансового состояния, подбору необходимых кадров для нее и т. д. 27 сентября 1924 г. на IV сессии Одесского губисполкома было заслушано заявление специальной делегации от сел Приднестровья, в котором, в частности, отмечалось: «В последние месяцы среди молдавского народа началось широкое движение за автономию. Движение это распространилось по

всем селам Приднестровья, которые на своих сходах выносили резолюции с пожеланием автономии для молдаван... От имени молдавского крестьянства мы просим довести до сведения ВУЦИКа о наших нуждах и передать нашу просьбу о создании автономии МССР». Сессия поддержала эту просьбу.

12 октября 1924 г. III сессия Всеукраинского Центрального исполнительного комитета в присутствии представителей иностранных государств и делегаций рабочих и крестьян Молдавии постановила „Образовать в составе Украинской Социалистической Республики Автономную Молдавскую Социалистическую Советскую Республику”. Западная граница АМССР устанавливалась по государственной границе СССР⁷, т. е. по реке Прут. Здесь проявилась позиция Советского государства, которое не признавало оккупацию Румынией Бессарабии, где проживало большинство молдавского населения, и поэтому Днестр считался не границей, а лишь демаркационной линией. Вся полнота власти до созыва съезда Советов в республике концентрировалась в руках Временного Революционного Комитета (Ревкома). Информация о создании Молдавской республики широко комментировалась в союзной и зарубежной прессе.

В состав образованной Молдавской республики вошли 11 административных районов (Ананьевский, Бирзульский, Балтский, Григориопольский, Дубоссарский, Каменский, Красноокнянский, Крутянский, Рыбницкий, Слободзейский, Тираспольский). Первой столицей республики стала Балта (с 1929 г. – г. Тирасполь) „Молдавская АССР, – говорил Г. И. Котовский, – это то, что страстно желал весь трудовой народ Молдавии не только по эту, но и по ту сторону Днестра. МАССР – это то, чего добивался трудовой народ Молдавии за долгие годы своей упорной борьбы»⁸. По данным Всесоюзной переписи населения, на 17 декабря 1926 г. в МАССР проживало 572,3 тыс. человек в том числе молдаване составляли 172,4 тыс. (30,17%), украинцы – 277,5 тыс. (48,56%), русские – 48,9 тыс. (8,55%), евреев – 48,6 тыс. (8,5%), немцев – 10,7 тыс. (1,88%) и др.⁹

19 апреля 1925 в Балте открылся I Все молдавский съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. В числе 272 делегатов было 68 рабочих, 132 крестьянина, 54 служащих и 18 красноармейцев. Среди них находилось 116 молдаван, 83 украинца, 37 русских, 36 делегатов других национальностей. В работе съезда принимала участие большая группа представителей бессарабских рабочих и крестьян, а также ряда советских республик. Съезд рассмотрел ряд актуальных для республики вопросов, в т. ч. избрал верховный орган власти – Центральный Исполнительный Комитет, который обладал полнотой власти между съездами Советов. На первой сессии Молдавского ЦИК был избран его Президиум и образовано правительство республики – Совет Народных Комиссаров. На первом съезде Советов была принята Конституция Молдавской АССР, которая законодательно закрепила советскую национальную государственность молдавского народа¹¹. В связи с построением основ социализма в стране, в 1938 г. была принята новая Конституция республики. В виду того, что в то время большая часть молдаван

находилась в Бессарабии, в составе королевской Румынии, национальная государственность молдавского народа была возрождена не на территории бывшего Молдавского княжества, а в левобережном Приднестровье, где проживала меньшая часть молдавской нации. Между тем, активное участие в подготовке, создании и деятельности Молдавской АССР и ее институтов принимали также представители Бессарабии, которые видели в ней близкую им свою государственную власть.

Советская государственность молдавского народа явилась сильным фактором для развития его творческих сил, подъема народного хозяйства и культуры, строительства новой жизни. На всей территории МАССР были созданы близкие народу по содержанию своей работы органы Советской власти с привлечением к их деятельности широких слоев населения для управления всеми сторонами жизни общества, преодоления его хозяйственной и культурной отсталости. Вследствие осуществления политики Советского государства в МАССР, с помощью других республик, в ней в короткий срок была осуществлена модернизация общества, перестроена экономика и другие стороны жизни на социалистический лад. Промышленность и сельское хозяйство, в основном, были переведены на рельсы крупного машинного производства, здесь утвердились прогрессивные формы хозяйствования. Новые производственные отношения в сочетании с новыми производительными силами обеспечили прогресс жизнедеятельности и благосостояния общества.

Граждане МАССР, благодаря советской национальной государственности молдаван, за полтора десятилетия после ее создания сумели одолеть свою неграмотность. В небольшой республике появились школы и другие образовательные учреждения с родным языком обучения, высшие и средние специальные учебные заведения, учреждения культуры и т. п. За короткий срок в условиях Советского государства изменился к лучшему уровень жизни людей, исчезла безработица, появился социальный оптимизм в обществе. Во всем этом бесспорная заслуга советской государственности, рожденной новым социалистическим строем.

Эти процессы происходили на Левобережье Днестра, в рамках МАССР. Большинство же молдаван проживало в Бессарабии, еще находившейся в составе королевской Румынии. Советское правительство, как и население края, на прекращало борьбы за его освобождение. К лету 1940 г. сложилась благоприятная геополитическая обстановка, позволившая мирным путем разрешить бессарабский вопрос. В результате обмена нотами между Советским правительством и правительством Румынии 28 июня 1940 г. произошло воссоединение молдавского народа в рамках Советского Союза, Бессарабия была возвращена Советскому государству – правопреемнику дореволюционной России. Население в массе своей положительно встретило факт воссоединения молдавского народа и открывавшуюся перспективу новой жизни. Об этом свидетельствуют состоявшийся 29 июня 1940 г. в Кишиневе 100 – тысячный митинг горожан и жителей окрестных сел, а также массовые митинги и демонстрации в других городах и селах, где господствовало приподнятое

настроение и одобрялось случившееся. Об этом красноречиво говорит также и тот факт, что в течение последующего месяца только из Румынии возвратилось в Бессарабию около 150 тыс. человек. Кстати, румынские власти, как правило, чинили препятствия возвращающимся гражданам. К примеру, 30 июня в Галаце над возвращенцами домой они учинили зверское насилие, в результате которого погибло около 600 человек и еще больше было ранено¹².

Сразу же после 28 июня 1940 г. в бессарабских районах был разрушен старый буржуазно-эксплуататорский строй, демонтирована и упразднена государственная машина. Вместо них стали создаваться сверху донизу новые органы власти – Советы, другие структуры. С первых же дней в населенных пунктах, а также в волостях и уездах до проведения выборов в местные органы власти начали формироваться временные исполнительные комитеты Советов. Они состояли из председателя, его заместителя, секретаря и 3-10 членов исполкома. Сельские, поселковые и городские (кроме уездных центров) исполнительные комитеты избирались непосредственно на общих собраниях граждан населенных пунктов, составы же уездных, волостных и уездных центров назначались вышестоящими властными инстанциями. Оперативная работа в этом деле дала возможность уже к 10 июля в правобережных районах, вошедших в Молдавскую республику, организовать около 1,1 тыс. сельских, 25 городских и поселковых, 54 волостных и 6 уездных исполкомов Советов. В их составе насчитывалось более 8 тыс. рабочих, крестьян, людей умственного труда, десятую часть из общего числа составляли женщины¹³.

Кроме непосредственно властных структур параллельно формировались также хозяйственные, судебно-прокурорские, социальные, культурные и другие организации. Естественно, что на первых порах было трудно делать непривычную работу, не хватало кадров, опыта. На помощь пришли специалисты, часть руководящих работников из МАССР и других братских республик, где эти кадры выросли еще в 20-30 годы. Вместе с тем, для обучения выдвинутых создавались различные курсы, на которых они приобретали так необходимые им на первых порах знания. Участие многих тысяч рядовых, порой малограмотных, а то и вовсе неграмотных граждан в создании советской государственной системы помогло им обнаружить и реализовать свой организаторский и интеллектуальный потенциал, подняло их к активной политической и общественной жизни. И в этом великая заслуга тех перемен, которые произошли в крае летом 1940 г. Функции высших законодательного и исполнительно-распорядительного органов в бессарабских районах до их выборов исполняли Верховный Совет и Правительство Молдавской АССР.

После воссоединения молдавского народа на митингах и собраниях граждане сразу же стали поднимать вопрос о формировании союзной Молдавской республики. Верховные органы МАССР поддержали эту инициативу и 10 июля 1940 г. вошли с ходатайством по этому вопросу в общесоюзные инстанции, которые также поддержали желание народа. На сессию Верховного Совета СССР, которая обладала компетенцией решать данный вопрос, была направлена официальная делегация в составе депутатов Верховного Совета СССР от

МАССР, а также представителей наиболее авторитетных и активных граждан из бессарабских и левобережных районов Днестра будущей республики.

Перед депутатами Верховного Совета СССР выступил глава Правительства МАССР Т. А. Константинов. О настроениях населения будущей республики на родном языке рассказала в Кремле член делегации, учительница из Оргеева З. А. Крэчунеску. В своем обращении к депутатам глава правительства МАССР высказал просьбу образовать МССР «из районов с преобладающим молдавским населением, входящих сейчас в Молдавскую АССР, и шести уездов Бессарабии: Бельцкого, Бендерского, Кагульского, Кишиневского, Оргеевского и Сорокского... Такие уезды Бессарабии, как Хотинский, Аккерманский и Измаильский, с преобладающим по численности украинским населением, нужно включить в состав Украинской ССР. Помимо этого при определении границ союзной Молдавской Республики необходимо учесть, что в некоторых районах Молдавской АССР преобладает украинское население. Такие районы должны быть включены в состав Украинской ССР»¹⁴. Выступивший затем на сессии глава правительства Украины полностью поддержал эти предложения.

2 августа 1940 г. Верховный Совет СССР единогласно принял Закон об образовании союзной Молдавской ССР и принятии ее в состав СССР. В нее вошли шесть вышеуказанных уездов, а также районы: Бричанский, Единецкий, Липканский и Окницкий из бывшего Хотинского уезда, Волонтировский, Вулканештский и большая часть Олонештского из Аккерманского и Измаильского уездов Бессарабии и шесть районов из МАССР – Григориопольский, Дубосарский, Каменский, Рыбницкий, Слободзейский и Тираспольский. Остальные районы автономной республики, а также Аккерманский, значительная часть Измаильского и Хотинского уездов, где преобладало не молдавское, а преимущественно украинское население, отошли к Украинской ССР. Столицей МССР был определен г. Кишинев. Территория союзной республики составила 34 тыс. квадратных километров, население – 2,7 млн человек, из которых примерно две трети – молдаване¹⁵. Воссоединение молдавского народа и образование союзной Молдавской республики означали завершение процесса национально-государственного самоопределения молдаван.

После образования МССР предстояло создать всю систему законодательной и исполнительно-распорядительной власти, а также принять основную закон республики – ее Конституцию. Причем, все это с самого начала осуществлялось на широкой демократической основе. 10 ноября в Кишиневе состоялась сессия Верховного Совета МАССР, на которой присутствовали делегации от всех правобережных уездов и районов, вошедших в МССР. Она приняла Закон о предстоящих выборах и избрала комиссию по выработке проекта Конституции республики. Право выбирать было предоставлено всем гражданам, достигшим 18 лет, независимо от их национальности, социального происхождения, оседлости, имущественного положения и прошлой деятельности. Выборы были всеобщими, прямыми, равными, при тайном голосовании. Выборы в Верховные Советы МССР и СССР состоялись 12 января

1941 г. и прошли в обстановке большого политического подъема избирателей. Их явка на избирательные участки была очень высокой и составила 99,6%.

В Верховный Совет МССР было избрано 266 депутатов, в т. ч. 81 рабочих, 94 крестьянина и 91 служащий. 56 % депутатов составляли молдаване. Кроме того, в Верховный Совет СССР от правобережных районов было избрано 34 депутата¹⁶. На первой сессии Верховного Совета МССР, начавшей работу 8 февраля 1941 г., были избраны Президиум Верховного Совета, правительство – Совет Народных Комиссаров и Верховный суд республики. Сессия приняла также Конституцию Молдавской ССР, которая, законодательно закрепив происшедшие перемены в жизни края, провозгласила республику социалистическим государством рабочих и крестьян, политической основой которого являлись облеченные всей полнотой власти Советы депутатов трудящихся, а экономической основой – социалистическая система хозяйства и социалистическая собственность на орудия и средства производства.

Важнейшей отличительной чертой ситуации, в которой возникла и находилась республика, был тот факт, что к этому времени СССР, в т. ч. МАССР, уже достиг известных результатов в строительстве социализма, которые были закреплены в Конституции СССР 1936 г. и Конституции МАССР 1938 г. В Правобережье МССР же многое из того, что там уже ранее было достигнуто, еще только предстояло осуществить. Тем не менее эти успехи, в т. ч. права граждан были зафиксированы и в новой Конституции МССР. Гражданам независимо от национальной или расовой принадлежности обеспечивались и гарантировались равные права на труд, отдых, образование, материальное обеспечение в старости, в случае болезни, инвалидности. Женщинам предоставлялись равные права с мужчинами. Вместе с тем на граждан возлагались также высокие обязанности: исполнение советских законов, добросовестное отношение к общественному долгу, укрепление общественной собственности, защита социалистического отечества¹⁷.

Конституция МССР фиксировала также некоторые особенности развития республики. „Наряду с социалистической системой хозяйства, – гласила ее статья девятая, – в Молдавской ССР допускаются частные хозяйства индивидуальных крестьян, ремесленников и кустарей, мелкие частные промышленные и торговые предприятия в пределах, установленных Законом”.

Сессия Верховного Совета завершила оформление союзной Молдавской республики с советской системой власти, которая в целом выражала и защищала коренные интересы абсолютного большинства населения. Она создала благоприятные условия для преобразования экономики, культуры, всего уклада жизни на социалистических началах.

В годы Великой Отечественной войны, явившейся не только великим бедствием, но и суровым экзаменом для страны, Молдавская ССР временно (с августа 1941 г. по март 1944 г.) была оккупирована фашистскими захватчиками, социалистическое государство на ее территории временно перестало существовать. Однако его верховные органы и некоторые важнейшие институты сохранились в глубоком тылу СССР, всемерно способствуя победонос-

ной борьбе советского народа против оккупантов. После начала освобождения Молдавской ССР в марте 1944 г. от фашистских захватчиков институты молдавской государственности были эвакуированы и временно размещены в г. Сороки до полного изгнания оккупантов в августе того же года.

С началом освобождения республики все усилия Молдавского государства и его граждан были направлены на быстрейшее восстановление политической системы, народного хозяйства и культуры, осуществление социалистических преобразований в правобережных районах. Успешно решить эти задачи в короткий срок было нереально без всесторонней и повседневной помощи союзных республик и Советского правительства. Уже осенью 1944 г. действовали все городские, 60 районных и 1204 сельских, а в правобережных районах еще и 6 уездных исполкомов Советов, органы суда и прокуратуры. В тех сложных условиях это делалось не обычным демократическим путем их выборов, а прямым назначением членов исполкомов Советов. Однако и это было не так-то просто, ибо не хватало сколько-нибудь опытных кадров, особенно районного звена, которые компетентно смогли бы сразу взяться за дело. Поэтому неудивительно, что большинство руководителей уездных и районных исполкомов Советов составили кадры, присланные из других республик.

Для обеспечения большей результативности в деятельности местных органов власти и привлечения к их работе более широкого круга граждан при местных Советах создавались комиссии по различным вопросам, куда входили представители рабочих, крестьян и других слоев населения. К концу 1945 г. такие комиссии только при сельских Советах объединяли около 32 тыс. активистов. Под эгидой Советов для активизации населения в восстановлении экономики и культуры, решении многих социальных вопросов часто, в первые послевоенные годы, проводились собрания различных категорий граждан, где обсуждались важные и наиболее оптимальные пути решения стоявших перед обществом проблем. Так, в 1945-1946 гг. были проведены районные и уездные собрания крестьян, учителей, интеллигенции, а также республиканские съезды учителей, интеллигенции, женщин, молодежи и др. Только в 1948 г. в республике состоялось более 45,7 тыс. таких собраний, на которых присутствовало около 9 млн. граждан.

Большую роль в укреплении всех звеньев власти в республике сыграли выборы в Верховный Совет СССР (1946 г.) и Верховный Совет Молдавской ССР (1947 г.). Впервые после войны в конце 1947 г. состоялись выборы в местные органы власти, куда народ направил в качестве депутатов 21 тыс. лучших своих представителей из разных слоев общества. Эти выборы в местные Советы укрепили доверие населения к органам власти, которые теперь уже были избраны, а не назначены, как прежде. В 1950 г. на очередных выборах депутатский корпус местных Советов обновился и возрос до 23 тыс. человек¹⁸. Выборы в Советы демонстрировали не только доверие народа к избранным депутатам, они являлись для них хорошей и необходимой школой управлять обществом.

Укрепление органов власти всех звеньев новым кадровым составом уве-

личил возможность властных структур всех уровней положительно влиять на восстановительные и преобразовательные процессы в обществе. Уже к концу 1948 г. в республике был восстановлен, а по некоторым показателям даже превзойден довоенный уровень промышленного развития, к исходу 1950 г. возрождено в основном сельскохозяйственное производство, осуществлен всеобщий, преодолена неграмотность взрослого населения, в главных чертах завершены социалистические преобразования в социально-экономической и духовной сферах жизни общества. Все эти перемены, как и прежде, нашли отражение в Конституции МССР. К примеру, 23 февраля 1944 г. Президиум Верховного Совета МССР на базе общесоюзных законов принял Указы «Об образовании Народного Комиссариата обороны Молдавской ССР» и «Об образовании Народного комиссариата иностранных дел Молдавской ССР». В связи с этим в Основном Законе МССР появились статьи, в которых было записано, что «Молдавская ССР имеет свои республиканские войсковые формирования», что ей предоставляется «право вступать в непосредственные сношения с иностранными государствами, заключать с ними соглашения и обмениваться дипломатическими и консульскими представителями», назначать и отзывать дипломатических представителей МССР в иностранных государствах, а также принимать верительные и отзывные грамоты аккредитованных в МССР дипломатических представителей иностранных государств. После войны, в виду расширения деятельности высших органов власти, а также для приближения их названия к общепринятой международной практике, Президиум Верховного Совета МССР, в соответствии с общесоюзным законодательством, своим Указом от 26 марта 1946 г. Совет Народных Комиссаров преобразовал в Совет Министров Молдавской ССР¹⁹.

Результаты коренных преобразований в социально-экономической и духовной сферах жизни общества на социалистических началах, завершившихся в основном в начале 50-х годов, обусловили уже в 1952 г. внесение соответствующих изменений в ряд статей Конституции республики. Так, в статье 4, где излагалась экономическая основа общества, уточнялось, что социалистическая система хозяйства и социалистическая собственность на орудия и средства производства утвердились „в результате ликвидации капиталистической системы хозяйства, отмены частной собственности на орудия и средства производства, и уничтожения эксплуатации человека человеком”. Поправки, внесенные в текст Конституции МССР в 1952 г., были связаны также с изменениями в государственном флаге республики. Вместо однотонного красного полотнища с изображением на нем советской символики был принят новый флаг красного цвета с зеленой горизонтальной полосой по середине и с той символикой, что наиболее соответствовала молдавским традициям²⁰.

В течение послевоенного десятилетия в МССР, как и во всей стране, шел постоянный процесс поиска наиболее оптимальных и эффективных структур управления народным хозяйством – возникали, преобразовывались, объединялись и упразднялись различные министерства и ведомства. И это находило

непосредственное отражение в корректировке схемы государственного аппарата и неизбежно фиксировалось в Основном Законе республики. Наиболее крупным примером изменения структуры управления промышленностью и строительством в 50-е годы было образование Молдавского административно-экономического района, для управления которым был создан Совет народного хозяйства (Совнархоз). В ходе перестройки управления промышленностью и строительством был упразднен целый ряд министерств, трестов и управлений, предприятия которых, как и некоторых непромышленных министерств, были переданы в ведение Совнархоза. Эти перемены также были закреплены в Конституции МССР²¹.

Существенные коррективы в текст Основного Закона МССР, как и других союзных республик, по демократизации общества, расширению прав республики в управлении народным хозяйством, его планированию и финансированию, в области законодательства и другим вопросам стали вноситься с середины 50-х годов. Так, число промышленных предприятий Молдавии, находившихся в общесоюзном подчинении, за 50-годы сократилось, примерно, с одной четверти до менее одного процента²². С 1957 г. Верховный Совет МССР стал издавать Закон о Государственном плане развития народного хозяйства МССР на предстоящий год. Кроме того, он непосредственно стал участвовать в формировании высших органов СССР, делегируя в состав Правительства СССР по должности председателя Совета Министров МССР. Аналогичным образом в состав Верховного Суда СССР стал входить председатель Верховного Суда МССР. С 1958 г. к компетенции Верховного Совета МССР было отнесено законодательство о судеустройстве и судопроизводстве, принятие гражданского, уголовного, процессуального и других кодексов²³. Все эти конституционные изменения свидетельствовали о расширении юридической правомочности молдавской государственности. Она адекватно реагировала на реалии жизни, являясь зеркалом развития общества.

В течение последующих лет, после того как в бессарабских районах уже были осуществлены социалистические преобразования молдавского общества, политические, социально-экономические, культурные, демократические и иные институты республики получили благоприятные условия для своего дальнейшего благотворного и быстрого развития, улучшения жизни народа. За это время значительно возрос экономический и духовный потенциал общества. Обновилась материально-техническая база промышленности, расширилась ее отраслевая структура. Наиболее быстрыми темпами развивались отрасли, определявшие уровень научно-технического прогресса. Производство, главным образом, несложных изделий и ремонтных работ уступило место выпуску современных машин и приборов. Сильно возросло производство электроэнергии. По ее количеству на душу населения республика превосходила среднемировой уровень в 2,2 раза. Валовой объем промышленной продукции в 1990 г. к 1940 г. возрос в 76,5 раза. К концу 80-х годов около 320 видов промышленных изделий МССР поставляла в 67 стран мира, в т. ч. в Англию, Испанию, Канаду, Францию, ФРГ, Чехословакию и др.

Большие сдвиги произошли в развитии сельского хозяйства, которое в 60-80 гг прошедшего века превратилось в высокоинтенсивное и многоотраслевое. На его долю приходилось более трети национального дохода республики. Объем его валовой продукции к концу 80-х годов по отношению к 1941 г. возрос более чем в 4 раза, а животноводства – почти в 7 раз²⁴. Аграрная отрасль полностью удовлетворяла потребности людей в продовольствии, обеспечивала кормовую базу животноводства и соответствующие отрасли промышленности республики сырьем, а также часть своей продукции поставляла в общесоюзный фонд.

Увеличение производства материальных и духовных благ обеспечило дальнейший рост их потребления гражданами. За 1960-1990 гг. в 5,3 раза возрос национальный доход МССР. Выросли заработная плата рабочих и служащих, а также доходы колхозников. Постоянно повышалась роль общественных фондов потребления в реальных доходах населения. Из этих фондов населению республики полностью оплачивалось образование, повышение квалификации, медицинская помощь, пенсии и пособия, стипендии учащимся, оплата отпусков, бесплатные и по льготным ценам путевки в санатории и дома отдыха, содержание детей в дошкольных учреждениях и др. В 1987 г. выплата населению только по льготам составила 2,2 млрд. рублей против 230,7 млн. рублей в 1960 г.²⁵

Высокая занятость населения республики в производстве, отсутствие безработицы, стабильная и надежная система социальной защиты граждан обеспечивали им вполне достойный уровень материального благосостояния. Возросли качество потребляемых материальных благ, объем жилищного строительства, бытовых и коммунальных услуг. Охрана здоровья, социальное обеспечение стали одной из важнейших забот государства о человеке. Вследствие всего этого средняя продолжительность жизни населения в Молдавии в 70-80 годы достигла 70 лет.

Значительный шаг в развитии культуры сделали народное образование, наука, литература, искусство. По многим показателям культурного уровня, в частности, по числу врачей и студентов на 10 тыс. населения, а также по стопроцентной грамотности людей, Молдавия до „перестройки” стояла выше многих развитых европейских стран.

Произошли огромные сдвиги в социально-классовой структуре советского общества. Количественно и качественно вырос рабочий класс, его удельный вес в обществе. Существенно изменились в лучшую сторону труд и жизнь колхозного крестьянства. Возросли ряды и роль в обществе советской интеллигенции. Повсеместно утвердился социалистический образ жизни.

Вышеизложенное убедительно свидетельствует о поистине эпохальном историческом прогрессе Молдавской республики в динамике своего советского развития, достижении ею в условиях социалистического строя, невиданного ранее уровня жизни населения. Именно Советское государство, в т. ч. молдавская национальная государственность, его политика и упорный труд народа обеспечили исторический прогресс Советской Мол-

давии, высокое благосостояние ее граждан. Достижения материального производства и культуры республики получили заслуженное признание во всех уголках бывшего СССР и за его пределами. Молдавское государство в составе СССР прошло за всю свою историю самый яркий и плодотворный путь своего развития.

Исторический прогресс, все те эпохальные изменения, которые произошли во всех сферах жизни республики, нашли интегральное отражение и закрепление в ее главном законе – Конституции МССР 1978 г., опиравшейся на Конституцию СССР 1977 г. В соответствии с советской традицией проект новой Конституции был разработан специальной комиссией и вынесен на всенародное обсуждение и только затем, после учета замечаний, ее текст был принят Верховным Советом МССР.

В новой Конституции были расширены пределы конституционного регулирования общественной жизни страны, о чем свидетельствуют специальные главы в ней о политической системе общества, его социальном и культурном развитии, внешней политике и др. Был расширен и углублен также круг основных прав и свобод советских граждан, определены прочные гарантии их реализации. Так, право на труд было дополнено правом на выбор профессии, рода занятий и работы в соответствии с призванием, способностями, профессиональной подготовкой, образованием и с учетом общественных потребностей. Конституция охраняла личную собственность граждан, подчеркивая при этом ее потребительский характер и противозаконность извлечения из нее нетрудовых доходов. Конституционно было закреплено также то, что семья находится под защитой государства, которое проявляет заботу о ней путем создания и развития широкой сети детских учреждений, организации и совершенствования службы быта и общественного питания, выплаты пособий по случаю рождения ребенка, предоставления пособий и льгот многодетным семьям, а также других видов пособий и помощи семье и т. д.²⁶

Впервые конституционно были закреплены также важные социально-экономические права человека: право на охрану здоровья, право на жилище, право на пользование достижениями культуры, свобода научного, технического и художественного творчества. Впервые конституционно были оформлены права советских граждан участвовать не только через Советы, но и через общественные организации в управлении государственными и общественными делами, в обсуждении и принятии законов и решений государственного и местного значения, право вносить в государственные и общественные структуры предложения по улучшению их деятельности, критиковать недостатки в работе и проч. При этом конституционно запрещалось преследование людей за критику. В новой Конституции шире и полнее, чем в подобных документах буржуазных государств, нашли отражение политические и социально-экономические права и свободы граждан, а также, и это очень важно, твердые и четкие гарантии их осуществления²⁷.

Новая Конституция расширила также круг обязанностей советских граждан. Это выразилось в том, что кроме соблюдения действующих зако-

нов, долга о защите Отечества и укрепления социалистической собственности, граждане обязывались также оберегать интересы Советского государства, способствовать укреплению его могущества, беречь природу и охранять ее богатства, заботиться о сохранении исторических и культурных ценностей, о воспитании детей, содействовать развитию дружбы и сотрудничества с народами других стран, поддержанию и укреплению всеобщего мира и др.

Важное место в Конституции занимали вопросы национально-государственного устройства. К уже имевшимся гарантиям суверенных прав союзных республик добавились новые: право их участия в решении вопросов, отнесенных к компетенции общесоюзных органов, в т. ч. в Верховном Совете СССР и его Президиуме, в Правительстве СССР и в других общесоюзных инстанциях, а также право законодательной инициативы в Верховном Совете СССР²⁸.

В новой Конституции содержалось положение о том, что Советское государство, все его органы действуют на основе социалистической законности, обеспечивают охрану правопорядка, интересов общества и свобод граждан. Законность и правопорядок выступали неотъемлемыми признаками политической системы советского социалистического государства. На основе новой Конституции была проведена большая работа по совершенствованию и обновлению законодательства страны с целью приведения его в соответствии с Основным Законом.

За сравнительно короткий исторический срок своего существования Советское государство, несмотря на все препятствия и трудности своего развития, утвердилось в своих основных параметрах, показало свои наилучшие качества в организации нового жизнеустройства общества без эксплуатации человека человеком, в быстром росте производительных сил, реализации социальной справедливости и обеспеченности людей, достижении реального равенства всех граждан, высокого уровня образованности и культуры абсолютного большинства населения. В условиях Советской власти произошло раскрепощение человеческой личности и были обеспечены возможности для ее максимального самоутверждения в обществе. Все эти достижения и преимущества были закреплены в Основном Законе страны – Советской Конституции.

Советское государство прошло через различные исторические испытания: отстояло свою независимость в годы гражданской войны и фашистского нашествия, в короткий срок преодолело последствия тяжелой военной разрухи и сделало огромный рывок в своем экономическом, социальном и культурном развитии. Однако в условиях тяжелой и неравной „холодной войны” против СССР, в результате соединения усилий зарубежных враждебных ему сил и части переродившейся советской политической элиты в центре и на местах, а также величайшей дезинформации населения, оно не выдержало и неслыханно обманым путем во главе с „прорабами перестройки” было разрушено. Колоссальное достояние большой державы, созданное не одним поколением советских людей, в одночасье было разграблено „прихватазаторами” и перешло в их частную собственность. Новая законодательная и

исполнительная власть, по указке некоторых западных консультантов, стала энергично осуществлять перевод общества с социалистического пути на частно-капиталистический, буржуазный путь развития, не желая считаться с тем непреложным фактом, что история назад не ходит, что историю вспять, по крайней мере надолго, еще никогда и никому не удавалось повернуть, о чем свидетельствуют ее же опыты.

Переход, однако, от одного типа государства к другому был осуществлен не сразу, не в одночасье. Демонтаж советской молдавской государственности начался с внесения в Конституцию отдельных статей и поправок, изменивших политический строй в республике. Так, 31 августа 1989 г. специальной статьей сложившееся в Молдавской ССР двуязычие было заменено только молдавским одноязычием, затем последовала отмена шестой статьи Основного Закона, провозглашавшей что руководящей и направляющей силой советского общества, ядром его политической системы, государственных и общественных организаций является КПСС. В сентябре 1990 г., в связи с учреждением в республике поста Президента, в Конституцию также был внесен ряд изменений и дополнений²⁹.

21 марта 1991 г. Президиум Верховного Совета ССР Молдова принял постановление о разработке проекта новой Конституции. В его основу была положена действующая Конституция МССР. Кардинальная перестройка на новый лад институтов молдавской государственности началась после развала СССР и провозглашения 27 августа 1991 г. независимости республики. В той сложной политической обстановке национал-радикалы, стремясь конституционно закрепить свои позиции в обществе, повлияли на ускорение разработки нового проекта Основного Закона, взяв за образец конституцию соседнего государства и позаимствовав из нее концепцию, структуру и основную часть статейного материала. Дискуссия вокруг проекта Конституции, отражавшая борьбу политических сил в обществе, продолжалась до середины 1994 г., когда Основной Закон 29 июля 1994 г. был принят парламентом.

Новая Конституция провозгласила Молдову суверенной и независимой республикой, демократическим правовым государством, в котором демократия осуществляется в условиях политического плюрализма и где никакая идеология не может быть официальной государственной идеологией. Права и свободы человека трактуются в ней в соответствии со Всеобщей декларацией прав человека и другими документами. В Конституции закреплена норма разделения законодательной, исполнительной и судебной властей. Высшим представительным органом и единственной высшей законодательной властью в государстве является Парламент. В Конституции сформулированы основные принципы собственности, которая охраняется государством и может быть частной и публичной. Она состоит из материальных и интеллектуальных ценностей. Рынок, свободная экономическая инициатива и конкуренция объявляются основополагающими факторами экономики³⁰. Право на социальное обеспечение и защиту граждан в Конституции сформулировано так: „государство обязано принимать” (а не гарантировать (!) – В. Ц.) «меры для обеспечения любому человеку достойного жизненного уровня, потребного

для поддержания здоровья и благосостояния его самого и его семьи, в том числе пищи, одежды, жилища, медицинского ухода и необходимого социального обслуживания» (статья 47 (1)). Основной закон признает и гарантирует право всех граждан республики на их этническую, культурную, языковую и религиозную самобытность. Государственным языком объявлен молдавский язык на основе латинской графики. Вместе с тем признается и охраняется право на сохранение и функционирование русского и других языков, используемых на территории страны³¹.

Анализируя в совокупности содержание всех разделов и статей Конституции Республики Молдова, нельзя не заметить, что она отражает главные принципы жизнеустройства и правоотношений частнопредпринимательского, буржуазного общества. Так, парламентская республика, взятая за основу политической власти в Молдове, как отмечали в свое время еще В. И. Ленин в своих работах „Государство и революция” и „О государстве”, а позднее современные исследователи, в т. ч. известный философ Александр Зиновьев и другие, безусловно, является самым демократичным типом современного буржуазного государства, защищающего интересы в первую очередь буржуазии, то-есть меньшей части общества, в то время, скажем, как советский тип государства был более демократичен чем парламентская республика, ибо в равной степени защищал интересы всех граждан. И далее, социальные и некоторые другие права человека в нынешней Конституции, как право на труд, бесплатное обучение и медицинское обслуживание всех уровней и всего населения и другие, на деле больше декларируются, нежели реально и в полном объеме обеспечиваются³². И в этом также большое принципиальное и смысловое различие между бывшей Молдавской ССР с ее Конституцией и нынешней Республикой Молдова с ее Основным Законом. Не по этой ли причине нынешнему государству так трудно, а порой, и не под силу обеспечить кардинальное решение насущных проблем всеобщей трудовой занятости населения и должного уровня его благосостояния, которые сегодня особенно тревожат общество? Не потому ли значительная и наиболее активная часть граждан вынуждена сегодня искать лучшей доли за пределами родной страны, не потому ли так быстро растет социальное расслоение в обществе и не удается сколько-нибудь существенно искоренить коррупцию и прочие?

Качество и жизнеспособность Молдавского, как и любого другого современного государства, определяется, помимо всего прочего, его способностью успешно решать свои внутренние и внешние проблемы и, быть может, в первую очередь обеспечивать достойный уровень жизни своих граждан. Анализируя весь многовековой исторический опыт развития Молдавского государства, можно заключить, что это удавалось ему не всегда и не во всем и зависело, в частности, от тех конкретных условий и обстоятельств, в т. ч. внутренних и внешних, в которых оно находилось. Между тем, этот опыт и в наше время, как и прежде, весьма ценен и важен. Он помогает и учит тому, как поступать в разных исторических ситуациях, к примеру, при определении правильного выбора государственных приоритетов, надежных союзников и т. п. Он – верный компас и учитель жизни и в наше интересное и беспокойное время.

Примечания:

- ¹ В. Н. Виноградов, М. Д. Еременко, Л. Е. Семенова, Т. А. Покивайлова, *Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии. Документы и материалы*, М., 1996, с. 201.
- ² И. Э. Левит, *Движение за автономию Молдавской Республики*, Кишинев, 1997, с. 252-284.
- ³ Там же, с. 286. В другом месте И. Инкулец заявил: «Если бы не было выступления большевиков, то с открытием Сфатул Цэрий не спешили бы». Vezi: И. Э. Левит, *Молдавская Республика /ноябрь 1917-ноябрь 1918/*, Кишинев, 2000, с. 19.
- ⁴ Образование Молдавской ССР и создание Коммунистической партии Молдавии. Сборник документов и материалов, Кишинев, 1984, с. 45.
- ⁵ Там же, с. 59.
- ⁶ Там же, с. 65-66.
- ⁷ Там же, с. 84-86.
- ⁸ Известия Одесского губкома КП (б) У, губисполкома и губпрофсовета, 1924, 24 ноября.
- ⁹ О. Галушенко, *Население Молдавской АССР (1924-1940 гг.)*, Кишинев, 2001, с. 13.
- ¹⁰ А. В. Репида, *Образование Молдавской АССР*, Кишинев, 1983, с. 140-141.
- ¹¹ Там же, с. 143.
- ¹² История Молдавской ССР, т. II, Кишинев, 1968, с. 354.
- ¹³ Там же, с. 356.
- ¹⁴ Седьмая сессия Верховного Совета СССР. Стенографический отчет. Издание Верховного Совета СССР, 1940, с. 198-199.
- ¹⁵ История Республики Молдова с древнейших времен до наших дней, Кишинев, 2002, с. 323-324.
- ¹⁶ Образование Молдавской ССР и создание Коммунистической партии Молдавии, с. 262-263.
- ¹⁷ См. Конституцию Молдавской ССР, принятую 10 февраля 1941 г., гл. VIII. Основные права и обязанности граждан и др.
- ¹⁸ А. И. Сурилов, *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*, Кишинев, 1963, с. 258-259.
- ¹⁹ Третья сессия Верховного Совета Молдавской ССР первого созыва. Стенографический отчет, с. 263-265; Вехи молдавской государственности. Сборник текстов Конституции, Кишинев, 2000 с. 149.
- ²⁰ См. Конституцию Молдавской ССР в редакции 1952 г.
- ²¹ Вехи молдавской государственности, с. 150.
- ²² Народное хозяйство Молдавской ССР в 1962 г. Статистический сборник, Кишинев, 1963, с. 2.
- ²³ Вехи молдавской государственности, с. 152-153.
- ²⁴ Народное хозяйство Молдавской ССР в 1987 г. Статистический сборник, Кишинев, 1988, с. 99.
- ²⁵ Там же, с. 13.
- ²⁶ Конституция (Основной закон) Молдавской ССР, Кишинев, 1984, главы I-IV, с. 103-116.
- ²⁷ Там же, главы V-VI, с. 117-130.
- ²⁸ Там же, главы VII-VIII, с. 133-138.
- ²⁹ Вехи молдавской государственности, с. 317.
- ³⁰ Конституция Республики Молдова, Молдпресс, 1997, статьи 1, 4, 6, 9.
- ³¹ Там же, статья 13.
- ³² См. соответствующие статьи Конституции Республики Молдова.

TEROAREA STALINISTĂ ÎN MOLDOVA SOVIETICĂ (II)

Igor CAȘU,

doctor în istorie,

Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Deportările basarabenilor din 1949 și 1951. Foamea, după cum am văzut, n-a convins țăranul să intre în colhoz. Ca și în alte regiuni anexate recent de Uniunea Sovietică, în RSSM a fost organizată o nouă deportare în masă, după modelul celei din iunie 1941. Acest eveniment tragic a început în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, la orele 2 dimineața, și a durat până la orele 20 la 7 iulie. Conform operațiunii „Iug” („Sud”), se viza deportarea a 40 850 persoane, dar din diferite motive a fost înfăptuită strămutarea forțată în Siberia și Kazahstan a 35 796 de persoane, dintre care 9 864 bărbați, 14 033 femei și 11 889 copii¹. Din totalul familiilor deportate, 7 625 erau considerate „chiaburești”, restul fiind acuzate de colaborare cu „ocupanții germano-fasciști”², dintre care 305 familii sau aproximativ 1 000 de persoane erau din fosta RASSM, de pe malul stâng al Nistrului³. Pe drept cuvânt, evenimentul a fost numit ulterior „cea mai mare deportare a populației basarabene”⁴. Pe de altă parte, trebuie amintit că, așa cum s-a întâmplat cu deportarea în masă din iunie 1941, nu toți cei care au fost incluși inițial în liste au fost deportați. Documentele de arhivă arată în mod concludent că, de această dată, vestea despre planificarea unei operațiuni de deportare a făcut înconjurul provinciei cu săptămâni înainte, grație informației oferite de anumiți reprezentanți ai puterii care și-au înștiințat rudele vizate în acest sens. Autoritățile au încercat, de aceea, să țină în mare secret măcar data desfășurării operației și din această cauză, unele primării au primit listele abia în ziua operației⁵. Din totalul de 12 860 de familii, incluse inițial în liste, n-au fost ridicate 1 567 familii, iar acest lucru s-a întâmplat din cauze diferite: 274 familii intraseră între timp în colhoz; 240 – au prezentat, chiar în timpul operației de „strămutare”, dovezi documentare care atestau că unii membri ai familiei făceau armata; 35 familii aveau ordine și medalii sovietice; 508 – își schimbaseră domiciliul, iar 105 familii reușiseră să se ascundă⁶. Până la 9 iulie au fost găsite circa 1 000 persoane care din diferite motive nu fuseseră acasă, dar nu s-au organizat operațiuni ulterioare de deportare a celor care au putut evita, în cele din urmă, strămutarea forțată⁷. Au existat ulterior inițiative

de continuare a deportărilor, venite din partea autorităților de la Chișinău. De reținut, în acest sens, inițiativa din 16 martie 1951 a lui Leonid Brejnev, prim-secretar al PCM, dar conducerea de la Moscova a fost împotriva atunci. Ulterior, la 28 mai 1952, colegiul Ministerului de Interne al URSS a reluat problema organizării deportării celor care au reușit să evite strămutarea în noaptea de 12 spre 13 iunie 1949, în total 3120 persoane. La 10 iunie 1952 această recomandare reapare în raportul adjunctului șefului secției a 2-a a direcției a 9-a din cadrul MVD-ului de la Moscova, dar n-a fost materializată până la urmă⁸. Ca soluție de compromis, s-a decis ca familiile incluse pe lista de deportare și care au putut evita pedeapsa să fie impozitate dublu față de perioada precedentă⁹. Alții au avut probleme mult timp în legătură cu admiterea în colhoz, aceasta fiind unica posibilitate de integrare socială la țară; nefiind membri ai gospodăriilor agricole colective, țăranii „fugari” nu puteau să beneficieze de pensii, ajutoare sociale, iar copii erau adeseori marginalizați și stigmatizați de comunitate.

Conform ordinului Ministerului de Interne al URSS din 11 iunie 1949, intitulat „Despre primirea, transportarea, cazarea și angajarea în câmpul muncii a deportaților din RSS Moldovenească”, 5000 familii sau 18200 persoane au fost repartizați în regiunea Kurgan, 3280 familii sau 11800 persoane – în regiunea Tiumeni, 2000 familii sau 7200 persoane – în regiunea Irkutsk, 1000 familii sau 4000 persoane – în regiunea Habarovsk. Aceste cifre, după cum se observă, diferă de cele citate mai sus. Probabil cele peste 5 000 persoane în plus provin din deportări anterioare făcute la nivel individual. De data aceasta, prin comparație cu deportarea din 1941, cel puțin după acest document, autoritățile sovietice au fost mai „generoase”, permițând deportaților să-și ia bagaje, inclusiv produse alimentare, cca. 1500 kg de fiecare familie¹⁰. „Confortul” transportului a fost de asemenea asigurat ca mai înainte – 30 de eșaloane alcătuind 1500 vagoane fiind alocate în acest sens¹¹. Realitatea a fost însă alta, așa cum confirmă memoriile supraviețuitorilor.

În urma deportării din iunie 1949, impactul dorit de autoritățile comuniste sovietice a depășit toate așteptările. Acest lucru este adevărat mai ales în ceea ce privește efectul asupra ritmului de colectivizare în următoarele luni după deportare. Astfel, numai în lunile iulie-noiembrie 1949 cota gospodăriilor țărănești care au intrat în colhozuri s-a majorat de la 32% la 80% din total, pentru ca să se ridice la 97% în ianuarie 1951¹². Prin urmare, după operațiunea de deportare din iunie 1949, cei care alcătuiau majoritatea populației locale, țăranii, și cei care erau cei mai refractari față de puterea sovietică, sunt nevoiți să-și schimbe atitudinea. Frica de o nouă operațiune, poate de o mai mare amploare, a determinat agricultorii individuali să renunțe la gospodăriile lor și să accepte compromisul cu regimul sovietic, un regim care dăduse de înțeles că nu va cruța nici un fel de protestatar ori rebel. Mai ales că cei deportați în iunie 1949 erau incluși în categoria celor care nu aveau dreptul să mai revină niciodată pe meleagurile natale, conform unei decizii speciale a autorităților de la Moscova¹³.

De data aceasta, baza legală pentru deportări, invocată de regimul sovietic, îl constituia decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 8 martie 1941,

„Despre obținerea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Bucovina și redobândirea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Basarabia”. Potrivit acestuia, românii basarabeni, fiind declarați cetățeni sovietici, erau responsabili de colaborare cu administrația românească din timpul războiului și astfel „trădaseră patria sovietică”¹⁴. Documentul în cauză era aplicat și anterior deportărilor din 1949, el fiind invocat în privința românilor basarabeni care se refugiaseră în România după 1944 și fuseseră forțați să se „repatrieze” în Uniunea Sovietică. De multe ori, autoritățile române au fost complice la „vânătoarea” basarabenilor, dar au fost numeroase cazurile când români simpli și-au riscat viața lor și a familiilor lor, adăpostindu-i pe „fugari”. În 1946, guvernul de la Chișinău înregistrase aproximativ 40 000 de „repatriați” basarabeni. Ei erau tratați cu mare suspiciune și unii au fost trimiși direct în lagăre de concentrare în Siberia¹⁵. Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens a fost cel al lui Pantelimon Halippa, care după ani grei de Gulag, a reușit să revină ulterior la București. Revenind în România, el a fost încarcerat la Sighet de autoritățile comuniste românești. Alți fruntași basarabeni refugiați în România au fost „repatriați” și deportați în Siberia, printre care Ștefan Holban, Daniel Ciugureanu, Ion Pelivan, Ion Rășcanu, Tancred Constantinescu, Dimitrie Topciu, Gherman Pânte, Vladimir Cristi, părintele Vasile Țepordei ș.a.¹⁶.

Drama deportărilor și consecințele acestora în planul mentalității, a fost descrisă, printre alții, de Nicolae Negru, ziarist la *Jurnal de Chișinău*, fost deportat împreună cu familia sa în regiunea Tomsk din Siberia: „Am fost educați cu toții ca niște ieniceri... Eu însumi, fiind prin clasa a 8-a, îi reproșam tatălui meu faptul că vorbește de rău puterea sovietică și nu apreciază just socialismul. Nu era un reproș făcut în public, mai era până deveneam un Pavlic Morozov, dar cazul dovedește că copiii deportați erau intoxicați la fel de temeinic, încât ajungeau să considere că pedeapsa ce li s-a aplicat, deportarea „pe vecie” („на вечное поселение”, așa scrie în documentul obținut din arhiva Ministerului de Interne, în 1990) era justificată. Sufeream mult că tatăl meu nu era ca toți ceilalți, și am trăit mai multe momente șocante. Unul din ele mi-l amintesc și astăzi, eram în clasa întâi și m-am întors bucuros de la școală cu prima carte luată de la biblioteca școlii („școala începătoare” din satul Zimovskoe, raionul Pâșkino-Troițkoe, regiunea Tomsk), o carte având chipul bucălatului Volodea Ulianov imprimat pe copertă. „Pe banditul ista să nu-l văd în casa mea!” a strigat tatăl și a aruncat cartea afară. Cunosc cazuri când unii dintre copiii deportați se deziceau de proprii părinți. Trebuia să alegi între ceea ce spuneau ei, dar unii părinți nu spuneau nimic, pentru a nu le complica copiilor viața, și cele ce auzai la școală, citeai în ziare.... Multe lucruri a trebuit să le „reînvăț” până am ajuns să-i dau dreptate tatei, dar nu a fost atât de simplu precum pare”¹⁷.

Ultima deportare în masă a populației basarabene a avut loc în noaptea de 31 martie spre 1 aprilie 1951 și a vizat, de această dată, elementele religioase considerate un pericol potențial la adresa regimului comunist stalinist. În cadrul operațiunii, numită „Sever”, au fost arestate și deportate 723 de familii, totalizând 2 617 persoane. Au fost vizați în primul rând membrii „sectelor” religioase, mai cu seamă „martorii lui Iehova”¹⁸.

În ansamblu, la data de 1 ianuarie 1953 în Uniunea Sovietică existau 2 753 356 de persoane deportate, printre care se numărau 1 200 000 germani, 316 000 ceceni, 165 000 tătari din Crimeea, 100 000 lituanieni, 84 000 inguși, 81 000 kalmâci, 63 000 karaceeni, 52 000 greci, 45 000 moldoveni/români, 40 000 letoni, 20 000 estonieni, precum și peste 500 000 de persoane aparținând altor 10 naționalități¹⁹. După altă sursă documentară, cuprinzând date mai detaliate despre componența etnică a deportaților pentru începutul anului 1953, dar în care figurează doar persoanele cu o vârstă mai mare de 17 ani – care exclud deci copiii – situația se prezenta în felul următor: total – 1 820 140 persoane, dintre care 788 975 – germani, 183 445 – ceceni, 163 653 – ucraineni, 111 037 tătari, 75 024 – lituanieni, 56 589 – ruși, 53 019 – kalmâci, 46 303 – inguși, 40 590 – greci, 37 225 – karaceeni, 33 102 – lacți, 31 654 – polonezi, 29 848 – turci, 25 873 – moldoveni (români basarabeni), 20 860 – azerbaidjani, 20 238 – armeni, 19 762 – balcari, 16 070 – estoni, 11 432 – bulgari, 7 169 – georgieni, 6 621 – bieloruși, 5 168 – evrei, 4 993 – kurzi, 3 459 – uzbeki, 2 074 – kazahi, 1 572 – cabardini, 1352 – găgăuzi, 1 257 – asirieni, 1 237 – tadjici, 1 063 – țigani, 997 – români (erau avuți în vedere cetățenii români sau de proveniență bucovineană), 720 – hemșini, 616 – osetini, 529 – bașkiri, 520 – ciuvași, 480 – mordvini, 430 – turcmeni, 339 – kirghizi, 380 – iranieni, 375 careli și fini, 375 – kumâci, 338 – adjari, 313 – avari, 265 – lazi, 212 – karakalpaci, 193 – udmurți, 183 – cehi, 174 – ezidzi, 163 – abhazi, 160 – abazini, 127 – lezghini, 123 – mari, 122 – bureați, 90 – adâgheeni, 74 – maghiari, 61 – austrieci, 59 – nogai, 50 – darghinieni, 721 – de alte naționalități²⁰. Se observă că reprezentanții naționalităților neruse erau mai susceptibili de a fi învinuiți de ostilitate reală sau presupusă la adresa regimului sovietic. În același timp, ar fi exagerată calificarea represiunilor sovietice drept etnocid îndreptat împotriva uneia sau alteia dintre comunitățile etnonaționale.

Potrivit altui document, semnat de I. A. Serov, ministru adjunct de Interne al URSS din 1 iulie 1953, în localitățile cu regim special (*spetsposelenia*) din Rusia și Kazahstan se aflau la evidență 46 616 persoane deportate din RSSM, dintre care 10 387 deportați în 1941 (inclusiv 1780 copii) și 36 147 deportați în 1949 (inclusiv 10 447 copii)²¹. Mulți însă muriseră între timp din cauza condițiilor inumane de transport și detenție, a climei aspre, a bolilor și a malnutriției.

Rezistența antisovietică. A existat o oarecare rezistență din partea populației locale față de măsurile represive ale regimului sovietic? De regulă, rezistența față de puterea sovietică a avut un caracter pasiv. La revenirea sovieticilor în 1944, basarabeni nu-și făceau iluzii mari, știind deja ce înseamnă comunism din experiența primului an de ocupație dinaintea războiului. Tocmai pentru a calma spiritele, înaintea Armatei Roșii erau trimiși numeroși agitatori și propagandiști comuniști care promiteau eliberarea adevărată și asigurau că puterea sovietică va alunga pentru totdeauna moșierii care au vrut să-și însușească pământul poporului²². Localnicii însă n-au pregetat să le pună întrebări iscoditoare emisarilor Moscovei. De exemplu, dacă „țărani bogăți vor fi iarăși trimiși în Siberia ca și în 1940-

1941?”, „cum trăiesc cei strămutați în Siberia, nu-i bate nimeni, nu-i omoară?”, „se vor înființa din nou colhozuri?”. Alte întrebări ridicate se refereau la religie – dacă era adevărat că în Uniunea Sovietică se permitea deschiderea bisericilor sau la probleme politice – dacă va fi instaurată puterea sovietică în țările în care ajunsese Armata Roșie și de ce bulgarii nu erau recrutați în armată? O altă întrebare era „dacă vor putea să-și viziteze rudele și să facă cumpărături în România”²³.

Deputații Sovietului Suprem al RSSM au fost și ei încadrați în „munca de lămurire”, de a afla starea de spirit și doleanțele localnicilor. Astfel, la mijlocul lunii august 1944, o delegație alcătuită din deputații Sovietului Suprem al RSSM, Poloz, Diordița și Pisarenko s-a întâlnit cu basarabeni recrutați în Armata Roșie. Prima întrebare adresată „aleșilor poporului” era: „de ce li se interzice să facă rugăciuni?”, urmată de exprimarea doleanței de a li se da mai multă literatură sau ziare în limba „moldovenească” pentru că nu au ce citi. Ei cer ca pregătirea militară să se organizeze la dâșii acasă, în Moldova, pentru că nu înțeleg orânduilele conform cărora „din cauza unui nedisciplinat suferă toți și se dă vina pe alții”. Basarabeni recrutați în Armata Roșie erau indignați și de faptul că „sunt incluși în infanterie, nu și în alte unități”²⁴. Se observă astfel o diferență clară de mentalitate a localnicilor față de noii veniți de peste Nistru, dar se întrevede și o anumită speranță că se va putea ajunge la o înțelegere cu noile autorități²⁵. Or, „societatea se află în permanentă dezvoltare, indiferent de regimul politic existent. Altceva este că funcțiile organismului social pot fi încetinite, dar nicidecum blocate cu desăvârșire”²⁶.

După război, critica față de puterea sovietică este exprimată mai mult sau mai puțin deschis nu numai de românii basarabeni, dar și de reprezentanți ai altor etnii. În decembrie 1947, organele de securitate locale dețineau informații numeroase în acest sens. Un anume Fiodorov, inspector superior la Banca Agricolă din Chișinău, era trecut în evidența KGB pentru că exprimase opinii dușmănoase față de comuniști în legătură cu procesele intentate de aceștia împotriva celor care au colaborat cu „ocupanții”. El credea că „aceste procese erau o ficțiune” și că „sunt judecați 10 oameni pentru a arăta că la noi în Moldova au fost ocupanți, dar se uită faptul că pe timpul ocupanților se trăia bine, mult mai bine decât acum”²⁷. Alt cetățean de etnie rusă, Kustariov, contabil la Banca Industrial-Comercială, considera că „și pe dâșii, pe bolșevici, o să îi judece degrabă” și „dacă se judecă după numărul oamenilor pe care i-au omorât, bolșevicii sunt mai mari criminali”. Kustariov aprecia că „în timpul apropiat totul se va schimba pentru că altfel nu se poate”²⁸. Un student moldovean de la Institutul de Medicină credea, la rândul său, că „germanii trebuie într-adevăr să fie pedepsiți”, dar „rușii singuri au făcut pagube enorme și acum dau vina pe alții”, așa încât „românii n-au pentru ce să fie judecați nici într-un fel”²⁹. Critica față de regimul comunist era cauzată și de faptul că mulți țărani erau obligați să lucreze loturile de pământ ce aparțineau înalților demnitari de stat și de partid din RSSM, așa cum se menționează într-o scrisoare secretă adresată lui N. Coval, secretarul CC al PC (b). Scrisoarea evidențiază că din acest motiv „țărani consideră că nu există nici o diferență dintre puterea regală și puterea sovietică”³⁰.

Este interesant de asemenea de remarcat că autoritățile sovietice erau curioase să afle „starea de spirit” a populației din perioada imediat următoare deportărilor din 1949. Astfel, NKVD-ul de la Chișinău trimitea Moscovei un raport în care existau numeroase aprecieri negative față de puterea sovietică și acțiunile sale de ultimă oră. O țărăncă din satul Logănești, raionul Kotovsk, pe nume A. V. Ca-proș, afirma: „Vedeți cum se răfuie rușii cu moldovenii noștri, ei își bat joc de noi. Românii nu făceau asta. Dar nu-i nimic, degrabă va fi război și totul va reveni la loc”. O altă femeie, Parascovia Prepeliță din Soroca, credea, la rândul ei, că „pe toți moldovenii ne vor deporta, iar aici vor fi aduși ruși. Puterea sovietică intenționează să nimicească moldovenii pentru că merg împotriva ei”. Vasile Pricop din Răducani, raionul Leova, era mai optimist, crezând că „în curând va fi război. America va ataca Uniunea Sovietică și ne va apăra de bolșevicii războinici. Iată, atunci, le vom arăta cum să-și bată joc de poporul nostru”³¹.

Alte forme de rezistență antisovietică non-violentă au fost: eschivarea de la serviciul militar în rândurile Armatei Roșii³² și de la munca forțată în întreprinderile industriale din URSS³³, neachitarea impozitelor și a livrărilor obligatorii de produse alimentare către stat³⁴, acțiuni de protest împotriva alegerilor în organele puterii de stat³⁵.

Au fost însă și cazuri numeroase în care s-a manifestat rezistența activă, mai ales în primii ani postbelici. Opoziția deschisă și violentă față de regim, prin organizații bine încheiate, a fost specifică mai ales raioanelor din nordul și centrul republicii. Cele mai importante organizații antisovietice au fost, în acest sens, Organizația Națională „Arcașii lui Ștefan”, Grupul antisovietic condus de Filimon Bodiu, „Sabia dreptății”, „Partidul Libertății”, „Armata Neagră” și „Uniunea Democratică a Libertății”. Prima, din punct de vedere cronologic și, se pare, chiar după principiile programatice, „Arcașii lui Ștefan” (1945-1947) a fost cea mai importantă organizație, fățiș antisovietică, de pe teritoriul Basarabiei. Din păcate, organizația a fost deconspirată prematur, așa încât activitatea acesteia n-a înregistrat succese deosebite în combaterea comunismului³⁶. Acte teroriste împotriva unor lideri comuniști au fost organizate îndeosebi de grupul lui Filimon Bodiu, în zona centrală a Moldovei³⁷. Alte organizații, precum „Partidul Libertății” sau „Uniunea Democratică a Libertății”, au dus activități mai mult de propagandă decât de rezistență activă. Se observă, de asemenea, că aceste grupări aveau în componența lor persoane din diferite straturi sociale, intelectualii (mai ales învățători) și țărani alcătuind majoritatea. Obiectivele acestora erau în primul rând antisovietice, în dreptate atât împotriva comuniștilor veniți din afara Moldovei, cât și a celor veniți din rândurile localnicilor. Alteori, cum a fost cazul „Uniunii Democratice a Libertății”, ruși, ucraineni (proveniți din regiunile Rostov și Novosibirsk, dar stabiliți în Moldova) și români basarabeni luptau împreună și aveau un dușman comun – regimul comunist³⁸. De obicei, organizațiile antisovietice aveau un caracter clar pro-românesc pentru că, fiind „fii ai României întregite, crescuți și educați în spiritul tradițiilor neamului românesc, acești tineri basarabeni nu au putut și nici nu au dorit să accepte alt mod de viață, un alt regim social, colectiv-

zarea, deportările în masă, represiunile, foametea, pentru ei era o mare nenorocire să trăiești într-o altă țară decât cea a strămoșilor tăi”³⁹.

La sfârșitul anului 1951 și începutul anului următor, întrucât Leonid Brejnev, noul prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova, s-a dovedit necruțător față de elementele antisovietice⁴⁰ în comparație cu predecesorul său, transnistreanul N. Coval, toate organizațiile ostile au fost lichidate⁴¹, membrii acestora obținând termene de detenție câte 25 de ani, de regulă. Pentru comparație, rezistența armată în Ucraina occidentală și republicile baltice, alte teritorii achiziționate după cel de-al Doilea Război Mondial, a durat până în anul 1952⁴², ceea ce sugerează că lichidarea organizațiilor antisovietice din Moldova a coincis aproximativ cu lichidarea organizațiilor ostile puterii comuniste din întreaga Uniune Sovietică, probabil, conform unui plan de sincronizare la nivel unional.

Moartea lui I. Stalin în martie 1953 și, mai ales, Raportul secret al lui N. Hrușciiov din februarie 1956 despre „cultul personalității și consecințele sale” au determinat o revigorare a tendințelor antisovietice. Faptul că teroarea a fost condamnată de însuși liderul Uniunii Sovietice a surprins chiar organele de securitate ale statului, care, de teama de a nu fi învinuite de stalinism, se limitau, la un moment dat, doar la consemnarea manifestărilor sau declarațiilor ostile puterii sovietice. În decembrie 1956, situația devine destul de alarmantă pentru Moscova, așa încât Comitetul Central al Partidului Comunist al URSS adoptă o rezoluție intitulată *Despre intensificarea activităților politice ale organizațiilor de partid printre mase și combaterea manifestațiilor antisovietice, a elementelor dușmănoase*, trimisă comitetelor republicane de partid⁴³. Manifestările mai mult sau mai puțin deschise împotriva puterii sovietice au fost impulsionate și de evenimentele din Ungaria din toamna anului 1956, despre care populația locală era informată prin intermediul posturilor de radio străine. Există numeroase documente de arhivă ce demonstrează că fenomenul ascultării posturilor de radio străine a luat proporții alarmante pentru regim. Astfel, N. Dudnik, secretarul comitetului orașenesc de partid Bender, anunță Chișinăul, în ianuarie 1957, că populația ascultă frecvent transmisiunile posturilor de radio Vocea Americii și BBC, ceea ce are o influență negativă asupra formării conștiinței comuniste în rândurile intelectualilor, în special ale tineretului⁴⁴. Responsabilul cu propaganda din raionul Brătușeni scria, la rândul său, că „unii colhoznici ascultă emisiunile Vocii Americii, „Europei Libere” etc. și transmit informațiile tovarășilor”⁴⁵. Din Comrat, secretarul comitetului raional de partid, un anume Mihailov, scria Comitetului Central republican, în ianuarie 1957, că „populația găgăuză ascultă emisiunile în limba turcă ale postului de radio „Vocea Americii”, precum și alte emisiuni ale posturilor de radio din Turcia”⁴⁶. Felul în care erau ascultate uneori emisiunile posturilor străine sfida autoritățile locale: în sate, cine dispunea de un aparat radio, îl scotea afară, dădea sunetul la maxim, așa încât să audă și vecinii care nu aveau un aparat propriu⁴⁷. Fenomenul ascultării posturilor de radio străine a căpătat un caracter de masă, mai ales datorită faptului că deja în 1956 în RSSM existau nu mai puțin de 49 923 de aparate de radio, dintre care 19 400 în localitățile rurale⁴⁸.

Există și după anul 1956 numeroase manifestări spontane îndreptate împotriva regimului sovietic. Spre exemplu, inițiativa Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova din 14-15 octombrie 1965 de a reveni la alfabetul latin este calificată de Ivan Bodiul, prim-secretar al PCM, drept o acțiune antisovietică, care ar știrbi din prietenia popoarelor. Principalii susținători ai ideii – Gheorghe Malarciuc, Aureliu Busuioc, Ion Druță și Mihai Cimpoi – sunt condamnați să-și facă autocritica și iertați, întrucât li se recunosc meritele pe plan profesional⁴⁹. Acțiunea din 1965 a scriitorilor este foarte importantă: ea demonstrează că, deși decimată după cel de-al Doilea Război Mondial, intelectualitatea românească se poate reproduce în ciuda restricțiilor regimului și a lipsei unei legături directe cu țara-mamă, practic în condiții de „exil”⁵⁰. Pe de altă parte, „generația 1965” este rezultatul „dezghețului” hrușciovist, când are loc reabilitarea clasicilor literaturii române – este adevărat doar a celor născuți în Moldova istorică – Eminescu, Alecsandri, Creangă, Negruzzi, Hasdeu ș. a. – ceea ce nu era puțin, dat fiind ponderea moldovenilor în literatura română (publicați în chirilică, dar exact după edițiile bucureștene)⁵¹. Identitatea națională modernă este o chestiune de masă, dar elitele sunt purtătoarele acesteia. Aname „copiii dezghețului” vor deveni liderii și inspi-ratorii renașterii naționale de la sfârșitul anului 1980 din Basarabia.

Au existat și manifestări individuale de „antisovietism”. În 1965, studentul Mihai Moroșan de la Politehnica din Chișinău a fost acuzat de naționalism; în 1966, Gheorghe Moroziuc a arborat tricolorul românesc pe coșul fabricii de zahăr din Alexandreni, fapt pentru care a fost condamnat la 3 ani lagăr de muncă. În 1967, fiind învinuți de propagarea în rândurile studenților și intelectualilor a ideii de reunire a Basarabiei și Nordului Bucovinei cu România, studenți ai Conservatorului din Chișinău au primit termene de detenție cuprinse între 4 și 7 ani: Postolache – 7 ani, Cuciureanu și Cemîrtan – câte 4 ani fiecare. De manifestări naționaliste au fost învinuți studenții Odobescu și Lilia Neagu, în 1971, precum și inițiatorii mișcării studențești din anii 1960 de la Institutul de Arte din Chișinău⁵². Pentru faptul că s-a pronunțat insistent și cu vehemență pentru unitatea lingvistică moldo-română și revenirea la alfabetul latin, lingvistul Ion Vasilenko a fost internat într-un penitenciar. Cazul lui Vasilenko sugerează intenția autorităților sovietice de a inocula teamă în rândurile intelectualilor care sprijineau asemenea convingeri. Gheorghe David a fost internat în plină perestroikă, în 1989, într-un spital de psihiatrice din Dnepropetrovsk⁵³. Au existat și alte manifestări naționale ale basarabenilor, cu o semnificație deosebită în epocă, deși mult mai palide în comparație cu cele din alte republici unionale. Una dintre acestea a fost întemeierea în 1969⁵⁴ a organizației „Frontul Național Patriotic”, deconspirată în 1970. Creată la inițiativa lui Alexandru Usatiuc și Gheorghe Ghimpu, organizația își propusese obiectivul de unire a RSSM cu România, invocând faptul că atât România, cât și Uniunea Sovietică erau state socialiste. După ce Usatiuc i-a prezentat personal unui consilier de-a lui Ceaușescu la București, în iunie 1970, o scrisoare în acest sens, în luna următoare principalii membri ai organizației⁵⁵ au fost arestați și au primit termene de detenție cuprinse între 4 și 9 ani⁵⁶. Mai târziu, în 1995, unul

dintre principalii ei membri a recunoscut că organizația nu avea un scop declarat anticomunist, adică revendicările naționale au fost preconizate a fi realizate în cadrul sistemului comunist. Astfel, Alexandru Usatiuc a mărturisit că în hotărârea organizației din 1969 „se vorbea despre reunirea cu România, de limba de stat – limba română – de tricolor cu o panglică neagră de-a lungul culorilor până se va efectua Reîntregirea. Am apărut grafia latină, imnul și stema. *Toate acestea însă nu puteau avea prea mare ecou aici, în Basarabia, pe atunci foarte sovietică*” (s. n.)⁵⁷. Membrii grupului au fost predați KGB-ului de către Securitate, la ordinul lui Ceaușescu, care primise o scrisoare de la Usatiuc⁵⁸.

Un caz aparte îl constituie Nicolae Lupan, care este condamnat în martie 1974 pentru „naționalism românesc și propagarea culturii occidentale la radio și televiziune”. Lupan este printre puținii disidenți din RSSM căruia i se permite emigrarea în Occident. El se stabilește la Bruxelles, unde înființează *Asociația Pro Basarabia și Bucovina*⁵⁹. Au existat și proteste vehemente ale studenților și profesorilor din Chișinău, în 1972, în legătură cu decizia autorităților municipale de a muta monumentul lui Ștefan cel Mare cu câțiva metri în spate pentru că Piața Victoriei din capitala Basarabiei trebuia „dominată” de monumentul lui Lenin, nu de cel al unui erou-simbol național al moldovenilor în particular, și al românilor în ansamblu.

În ciuda tentativei sovietice de creare a unei națiuni deosebite de cea românească, precum și a moștenirii contradictorii a anilor interbelici în componența statului român⁶⁰, în ultimii ani ai puterii sovietice basarabenei, profitând de *glasnost*, își afirmă identitatea lor lingvistică, culturală și istorică românească. La sfârșitul anilor 1980, înainte de revoluția română din decembrie 1989, când România era de parte de a fi un model atractiv datorită dictaturii ceaușiste, basarabenei își exprimă în masă atașamentul lor față de identitatea românească. Argument în acest sens sunt numeroasele manifestații organizate în special de Frontul Popular din Moldova, condus la vremea respectivă de poetul Ion Hadârcă, care au întrunit uneori zeci, alteori sute de mii de persoane (cum este cazul Marii Adunări Naționale din 27 august 1989). În anii următori, renașterea națională cunoaște un recul și perspectiva unirii cu România este îndepărtată prin concursul unei serii de factori externi și interni, printre care problema Transnistriei și perpetuarea ocupației ruse a raioanelor de est ale Republicii Moldova, dezastrul economic, revenirea neocomuniștilor la putere, atât la Chișinău, cât și la București, preocuparea ambilor președinți – Mircea Snegur și, respectiv, Ion Iliescu – fiind de a menține *statu-quo*-ul teritorial.

Reabilitarea victimelor. Unele familii au protestat imediat împotriva deportărilor, au trimis scrisori unor instanțe superioare și, cele mai norocoase, au obținut câștig de cauză. În principal, este vorba de familiile deportate în 1949 care au demonstrat că aveau un membru al lor în Armata Roșie. Spre mijlocul anului 1952, numărul familiilor reabilitate astfel s-a ridicat la 87, cuprinzând 447 persoane. După moartea lui Stalin, în iulie 1953 ministrul de Interne al URSS S. N. Kruglov propune guvernului sovietic o decizie privind anularea hotărârii privind deportarea pentru totdeauna și eliberarea pe etape a deportaților, inclusiv

a celor din RSSM. Decizia sus menționată se referea la cele trei deportări majore, din 1941, 1949 și 1951. Se recunoaște cu această ocazie că în special operațiunea „lug” din 1949 n-a fost efectuată „calitativ”⁶¹, având loc multe abateri de la „legalitatea socialistă”. Reabilitarea în masă a victimelor represiunilor staliniste a început însă după anul 1956, când a avut loc Congresul al XX-lea al PCUS, la care N. Hrușciiov a prezentat faimosul său raport despre cultul personalității și consecințele acestuia. Mai exact, drept urmare a Ucazului Sovietului Suprem al URSS din 19 martie 1958, au fost anulate restricțiile privind locul de trai al deportaților și au fost eliberate de sub supravegherea miliției câteva categorii de „strămutați”, însă fără ca aceștia să fie reabilitați. Reabilitarea presupunea anumite obligații juridice ale autorităților sovietice față de deportați, inclusiv retrocedarea averilor confiscate, ceea ce explică rezerva ucazului amintit mai sus. În același timp, pentru revenirea la locurile natale era nevoie și de permisiunea autorităților de la Chișinău. În perioada 1958-1963, acestea au acordat „undă verde” doar pentru 2 033 familii⁶², dar nu se știe câți deportați au primit refuz.

Mulți dintre cei deportați au murit în timpul deplasării, din cauza condițiilor inumane de transport. Alții și-au pierdut viața în „siberii de gheață”, pentru a invoca o expresie utilizată de intelectualii de la Chișinău în perioada perestroikăi. Nu se știe încă până astăzi numărul celor care au supraviețuit. S-au publicat unele memorii ale supraviețuitorilor⁶³, precum și o „carte a memoriei” victimelor totalitarismului comunist⁶⁴. Cele patru volume ale colecției „Cartea memoriei” constituie o sursă importantă pentru cercetarea problemei, chiar dacă de multe ori datele publicate nu sunt complete, lipsind informații fie despre originea socială a victimelor, iar cea etnică putând fi doar dedusă după numele de familie. Pe de altă parte, unii basarabeni nu s-au mai întors niciodată acasă pentru că nu credeau că li se va face dreptate (în ceea ce privește restituirea imobilelor, a utilajului agricol etc.), preferând să rămână pentru totdeauna acolo unde soarta i-a „strămutat”. Reabilitarea adevărată a continuat în timpul perestroikăi. La 10 aprilie 1989, Consiliul de Miniștri de la Chișinău și-a anulat decizia din 28 iunie 1949 potrivit căreia au fost deportați „familii de culaci, foști moșieri și mari comercianți”⁶⁵. Legea din 1992 cu privire la recompensarea victimelor represiunilor staliniste prevedea o recompensă mizerabilă, de 200 lei moldovenești de persoană (circa 16 \$)⁶⁶. Dar procesul nu s-a încheiat definitiv nici până astăzi. În 2005, în Parlamentul Republicii Moldova a fost propus un proiect de lege care are drept scop reabilitarea tuturor victimelor regimului sovietic – inițiatorul acestui proiect de lege fiind deputatul Anatol Țăranu. Acest proiect prevedea restituirea proprietăților pierdute sau plata unei recompense financiare tuturor victimelor care au suferit pe nedrept din urma terorii comuniste. În cele din urmă, Parlamentul de la Chișinău a adoptat Legea nr. 186-XVI din 29 iunie 2006, în vigoare de la 1 ianuarie 2007, referitoare la modificarea și completarea Legii nr. 1225-XII din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice. Potrivit acesteia, victimele represiunilor politice vor primi despăgubiri pentru imobilele pierdute. În cazul în care prețul acestora este evaluat până la 200 mii lei (cca. 14 mii \$), plata compensațiilor urmează a fi

eșalonată pe o perioadă de 3 ani, iar în cazul în care depășește această sumă – pe o perioadă de 5 ani. Legea din 2006 însă nu prevede recuperarea terenurilor agricole și a pădurilor (așa cum s-a procedat în România), pierderea cărora în urma colectivizării sau deportării proprietarilor nu este considerată ca făcând parte din registrul acțiunilor ilegale ale puterii sovietice. O altă clauză a noii legi, care o face practic inaplicabilă, se referă la faptul că despăgubirile țin în primul rând de competența bugetelor locale⁶⁷.

În 2006, săptămânalul Jurnal de Chișinău a lansat o discuție cu privire la adoptarea unei legi a lustrației în Republica Moldova, inițiativă care s-a soldat cu interviuarea în perioada aprilie 2006 – martie 2007 a cca 200 personalități din viața politică și culturală basarabească. Majoritatea absolută au negat colaborarea lor cu KGB-ul, iar puținii care au recunoscut-o nu consideră aceasta drept un fenomen reprobabil. Totodată, majoritatea memoriilor înalților demnitari de stat și de partid din ex-RSSM, publicate după 1990, tind spre disculparea personală și evitarea discutării celor mai dramatice fenomene ale comunismului sovietic, precum teroarea și politica „națională” în Moldova sovietică⁶⁸.

Reabilitarea memoriei victimelor comunismului sovietic a fost contestată, la nivel oficial, în Republica Moldova după victoria Partidului Comuniștilor la alegerile parlamentare din 2001 și 2005, partid care se reclamă continuator al PCUS. În 2006, la ordinul partidului de guvernământ, s-a introdus manualul de „Istorie integrată” pentru clasa a 9-a, potrivit căruia se încearcă acreditarea ideii că victimele regimului sovietic s-au datorat stalinismului văzut ca o deviere de la comunismul „adevărat”. Mai mult, manualul respectiv promovează concepția că în ciuda terorii în masă, ocupația sovietică a avut consecințe pozitive pentru „statalitatea moldovenească”, care ar fi fost „sugrumată” în 1918 prin Unirea cu România⁶⁹. Rezultatele alegerilor locale din Republica Moldova din iunie 2007, la care s-a înregistrat un recul important al PCR, au contribuit la revigorarea protestelor foștilor deportați și victime ale comunismului. Astfel, la 7 iulie 2007, Asociația foștilor deportați și deținuți politici din Republica Moldova a organizat un miting de protest în fața guvernului de la Chișinău împotriva Legii din 29 iunie 2006, intrată în vigoare la 1 ianuarie 2007. Nici unul dintre cei vizați de lege n-au reușit să-și recapete averea. La miting a participat noul primar al Chișinăului, Dorin Chirtoacă, nepot al cunoscutului disident basarabească Gheorghe Ghimpu, care a promis inaugurarea unui monument în memoria deportaților (promisiune făcută și în timpul campaniei electorale)⁷⁰.

Estimări privind numărul victimelor regimului comunist. Care ar fi numărul total al victimelor regimului sovietic în fosta RSSM? Suferința unei societăți nu poate fi calculată și redată doar prin numărul victimelor, dar o estimare aproximativă se impune, mai ales când anumite categorii sociale, istorici militanți sau politicieni nostalgici tind să minimalizeze amploarea represiunilor comuniste. Valeriu Pasat, care a contribuit poate cel mai mult la elucidarea problemei, estimează numărul celor deportați din Moldova la circa 60 000 de oameni⁷¹. Această

estimare ia în calcul numărul total al celor deportați în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, precum și din 1 aprilie 1951, dar omite, în lipsa probelor documentare concludente, alte persoane condamnate și deportate în Kazahstan și Rusia în afara celor 3 deportări în masă. Elena Postică, coordonatoarea celor patru volume din Cartea memoriei, apărută între 1999 și 2005, estimează numărul celor care au fost condamnați din motive politice de regimul sovietic în ansamblu, nu numai de cel stalinist, la 80 000 persoane⁷². La rândul său, istoricul francez Alexander Werth, autorul capitolului despre URSS din Cartea Neagră a Comunismului, citând o scrisoare a ministrului de Interne al URSS către Stalin din 17 februarie 1950, menționează cifra de 94 792 deportați din Moldova cu statut de spețpereselenți (deportați cu statut special) în gulag⁷³. Acest număr pare a fi cel mai aproape de adevăr, întrucât provine dintr-un document oficial și se apropie de numărul celor identificați deja și incluși în Cartea Memoriei, departe de a fi completă, alte volume urmând a fi publicate. În ceea ce privește foametea din anii 1946-1947, Mihai Gribincea și Anatol Țăranu au calculat, pe baza documentelor de arhivă, numărul celor care au murit la cca 200 000 persoane⁷⁴. Unii autori au considerat printre victimele regimului comunist și zecile sau chiar sutele de mii de moldoveni care au fost recrutați pentru muncă la șantierele industriale din alte republici unionale, mai ales din Rusia⁷⁵. După părerea noastră, această interpretare este exagerată. Deși putem admite că nu toți cei plecați au decis numaidecât din voință proprie, nu putem exclude și faptul că o parte a muncitorilor moldoveni au plecat fiind determinați de sărăcie și imbiși de propaganda oficială în găsirea unui „eldorado sovietic”. Putem admite, de asemenea, că presiunea autorităților sovietice în recrutarea forței de muncă pentru Rusia a fost mai puternică sau determinantă în primul an de ocupație sovietică decât după 1944 și, respectiv, mai diminuată după 1953.

Prin urmare, dacă excludem chestiunea muncitorii recrutați pentru muncă în diferite întreprinderi ale URSS, numărul victimelor politice ale regimului comunist sovietic din fosta RSSM, adică al celor care au suferit, de multe ori cu prețul vieții, în urma deciziilor cu caracter politic al autorităților sovietice, se ridică la cca 340 000 de persoane, ceea ce constituie cca 11% din totalul populației Moldovei sovietice la mijlocul anilor 1950. Dintre aceștia, 3 600 familii din RASSM, adică cel puțin cca 12 000 persoane deportate în anii 1932-1933, cca 18 000 răpuși de foamete în RASSM în anii 1932-1933; alți cca 5 mii – executați în timpul Marii Terori din anii 1937-1938; 200 000 au murit de foamete în anii 1946-1947, cca 95 mii erau atestați ca deportați în gulaguri la 1950, iar alte câteva mii au fost condamnați pentru „naționalism” sau alte acțiuni antisovietice, din 1953 până în 1989 (vezi Cartea Memoriei). În ceea ce privește componența etnică a deportaților din RSSM, aproape jumătate dintre aceștia erau români basarabeni, ceea ce constituia în total cca 45 mii adulți și copii în ianuarie 1953⁷⁶ sau numai 25 873 adulți la aceeași dată⁷⁷. Întrucât numărul copiilor deportați în 1949 se ridică la 11 889 din totalul de 35 796⁷⁸, adică la o treime, și nu uităm și de cei deportați în iunie 1941 și în mod individual înainte sau după 1944, putem considera ca valabilă cifra de

45 mii total adulți și copii de români basarabeni pentru începutul anului 1953. Restul erau ucraineni, ruși, evrei, bulgari, găgăuzi, reprezentanți ai altor minorități etnice din RSSM (vezi Cartea Memoriei). Nu dispunem încă de documente pentru a face o estimare a componenței etnice a celor care au fost condamnați de troicile staliniste și executați în anii 1937-1938 în RASSM, și în anii 1940-1941, 1944-1953 în RSSM.

În concluzie, represiunile sovietice împotriva populației din ex-RSSM au cunoscut mai multe forme: arestări, deportări, foamete, execuții individuale sau colective. Operațiunea din iunie 1941 a avut drept scop eliminarea elementelor sociale potențial dușmănoase puterii sovietice. Pe de altă parte, deportările din iulie 1949 au avut o anvergură mai mare și scopul acestora a fost de a elimina, la o scară mai ridicată, toate elementele sociale indezirabile, inclusiv „colaboratorii ocupanților” din timpul războiului. Țăranii erau refractari la ideile comuniste și ei au avut de suferit cel mai mult. Și, întrucât majoritatea românească era preponderent una rurală, în proporție de peste 80 la sută, este evident că represiunile au avut și un caracter antiromânesc pronunțat. În același timp, au suferit în egală măsură reprezentanții altor comunități etnice din fosta RSSM – ucraineni, ruși, evrei, găgăuzi, bulgari etc. Foametea din anii 1946-1947 a fost, de asemenea, o alta metodă de teroare în masă față de populația locală, care a provocat moartea a cca 200 mii. Dar foametea nu a putut înfrânge spiritul de rezistență al țărănimii, dovadă faptul că ritmul colectivizării agriculturii rămâne scăzut și după aceasta. În același timp, până în anii 1950-1951 un anumit segment al societății basarabene a rezistat, prin diferite forme, inclusiv cu arma în mână, împotriva regimului sovietic. După a doua deportare, cea din 1949, populația locală, indiferent de originea etnică, a preferat să se resemneze în fața regimului totalitar sovietic. Iluziile cu privire la o „eliberare” a Basarabiei de către Statele Unite dispar odată cu înăbușirea revoluției maghiare anticomuniste din toamna anului 1956. Astfel, după 1956 nu mai constatăm acțiuni sau manifestări de masă cu caracter antisovietic sau anticomunist, ci doar la nivel individual sau grupuri restrânse (studenți, Uniunea Scriitorilor, Frontul Național Patriotic). Abia în timpul perestroikăi, societatea basarabeană începe să cunoască pe larg paginile „albe” ale istoriei sovietice. Reabilitarea victimelor comunismului sovietic nu s-a încheiat definitiv nici până astăzi. O reabilitare completă trebuie să prevadă nu numai o dimensiune morală, dar și una reală, care să includă restituirea proprietăților pierdute și a altor daune materiale cărora au fost supuși oameni absolut nevinovați. Prin urmare, ar fi binevenită o declarație a Parlamentului Republicii Moldova care să condamne crimele comunismului din ex-RSSM, care să aibă nu doar efecte morale, ci și politice imediate (precum o Lege a lustrației). Intrarea adevărată în Europa nu se poate face prin apologia unui regim care a practicat teroarea în masă. Exemplul Țărilor Baltice este concludent în acest sens: cu cât sunt mai decise elitele și societatea în a condamna ocupația și teroarea comunistă, cu atât mai mari sunt șansele de a progresa pe calea democrației, a prosperității și a integrării europene.

Note:

- ¹ Valeriu Pasat, *Trudnye...*, pp. 124, 554; Elena Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998, pp. 105-106.
- ² Ion Șișcanu, *Desfășurarea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Editura Adrian, 1994, pp. 100-101.
- ³ Serghei Digol, *Operația „Iug” v levoberejnoi Moldavii: zabytyi fragment „reabilitirovannoi pamiatii”*, în „Ab Imperio”, no. 2, 2004, pp. 269-296.
- ⁴ Elena Postică, *Teroare și dezmăț: rezistența antisovietică în Basarabia*, în „Literatura și Arta”, 3 iulie, 1997, p. 7.
- ⁵ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 73.
- ⁶ Vezi Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani...*, pp. 131-132. O discuție despre victimele „funcționale” și „intenționale” ale comunismului sovietic, a se vedea în Barry McLoughlin, Kevin McDermott, eds., *Stalin's Terror. High Terror and Mass Politics in Soviet Union*, London, Palgrave Macmillan, 2003, p. 7.
- ⁷ Valeriu Pasat, *Trudnye...*, p. 43.
- ⁸ *Istoriya Stalinskogo Gulaga, vol. 5. Spetspereselentsy v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 677-8, 686.
- ⁹ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 78.
- ¹⁰ *Istoriya stalinskogo Gulaga. Vol. 1: Massovyie represii v SSSR (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 530.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 84.
- ¹² Valeriu Pasat, *Trudnye...*, pp. 46-47.
- ¹³ Elena Șișcanu, *Op. cit.*, pp. 104-105.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 107.
- ¹⁵ Valeriu Pasat, *Trudnye...*, p. 31.
- ¹⁶ Lilia Crudu, *loc. cit.*, p. 406-407. Despre V. Țepordei, a se vedea *România Literară*, nr. 35, 2005.
- ¹⁷ *Contrafort*, nr. 9 (107), septembrie, 2003.
- ¹⁸ Pasat, *Trudnye...*, 635.
- ¹⁹ „Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.
- ²⁰ N. Bugai, *40-50-e gg.: posledstviia deportatsii narodov*, în „Otechestvennaia Istoriia”, 1992, 2, p. 142.
- ²¹ *Istoriya Stalinskogo Gulaga, vol. 5. Spetspereselentsy v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 715.
- ²² AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 127, f. 17.
- ²³ *Ibidem*, d. 125, f. 34.
- ²⁴ *Ibidem*, inv. 3, d. 217, ff. 34-35.
- ²⁵ Ion Șișcanu, Ion Pavelescu, *Rusificarea Basarabiei sub emblemă sovietică, 1944-1952*, în Ioan Scurtu (coord.) et al., *op. cit.*, p. 247.
- ²⁶ Igor Ojog, Igor Șarov, *Istoria românilor. Curs rezumativ de lecții*, Chișinău, Cartdidact, 1997, p. 189.
- ²⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 5, d. 70, f. 29.
- ²⁸ *Ibidem*, f. 30.
- ²⁹ *Ibidem*, f. 29.
- ³⁰ Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 121.
- ³¹ V. Pasat, *Op. cit.*, p. 505; Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 107.
- ³² Valentin Beniuc, *Totalitarizm kak realnost: istoriko-politologičeskoe issledovanie na pri-mere poslevoennoi Moldovy*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 1998, pp. 83-87.
- ³³ Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, Știința, 1997, pp. 50-66.

- ³⁴ *Ibidem*, pp. 66-77.
- ³⁵ *Ibidem*, pp. 77-95.
- ³⁶ *Ibidem*, pp. 144-155.
- ³⁷ *Ibidem*, pp. 162-168.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 220.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 220-221. Vezi și Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice*, Chișinău, Editurile Prut Internațional și Știința, 2000.
- ⁴⁰ E. Postică, *Op. cit.*, p. 168. Leonid Brejnev, *Vospominaniia*, Moscova, 1983, p. 148.
- ⁴¹ Membrii ultimei organizații antisovietice, „Uniunea Democratică a Libertății”, au fost condamnați în martie 1952; Elena Postică, *Op. cit.*, p. 220.
- ⁴² Bohdan Nahaylo, Victor Swoboda, *op. cit.*, p. 99-100.
- ⁴³ AOSPRM inv. 17, d. 141, f. 160.
- ⁴⁴ *Ibidem*, f. 13.
- ⁴⁵ *Ibidem*, f. 17.
- ⁴⁶ *Ibidem*, f. 67.
- ⁴⁷ Există numeroase informații în acest sens, din diferite raioane ale republicii. *Ibidem*, f. 1-170.
- ⁴⁸ Igor Cașu, *Politica „națională”...*, p. 135.
- ⁴⁹ Valeria Cozma, *Hudojestvennaia kultura Respubliki Moldova v usloviiah partiinogo rukovodstva*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 1991, p. 42.
- ⁵⁰ Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, București, Viitorul Românesc, 1994.
- ⁵¹ Igor Cașu, *Politica „națională”...*, p. 54.
- ⁵² Vlad Georgescu, *Conștiința națională în Moldova Sovietică*, în *idem*, *România anilor '80*, București & München, Ion Dumitru Verlag, 1995, p. 116. Vezi pe larg „Literatura și arta”, 16 iulie 1992.
- ⁵³ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000, p. 100. Vezi și Gheorghe David, *Cum am fost „nebun”*, în „Basarabia”, nr. 9, 1990, pp. 141-152.
- ⁵⁴ Anul este menționat greșit (1961) în Serafim Saka (ed.), *op. cit.*, p. 114. Ion Șișcanu a descoperit documente de arhivă conform cărora anul înființării organizației este 1969, nu 1961.
- ⁵⁵ Este vorba de merceologul Alexandru Usatiuc, biofizicianul Gheorghe Ghimpu, profesorul Valeriu Graur și economistul Alexandru Șoltoianu. Conform opiniei lui Ion Șișcanu, ultimul nu a făcut parte din organizație.
- ⁵⁶ Vlad Georgescu, *Op. cit.*, pp. 117-118; Nicolae Lupan, *Basarabia. Colonizări și Asimilare*, Madrid, Editura Carpați, 1979, p. 17 și p. 20.
- ⁵⁷ Serafim Saka, *Op. cit.*, p. 114.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 118-119.
- ⁵⁹ Vezi mai mult Nicolae Lupan, *Op. cit.*, Introducere.
- ⁶⁰ Concepția potrivit căreia problemele actuale de identificare națională ale basarabenilor se trag mai mult din experiența perioadei interbelice decât a celei sovietice este exagerată. Vezi Cristina Petrescu, „Construcția identității naționale în Basarabia”, în I. Monica Heintz (coord.), *Stat slab, cetățenie incertă. Studii despre Republica Moldova*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 127-144.
- ⁶¹ *Istoriya Stalinskogo Gulaga, vol. 5. Spetspereselentsy v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 708-711.
- ⁶² Vladimir Țaranov, *Op. cit.*, pp. 78-79.
- ⁶³ Vasile Țepordei, *Amintiri din Gulag*, București, Editura Abeona, 1992; Ștefan Tudor, *Satana pe pământ*, Chișinău, Universitas, 1992; Serafim Saka (ed.), *Op. cit.*; Dumitru Crihan, *Invitație în Iad*, Chișinău, 1998; Vadim Pirogan, *Pe drumurile pribegiei*, Chișinău, 1999; *Destine răsturnate*, Chișinău, 2005 etc.
- ⁶⁴ Elena Postică (ed.), *Cartea Memoriei*, vol. I-IV.

⁶⁵ E. Zaițev, *Sbornik zakonodatelnyh aktov o rehabilitații, prineaty v gosudarstvah byvșih respublikah SSSR*, Moscova, 1992.

⁶⁶ „Timpul”, 13 septembrie 2005.

⁶⁷ www.parlament.md/download/laws/ro/186-XVI-29.06.2006.doc

⁶⁸ Victoria Răileanu, *Amintirea: mod de întrebuințare, precauții și efecte adverse. Reafirmarea genului memorialistic în Moldova epocii de tranziție*, în *Contrafort*, nr. 12 (122), 2004.

⁶⁹ Sergiu Nazaria, Alexandru Roman, Mihai Spânceană, Sergiu Albu-Machedon, Anton Dumbravă, Ludmila Barbus, *Istorie. Manual pentru clasa a IX-a*, Chișinău, Editura Cartea Moldovei, 2006, p. 58-59.

⁷⁰ *Timpul*, 9 iulie 2007.

⁷¹ V. Pasat, *Trudnye...*, p. 55.

⁷² Elena Postică (ed.), *Op. cit.*, vol. I-IV.

⁷³ Stephane Cortois (coord.) et al., *Cartea Neagră a comunismului. Crime, teroare, represii*, București, Editura Humanitas – Fundația Academia Civică, 1998, p. 223.

⁷⁴ Mihai Gribincea, *Op. cit.*, p. 64.

⁷⁵ Charles King, *Moldovans...*, p. 96; Ștefan Gorda, *Mașina diabolică a migrației*, în C. Bârcă, *Deportări și neodeportări*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1990, pp. 34-51.

⁷⁶ „Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.

⁷⁷ N. Bugai, „40-50-e gody: posledstviia ...”, p. 142.

⁷⁸ Pasat, *Trudnye...*, p. 554; Elena Șișcanu, *Op. cit.*, p. 107.

ИЗ ИСТОРИИ УЧАСТИЯ РОССИИ В ВОЗНИКНОВЕНИИ И УРЕГУЛИРОВАНИИ КОНФЛИКТА В ВОСТОЧНЫХ РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА (1991 – 2001 гг.)

Anatol ȚĂRANU,

доктор исторических наук

Институт истории, государства и права АИМ

RUSSIA'S ROLE IN THE APPARITION AND REGLEMENTATION OF THE CONFLICT IN THE EAST OF MOLDOVA 1991-2001

In this article there is examined the dynamics of Russia's participation in the process of political settlement of the Transnistrian conflict in Moldova, during the historical period 1991-2001. The article's factual material demonstrates the desire of Russia to freeze the conflict's settlement process in the regarded period. In the author's opinion, the explanation of this fact is that Russia did not have the necessary political instruments, in all these years, to achieve a final settlement that would follow its geopolitical interests.

На всем протяжении исследуемого периода межгосударственные молдавско-российские отношения испытывали значительное влияние конфликта в восточных районах Республики Молдова и во многом строились с учетом факта его неурегулированности. Даже заключенный 22 сентября 1990 года межгосударственный Договор между Российской Федерацией и Республикой Молдовой, тогда еще советскими республиками, не был ратифицирован российской стороной во многом из-за последствий этого конфликта. И сегодня так называемый приднестровский конфликт остается предметом особого внимания в рамках молдавско-российских межгосударственных отношений. В этой связи представляет особый исследовательский интерес эволюция ролевого участия России в политическом урегулировании приднестровского конфликта и влияние этого процесса на молдавско-российские межгосударственные отношения. При этом временные рамки исследования обусловлены определенной цикличностью процесса политического урегулирования

в Приднестровье, причем первый период, по нашему мнению, охватывает период с начала 90-х годов прошлого века и до появления Киевской инициативы ОБСЕ (2002 г.) и так называемого Меморандума Козака (2003 г.).

Приднестровский конфликт возник как результат одного из самых драматических событий прошлого века – развала СССР. Дезинтеграция Советского Союза произошла в форме возникновения на его развалинах в границах бывших советских республик новых независимых государств. Образование этих государств вызвало к жизни необходимость выстраивать между ними особый тип межгосударственных отношений, как между странами еще вчера представлявших единое целое. Следует сразу заметить, что эти взаимоотношения с самого начала испытывали воздействие значительных конфликтно-генных факторов. Так по оценкам экспертов, распад СССР спровоцировал возникновение на всем пост советском пространстве около 170 конфликтно-генных зон, из которых в 30 случаях конфликты протекали в активной форме, а в 10-ти – ситуация дегенерировала в вооруженные столкновения¹.

Проблема приднестровского конфликта нашла отражение во множестве публикаций как в Республике Молдова, так и за ее пределами. По большей части эти работы принадлежат перу исследователей специализирующихся в области конфликтологии². Тема приднестровского конфликта и роли России в его возникновении и развитии получила значительное освещение в книге американского исследователя Ч. Кинга³. Значительную лепту в исследование темы вносят политологи⁴.

В меньшей степени события вокруг приднестровского конфликта изучаются историками с применением специфических для этой науки методов. Сказывается недостаточная степень «ретроспективности», а также «незавершенность» изучаемых событий. Однако историки уже сделали первые заделы в этом направлении⁵. В стремлении обосновать правомерность существования сепаратистского анклава на территории Республики Молдова активно себя проявляют исследователи из исторической лаборатории Тираспольского университета⁶.

Большой интерес для исследуемой темы представляют, насыщенные множеством документальных фактов, работы молдавского историка М. Гринча⁷. Значительная часть двух книг другого молдавского историка Г. Кожокару также посвящена молдавско-российским межгосударственным отношениям в рассматриваемый период⁸. Российский взгляд на взаимоотношения Российской Федерации и Республики Молдова, рассмотренные через призму приднестровского конфликта, нашли отражение в ряде работ московских авторов⁹. Также начинают появляться статьи, в которых непосредственно рассматриваются отдельные аспекты процесса политического урегулирования в Приднестровье¹⁰. Как следствие, достоянием исследователей стали и первые работы историографического характера по теме приднестровского конфликта и роли внешних факторов в его развитии¹¹.

В последние годы в нашей стране опубликованы несколько объемных

сборников документов, позволяющие значительно расширить документальную базу исследований истории молдавско-российских отношений в целом и в частности их развития под влиянием событий приднестровского конфликта. Так, в двухтомном сборнике документов, посвященном политической истории Республики Молдова, имеются отдельные главы, в которых собраны документы по молдавско-российским отношениям и по приднестровскому конфликту¹². В еще большей степени для исследования темы представляют интерес собранные в отдельном сборнике более чем на 800 страницах документы и материалы, относящиеся к проблеме российского военного присутствия в Молдове¹³.

Формально молдавско-российские межгосударственные отношения приобрели современный вид с момента провозглашения государственной независимости обоими государствами в 1991 году. Однако начало многих проблем между двумя странами были заложены еще в советский период. В первую очередь эта констатация верна в применении к конфликту в восточных районах Молдовы, больше известного под названием приднестровского конфликта. Так, первым серьезным проявлением конфликта стали «лингвистические забастовки» в Молдове, случившиеся еще в советское время и относящиеся к 1989 году. Однако развернувшееся в Молдове в конце 80-х годов яростное противостояние в обществе лишь на поверхности носило характер «лингвистической войны». В действительности речь шла о двух тенденциях развития процесса демократизации в республике. С одной стороны, политика горбачевской перестройки стремительно перерастала из фазы консервативной реформы, которая имела цель вдохнуть новую жизнь в увядшую советскую социалистическую систему, в фазу демократической революции, направленной на слом потерявшего историческую перспективу социалистического общественного строя советского образца. С другой стороны, одновременно с нарастанием демократической революции, на ее течение накладывались события связанные со скачкообразным ростом национально-освободительного движения в Молдове, которое очень быстро превратилось в национально-освободительную революцию, дополнившую задачу смены общественного строя, задачей слома советской модели межнациональных отношений. В сущности, речь шла об эффекте сдвоенной революции, разрывание компонентов которой не было синхронизировано ни по времени, ни по интенсивности проявления, ни по составу участников. Это последнее обстоятельство резко осложняло восприятие различными социальными и этническими компонентами молдавского общества задач и целей революции, служили основанием для столкновения их противоречивых интересов.

В конце 80-х годов в Молдове национально-освободительному движению, все более сознательно стремившемуся к политической независимости республики, противостояло про советски настроенная часть общества, выступавшая за сохранение республики в составе СССР. И это противостояние с самого начала облачилась в национальные одежды. Если в России основная

борьба за демократизацию проходила между демократами и ретроградами, то в национальных республиках к этому добавилось и деление общества по этническому принципу. Последующие события показали, что главное противоречие СССР, которое взорвало изнутри советское государство, крылось в зоне межнациональных отношений. Держать в узде единого государственного образования более сотни различных по своей истории и этнокультурным особенностям народов и народностей было в состоянии лишь тоталитарное государство с гигантским репрессивным аппаратом. Стоило этому репрессивному аппарату ослабнуть, как СССР развалился подобно рассыпанной бочке, в которую неожиданно налили воду.

Сложность ситуации в национальных советских республиках состояла в том, что интересы проживавших в них большинства этнических русских, как, собственно, и обрусевших "националов", заключались в сохранении СССР, в рамках которого они представляли главную, а значит привилегированную нацию. Поэтому в массе своей этнические русские в национальных республиках оказались в оппозиции к радикальной тенденции процесса демократизации, которая объективно локализовалась в русле национально-освободительной революции. Это обстоятельство оказало значительное влияние на оптику Москвы, посредством которой рассматривались события в национальных республиках в целом и в Молдове в частности. При этом традиции политического восприятия сферы межнациональных отношений советского периода в большой мере переключивались в коридоры власти уже независимой России.

Взяв на себя миссию оберегать интересы соотечественников за границами собственно Российской Федерации, демократическая власть новой России оказалась во многом заложником специфических интересов этнических русских в бывших советских республиках. В то же время представители титульных наций в новых независимых государствах во многих случаях некритично воспринимали влияние Москвы на свои страны, часто идентифицируя старую советскую национальную политику, в рамках которой они подвергались процессу насильственной русификации, с политикой новой демократической России. Все эти факторы глубоко влияли на межгосударственные отношения в бывшем советском пространстве, в том числе сказывались на молдавско-российских отношениях.

Изложенное выше в полной мере относится к многочисленным конфликтам, возникших на обширной территории распадавшегося Советского Союза. Сегодня в распоряжении исследователей уже имеются многочисленные документы, которые свидетельствуют о прямом подстрекательстве и организации высокопоставленными представителями центрального советского руководства ряда локальных конфликтов на территории бывшего Советского Союза. Что касается приднестровского конфликта, то в его организации непосредственное участие принимали в 1989-1991 гг. Председатель Верховного Совета СССР Анатолий Лукьянов, ряд видных депутатов группы "Союз" Верховного Совета СССР, а также высокопоставленные чиновники Министерства обороны СССР, КГБ СССР и МВД СССР¹⁴.

По замыслу консервативной части высшего советского руководства подстрекательство и стимулирование сепаратистских движений в пределах союзных советских республик, проявлявших стремление к выходу из состава СССР, должны были погасить эти стремления и остановить процесс распада Советского Союза. Таким образом, именно советское руководство стимулировало возникновение политических организаций, так называемых Интерфронтов, а также симпатизировавшим им различным сепаратистским движениям, которые были направлены в своей деятельности против ширившегося национально-освободительного движения в национальных республиках. Этот сценарий был задействован во всех советских республиках, хотя и с разной степенью интенсивности. В Молдове реализация этого сценария в наиболее выпуклом виде приобрела форму и содержание приднестровского конфликта.

По преобладающему мнению, как в исследовательских, так и в политических кругах Приднестровский конфликт никогда не имел сколь-нибудь значительных этнических корней. Это обстоятельство охотно признали и сами руководители приднестровского сепаратизма, как, например, в Киевской декларации 1999 года¹⁵. При этом, на первоначальном этапе конфликта сепаратистское движение в левобережных районах Молдовы старательно выстраивало свою идеологию с позиций охранительства советского общественного строя. Это обстоятельство в полной мере проявилось в дни августовского 1991 года путча в Москве, когда Тираспольские лидеры поспешили публично выразить свою поддержку путчистам и ввели в действие в своем регионе указы ГКЧП¹⁶.

Даже после распада СССР лидеры сепаратизма в Приднестровье продолжали по инерции охранительную риторику, что послужило основанием для многих журналистов, побывавших в Приднестровье в разное время на протяжении 90-х гг., характеризовать этот регион как последний островок советского социализма. Следует заметить, что с течением времени подобные замечания все больше страдали поверхностностью. В действительности, после распада СССР приднестровский сепаратизм пережил серьезную внутреннюю трансформацию. Без понимания природы этой эволюции невозможно правильное понимание сущности установившегося в Тирасполе политического режима, а также выработка необходимых практических действий, направленных на политическое урегулирование приднестровского конфликта.

На начальном этапе конфликта лидеры приднестровского сепаратизма умело сыграли на реальных проблемах политики перестройки возникших в Молдове. Как уже отмечалось выше, борьба за широкую демократизацию жизни советского общества в национальных республиках приобрело форму национально-освободительного движения. В Молдове борьба против засилья коммунистической партии в конце 80-х гг. выразилась в требовании придать румынскому языку статус государственного и его перевода на латинскую письменность. В этих условиях масса русскоязычных граждан Молдовы не нашли для себя содержательных интересов в этих требованиях. Произошел

разрыв между интересами молдаван и русскоязычными, который в полной мере был использован теми, кто стремился разобщить людей во имя сохранения советского строя и Советского Союза, как выразителя этого строя. Как следствие в оборот был запущен пропагандистский тезис о молдавско-румынском национализме и политическом объединении Молдовы и Румынии. Пугало национализма было необходимо для мобилизации русскоязычного населения Молдовы и его противопоставления молдаванам, которые в массе своей поддерживали национально-освободительное движение и выступали за слом советского тоталитарного политического режима и присущего ему механизму межнациональных отношений.

В 1989 году просоветские организации Интердвижения стали инициаторами лингвистических забастовок в Молдове. Как отмечает Ч. Кинг, молдавский Интерфронт представлял специфические интересы русской и русифицированной части населения Молдовы¹⁷. Забастовки фактически были направлены против придания государственного статуса молдавскому (румынскому) языку и его перевода на латинскую графику. Забастовки начались в городах Приднестровья, на предприятиях напрямую подчинявшихся Москве и в них приняли участие преимущественно русскоязычные граждане. В конечном итоге, лингвистические забастовки не достигли своей цели и тогда в кругах советской хозяйственной и административной элиты Приднестровья начали обсуждаться вопросы об обособлении региона от остальной Молдовы. Эти требования находили полное понимание в руководстве Верховным Советом СССР и инспирировались из Москвы. Первый молдавский президент Мирча Снегур признавался в одном из своих интервью, что в 1990 году его недвусмысленно предупредили в Москве о недопустимости педалирования идеи молдавского суверенитета, в противном случае Молдове предстояло иметь дело с внутренним сепаратизмом¹⁸.

Наиболее острой была реакция на новое языковое законодательство в Приднестровье, где русское и украинское население в основном проживало компактно в городах. Здесь уже в июне 1990 г. на съезде депутатов всех уровней обсуждается идея о создании независимого от Кишинева государства. А 2 сентября 1990 г. провозглашается Приднестровская Молдавская Республика со столицей в Тирасполе¹⁹.

Августовский 1991 года путч в Москве перевел процесс территориального сепаратизма в Молдове в новую плоскость. Уже 23 августа 1991 г. молдавский парламент принял решение о запрещении Коммунистической партии Молдовы и национализации ее собственности. Вслед за этим 27 августа Кишинев объявил о своей независимости и сформировал государственную делегацию для переговоров с Москвой о выходе из СССР. Было объявлено также о национализации союзной собственности на территории республики и скором введении национальной денежной единицы, организованы пограничная служба и пункты таможенного контроля, создано министерство на-

циональной безопасности²⁰. А в Приднестровье тем временем начала создаваться республиканская гвардия – незаконные вооруженные формирования сепаратистской республики²¹.

К концу 1991 года, когда произошел окончательный распад СССР, лидеры сепаратистского Тирасполя уже набрали достаточно сил для противостояния законным властям Молдовы. На протяжении всего этого года в Приднестровье происходило планомерное выдавливание конституционных органов власти и замена их на сепаратистские. Очень часто этот процесс происходил посредством силы оружия. При этом вооружение сепаратистских отрядов происходило за счет оружия из арсеналов дислоцированной в Приднестровье 14 армии²². В результате в конце 1991 – начале 1992 года приднестровский конфликт вошел в фазу вооруженного противостояния.

Факт исчезновения СССР перевел межгосударственные молдавско-российские отношения в естественную плоскость, когда Москва перестала выступать в двух качествах – советского и российского политического центра. Однако начало этого периода было серьезно осложнено приднестровским конфликтом. Тем более что Российская Федерация объявила себя юридическим наследником СССР и в этом качестве брала на себя ответственность за определенные последствия политики советского руководства. В этом смысле политическому руководству Российской Федерации предстояло выработать позицию по отношению к советскому наследию в конфликтных зонах бывшего СССР, в том числе и к конфликту в восточных районах Республики Молдова.

Первая проблема на этом направлении, с которой столкнулась Российская Федерация, стала выработка отношения к попыткам конституционных властей Республики Молдова восстановить всеми имеющимися в их распоряжении средствами государственный суверенитет в восточных районах страны в условиях, когда сепаратистские лидеры ответили на эти меры вооруженными провокациями. В начавшихся на Днестре в конце 1991 года вооруженных столкновениях на стороне тираспольских сепаратистов участвовали воинские части 14 армии, дислоцированной в Приднестровье. В этих условиях 1 апреля 1992 года российский президент Б. Ельцин издает указ, в соответствии с которым 14 армия, которая до этого момента находилась в оперативном подчинении так называемого Объединенного командования СНГ, переводилась под юрисдикцию Российской Федерации²³.

Нужно отметить, что с международно-правовой точки зрения декрет президента Б. Ельцина о переводе 14 армии под юрисдикцию Российской Федерации представляет вмешательство во внутренние дела суверенного государства Республики Молдова. Дело в том, что еще 18 марта 1992 года молдавский президент М. Снегур издал указ о переводе всех воинских подразделений бывшей советской армии, дислоцированных на территории Республики Молдова, под юрисдикцию республики²⁴. В этих условиях российский президент не был вправе издавать указы по отношению к субъектам, не принадлежащим юрисдикции Российской Федерации.

Однако молдавская сторона единственный раз подняла вопрос о законности перевода 14 армии под юрисдикцию России. Этот случай произошел в 1993 году во время 7 раунда молдавско-российских переговоров о статусе и сроках вывода российских вооруженных сил из Республики Молдова. Тогда российская сторона категорически отвергла аргументы молдавской делегации. Впоследствии Кишинев больше никогда официально не поднимал вопрос относительно этой проблемы. Объяснение, возможно, кроется в том, что Кишинев по-прежнему не контролирует сепаратистский анклав в Приднестровье, где расположены части и снаряжение бывшей 14 армии. Однако, как отмечает исследователь М.Грибинча, проблема присвоения Россией военного имущества бывшей советской армии на территории Молдовы, является потенциально спорной и Республика Молдова вправе в будущем требовать материальной компенсации от Российской Федерации²⁵.

Эта проблема остается потенциально спорной в молдавско-российских межгосударственных отношениях в том числе и потому, что статус российского воинского контингента на территории Республики Молдова так и не определен ни в одном из межгосударственных договоров. Заключенный в 1994 году договор между Российской Федерацией и Республикой Молдова о статусе и сроках вывода российского воинского контингента с территории Молдовы²⁶ так и не вступил в силу, не будучи ратифицирован российским Государственной Думой. Это обстоятельство служит еще одним предлогом для поддержания определенной напряженности в молдавско-российских межгосударственных отношениях и не способствует процессу политического урегулирования в Приднестровье.

Возвращаясь к началу 1992 года, следует заметить, что к этому времени сепаратистскому режиму в Приднестровье удалось создать многопрофильные вооруженные силы, соизмеримые по численности и порой превосходящие по огневой мощи едва только формировавшуюся в это время молдавскую армию. Достигнуть этого оказалось возможным только благодаря активной помощи Москвы, как еще в советское время, так и после распада СССР. Существуют много документальных фактов, в том числе и свидетельства бывшего командующего 14 российской армией в Приднестровье генерала А.Лебеда, о вооружении, а также об участии российских военных на стороне приднестровских сепаратистов в боевых действиях против молдавской армии²⁷. О вмешательстве российской 14 армии в приднестровский конфликт на стороне тираспольских сепаратистов, свидетельствуют многочисленные документальные факты, собранные молдавским исследователем М.Грибинчей в отдельном разделе своей книги²⁸.

Во время вооруженного конфликта на Днестре основная часть российских средств массовой информации развернула настоящую информационную войну против Молдовы. В ответ молдавские официальные лица и учреждения не раз вынуждены были выступать с опровержениями тенденциозного освещения российскими средствами массовой информации ситуации в зоне

приднестровского конфликта²⁹. Однако в целом официальный Кишинев оказался не в состоянии эффективно противостоять приднестровскому информационному лобби в Москве. В результате в российском общественном мнении сформировался образ Молдовы как агрессора и притеснителя русских. Это обстоятельство уже многие годы отравляет межгосударственные отношения Республики Молдова и Российской Федерации.

В целом события на Днестре, начиная с марта 1992 года, начали перерастать из отдельных локальных вооруженных столкновений между Кишиневом и Тирасполем в настоящую окопную войну. В этой ситуации международное сообщество оказалось перед необходимостью предпринять меры по стабилизации положения. Уже в марте 1992 года начал функционировать международный механизм по политическому урегулированию конфликта Россия – Украина – Румыния – Молдова. Его роль состояла в осуществлении функции наблюдения и посредничества между сторонами в конфликте. В его рамках уже 6 апреля того же года в Кишиневе состоялась встреча министров иностранных дел четырех стран, которые выработали ряд мер по быстрейшему урегулированию приднестровского вооруженного конфликта. Особо было отмечено недопустимость вмешательства 14 российской армии в конфликт, а также необходимость скорого начала переговоров между Республикой Молдовой и Российской Федерацией по выработке юридического статуса этой армии³⁰.

Однако уже в середине лета 1992 года этот четырехсторонний международный механизм оказался демонтированным. Фактически это произошло посредством подписания российско-молдавского соглашения от 21 июля 1992 года, означавшим окончание вооруженного противостояния на Днестре, но и вытеснение всех международных субъектов, кроме России, из процесса политического урегулирования приднестровского конфликта. Таким образом, Республика Молдова оказалась в ситуации, когда к урегулированию конфликта на ее территории была допущена лишь Россия, вооруженные силы которой были вовлечены неофициально в этот конфликт. Такая ситуация несомненно создавала дополнительные проблемы для официального Кишинева в достижении быстрого и полного политического урегулирования в восточных районах страны.

Исследователям еще предстоит выяснить и документально зафиксировать всю подоплеку событий, приведших к московским соглашениям 1992 года по Молдове. Доподлинно известно, что окончанию военного противостояния предшествовал неофициальный визит в Молдову в июле 1992 года вице-президента России А.Руцкого и шефа российской службы безопасности В.Баранникова. Оба российских высокопоставленных государственных деятелей прибыли в Молдову на частном самолете канадского бизнесмена Б.Бирштейна, у которого были близкие отношения с молдавским президентом М.Снегуром³¹. Именно в результате этого скоротечного визита было достигнуто реальное прекращение огня и подготовлены условия для завершения вооруженного противостояния 1992 года.

Как уже отмечалось выше, вооруженный конфликт в восточных районах Молдовы завершился подписанием в Москве 21 июля 1992 года так называемой Конвенции Ельцин – Снегур, поставившей точку войне на Днестре³². Под этим документом, который представляет, по сути, соглашение о прекращении огня, стоят подписи президентов Российской Федерации и Республики Молдова. Уже одно это обстоятельство свидетельствует в пользу того факта, что в реальности в состоянии вооруженного столкновения находились вооруженные формирования этих двух стран. На это обстоятельство недвусмысленно обращал внимание на протяжении всего вооруженного конфликта официальный Кишинев³³.

Потерпев поражение в попытке восстановить территориальную целостность республики с применением вооруженной силы, Кишинев был вынужден принять условия Москвы по окончанию вооруженного противостояния на Днестре и подписать московское соглашение от 21 июля 1992 года. Россия, бывшая фактически одной из сторон в только что закончившихся вооруженных столкновениях в Молдове, стала в соответствии с московским соглашением и единственным международным посредником в процессе политического урегулирования приднестровского конфликта. Институционализация этой роли была осуществлена через механизм Объединенной контрольной комиссии (ОКК), осуществляющей меры по соблюдению режима зоны безопасности в районе конфликта, а также через деятельность полномочного представителя Президента Российской Федерации в переговорном процессе по политическому урегулированию. Официальной позицией России в приднестровском урегулировании становится идея о необходимости предоставления Приднестровью Особого статуса в составе Республики Молдова. С этого момента все политическое урегулирование по Приднестровью сводится к диспуту об основных положениях этого особого статуса.

Однако Москве не удалось долгое время удержаться на позициях единственного международного посредника в урегулировании приднестровского конфликта. В результате настойчивых усилий молдавской дипломатии, уже в 1993 году к процессу приднестровского урегулирования подключается ОБСЕ³⁴. А начиная с 1995 года, состав участников международного механизма посредничества пополняется и Украиной³⁵.

Окончание вооруженного противостояния на Днестре означала начало новой фазы в развитии приднестровского конфликта. Она характеризовалась выходом политического диалога между Кишиневом и Тирасполем с целью мирного урегулирования конфликта на уровень международного посредничества с участием России, Украины и ОБСЕ. Наиболее значимым достижением этого периода стало подписание в Москве 8 мая 1997 года «Меморандуму об основах нормализации отношений между Республикой Молдова и Приднестровьем», которому отводилась роль ключевого документа в процессе политического урегулирования внутригосударственного конфликта в восточных районах Республики Молдова. Следует сразу оговориться, что надежды

на прорыв в переговорном процессе по урегулированию конфликта, которые связывались с Меморандумом по прошествии времени не оправдались. Более того, после подписания этого документа политический диалог сторон в конфликте, на короткое время активизировавшийся, вскоре, однако, вступил в фазу долгосрочного торможения.

У московского Меморандума запутанная история разработки и подписания. Основные положения этого документа согласовывались экспертами сторон в конфликте, которым ассистировали российские дипломаты в течение первой половины 1996 года. При этом нужно принять во внимание то обстоятельство, что ряд положений Меморандума были согласованы сторонами в конфликте в предшествующий период. Так понятие «государственно-правовые отношения», характеризующие согласно Меморандуму взаимоотношения сторон в конфликте, впервые появилось 28 апреля 1994 года, когда было подписано Заявление руководителей Молдовы и Приднестровья при посредничестве России и ОБСЕ. В этом документе было зафиксировано согласие Кишинева в необходимости определения государственно-правового статуса Приднестровья и реализации государственно-правовых отношений, о необходимости создания системы взаимных гарантий, в том числе и международных, по полному и безусловному выполнению достигнутых договоренностей³⁶.

Однако еще не успели высохнуть чернила на документе 1994 года, как в Тирасполе «государственно-правовые отношения» стали трактоваться не как внутригосударственные отношения, а как межгосударственные. К этой же тенденции относится подмена в согласованных промежуточных документах между Кишиневом и Тирасполем понятия «конфликт в восточных районах Республики Молдова», который был впервые официально использован в молдавско-российском соглашении от 21 июля 1992 года, на формулу «конфликт между Молдовой и Приднестровьем». Последняя формулировка, опять же в одностороннем порядке, приднестровской стороной стала рассматриваться как обоснование тезиса об якобы существующих двух государственных образованиях, ведущих между собой переговоры. Все эти и некоторые другие неточности и двусмысленности из многочисленных подписанных сторонами в конфликте промежуточных документов, позднее в синтезированном виде попали в текст Меморандума.

Говоря о процессе политического урегулирования приднестровского конфликта, следует констатировать, что на всех своих этапах развития он постоянно испытывал сильное влияние российского фактора. Роль и значение этого фактора в конкретных разновременных ситуациях был неоднозначным. Эта констатация применима и к значению роли российской дипломатии в подготовке и подписании московского Меморандума. В известном смысле можно даже утверждать, что Меморандум 1997 года явился плодом инициативы и политико-правового творчества московской дипломатии. Ниже мы попытаемся привести фактические данные в поддержку этого тезиса.

Еще в марте 1994 года полномочный представитель российского прези-

дента предлагает сторонам в конфликте свой вариант Особого статуса Приднестровья. В предложенном российской дипломатией документе содержался среди многих прочих следующее положение: «В ведение Приднестровья в лице его выборного законодательного органа, исполнительной и судебной властей входит: 1. Принятие основного закона, законодательства и нормативных актов, их изменение и толкование, а также контроль над соблюдением; 2. Участие в формировании и проведение внутренней и внешней политики... Республики Молдова – по вопросам, затрагивающим интересы Приднестровья». Нетрудно заметить, что реализация этих норм в особом статусе для Приднестровья с неминуемостью ведет к фактическому нарушению суверенитета Республики Молдова. Но несмотря на это российская сторона воспроизводит эти положения, предусмотренные для будущего особого статуса Приднестровья, в проекте текста будущего Меморандума. В частности принципиальной является норма об участии Приднестровья в осуществлении внешней политики Республики Молдова в части касающейся ее интересов. Развитием этой нормы в тексте Меморандума стало предоставление Приднестровью права «самостоятельно устанавливать и поддерживать международные контакты в экономической, научно-технической и культурной областях, а в других областях – по согласию сторон»³⁷.

Руководство Республики Молдова всегда рассматривало Россию в качестве главного международного фактора, который способен решительным образом повлиять на политическое урегулирование в Приднестровье. При этом Республика Молдова, будучи наряду с Россией членом СНГ, справедливо рассчитывало на неукоснительное соблюдение всеми странами-участницами принципов своего суверенитета и территориальной целостности, заложенных в основополагающих документах этой международной организации. Однако в Российской Федерации на уровне политического руководства не раз принимались решения, подрывавшие взаимное доверие в рамках российско-молдавского сотрудничества в целом и в приднестровском урегулировании в частности. Так, к примеру, 17 ноября 1995 года Государственная Дума РФ приняло постановление «Об обращении Верховного Совета Приднестровья», в котором среди прочего предложило Президенту РФ «1...признать Приднестровье зоной особых стратегических интересов Российской Федерации. 2. Предложить Президенту Российской Федерации рассмотреть вопрос о трехсторонней встрече представителей органов законодательной и исполнительной власти России, Молдавии и Приднестровья по вопросу признания Приднестровской Молдавской Республики независимым и суверенным государством»³⁸.

Недружественные акты законодательного собрания России в отношении суверенных прав Республики Молдова, определенные двусмысленности допускавшиеся в этом плане представителями исполнительной власти России, подрывали взаимное доверие, а также доверие широкой общественности в Молдове в способности России непредвзято осуществлять свою посредническую миссию в приднестровском урегулировании. Вместе с тем важным

шагом в сторону укрепления взаимного доверия стали обязательства взятые Россией в Совместном заявлении от 19 января 1996 года Президентов Российской Федерации, Украины и Республики Молдова, признающими суверенитет и территориальную целостность Республики Молдова³⁹.

Таким образом, к очередному этапу приднестровского урегулирования, который должен был ознаменоваться разработкой и принятием Меморандума, российская сторона подошла, имея в активе взаимно исключающиеся позиции. С одной стороны позицию Государственной Думы, направленной на подрыв государственного суверенитета Республики Молдова, а с другой стороны, позицию Президента Российской Федерации, заявившего безусловное уважение к суверенитету и территориальной целостности Молдовы. Подобная раздвоенность не могла не отразиться на отношении российских дипломатов к разрабатывавшемуся тексту Меморандума.

Сама идея разработки документа типа Меморандума появилась весной 1996 года. В этой связи может иметь определенный интерес упоминание факта о распространении в сентябре 1995 года представителями Тираспольской администрации документа под названием «Меморандум о государственности Приднестровской Молдавской Республики и становлении государственно-правовых отношений с Республикой Молдова». Естественно, официальный Кишинев заблокировал официальное обсуждение этого документа в рамках происходившего переговорного процесса на уровне экспертных групп, который, однако, вследствие этого в очередной раз зашел в тупик. Стало ясно, что требовались дополнительные усилия по его возобновлению и продвижению вперед. Так появилась идея разработки и принятия масштабного промежуточного документа, которому предстояло деблокировать процесс переговоров и подготовить основу для согласования базовых положений Особого статуса для Приднестровья. Идея выглядела внешне привлекательно, однако объективных условий для выработки подобного документа не имелось. Стороны в конфликте по-прежнему сохраняли противоположность своих базовых позиций в принципиальных аспектах идеологии урегулирования. Официальный Кишинев исходил в вопросе урегулирования из принципа существования единого государства Республика Молдова, в рамках которого Приднестровью предстояло получить особый статус. Что касается Тирасполя, то его позиция сводилась к существованию двух государственных субъектов, которым предстояло урегулировать межгосударственные отношения. В этих условиях началась работа по разработке Меморандума.

Первоначальные варианты разрабатывавшегося документа были подготовлены отдельно экспертами Кишинева и Тирасполя. Они содержали несводимые в общий документ базовые принципы политического урегулирования конфликта. Однако, несмотря на это очевидное не преодоленное противоречие под давлением разнородных факторов были продолжены попытки выработать общий документ. Так 24 апреля 1996 года появляется протокольное решение, зафиксировавшее поручение Президента РМ М.Снегура

и Тираспольского лидера И.Смирнова экспертным группам выработать к 8 мая 1996 года проект документа, определяющего основы нормализации отношений между Республикой Молдова и Приднестровьем и гарантии государств-посредников по достигнутым договоренностям. Работа над будущим Меморандумом резко активизируется во время рабочего визита в Молдову заместителя министра иностранных дел России Б. Пастухова. Первый согласованный вариант Меморандума появился 17 мая, а окончательный вариант был согласован и подтвержден подписями руководителей Кишинева и Тирасполя 28 июня 1996 года. Именно этот вариант предстояло в торжественной обстановке подписать в следующем месяце в Москве⁴⁰.

Однако согласованный документ содержал в себе ложный компромисс. Он не снимал главного противоречия между сторонами в конфликте и поэтому скорее создавал иллюзию продвижения вперед процесса урегулирования, нежели действительно способствовал прогрессу в этой области. Вместе с тем его официальное подписание было предопределено факторами, далеко выходящими за рамки целесообразности собственно процесса урегулирования в Приднестровье. Меморандум стал пропагандистским ресурсом в развернувшихся в 1996 году президентских предвыборных кампаниях в России и Молдове. Полномочные делегации Республики Молдова, Тирасполя, ОБСЕ и Украины были готовы вылететь в Москву в июле 1996 года на церемонию официального подписания Меморандума, т.е. непосредственно перед президентскими выборами в России. Однако запущенный механизм официализации Меморандума был на полном ходу остановлен из-за внезапно наступившей болезни Президента Российской Федерации Б.Ельцина. Закончившаяся в России президентская предвыборная кампания значительно уменьшила конъюнктурную актуальность подготовленного к подписанию Меморандума. Тем более что в Молдове изменившиеся электоральные резоны предопределили решение молдавского президента М.Снегура отказаться от своей подписи под согласованным текстом Меморандума и признать ряд положений этого документа несовместимыми с принципами государственного суверенитета Республики Молдова. Это обстоятельство лишний раз подтверждает конъюнктурный характер соображений, предопределивших появление идеи Меморандума.

В развернувшейся осенью 1996 года предвыборной президентской кампании в Молдове два главных претендента на пост президента страны в отношении к Меморандуму выступали с противоположных позиций. М.Снегур сделал одним из пунктов своей предвыборной платформы отказ от подписания уже согласованного документа, в то время как П.Лучинский, которому предстояло быть избранным президентом Молдовы, связывал перспективы приднестровского урегулирования с подготовленным к подписанию Меморандумом. К этому следует добавить, что общественность страны неоднозначно воспринимала этот документ. Уже после своего избрания президентом Молдовы в адрес П.Лучинского пришли многочисленные посла-

ния, в том числе от специалистов-правоведов, которые обращали внимание президента на слабые стороны этого документа. Главные претензии представлялись многочисленным двусмысленностям, содержащимся в документе, которые открывали дорогу юридической легализации так называемой ПМР. Ситуация серьезно усугубилась после письменного обращения Тираспольского лидера И.Смирнова к вновь избранному молдавскому президенту в котором официальный Кишинева обвинялся в отказе от ранее достигнутых договоренностей в процессе приднестровского урегулирования, в частности от подписания согласованного текста Меморандума. В то же время лидер сепаратистов в своем обращении характеризовал Меморандум как документ, которому предстояло «заложить основы межгосударственных отношений» между Молдовой и Приднестровьем⁴¹.

В сущности, лидер так называемой ПМР провоцировал молдавского президента на отказ от подписания Меморандума, в то же время, используя этот отказ как обвинение официального Кишинева в торпедировании процесса переговоров, а значит и урегулирования в целом. Таким образом, согласованный уже Меморандум стал своеобразным капканом для официальных властей Республики Молдова. Они стояли перед дилеммой меньшего зла, которого еще предстояло определить. Речь шла или об отказе от подписания заведомо не проработанного документа, с риском надолго заблокировать переговорный процесс, или о его подписании, что с большой долей вероятности должно было толкнуть переговорный процесс на дорогу бесконечных проволочек и, в конечном счете, того же блокирования процесса реального урегулирования.

Как известно президент Лучинский выбрал второй путь и, несмотря на предостережения своих советников, связал дельнейшую стратегию официального Кишинева в приднестровском урегулировании с Меморандумом. Одновременно официальный Кишинева предпринял попытки свести к минимуму слабые стороны Меморандума. С этой целью были предприняты усилия, в том числе с помощью российской дипломатии, преодолеть категорическую позицию Тирасполя, препятствовавшего вскрытию уже согласованного текста Меморандума. В конце концов, это удалось сделать во время визита в Кишинева министра иностранных дел Российской Федерации Е.Примакова, когда в текст документа была введена дополнительная 11 статья. Редакция этой статьи принадлежит российской делегации, а основной ее смысл сводился к введению в переговорную практику ранее не употреблявшегося понятия «общее государство». Авторство этого нововведения принадлежит российской дипломатии, которой удалось преодолеть возражения молдавских экспертов и поздним вечером 10 апреля 1997 года убедить президента Лучинского согласиться с редакцией статьи предложенной Е.Примаковым⁴².

Следует особо подчеркнуть, что вновь введенная в текст Меморандума 11 статья не только не усилила степень определенности положений этого документа, но добавила новую неопределенность формулировок, что еще более расширило пространство, на котором проявлялось нестыковка позиций договаривающихся сторон.

Как известно под текстом Меморандума стоят подписи также и Президента Украины и Действующего председателя ОБСЕ – сторон, которые вместе с Россией выступают в качестве международных посредников в приднестровском урегулировании. Следует отметить, что полномочный представитель Президента Украины, а также тогдашний руководитель миссии ОБСЕ в Молдове не раз высказывали сомнения в целесообразности для процесса политического урегулирования в Приднестровье, подписания Меморандума. Они не один раз обращали внимание молдавских должностных лиц, в том числе президента Лучинского, на слабые стороны документа, двусмысленность ряда его юридических трактовок. Однако в стремлении разблокировать остановившийся переговорный процесс официальный Кишинев не внял звучащим предостережениям. Расчет строился на влиянии России на приднестровскую сторону, которое должно было, по мнению президента Лучинского, вывести переговорный процесс на выработку следующего после Меморандума документа – Особого статуса для Приднестровья, что должно было означать окончательное политическое урегулирование. Как показали последующие события, эти ожидания оказались неоправданно завышенными.

Одновременно с введением в текст Меморандума новой 11 статьи, официальный Кишинев при поддержке представителей ОБСЕ и Украины, предпринял попытки ограничить возможности неадекватной трактовки положений Меморандума в ущерб суверенитету и территориальной целостности Молдовы. Эта задача была решена посредством подписания наряду и одновременно с Меморандумом Совместного заявления посредников и гарантов приднестровского урегулирования. Таким образом, 8 мая 1997 года в Кремле одновременно с собственным Меморандумом Президенты Российской Федерации и Украины, а также Действующий председатель ОБСЕ подписали также и Совместное заявление, поясняющее Меморандум⁴³

Оба документа были связаны между собой пакетным принципом. Основной смысл Совместного заявления содержался в заявлении посредников и именно в той части, которое гласило, «что положения Меморандума не могут противоречить общепринятым нормам международного права, а также не будут трактоваться и применяться в противоречии с существующими международными договорами, решениями ОБСЕ, Совместным заявлением от 19 января 1996 года Президентов Российской Федерации, Украины и Республики Молдова, признающими суверенитет и территориальную целостность Республики Молдова»⁴⁴

Из этого следует, что Совместное заявление сделало Меморандум юридически нефункциональным за пределами, за которыми наступает нарушение принципа суверенитета и территориальной целостности Республики Молдова. В то же время Меморандум, исходя из буквы и духа Совместного заявления, не может применяться отдельно без учета положений Совместного заявления, которое и было принято с целью создания механизма практического применения Меморандума.

Однако уже в первые дни после подписания в Москве документов по приднестровскому урегулированию власти сепаратистской ПМР отказались признать регламентирующее значение Совместного заявления под надуманным предлогом, что под этим документом отсутствует подпись представителя Тирасполя. Приднестровские лидеры прибегли к этому приему в полном противоречии с документально зафиксированным обращением от 10 апреля 1997 года приднестровских лидеров И.Смирнова и Г.Маракуцы к Российской Федерации, Украине и ОБСЕ «стать гарантами выполнения Меморандума и принять соответствующее Совместное заявление»⁴⁵ Отказ приднестровских лидеров признать Совместное заявление Президентов Российской Федерации и Украины в связи с подписанием Меморандума об основах нормализации отношений между Республикой Молдова и Приднестровье сделали Меморандум фактически мертвым документом, потому что без регламентирующей функции Совместного заявления от 8 мая 1997 года Меморандум не может практически трактоваться или применяться.

Непризнание Тираспольскими лидерами московского Совместного заявления от 8 мая 1997 года далеко выходило за пределы компрометации самого Московского Меморандума. Значение этого факта значительно шире и он имеет прямые выходы на проблему дееспособности действовавшего в исследуемый период международного механизма посредничества и гарантий политического урегулирования Приднестровского конфликта. Для Республики Молдова, для которой решение застарелого внутреннего конфликта имеет жизненное значение, в полный рост встал вопрос о возможности достижения приднестровского урегулирования при определяющей посреднической роли России в этом процессе. Тем более что в определенной части российского общества, в том числе в кругах близких к российской дипломатии начали явственно проявляться мнения о необходимости консервации Приднестровского конфликта. Так, например, авторы учебного пособия предназначенного для слушателей Дипломатической Академии МИД РФ писали в этот период буквально следующее: «Существование независимого де-факто Приднестровья позволяет России не обременяя себя сколь-нибудь серьезными затратами и усилиями, сохранять определенные геополитические позиции в весьма важном регионе Юго-Восточной Европы, который является для нее одним из важных “окон” в Европу. В настоящее время Россия пока не в состоянии в должной мере отстаивать свои интересы в этом стратегически важном регионе. Поэтому, как представляется, нерешенность приднестровской проблемы будет оставаться позитивным для России фактором до тех пор, пока она не обретет новые силы и сможет в полный голос отстаивать здесь свои интересы»⁴⁶.

Разумеется, не следует абсолютизировать мнение авторов малотиражного учебного пособия, даже если оно, и предназначено для обучения российских дипломатических кадров самого высокой квалификации. Однако нет основания и игнорировать подобные суждения, имевшие в 90-е годы хождение в российских политических и дипломатических кругах, в том числе в верх-

них этажах государственной власти. Принимая во внимание эту предрасположенность части российского политического класса, а также практический опыт политического урегулирования в Приднестровье в исследуемые годы, в молдавских политических кругах появились настроения поиска более эффективного международного механизма посредничества приднестровского урегулирования, с пересмотром ведущей роли России в этом процессе.

Это стало тем более важно, что после подписания московского Меморандума политическое урегулирование Приднестровского конфликта окончательно вошло в тупик. Приднестровье, которое в исследуемое десятилетие находилось вне международного правового поля, окончательно превратилось в криминальную "черную дыру" Европы, через которую ежегодно проходил гигантский поток контрабандной торговли на многие сотни миллионов долларов. Приднестровский сепаратистский политический режим в этот период стал обслуживать интересы международных контрабандистов, которые по большей части находились в Москве, Киеве, Кишиневе и других частях Европы. Это обстоятельство стимулировало европейское сообщество добиваться установления режима жесткого международного мониторинга участка границы Республики Молдова с Украиной, которая из-за сепаратистского режима в Тирасполе не контролируется законными властями республики. В результате, уже в середине следующего десятилетия на этом участке молдо-украинской границы была установлена европейская миссия ЕОБАМ, осуществляющая там международный таможенный контроль.

Ситуация усугублялась наличием в Приднестровье больших запасов обычных вооружений, которые находятся в зоне ответственности российского воинского контингента, дислоцированного в регионе. Следует особо заметить, что не подчиняющейся международным правовым нормам приднестровский режим незаконно объявил своей собственностью эти вооружения и всячески препятствует его эвакуации. Этим самым создается опасный очаг дестабилизации политической обстановки и реальная угроза безопасности в этой части Европы.

В это связи следует констатировать, что к окончанию исследуемого периода, т.е. к 2001 году Республика Молдова не обладала как, собственно, и в более поздний период достаточными внутренними ресурсами для достижения полномасштабного политического урегулирования в Приднестровье. Достигнуть урегулирования возможно можно было лишь при активном и широкомасштабном международном посредничестве. Однако реально, на протяжении всего десятилетия 1991-2001 годов, лишь Россия обладала достаточным весом экономических и военно-политических аргументов, к которым сепаратистские лидеры могли прислушаться. Поэтому политическое решение в Приднестровье в этот период было невозможно без решающего участия России. Но на протяжении всего исследуемого периода Москва занимала позицию, способствовавшая в основном консервации конфликта. И лишь в последующие годы Кремль активизировался и начал проводить в

приднестровском урегулировании линию на решение конфликта посредством федерализации Республики Молдова. Эта смена акцентов сказалась достаточно ощутимо на характере молдо-российских отношений, в том числе на их драматическом ухудшении в 2003-2005 годах. Но это уже была новая фаза межгосударственных отношений со своими характерными особенностями, требующие отдельного исследования.

Примечания:

- ¹ Лысенко В.Н. Региональные конфликты в странах СНГ: опыт урегулирования în Полис, 1996, № 3, с. 147.
- ² См., например, многочисленные работы вывешенные под рубрикой «приднестровский конфликт» на интернет портале кишиневского Института публичных политик: <http://ipp.md/biblioteca.php?l=ro&idc=34>;
- ³ King Ch. Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Chișinău, Editura Arc, 2002.
- ⁴ См. например: Chifu Iu. Război diplomatic în umbra Kremlinului. Iași, Editura Loreley, 1997; Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье. Причины, проблемы и прогноз развития. Киев, Стилос, 2001.
- ⁵ Țăranu A. Cauzele conflictului armat de la Nistru (începutul anilor 90) în Caiete de istorie, 2002, № 2; Gribincea M., Țăranu A. Unele aspecte ale prezenței militare ruse în Republica Moldova în Revista de Istorie a Moldovei, 2004, № 2(58)
- ⁶ Феномен Приднестровья. Тирасполь, РИО ПГУ, 2000.
- ⁷ Cribincea M. Politica rusă a bazelor militare: Georgia și Moldova. Chișinău, Civitas, 1999; Idem. Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol. Chișinău, Civitas, 1998.
- ⁸ Cojocaru Gh. Politica externă a Republicii Moldova. Studii. Chișinău, Civitas, 2001; он же: Separatismul în slujba Imperiului. Chișinău, Civitas, 2000.
- ⁹ См. например: Карлов Ю. Приднестровский конфликт: геополитические, правовые и организационные аспекты урегулирования. Москва, ЦМИ МГИМО, 2000; Гольдин Г., Матяш В. ОБСЕ и Приднестровье. Москва, Дип. Академия МИД РФ, 2000.
- ¹⁰ Țăranu A. Некоторые аспекты молдо-российских отношений в контексте политическо-го урегулирования приднестровского конфликта în Analele științifice ale Universității de Studii Umanistice din Moldova, Chișinău 2001, № 1; Цвятков Н. Динамика развития переговорного процесса по урегулированию приднестровского конфликта: анализ документов 1992-2002 годов în Moldoscopie, 2006, nr.2.
- ¹¹ Prisac L. Istoriografia separatismului transnistrian. Iasi, Lumen. 2008.
- ¹² Cernenco M., Galben A., Rusnac Gh., Solomon C. Republica Moldova. Istoria politică (1989-2000). Documente și materiale, v.I, II. Chișinău, USM – ULIM, 2000.
- ¹³ Grecu M., Țăranu A. Trupele ruse în Republica Moldova (Culegere de documente și materiale). Chișinău, Litera, 2000.
- ¹⁴ Как Лукьянов создавал "Приднестровскую Республику". Интервью с Павлом Лутенко, следователем по особо важным делам Генеральной Прокуратуры Республики Молдова în Независимая Молдова, 26 мая 1992; Cojocaru Gh. Separatismul..., p.5-6.
- ¹⁵ Феномен Приднестровья. Тирасполь, РИО ПГУ, 2000, с. 268.
- ¹⁶ Țăranu A. Vandeea în Moldova: din istoria debutului conflictului transnistrean. În cartea: Societatea și comunicarea în tranziție, Chișinău, ULIM, 2008, p.374.
- ¹⁷ King Ch. Moldovenii. Romania, Rusia și politica culturală, p. 177-178.
- ¹⁸ Țăranu A. Приднестровский конфликт в Республике Молдова: противостояние идентичностей? В книге: Moldova între Est și Vest. Identitatea națională și orientarea europeană. Chișinău, Cartes, 2001, p.260; Mircea Snegur. Am mare speranță în Alianța pentru Integrare Europeană în Timpul 28 august 2009.

- ¹⁹ Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской Республики în Сборник официальных документов. Тирасполь, РИО ПГКУ, 1993, с.82-90.
- ²⁰ Grecu M., Țăranu A. Trupele ruse..., p.48-50.
- ²¹ Ibidem, p.80.
- ²² Nedeliciuc V. Republica Moldova. Chișinău, Universitas, 1992, p.69.
- ²³ Grecu M., Țăranu A. Trupele ruse..., p.103-104.
- ²⁴ Ibidem, p.88-94.
- ²⁵ Gribincea M. Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol, 1998, p.23-24.
- ²⁶ Grecu M., Țăranu A. Trupele ruse..., p.377-385.
- ²⁷ См. например: Крянгэ П. Я хочу рассказать (Воспоминания с острым сюжетом). Кишинэу, Presa, 1998, с.127.
- ²⁸ Gribincea M. Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol, p.24-35.
- ²⁹ Declarația Președintelui Republicii Moldova, Domnului M.Snegur despre acțiunile politice ale companiei de televiziune "Ostankino"; Atac mișelesc. Comunicat special al Ministerului Apărării al Republicii Moldova. Cernenco M., Galben A..., Republica Moldova., p.368-369.
- ³⁰ Cojocaru Gh. Politica externă a Republicii Moldova, p.78-79.
- ³¹ Цэрану А. Приднестровский конфликт в Республике Молдова: противостояние идентичностей, с.261.
- ³² Grecu M., Țăranu A. Trupele ruse în Moldova., p. 180-182.
- ³³ Declarație a Ministerului Afacerilor Externe a Republicii Moldova în legătură cu intervenția Armatei a 14-a împotriva Republicii Moldova în Grecu M., Țăranu A. Trupele Ruse în Moldova, p. 114-115.
- ³⁴ См.: www.osce.org/item/14120.html?ch=288&lc=RU, Ежегодный доклад о деятельности ОБСЕ за 1993 год. (извлечен 17 октября 2005).
- ³⁵ Цвятков Н. Динамика развития переговорного процесса ..., с. 125.
- ³⁶ Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье, с.73-74.
- ³⁷ Цэрану А. Приднестровский конфликт в Республике Молдова: противостояние идентичностей, с.263-264.
- ³⁸ Ibidem, с.264.
- ³⁹ Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье, с.82-83.
- ⁴⁰ Цэрану А. Приднестровский конфликт в Республике Молдова: противостояние идентичностей, с.266.
- ⁴¹ Ibidem, с.267.
- ⁴² Ibidem, с.268.
- ⁴³ От этнополитического конфликта к межнациональному согласию в Молдове. Материалы научно-практического семинара (Фленсбург, Германия и Бьерремарк, Дания; 12-17 сентября 1997). Кишинев, 1988, с. 91-94.
- ⁴⁴ Ibidem, с.93.
- ⁴⁵ Цэрану А. Приднестровский конфликт в Республике Молдова: противостояние идентичностей, с.269.
- ⁴⁶ Гольдин Г.Г., Матяш В.Н. ОБСЕ и Приднестровье: Учебное пособие. Москва, Дипломатическая Академия МИД РФ, 2000, с.24.

PROBLEME DE CULTURĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA. EVOLUȚIA TEATRULUI ȘI A ARTEI TEATRALE ÎNTRE „REFLECȚII ȘI CONTRASTE”

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

CULTURE PROBLEMS IN REPUBLIC OF MOLDOVA. THE THEATRE AND THEATRICAL ART EVOLUTION BETWEEN “REFLECTIONS AND CONTRASTS”

The evolution of the National Theatre and of the theatrical arts in Republic of Moldova represents a peculiar phenomenon and its analysis and evaluation emphasizes a wide range of different problems. The economic, social and political changes at the end of the last century had an impact on the artistic life, on the theatrical activities, on the dramaturgy, on the national production, on the Dramatical Moldavian School etc. All these and also the other aspects are analysed in the chronological period of 1991-2001, with some exceedings of the limit, focusing on the fact that regardless of the social-economic situation, the theatre remains – the „faithful mirror of the society”.

We have to remark that the theatrical activity of the last decade of the XXth century and at the beginning of the XXIst century represents an echo of the national awareness movement. The theatre has marked the events in its own way. After 1990, they step into a new qualitative period, a democratic one, there is no censor that created enough inconvenience to the playwrights. During the analysed period there appear new theatres, new theatrical currents, they found a new national theatre that works on the principles: to create characters with distinct national roots and to render value to the national theatrical heritage and also to the international one, to select, to preserve the most important traditions, to be aware of their importance.

The transition period with the change of priorities, of economic, mental and esthetic standards leads to a chaotic atmosphere, to the lack of norms but this

is a temporary situation. The theatres and the theatrical arts will pass through this situation but they will survive and will be characterised by a permanent evolution.

*În teatru, orice formă,
odată născută, e pieritoare, fiecă formă
trebuie să fie concepută din nou,
și noua concepere va purta semnele
influențelor din jur. În acest sens, teatrul este relativitate.
Peter BROOC'*

Nici o operă de artă nu este complet originală, fiecare artist, chiar cel mai mare se înalță pe umerii trecutului (Thomas Munro)². În acest context, interesul deosebit de care se bucură fenomenul teatrului în întreaga lume se explică prin faptul că de-a lungul veacurilor variatele lui forme joacă un rol substanțial în viața cultural-artistică, prezentând subiecte ce reflectă mentalitatea poporului. Fiecare teatru în țara își are istoricul său, și dacă ne-am orienta privirea spre cele clasice, cum ar fi italian, francez și german, am vedea că începuturile teatrului, acolo, a avut loc pe un fundal divers³.

Teatrul, care practică în sine toate artele, este cel mai puternic argument pentru viabilitatea unei culturi. „Teatrul este un fel de biserică laică, un templu al culturii întru spiritualitate, el având o forță educativă și un potențial enorm, care la momentul actual rămâne nereclamat”⁴.

Evoluția teatrului național în Republica Moldova constituie un fenomen aparte și studierea lui este legată de o serie de probleme de ordin științific: procesul accelerat al dezvoltării culturii artistice naționale; asimilarea experienței artistice a culturii universale și caracterul specific al influenței acesteia asupra teatrului moldovenesc; tendința spontană a actorilor și regizorilor de a ajunge la izvoarele spiritualității naționale; rolul dramaturgiei naționale (în primul rând a celei clasice) în valorificarea tradițiilor artistice naționale; evoluția formelor de manifestare a etnicului în teatrul dramatic contemporan etc.

În studiul de față vom încerca să analizăm evoluția teatrului și a artei teatrale în Republica Moldova în cadrul segmentului cronologic 1991-2001, în unele momente depășind limita cronologică stabilită, pornind de la imposibilitatea respectării rigidității cronologice la anumite etape și forme.

Având în vedere situația Republicii Moldova după 27 august 1991, este necesar a delimita tendințele în cercetarea vieții economice de aceleași tendințe de cercetare a vieții culturale. Dacă viața culturală cunoaște un avânt în ceea ce privește renașterea națională a culturii, atunci viața economică nu era deloc promițătoare. Dispariția URSS a schimbat fără excepție pozițiile geoeconomice ale fostelor ei subiecte cu urmări negative pentru economiile lor naționale⁵. Această situație a fost cauzată de următorii factori⁶:

- distrugerea sistemului politic și a celui economic concomitent cu dispariția legăturilor comercial-economice;

- schimbarea statelor adiacente și transparența economică a noilor frontiere, problema securității lor, pierderile economice aduse din aceste cauze;
- pierderile Republicii Moldova în urma împărțirii patrimoniului unional, inclusiv pierderea comunicațiilor, porturilor, unor întreprinderi specializate, a surselor de materie primă și a altor resurse;
- schimbarea modelului economic, din motive politice, înainte de toate, din cauza orientării naționale a Republicii Moldova, apariția noilor forme de proprietate favorizată de tranziția la relațiile de piață;
- trecerea la relațiile de piață, de regulă, presupune o economie deschisă, însă subdezvoltarea Republicii Moldova în virtutea legilor istorice necesită protecția producătorilor autohtoni și a economiei naționale în general, ceea ce nu s-a realizat.

Toate aceste schimbări economice, inițial, nu și-au lăsat amprente asupra vieții artistice. Oamenii de artă puneau accent pe valorile rezultate din mișcarea de renaștere națională, dar, după aproape un deceniu, problemele economice mascate sub forma unei lungi perioade de tranziție s-au resimțit acut și în viața culturală a republicii.

Dacă vorbim despre perioada dinaintea de anii '90 ai secolului trecut, teatrul era tributary unui sistem politic, unde criteriul estetic a fost substituit prin cel ideologic. Până în '90 regimul comunist intensifică ideologizarea și politizarea creației artistice, supunerea ei unui control permanent, care nu permitea oamenilor de creație să se manifeste plin și liber. Ei erau obligați să urmeze principiile „realismului socialist”. Cei ce deviau de la aceste principii erau aspru criticați și marginalizați (M.Grecu, Gh. Malarciuc, A.Busuioac, M.Cimpoi, I.Druță). Criza regimului comunist s-a manifestat pregnant în toate domeniile culturii, inclusiv în teatru, creând așa-numita ruptură dintre idei, cuvânt și faptă.

Despre activitatea teatrală din perioada anilor 1991-2001, putem relata că reprezenta un ecou al mișcărilor de conștientizare națională. Teatrul, fiind considerat oglinda fidelă a societății, a marcat evenimentele în felul său. În ultimul deceniu, evident, nu se mai montează la fel ca până în 1990. Schimbările social-politice aduc cu sine, volens-nolens, modificări de valori, deci și răzuri de ordin estetic. Continuăm să traversăm o lungă și extrem de problematică perioadă de tranziție. Dacă în momentul de față toată țara trece prin niște încercări complicate, aceste greutăți nu absolvesc nici domeniul culturii.

Pe de altă parte, în ultimii câțiva zeci de ani, dramaturgia națională nu mai constituie un factor de decizie al culturii noastre. După anul 1990, societatea a pășit într-un timp calitativ nou, democratic; a dispărut cenzura, care crea destule incomodități scriitorilor. Au existat câteva perioade bune ale teatrului național moldovenesc: „Luceafărul” și apariția în cadrul său a unor nume de reținut din literatura noastră, cum ar fi Aureliu Busuioac, Andrei Strâmbeanu; Teatrul Național „Vasile Alecsandri” cu Alexei Marinat, Nicoale Esinencu, precum și Teatrul „Alexei Mateevici”, pe când deținea statutul de teatru poetic, cu poezii Grigore Vieru, Ion Vatamanu, Leonida Lari, Nicolae Dabija, Ion Hadârcă ș.a.

Lucrări de sinteză despre istoria teatrului din Republica Moldova, în ultimii ani, au fost scrise de către membrul corespondent al AȘM Leonid Cemortan. Printre ele se numără *Prietenul nostru teatrul*, apărută la Chișinău în anul 1983. Tot Leonid Cemortan, în anul 1986, publică o prezentare, în limba rusă, a teatrului sovietic moldovenesc⁷. O lucrare fundamentală a aceluiași autor se referă la Teatrul Național din Chișinău, dar are în vizor activitatea teatrală doar pe parcursul unui segment din perioada interbelică (anii 1920-1935)⁸. Un alt studiu, de proporții, analizează activitatea actorului Eugeniu Ureche⁹. După 1991 nu putem zice că tema a fost lipsită de atenție. Schimbarea viziunii oamenilor, a mentalității a făcut necesară exprimarea unor noi opinii. Adevărul e că nu există nici o lucrare de sinteză în care ar fi fost oglindită viața teatrală din Republica Moldova după 1991 până în prezent. Pentru perioada anilor 1991-1995 sursele primare de informare referitor la viața teatrală din țară sunt aproape în exclusivitate articolele de cronică teatrală din ziare, afișe și bulete editate cu ocazia unor anumite premiere, replici ale personalităților marcante din lumea teatrală scăpate ocazional prin interviuri. În cadrul Institutului de Studiul Artelor Academiei de Științe activează o secție care se ocupă de studierea problemelor vieții teatrale din republică, prioritar fiind teme cu referire la istoria activității teatrale. Majoritatea lucrărilor, în forma articolelor, sunt publicate în anuarul Institutului (astăzi Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM)¹⁰, dar nu întâlnim printre aceste studii lucrări de sinteză referitoare la viața teatrală după 1991¹¹. Ceea ce sumează, pune în discuție și anunță despre activitatea teatrală din țară pare a fi legat de manifestațiile organizate de Uniunea Teatrală din Republica Moldova. Rezultatele acestor manifestații au fost publicate în almanahul „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova” pentru anul 2002¹². Al doilea almanah de acest gen a fost editat în 2004, sub conducerea redactorului-șef Victor Ignat. Almanahul „familiarizează spectatorul-amator de teatru cu toate proiectele teatrale și activitățile culturale în Anul Ștefan cel Mare și Sfânt”¹³. Sunt prezentate pagini din istoria Operei chișinăuene, festivalului internațional „Invită Maria Bieșu”. Tot Uniunea Teatrală va fi acea instituție care va publica Buletine Informative despre viața teatrală din republică, dar aceste buletine vor reflecta viața teatrală începând cu anul 2002. Temele de bază, puse în discuție în aceste buletine țin de istoria teatrului, în general istoria Teatrului Muzical Dramatic „A.S. Pușkin” din Chișinău, discuții referitoare la legislația privind activitatea teatrelor în R. Moldova, Regulamente privind decernarea Premiilor Naționale „Valeriu Cupcea”, Regulamente privind Gala Premiilor UNITEM, dialoguri cu artiști emeriți din republică, diverse manifestații naționale și internaționale. Pentru înțelegerea unor momente din viața teatrală a republicii, de un real folos ne-au servit: lucrarea criticului teatral Irina Nechit *Godot Eliberatorul*, în care autoarea a adunat mai multe articole publicate pe parcursul anilor 1993-1999¹⁴, de asemenea articolele publicate de criticii de teatru Larisa Ungureanu, Dina Ghimpu, Larisa Turea, Dumitru Crudu, Marcela Gaftoni ș.a.

Principiile de bază ale unui teatru național sunt: primul – crearea chipurilor artistice în scenă cu distincte rădăcini naționale. După unele păreri, ele trebuiesc

„crescute” an cu an, permanent „găsite” în sine și în afară și oglindite în spectacole¹⁵. Acest lucru s-ar putea face mai ales în baza dramaturgiei naționale, deoarece repertoriul este baza bazelor în devenirea unui teatru. Al doilea principiu ar fi valorificarea patrimoniului teatral național. Selectarea, păstrarea celor mai importante tradiții, conștientizarea lor. Noul nu se naște pe loc gol. Experiența predecesorilor este o etapă obligatorie în creșterea noului. Aceasta ține de dramaturgie.

Una din problemele importante în cadrul temei tratate ar fi teatrul și dramaturgia națională. Tranziția, s-a lansat dureros și în viața spirituală. După 1990 se părea că repertoriul teatrelor va fi inundat de spectacole ale autorilor naționali contemporani. Însă nici piesele „din sertare” n-au ieșit la iveală și nici teatrele nu s-au preocupat de o politică repertorială ce ar fi valorificat dramaturgia națională. În acest sens, criticii de teatru se împart în două tabere adverse care au la bază textul: dramaturgia. Unii critici de teatru salută dramaturgia străină, intrarea în circuitul teatral național a spectacolelor clasice străine, numind acest lucru participarea teatrului la procesul de globalizare, integrare în lumea teatrului mondial etc. Aceștia sunt de părere că timpurile Mioriței și ale Luceafărului au apus demult. Cealaltă tabără a criticilor de teatru vine cu învinuiri precum că nu avem o dramaturgie națională. Prea ne închinăm dramaturgiei străine¹⁶. Aceștia afirmă că, odată cu integrarea în mediul cultural occidental, vom pierde identitatea noastră națională¹⁷. După unele păreri, creatorii spectacolelor moderne din Republica Moldova sunt „pasionați de un modernism abstract de calitate îndoielnică. Acest curent, cu toate varietățile lui, a trecut ca un uragan pe scenele țărilor europene și demult s-a răsuflat și epuizat”¹⁸.

Conform exponenților teatrului național autohton, o piesă se consideră împlinită doar după montarea ei în scenă. În acest context este nevoie de contribuția teatrului, cu tot arsenalul lui de creație. Se întâmplă că nu întotdeauna piesele corespund unor criterii valorice. De dragul de „a fi la modă” cu curentele moderne se încalcă legi fundamentale ale dramei. Unii autori evadează în subiectivism, eroii pieselor sunt depersonalizați, neidentificabili.

În ultimul deceniu al secolului al XX-lea, repertoriile teatrelor au fost constituite din piese, în proporție de 80 chiar 90 la sută create de autori străini. După unele opinii, chiar dacă aceste creații tratează probleme veșnice, ele nu pot fi comparate cu o piesă națională valoroasă prin impactul pe care-l are asupra publicului¹⁹.

Din experiența mondială se știe că, la elaborarea și consolidarea unei dramaturgii naționale contribuie, cu rare excepții, atât teatrul, cât și dramaturgul. Este nevoie de o profundă conștiință națională și înțelegere că numai construind un repertoriu național putem avea certitudinea că nu în zădar ne numim creatorii unui teatru autentic autohton.

Un teatru cu adevărat național poate fi doar unul ce are la bază un text național. Toate aceste lipsuri vorbesc de faptul că arta teatrală, ca și cultura în general, se află în criză. Și în acest domeniu criticii iarăși se împart în două tabere: exponenții deschiderii culturale și a avântului în arta teatrală după 90 și cei care consideră că toți trecem printr-o criză culturală acută²⁰. Termenul „criză culturală”,

devenit la modă după 1993, este supus unei ușoare reevaluări. Dina Ghimpu consideră că o artă veritabilă poate trăi prin și din crize²¹. În societățile occidentale, evaluări estetice se produc din deceniu în deceniu, fără a se face revoluții. Așa se întâmplă și la noi. Pe fondul general de schimbare a priorităților, modelelor economice, mintale, estetice se creează o atmosferă de haos, lipsă de criterii, isterie psihologică, care este o stare trecătoare. Prin această stare trece și arta regizorală. În general criticii înclină spre faptul că nu se poate vorbi ca atare despre o școală regizorală autohtonă, ea fiind încă în proces de formare²². Pentru a forma o școală autohtonă de regie, este nevoie de multe generații de regizori care, dacă ar prelua tot ce este mai valoros din domeniul regiei, în baza propriilor sinteze, și-ar forma fiecare în parte o manieră absolut inedită, calitativă și diversă.

Referitor la perioada de până în 1990, arta regizorală era anchilozată de sistemul politic, în care criteriul estetic a fost substituit prin cel ideologic.

O parte din regizori și-au sacrificat libertatea de expresie, înlocuind-o cu surrogate artistice, fără a-și face prea multe probleme de conștiință²³. Unii s-au specializat în spectacole „la comandamentul epocii”, care tratau teme „de producție”, despre morală sau idealurile „noii societăți”, oglindeau „chipul nou” al cetățeanului sovietic etc. Eroii care apăreau în prim-plan erau directori de colhoz ori sovhoz, directori de fabrici, uzine, ori țărani care luptau cu calamitățile naturii, cu nepăsarea unor reprezentanți indiferenți ai societății sau cu capitaliștii. Altă categorie de regizori preluau repertoriul teatrelor moscovite, plagându-le fără scrupule și jenă. În acest caz regia, în comparație cu originalul, era, de obicei, un eșec discret. Erau spectacole slabe neavând profunzimea dramatismului, splendoarea comicului, lipsindu-le esențialul – originalitatea, deci individualitatea unei opere autentice, de valoare. Dat fiind faptul că spectatorul de rând nu avea posibilitatea comparației cu originalul, spectacolele erau primite „de bune”. Majoritatea acestor spectacole aveau mesaje educativ-ideologice, moralizatoare. Unii regizori ambițioși au încercat să iasă din atare situație dând naștere „stilului aluziv”, „metaforic”, stil care se caracterizează prin inventarea unor coduri, cu ajutorul cărora se introduce text cu idei (așa se credea) subversive. Era de fapt un pact cu cenzura. Aceste spectacole, foarte puține la număr, de obicei stârneau mare vâlvă, „iar pasajele cu pricina deveneau „hituri” ale sezonului teatral²⁴. Regizorul era glorificat, spectatorul mulțumit, cenzura liniștită, rămânea doar iluzia gândurilor ascunse. Cu toate acestea, spectacolele de acest gen dădeau speranță într-o schimbare spre democrație, spre o gândire liberă, eliberată de cenzură. Printre ele se înscriu „Ovidiu”, „Sânzeana și Pepelea”, „Chirița”, „Revizorul”, „Romeo și Julieta”, „Eminescu” la Teatrul „A.S.Pușkin”, „Nota zero la purtare”, „Costumul de nuntă”, „Radu Ștefan – Întâiul și Ultimul” la teatrul „Luceafărul”, etc.

După 1990 se încerca găsirea a noi limbaje teatrale. Mai persista ușor, din inerție, suflul anilor precedenți. Unii regizori cu mai multă experiență, fie că au încetat, o perioadă de timp să mai creeze, fie că au plecat peste hotare (Ion Bordeianu, fost șef al Catedrei Arta Actorului la Institutul de Arte din Chișinău, director al Teatrului Național „Mihai Eminescu” din Chișinău, a plecat la

Teatrul „Mihai Eminescu” din Botoșani, actorul și regizorul Vitalie Rusu între 1999-2003 s-a aflat la București, unde a îndeplinit misiunea diplomatică de atașat cultural al Ambasadei R. Moldova în România). Regizorii tineri au început să experimenteze fel de fel de curente pe care le știau la modă, dar care demult au ieșit din modă. Astfel, marea majoritate a spectacolelor, cu toate intențiile inovatoare, chiar dacă erau mai deosebite de celelalte, oricum erau tributare vechiului stil.

În această perioadă de înnoire, datorită entuziasmului ionescienilor, au apărut spectacole cu o estetică modernistă precum „Așteptându-l pe Godot”, „Regele moare”, „Pescărușul”, „Cântăreața cheală”.

Cu toate schimbările sociale, distrugerii unor valori și căutarea asiduă a altor valori apar câteva noi teatre – „Eugene Ionesco”, „Ginta Latină”, „Satiricus”, „Guguță”, „Ion Creangă”, „Alexei Mateevici”, Teatrul „de pe strada Trandafirilor”.

Și până astăzi s-au produs și continuă să se producă diverse fenomene cum ar fi căutarea a noi modele, limbaje, stiluri individuale. După părerea criticilor (Dina Ghimpu) avem regizori de diferite generații, care montează – unii permanent, alții sporadic. Regizorii de forță sunt discipoli ai unor școli (în marea majoritate rusești) de regie valoroase – școlile MHAT, „Șciukin”, GhITIS, LGhITMIC, Institutul de Cultură din Moscova, Școala-Studio Tabakov, Georgia (Tumanishvili) România (A.Șerban). E vorba de fapt de stagii, de jumătate de an sau de 2 ani. O parte din regizorii tineri au venit din actorie, fără să fi absolvit școli speciale de regie, dar foarte promițători, alții și-au făcut studiile de regie în Chișinău, la Academia de Teatru, Muzică și Arte Plastice. Unii regizori tineri și-au făcut studiile în România, lucrează acolo și realizează spectacole în Republica Moldova doar în calitate de invitați. Problema care preocupă lumea teatrală în legătură cu tinerii regizori ar fi următoarea: ar trebui să apară, la nivel de stat, o preocupare pentru nivelul de pregătire al acestora, mai ales când este vorba de tână generație, care o va schimba pe cea în vârstă și cea mijlocie.

În ce privește producția teatrală propriu-zisă, cu anumite salturi, creșteri și descreșteri, din cauza insuficienței financiare, lipsei de spațiu (teatrul *Eugene Ionesco*)²⁵, din cauza problemelor sociale, dinte generații etc., teatrele au semne vădite de schimbare și însănătoșire artistică.

Exemplul Teatrului Național *Mihai Eminescu* este elocvent în acest sens. Prin anii 1988-1989, zguduit din temelii de conflicte cu suport divers (etic, social, dintre generații, dintre școli și stiluri de joc etc.), fiind marcat și de fenomenul redeșteptării naționale, cade într-un colaps profund, culminând cu închiderea sediului sub pretextul unei reparații capitale, ce a durat 5 ani. În fond, este reorganizat. Până în 1994 a funcționat ca Teatru-Studio sub conducerea lui Victor Ciutac. (Numele de *Mihai Eminescu* teatrul îl poartă din 1988, iar din iulie 1994, în urma unui concurs de creație, este oficializat ca Teatru Național – un titlu ce onorează, dar și obligă). Director artistic al teatrului devine tânărul regizor Sandu Vasilache. Trupa s-a constituit în baza Companiei teatrale „Teatrul de buzunar”²⁶ (coautor al ideii: criticul și dramaturgul Constantin Cheianu), care a cucerit simpatiile publicului și ale experților în materie prin ingenioasa montare a „Legăturilor primejdioase” de Ch. de Laclos²⁷. După părerile unor actori ai teatrului, anume

perioada de administrare a teatrului de către Sandu Vasilache a fost una din cele mai fructuoase pentru viața teatrală a Naționalului din Chișinău. După demiterea din funcție a directorului executiv al teatrului, Vitalie Cărăuș, la 24 aprilie 2003, teatrul din nou este zguduit de frământări de divers ordin.

Vitalie Cărăuș este înlocuit de Gheorghe Oanță, iar director artistic este numit Petru Hadârcă (2003-2004), absolvent al școlii „Șciukin” din Moscova, mai întâi vahtangovist, iar mai apoi trecând printr-o experiență prodigioasă la București, tânărul actor și regizor încearcă să aducă o boare de prospețime și noutate în mișcarea teatrală din Moldova²⁸, dar instituția se confrunta cu probleme majore, mare parte din ele fiind de ordin politic, mascate sub forma conflictelor de interese. Actorul și regizorul a încercat să țină piept implicării puterii în administrarea teatrului, dar eforturile sale s-au încununat cu eșec²⁹.

La Teatrul Național „Mihai Eminescu” au jucat cei mai de valoare actori din Republica Moldova. Tot aici s-au format și tinerele talente.

O latură importantă a activității teatrului este schimbul cultural între teatre. Astfel, în 2003, spectatorii din Chișinău, au avut posibilitatea să savureze plăcerea spectacolelor Teatrului Național „Mihai Eminescu” din Botoșani, avându-l ca director și prim regizor pe basarabeanul Ion Bordeianu. La Naționalul din Chișinău a jucat Naționalul din Botoșani. Piese oferite „Super jazz fantasy”, „Tache, Ianche și Cadâr” de Victor Ion Popa, „Livada cu vișini” de A.P.Cehov s-au bucurat de sălile pline de spectatori, mai ales și prin faptul că trupa din Botoșani reprezenta un oaspete des la Bienalele Teatrului „Eugen Ionesco”.

Deseori sunt invitați regizori străini care montează spectacole la Naționalul din Chișinău, cum ar fi Cătălina Buzoianu, Valeria Sitaru, Andrea Battistini ș. a.

Cu toate avantajele și succesele, Teatrul Național *Mihai Eminescu* mai are probleme care vorbesc despre faptul că nu totul este perfect. La începutul mileniului al III-lea, după unele păreri (actorul și regizorul Vitalie Rusu), Naționalului îi lipsește un lucru esențial – o trupă omogenă. Lipsește categoria actorilor puternici – actori de 30-40 de ani, care, într-un colectiv teatral trebuie să fie cel puțin 5-6 la număr. Lipsește aproape cu desăvârșire generația a treia³⁰. După o perioadă de montare a spectacolelor în baza pieselor franceze, americane, rusești, Naționalul revine la „național”. Vitalie Rusu a pus spectacolul după piesa lui Dumitru Matcovschi, scrisă încă prin anii '70 „Bastarzii”, care reprezintă o adaptare după celebra nuvelă „Alexandru Lăpușneanul” a lui Costache Negruzzi. Un exemplu elocvent în acest sens este participarea trupei Teatrului Național „Mihai Eminescu”, între 20-30 septembrie 2005, la cea de-a 17-a ediție a Festivalului Internațional de Teatru Experimental din capitala Egiptului, cu această piesa istorică „Bastarzii” de Dumitru Matcovschi, în regia lui Vitalie Rusu, avându-l pe Emil Gaju în rolul principal. „Acest spectacol relatează într-un interviu regizorul Vitalie Rusu, este despre noi și despre ceea ce se întâmplă aici, în R.Moldova, dar și la vecinii noștri. Vin alți oameni la conducere, se schimbă boierii, domnitorii, iar poporul, țara – rămâne”³¹. Treptat, prin 2005, 2006, la Național joacă actori ai „Teatrului Plus” (reveniți din Italia și neavând un sediu stabil), unii dintre ei chiar

se reangajează la Național, trupa, mai mult sau mai puțin se omogenizează, se joacă chiar aceleași spectacole, dar montate de diferiți regizori (cazul spectacolului „Unchiul Vanea”)³². Unii actori revin, alții pleacă teatrul va fi mereu în căutare de noi caractere.

În scopul unei colaborări cu dramaturgii din țară, în cadrul *Teatrului Național Mihai Eminescu* din Chișinău a fost creată *Sala Studio Valeriu Cupcea*. Sala Studio activează din anul 2000 în forma unui teatru de lectură, care s-a transformat într-un adevărat laborator de creație, unde autorii, în comun cu actorii au posibilitatea de a lua cunoștință de textele pieselor proaspăt scrise. Printre primele piese supuse lecturilor în *Sala Studio Valeriu Cupcea* au fost piesele autorilor Dumitru Crudu, Val Butnaru, Nicolae Negru, Angelina Roșca ș. a.

Un alt colos al vieții teatrale moldovenești, care în ultimele decenii a avut „contrast” de divers gen, este *Teatrul Republican Luceafărul*. Despre teatrul *Luceafărul* a scris Irina Uvarova. Autoarea a consemnat un deceniu de activitate a teatrului (1962-1971)³³. Teatrul *Luceafărul*, apărut ca Teatru pentru Copii și Tineret, a marcat în Moldova epoca de libertate intelectuală. Trupa, pregătită la Moscova sub influența mediului profesorilor vahtangoviști, au reînviat tradiția teatrală românească. După 1991 a trăit din nou o perioadă de căutări și de afirmare creatoare – au văzut lumina rampei câteva montări de succes, cu mare priză la public: „Gaițele” de A. Kirișescu în regia lui Emil Gaju, „Testamentul” de Gh. Urschi în regia autorului, „O noapte furtunoasă” de I.L. Caragiale în regia lui Radu Gârnu, „Bădăranii” de C.Goldoni în regia lui Ion Sandri-Șcurea. Materialul dramatic interpretat cu ingeniozitate și dăruire tinerească, talentul nepereche al actorilor au condiționat succesul reprezentațiilor. În perioada studiată, o performanță de primă lectură scenică basarabeană a constituit-o *Hamletul* shakespearean, datorată regizorului Mihai Fusu. Teatrul a întreprins nenumărate turnee în țară și peste hotarele ei și totuși, activitatea teatrală este umbrită de noua linie teatrală din Republica Moldova, imitație a teatrelor surrealiste occidentale. Este vorba de *Teatrul Eugene Ionesco* înființat în anul 1991. La început în cadrul trupei *Luceafărul* s-a format ca echipă cu repertoriu aparte, cu un stil distinct și aplicare către dramaturgia de avangardă. Un spectacol de referință, montat la Luceafărul, în acea perioadă, a fost *Așteptându-l pe Godot* de S.Beckett, protagoniști: Petru Vutcăru, Mihai Fusu. Mai apoi și-a vădit predilecția pentru dramaturgia lui Eugene Ionesco – *Rinocerii*, *Metodă de engleză*, *Jacques sau supunerea*.

Teatrul *Eugene Ionesco* s-a născut ca o manifestare a reacției tinerilor absolvenți de la B.Șciukin împotriva unei tradiții scenice anchilozate, a unor stări de spirit amorfe. Frustrările, răzvrătirile și umilințele îndurate au fost convertite în spectacole provocatoare, sfidări ale gustului comun, zeflemisiri ale limbajului curent³⁴. Nucleul intelectual al teatrului (regizorii – actori Petru Vutcăru și Mihai Fusu, actorii: Ala Menșicov, Boris Cremene, Nelly Cozaru, Andrei Moșoi, Andrei Sochircă, coregraful Angela Doni) l-a convins pe Eugene Ionesco³⁵ să accepte ca acest colectiv tânăr și pornit pe fapte mari să-i poarte numele. Reprezentațiile „ionescienilor” au o „fizionomie” aparte, sunt lucrate riguros, cu nerv,

paradoxurile conținute în materialul dramaturgic se amplifică, reverberează, tulbură spectatorii. Trupa s-a impus de la primele reprezentații prin profesionalism, spirit de echipă, experiment vivace.

Pe scenele teatrului s-au jucat în perioada anilor 1991-1995, cu precădere piese moderne (în special antiteatrul lui Ionesco, un eveniment teatral devenind spectacolul *Regele moare*, dar și *Cântăreața cheală*, unde își dau întâlnire oniricul, violența, fantezia). Trupa participă cu succes la festivalurile de prestigiu din Franța (Avignon), Egipt (Cairo), România (București, Oradea, Sibiu), Rusia (Moscova, Festivalul *A.P.Cehov*) etc.

În perioada studiată, ideea teatrului de a aduce la Chișinău teatre din lume ce montează piese de Eugene Ionesco s-a fructificat prin *Bienala Teatrului Eugene Ionesco*. Astfel, la Chișinău, s-a născut un festival teatral și nu unul oarecare.

Prima ediție a *Bienalei Teatrului Eugene Ionesco* a avut loc la 25-31 mai 1994 și a fost dedicată operei ionesciene. Această bienală a fost calificată de criticii de teatru ca un paradox „poate și mai paradoxal decât însuși teatrul paradoxurilor lui Eugen Ionesco”³⁶. Nașterea primului festival internațional de teatru a coincis cu un deceniu de când se vorbea despre o criză a teatrului, ca atare din Moldova și cu mizeria vieții la care au ajuns și teatrul și poporul însuși.

În cadrul festivalului au fost jucate 11 spectacole după piesele lui E. Ionesco prezentate de teatrele din 7 țări. Această ediție a *Bienalei Teatrului Eugene Ionesco* a arătat faptul că piesele lui complicate se montează nu numai din cauza că odinioară erau interzise. La acel moment devenise clar că anume dramaturgia avangardei (dar aceasta e în primul rând S.Beckett și E.Ionesco) a reflectat secolul XX atât de complicat³⁷. În cadrul acestui festival au fost prezentate piese de referință cum ar fi spectacolul „Lecția” al teatrului „U Nikitskih Vorot” din Moscova (regia Maria Fridh, Suedia). Spectacolele festivalului chișinăuian au fost prezentate de țări europene și mai ales de spațiul „haosului postsocialist”, ceea ce a și determinat interesul teatrelor față de dramaturgia ionesciană (poate cu excepția Suediei, dar teatrul „Millisgarden” din Stockholm, care a venit cu spectacolul „Delir în doi” (regia Maria Fridh) a arătat față de Ionesco o atitudine mai mult estetică-filosofică decât obișnuită)³⁸. În scena festivalului a apărut un paradox aproape ionescian: în afiș erau înfățișate trei montări diferite ale piesei „Cântăreața cheală”. Unite astfel într-un afiș, ele tustrele îl prezentau, poate, pe cel mai adevărat Ionesco. Pentru că percepția lumii la Eugene Ionesco are o concepție care poate fi exprimată într-o formulă schematică OAMENII SUNT PĂPUȘI MARIONETE ÎN TEATRUL VIEȚII. Teatrul Maghiar din Cluj (România), teatrul chișinăuian „E.Ionesco” (Moldova) și Teatrul Național din Tirana (Albania), care au prezentat montări după piesa lui Ionesco „Cântăreața cheală”, întâmplător au împărțit această formulă în trei părți egale: oameni-păpuși marionete, oameni-actori și oameni pur și simplu. Drept rezultat a fost o atitudine proprie a fiecărui teatru față de viața însăși, manifestată cu ajutorul piesei lui Ionesco.

La întrebarea, ce e viața? Un teatru de păpuși, a răspuns la prima ediție a *Bienalei Teatrului Eugene Ionesco*, spectacolul teatrului din Cluj (regia Tompa

Gabor, premiul festivalului pentru cea mai bună regie), având în vedere ideea despre universul populat de oameni-caricaturi. Le prefac viața într-o clounadă, caricaturizând-o, repetând stupid niște banalități din zi în zi, din an în an, din viață în viață; transformând viața omului în ceva ca o jucărie, când cuvintele, faptele sunt lipsite de sensul propriu, căpătând un colorit absurd.

La aceeași întrebare ce este viața? – Un teatru, a răspuns *a la Shakespeare* spectacolul „Cântăreața cheală” al teatrului „E.Ionesco” (regia P.Vutcarău). Această montare originală a încercat să scoată în vileag următorul aforism: oamenii foarte des își joacă viața proprie, transformând lumea într-o scenă teatrală. În spectacolul chișinăuian actorii joacă pe actori, care joacă viața oamenilor (iarăși o rezolvare indirectă), uneori exagerând jocul, uitând, parcă, de spectatori, bătându-și, parcă, joc de ei, prelungind trucurile până la infinit, astfel încât spectatorul începe a obosi. Dar actorii – „actori” parcă se complac, trecând de la reprezentarea personajului într-un mod al naturalismului șarjat la niște momente (deși foarte rare!) ale transfigurării psihologice, și o astfel de „muncă”, pe o muchie de cuțit, are dreptul în cazul lui Ionesco, e regretabil doar că foarte rar apare ea în spectacole.

Aproape la fel au rezolvat montarea altei piese ionesciene – „Jocul de-a măcelul” – studenții de la Academia de Teatru și Film din București (regia Beatrice Bleont), utilizând de asemenea ideea echilibrului viață-teatru, dar având și ceea ce trădează un spectacol studentesc, jucat cu entuziasm, cu multe invenții, cu mult zgomot și multe alergări prin sală. A treia „Cântăreața cheală” (regia Agim Qiriaqi) a fost prezentată de teatrul albanez care, la întrebarea ce este viața, răspunde: tot viață și aceasta nu-l contrazice pe Ionesco. Oamenii adesea trăiesc astfel încât înnebunesc de propria viață. Și nu-și dau seama de aceasta. E o tragedie a vieții, neînțeleasă de cel care o trăiește³⁹. Spectacolul al fost montat într-un stil realist și la prima vedere parcă pierduse în comparație cu cele două montări precedente. La acest festival, diferite teatre din diverse țări, fiecare într-un mod propriu, completându-se și continuându-se unul pe altul au creat Teatrul lui Ionesco, bazat mai mult pe piesa „Cântăreața cheală”.

Absurditatea vieții devine un lucru firesc ca viața însăși și nimeni nu e de vină. „E viața”, a spus Eugène Ionesco, încercând totuși a ne explica inexplicabilul în dramaturgia sa.

În cadrul manifestațiilor au evoluat trupe și oameni de teatru din Spania, America de Nord, Rusia, România, Albania.

În pofida complexelor dificultăți materiale, jucând mult timp în condiții improprii actului de creație, teatrul este în ascensiune reliefând cu delicatețe harul actoricesc al angajaților săi, fie că e vorba de “fondatorii” teatrului, fie că de novicii Valentin Zorilă, Vitalie Drucec, Petru Oistric – ultima promoție a “studioului moldovenesc” de la școala moscovită B.Șciukin, arta actorilor fiind completată discret de cea a scenografilor, costumierilor, maeștrilor de balet și de sunet.

Ultimul deceniu al secolului al XX-lea este caracterizat ca o perioadă în care au loc cele mai durabile succese ale scenei moldovenești și sunt legate de numele lui Sandu Vasilache, Petru Vutcarău și Mihai Fusu. Cei mai productivi sunt anii

1993-1997, cânt toți acești trei regizori dețin posturile de conducere ale celor mai importante scene din țară. După 1997, încep perturbările legate de aceste nume, implicit de aceste instituții. S.Vasilache, urmat de opt actori, părăsește Teatrul național „Mihai Eminescu” și pleacă la București. Mihai Fusu abandonează teatrul „Luceafărul” în favoarea Centrului de Arte *Coliseum*, devenind președintele acestuia. P.Vutcăru este derutat de lipsa spațiului de joc (fostul sediu al Teatrului „Eugene Ionesco” de pe strada Nicolae Iorga 21 este trecut sub tutela Cancelariei de Stat)⁴⁰.

Începutul mileniului III a fost marcat pentru *Teatrele „Eugene Ionesco”* și *Centrul de Cultură și Artă „Ginta Latină”* printr-o luptă aprigă cu Ministerul Culturii în vederea afirmării sale ca teatru de valoare și lupta pentru un sediu decent. Astfel, Ministerul Culturii, în cadrul ședințelor Consiliilor, anunța că aceste teatre pe parcursul anilor 2002-2003 s-au ocupat în exclusivitate cu darea în arendă a spațiilor. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a anului 2003, teatrul *Eugene Ionesco* a refuzat să joace la Chișinău și în Republică, teatrul de revistă *Ginta Latină* a prezentat un număr mic de spectacole⁴¹. Ministerul Culturii ia decizia în ianuarie 2004 ca Teatrul „Eugene Ionesco” să fie amplasat permanent în clădirea CCA „Ginta Latină”. Anterior acest teatru a fost amplasat în sediul fostului Cinematograf „Gaudeamus”.

Un nou suflu în viața teatrală din Republica Moldova, în ultimile decenii, a fost adus prin intermediul deschiderii a noi teatre. Unul dintre acestea a fost așa-numitul „Teatrul Plus”.

În anul 1999, câțiva actori, Sandu Cozub, Petru Oistric, Valentin Zorilă, Andrei Sochircă au răspuns invitației regizorului italian Andrea Battistini de a prezenta sub direcția Teatrului „Teatro di Castalia” spectacole în Italia. Trupă a fost completată cu Margareta Pântea, Mihaela Damian, Andrei Moșoi. „Teatru Plus” a fost constituit din 10 actori care, anterior, au activat la „Eugene Ionesco” și la National (de la Teatrul Național „Mihai Eminescu” grupul a fost completat de Angela Ciobanu și Ion Mocanu). În această componență trupa a prezentat pe cele mai prestigioase scene italiene, (în special în zona de nord a Italiei, inclusiv la Teatro Stabile din Torino)⁴² două spectacole: „Maestrul și Margarita” de M.Bukgakov, și „Procesul” de F. Kafka. În anul 2003 ei au lansat spectacolele: „Polul Sud” și „Unchiul Vanea” de A. Cehov. În Italia, spectacolele au fost jucate în limba italiană, dar, în baza unui proiect au fost jucate și spectacole pentru conașionalii din R. Moldova, în limba română și rusă. Prețul biletului a fost unul simbolic — 1 euro⁴³. Spectacolele montate încearcă să evite politica, cu toate că situația din republica este bine oglindită în „Unchiul Vanea”. Acest spectacol a fost montat și pe scenele din Republica Moldova, în anul 2004, la CCA „Ginta Latină”⁴⁴. Fără să-l reinventeze pe Cehov „Teatrul Plus” face o incursiune decentă, cu bun-simț, în universul cehovian — pe cât de comic, pe atât de dramatic⁴⁵. „Avem un popor ratacit, o lume plină de barfe, mizerii sociale și fara idealuri. Nu se mai întrevide de mult timp acea luminiță de la capatul tunelului. Dar nu poți învinui un popor pentru că și-a ales o valoare sau alta” remarca Sandu Cozub într-un interviu după

prezentarea la Chișinău a spectacolului „Unchiul Vanea”⁴⁶. În general, piesele „Teatrului Plus” sunt originale și inedite, în ele se manifestă tendințe profund umane prin fondul lor filosofic, precum și prin forma lor, fiind concepute cu numeroase scene.

Un alt teatru, conceput în perioada redeșteptării naționale și fondat în decembrie 1987 a fost *Teatrul Ion Creangă*. După 1991, doar câțiva ani a mai activat încă Teatrul de Etnografie și Folclor *Ion Creangă*, care l-a avut în frunte pe directorul — regizor Silviu Silvian Fusu. Fondat în regim de autofinanțare, ca un ecou la cerințele populației de a redeștepta tradiția folclorică. Teatrul a înscenat spectacole etnofolclorice de promovare a tradițiilor naționale originale: *Bine e la șezătoare*; *Așa-i viața omului*; *Mălăncuța*; *Casa mare* ș.a. Teatrul întreprinde turnee la Moscova, Alma-Ata, România, Turcia ș.a.⁴⁷.

Chiar în ajunul anului 1991 își începe activitatea Teatrul *Ginta Latină*. Teatrul de fapt a fost fondat în anul 1990 de către regizorul Veaceslav Madan în formula de teatru muzical adresat celor tineri. Spectacolele de rezistență au fost: *Miorița*, *Spada frântă*, *Cenușăreasa*, *Soacra cu trei nurori*, *Ciubăr-Vodă*. Către finele anului 1995 director și regizor devine Vitalie Rusu, care prezintă spectacole de referință în țară și peste hotare, premiate la Festivalul Național de Teatru.

Din rândul teatrelor rusești, rolul de lider rămâne a-l deține în continuare Teatrul Dramatic Rus de Stat *A.P. Cehov*. Apărut la Chișinău în anul 1940 (înființat însă la Tiraspol la 5 noiembrie 1934), Teatrul Dramatic Rus *A.Cehov* și-a jucat spectacolele în consonanță cu timpul. În afară de creații de referință din dramaturgia clasică rusă, în special Cehov, Tolstoi, Gogol, Ostrovski, Pușkin, teatrul a montat și piese din dramaturgia autohtonă: *Anul morții*, *anul nemuririi* și *Cervus divinus* de Ion Druță, *Badea Cozma* de Gheorghe Malarciuc etc. Pleiada de actori ai teatrului rus — N.Masalskaia, V.Burhart, L.Șutova, M.Babkina, V.Ismailov, N.Kameneva, S.Tiranin, A.Umrihin, L.Hromova ș.a. — au demonstrat de-a lungul anilor multă măiestrie și devotament față de arta teatrală. În perioada cercetată, la Chișinău, apare un nou teatru rus, care încearcă să se impună pe scena teatrală din Republica Moldova și chiar să intre în competiție cu Teatrul Dramatic Rus de Stat *A.P. Cehov*. Este vorba despre așa-numitul *Teatrul Municipal „de pe strada Trandafirilor”*.

Satira — acel gen al literaturii lirice, care a făcut parte din viața oamenilor încă din antichitate, prin exponenții școlii grecești, își găsește rezonanță și la Chișinău, prin crearea, în anul 1990 a *Teatrului Municipal „Satiricus Ion Luca Caragiale”* sub conducerea maestrului Sandu Grecu, discipol al cunoscutului conducător artistic al teatrului „Satiricon” din Moscova, Constantin Raikin, artist al poporului din Rusia. Premisele fondării unui atare teatru, cum este „Satiricus”, existau și până la 1990, anul când a luat ființă acest colectiv, umorul fiind prezent în diverse forme: la radio — „Glumoteca”, la TV — „Teatrul de miniaturi”, diverse sketch-uri la concerte, întâlniri cu publicul unde actorii Mihail Curagău, Jan Cucuruzac, Valeriu Cazacu, Sandu Grecu — aveau succes⁴⁸. E un teatru de factură modernă: profesează un text incitant, în special de satiră și umor, sintetizat organic cu dansul, cu cântecul, cu o aleasă expresie corporală.

Pe scenele teatrului s-au jucat spectacole de revistă, vodeviluri, muzic-halluri, inclusiv după Mușatescu, Alexandri, Molière, dar și reprezentații cu piese de anvergură, precum *Cabala bigoșilor* de Mihail Bulgakov. Printre reprezentațiile cu priză la spectatori se bucură: *Golanii revoluției moldave* de C.Cheianu, *Minte-mă, minte-mă*, de N.Negru, *O noapte furtunoasă*, *Năpasta*, *D'ale carnavalului*, *Jertfe patriotice*, *O scrisoare pierdută*, de I.L.Caragiale, *Înainte și după fugă*, *Salvați America*, de D.Crudu, *Oameni și șoareci*, de J.Steinbeck, *Ispita lui Iuda*, de A.Burac, *Carmen*, de Prosper Merimée (în limba spaniolă), *Maestrul și Margarita*.

Trupa teatrului a fost audiată pe scenele teatrale din SUA, Suedia, Franța, România.

Din șirul noilor teatre apărute pe scena vieții teatrale din Republica Moldova în ultimele decenii, face parte și Teatrul Dramatic *Alexei Mateevici*. Teatrul *Alexei Mateevici* a fost înființat în baza Teatrului Poetic, girat de Andrei Vartic pe lângă Filarmonica din Chișinău (fondat în 1977) și având misiunea de a propaga literatura de calitate din spațiul nostru cultural. Spectacolele de referință: *Pasăre în vânt* (1977), *Lupii* (1979), *Vânturile, valurile* (1980), au contribuit esențial la cultivarea gustului pentru artă și cuvântul scris al publicului. Din repertoriul Teatrului *Alexei Mateevici*, în ultimele decenii ale secolului al XX-lea au făcut parte: Strinberg, Aristofan, Sorescu, Esinencu etc. Sub îndrumarea directorului artistic Andrei Vartic s-au manifestat actorii Vitalie Rusu, Margareta Nazarchevici, Boris Bechet ș.a. Piese montate la *Alexei Mateevici*: „Pânze la orizont”, „Matca”, „Oameni, păsări și animale”, „Scene din viața trandafirului”, „Noosfera”, „Halta visurilor”, „Pe muchie de cuțit”, „Oameni de paie”, „Lupii”, „Avatarii faraonului Tla”, „Ospetele nemuririi” etc. Actualmente fiind într-un colaps, teatrul este în căutarea susținerii financiare pentru continuarea activităților.

Un rol deosebit în paleta teatrelor naționale l-a jucat, în perioada cercetată *Teatrul Național de Operă și Balet*. Secvențe din istoria teatrului de operă și balet, cât și aspecte ale vieții contemporane au fost ilustrate în lucrarea lui Aurelian Dănilă *Opera din Chișinău. Privire retrospectivă*, Chișinău, 2005⁴⁹. La diferite etape de activitate teatrul, ca și alte teatre, s-a confruntat cu varii probleme atât de ordin conceptual teoretic precum și de ordin financiar.

Problema susținerii fundamentale din punct de vedere financiar a edificiilor și a trupelor teatrale s-a simțit pregnant, cu precădere la teatrele din provincie, cum ar fi Teatrul Găgăuz *M.Ciachir*, Teatrul Republican Muzical-Dramatic *B.P. Hajdeu* din Cahul sau Teatrul Național *Vasile Alecsandri* din Bălți. Ultimul, unul din faimoasele teatre din zona de nord a republicii, continuă să păstreze aura de teatru de excepție prin repertoriul și activitatea derulată pe parcursul perioadei studiate.

Regretatul teatrolog Gheorghe Cincilei, pedagog, într-un șir de studii face o analiză a activității TNVAB și anume a valorificării moștenirii dramatice a celui „rege-al poeziei”, cum l-a numit Mihai Eminescu pe bardul de la Mircești. Teatrologul a reușit chiar să prezinte un tabel al montării pieselor lui V.Alecsandri de către teatrul bălțean în timp de trei decenii și jumătate (11 august 1957 – 11 august 1992). Analizele acestui tabel duc la următoarea concluzie: pe parcur-

sul perioadei studiate, dar cu precădere în perioada 1991-1992, interesul față de opera teatrală a lui Vasile Alecsandri s-a mărit în intensitate. Autorul relevă că o trasatură specifică a dezvoltării teatrului profesionist din fosta RSS Moldova nească rezidă în faptul, dramatic în esență, că el, în virtutea condițiilor vitrege de mancurtizare a românilor, a fost practic lipsit, până la stagiunea teatrală 1988-1989, de posibilitatea reală de a cunoaște pe viu, de a învăța și conlucra fructuos cu teatrul profesionist din România⁵⁰. Cu toate acestea TNVA din Bălți pe tot parcursul activității sale, și mai mult în perioada anilor 1991-1995, a fost primul teatru din republica noastră care a montat șapte piese de Vasile Alecsandri și anume: „Chirița în Iași”, „Chirița în provincie”, „Iorgu de la Sadagura”, „Doi morți vii”, „Millo-director”, „Despot-Vodă”, „Agachi Flutur”, montând de fapt un număr total de unsprezece opere dramatice ale bardului de la Mircești⁵¹.

În cazul TNVAB se disting două procedee, două stiluri de interpretare scenică a comediilor lui Vasile Alecsandri. Primul constă în fidelitatea artistică a creatorului spectacolului față de original, față de textul dramaturgului. Din categoria acestor montări fac parte „Chirița în Iași”, „Chirița în provincie”, „Iorgu de la Sadagura”, „Piatra din casă”, „Arvinte și Pepelea”, „Doi morți vii”, „Millo-director...”, „Kir Zuliaridi”⁵².

Al doilea procedeu, care s-a afirmat pe scena TNVAB, ține de domeniul interpretării libere a piesei clasice – interpretare cu o tendință evidentă de a o moderniza, teatralizând-o. Textul este cel scris de către V. Alexandri, dar regizorul nu se consideră obligat să se închine în fața lui. Conform viziunii sale artistice, regizorul omite, schimbă, intercalează, introduce noi scene, noi replici, textul rămâne fie a aceluiași dramaturg (cazul spectacolului „Iorgu de la Sadagura” – ediția 1990), fie a altui scriitor: chiar și din zilele noastre (textele câtorva cântece din „Agache Fluture” au fost scrise de către Grigore Vieru în exclusivitate pentru acest spectacol. Operând astfel regizorul accentuează prin procedee artistice moderne, evidențiază anumite linii de subiect, anumite trăsături de caracter, anumite chipuri pe care el le apreciază în mod deosebit, la care ține mult. „Iorgu de la Sadagura”, de exemplu, este o comedie a limbajului, unde, caracterele se reflectă în actul vorbirii ca într-o oglindă⁵³. Regizorii I.Cibotaru și N.Ursu de la TNVAB construiesc spectacole pe principiul „teatru în teatru”.

Anul 1990 a fost un an de cotitură în istoria teatrului bălțean, an în care au fost introduse inovațiile regizorului reformator. Se observă o tendință de modernizare – prin teatralizare – a textului inițial al lui V. Alecsandri care vine prin cel de al treilea creator neoficial al actului teatral – de la spectator, de la preferințele, de la gustul lui artistic din timpul respectiv. „Agache Fluture” și „Iorgu de la Sadagura” – ediția 1990 sunt în acest sens exemple și argumente concludente. Teatralitatea lor formată mai ales din cântece (de la cele bătrânești până la cele zgomotoase ale estradei de astăzi), din muzică (de la cea populară până la rock), din dansuri (de la horă până la lambada) asigură succes la public.

Încă la sfârșitul mileniului al XX-lea Teatrul Național din Bălți se confrunta cu mari probleme legate de gestiune, lipsă de bani, salarii mici, lipsa condițiilor de

muncă pentru actori, dar și pentru spectatori. S-au făcut tentative chiar de închidere a teatrului. Atunci trupa, în frunte cu directorul Anatol Răcilă s-a opus acestor tentative. Printre altele domnia sa menționa: „Teatrul Național din Bălți nu trebuie închis, el este un refugiu pentru românii de aici”⁵⁴. Pe tot parcursul perioadei studiate de activitate, după 1991, Teatrul Național din Bălți întreprinde diverse turnee, cele mai dese fiind în capitală⁵⁵. În anii 2001-2003 turneele trupei teatrale din Bălți se intensifică. În pofida condițiilor în care activează Teatrul Național din Bălți⁵⁶ de un real succes s-a bucurat turneul la Chișinău efectuat în martie 2002⁵⁷.

Astăzi Teatrul Național din Bălți se confruntă cu problema spectatorilor. Într-un interviu, directorul teatrului Anatol Răcilă comunica următoarele: cu toate că biletele la spectacolele teatrului din Bălți sunt de câteva ori mai ieftine decât cele de la teatrele din Chișinău, publicul bălțean nu se prea grăbește la spectacole.

Un suflu nou s-a resimțit și în rândul teatrelor pentru copii. Dintre noile colective, care-și încep activitatea anume în perioada supusă studierii de către noi, face parte și Teatrul Municipal de Stat pentru Copii *Guguță*. Bazele lui au fost puse în anul 1989, când a fost creat un Teatru-Studio pe lângă Uniunea Oamenilor de Teatru (U.O.T.). De jure, teatrul a fost fondat în 1992 de către studenții din anul II – actori păpușari – clasa lui V.Ștefaniuc de la Facultatea Artă Teatrală a Institutului de Arte. În luna iunie 1995, terminându-și studiile, aceștia au fost angajați în trupă. Acumulând experiență la „Guguță” și la Institutul de Arte, 4 păpușari din România au fondat, la rândul lor, în 1995, la Bacău, un teatru de marionete.

Spectacolele de referință, jucate de către trupa teatrului, în perioada supusă cercetării, au fost: „La izvor”, „Moara cu plăcinte”, „Leopold” (ultimul – traducere și adaptare), „Hârzbol”, „Căprița ștrengărița”, „Cocoșelul neascultător”, precum și „Fata moșului și fata babei”. Acestea sunt doar spectacolele cu nume rezonabil jucate de către păpușarii de la *Guguță*. Evident, au fost jucate și alte piese bazate pe poveștile clasice moldovenești ori care fac parte din clasică internațională. Un spectacol, deosebit de toate celelalte din repertoriu, a fost montat în mai 2003. Este vorba de piesa „Puișorul Cu-cu-liță” care a ajuns să fie adusă în scenă grație unui proiect de colaborare între UNICEF și Teatrul *Guguță*. Proiectul prevedea informarea și familiarizarea copiilor din întreaga republică cu drepturile lor care, de fapt, sunt cele care le face viața tuturor copiilor mai interesantă, mai fericită, mai frumoasă. Autoarea piesei, Aurica Plăcintă a adus un mesaj simplu, dar intrigant: fiecare copil are dreptul la joacă, opinie, intimitate, protecție etc.⁵⁸. Actual ca mesaj și tematică, acest spectacol vine să întregască ideea abandonării copiilor – cei care rămân neprotejați, fără casă și părinți. Astăzi, în condițiile migrației masive a populației mature la munci peste hotare, problema copiilor neprotejați este cât se poate de actuală. Un alt spectacol, montat la fel în anul 2003, a fost spectacolul „Taina inelului”, după piesa lui Spiridon Vangheli, în regia lui Victor Ștefaniuc. Scrisă pentru maturi, în 1993, piesa vede lumina rampei în 2003 și poartă un mesaj patriotic, fără a lăsa impresia că se asistă la o lecție de patriotism⁵⁹ și are genericul: „Unirea face puterea”.

Teatrul Municipal de Stat pentru Copii *Guguță* a întreprins turnee prin Repu-

blica Moldova și România. A fost premiat pentru debut la Festivalul de la Constanța (1993); locul II – Festivalul de la Botoșani (1992); *Vasilache* (Marele Premiu) – același Festival (1993); Medalia de Aur – Festivalul de la Vaslui (1994).

În mai 2004 spectacolul „Comoara tâlharului”, montat la Teatrul Municipal de Păpuși *Guguță* a fost premiat la cea de-a treia ediție a Festivalului Internațional de Artă a Animației „Puck – Animafest”, care s-a desfășurat la Cluj-Napoca, România. Regizorul Victor Ștefaniuc, directorul instituției (renumitul fost personaj Fofârlică), i s-a oferit un premiu special pentru management cultural. În afară de faptul că a jucat în întreaga Românie, trupa Teatrului *Guguță* a mai jucat în Franța, Bulgaria, Belgia, Taipei (Taiwan). Păpușarii de la *Guguță*, uneori, organizează spectacole gratuite în școli și grădinițe.

Din anul 1998, o dată la doi ani, sub egida Teatrului municipal de păpuși *Guguță*, la Chișinău, se organizează Bienala „Sub căciula lui Guguță”⁶⁰. La aceste bienale, de obicei, participă păpușarii din Franța, Bulgaria, România, Rusia, Bielarus, Ucraina, Taiwan. La prima ediție a festivalului, cele mai multe spectacole s-au jucat la paravan. La ediția a doua, au prevalat spectacole cu păpuși – planșetă și cu măști. La a treia ediție, trupele care au evoluat și la edițiile anterioare au adus un suflu de noutate⁶¹. A treia ediție a adus noutăți de exprimare artistică, în felul acesta spectatorii au avut posibilitatea să audă diferite limbi, să asculte muzică de calitate, să intre în contact direct cu diverse viziuni estetice și cu diferite culturi. Dincolo de interferențele culturale aceste acțiuni ne duc la rădăcini, la vechea tradiție a Caloianului, a Vasiluței, a obiceiurilor noastre milenare.

Din pleada teatrelor pentru copii nu se lasă mai prejos nici vestitul Teatrul Republican de Păpuși *Licurici*, care deține o istorie mai înaintată în comparație cu Teatrul *Guguță*. În perioada studiată teatrul pentru copii *Licurici* are o activitate constantă, cu un repertoriu care se înnoiește, dar care nu uită, totodată, că fiecare generație are nevoie de o *Rățușca-cea-urâtă*, de un *Vini-Puf*, de o *Scufița Roșie* sau de un *Soldățel de Plumb* al său. Trupa Teatrului *Licurici* condusă de peste 25 de ani de regizorul Titus Bogdan Jucov, un nume de referință în arta păpușărească are mai mult de jumătate de secol de activitate. Efortul depus de păpușarii de la *Licurici* au avut nobile scopuri de a iniția publicul în arta teatrală, de la cele mai fragede vârste. Semnificativă și importantă, în promovarea valorilor naționale și în determinarea profilului artistic inconfundabil al teatrului *Licurici* a fost montarea piesei *Făt-Frumos din lacrimă* în regia lui Titus Jucov. Acest spectacol persista în sinteza genurilor de artă păpușărească și proliferarea acțiunii scenice multidimensionale. În luna februarie 2003 a avut loc premiera spectacolului *Floare purpurie*, după S.T.Aksakov, montată de regizorul Stanislav Jelezkin de la Teatrul de păpuși „Ognivo” din Moscova cu secția de limba rusă a *Licurici*-ului, iar la 18 februarie 2004 teatrul a lansat o nouă premieră – piesa *Cântecul mierlei*, montată de regizorul Nicolae Prescură după Annie M.G.Schmidt, cea mai bună scriitoare pentru copii din Olanda. În general, teatrul *Licurici* în perioada cercetată realizează spectacole ce denotă o predilecție constantă pentru textele mari, elaborate într-o caligrafie modernă, abordând un joc dramatic complex, ce rezidă

în evoluarea concomitentă în scenă a actorului viu, actorului-păpușă, actorului-marionetă, actorului-mască.

Este de remarcat faptul că administrația Teatrului *Licurici* în strategia repertorială pe care a promovat-o pe parcursul a mai multor ani s-a axat și pe spectacole montate de regizori invitați. Colaborarea, de fapt este o modalitate de îmbogățire a artei teatrale. Cu atât mai importantă este astăzi, când fenomenul globalizării și integrării se resimte tot mai acut. *Licurici*-ul a colaborat cu personalități afirmate de peste hotare cum ar fi Natalia Danailă, Constantin Brehnescu, Liviu Steciuc (România), Iurie Fridman, Valerii Valhovski, Boris Azarov, Stanislav Jelezkin (Rusia), Iurii Sicalo (Ukraina), Teodora Gălăbova (Bulgaria). *Licurici*-ul mereu își invită micul spectator în lumea miraculoasă a poveștii. Criticii de teatru consideră că la *Licurici* persistă într-o dimensiune constantă ideea – binele trebuie să învingă răul⁶².

Un alt aspect al activității teatrului este propagarea spectacolelor pentru copii nu atât în capitală, cât plecarea în turnee în țară și mai ales prezentarea spectacolelor de păpuși pentru copiii orfani. Astfel, în prima jumătate a anului 2004, Teatrul *Licurici* a întreprins turnee în raioanele Orhei, Anenii Noi, Călărași și Ialoveni unde a prezentat spectacole pentru copiii școlilor internat din aceste localități. În cadrul turneelor actorii de la *Licurici* au jucat piesele „Aventurile lui Chiț” după V.Dobrescu, „Norișor” după V.Grosu, precum și spectacolul în premieră „Facerea lumii” – un recital păpușăresc după opera lui T.Arghezi, în regia și interpretarea Alinei Țurcanu, fostă actriță a Teatrului *Eugene Ionesco*.

O latură indiscutabilă în traterea problemei teatrului este raportul dintre teatru și politică.

Începutul mileniului al III-lea a fost marcat de așa-numita blocadă economică a artei teatrale (de fapt a culturii în general) din Republica Moldova. Nu mai sunt suportate atât consecințele calvarului economic, cât și cele ale devastării spirituale. La data de 31 octombrie 2002 a fost supusă lecturii Legea cu privire la teatre, circuri și organizații concertistice⁶³ publicată în „Monitorul Oficial” la 20.12.2002 cu nr. 1421-XV. Această Lege a fost redactată în lectura a doua și esențial completată. Multe articole au fost modificate și au intrat în vigoare abia prin 2005, chiar 2006.

Situația teatrală se află într-un perpetuu declin. Arta și cultura nu mai pot fi probleme pur guvernamentale și parlamentare – ele sunt probleme naționale (statale). Unii oameni de teatru se asociază mișcării de apărare a idealurilor democratice. În perioada 2001 au fost organizate acțiuni ce aveau menirea să redreseze situația creată, cum ar fi Dezbaterile Naționale privind Politica Culturală a Republicii Moldova organizate la 6 octombrie 2001 sub egida Secretariatului general al Consiliului Europei și a Ministerului Culturii din Moldova), sau Simpozionul Internațional de teatru *Actorul în contextul noilor politici culturale (6-13 octombrie 2001, în cadrul Festivalului Internațional de teatru One man Show)*.

Pentru multe teatre, în perioada 2001-2002 și nu numai, turneele devin unica posibilitate de a se menține în formă. În această situație se pomenesc Teatrul

Republican Muzical Dramatic *B.P.Hasdeu* din Cahul care, la acea perioadă avea o trupă formată din 17 actori în frunte cu Alexandru Țurcanu și Teatrul *Eugene Ionesco*, care rămase fără scenă.

Către începutul mileniului al III-lea, în perioada globalizării, salariul mediu al actorilor a constituit 150-250 de lei (12-20 dolari americani), ceea ce este a cincia parte din valoarea coșului de consum. După cum scrie presa timpului profesional de actor e pe cale de dispariție (copii talentați – la îndrumarea părinților – vor să lucreze la vamă, nu pe scenă)⁶⁴.

Inițiativa directorilor de teatru de a trece la sistemul de angajare prin contract a fost frânată de Codul Muncii al Republicii Moldova, aprobat în 1995, dar și de Legea salarizării, aprobată în anul 1994. Conform acestei legi, remunerarea muncii actorilor se face conform unor tarife ce vizează nu atât contribuția reală a actorului, cât vechimea lui de muncă. Trupele sunt afectate de plecarea impunătoare a actorilor.

O altă problemă serioasă, cu care se confruntă lumea teatrală din Moldova și care, în viitorul nu prea îndepărtat va deveni o problemă stringentă ține de învățământul teatral.

Conform unor opinii „Crisa teatrului este cauzată de impasul în învățământul teatral”⁶⁵. Pentru a completa imaginea veridică a teatrului basarabean nu putem să nu aducem în discuție problema pregătirii viitorilor profesioniști ai scenei. Constituie un motiv de îngrijorare problemele cu care se confruntă teatrele în vederea completării cu regizori, actori, scenografi, teatrologi, exponenți ai facultății Arte Dramatice.

La începutul mileniului al III-lea învățământul teatral se află în momente de dificultăți de căutare a resurselor. În starea în care se află teatrele în ultimul deceniu, s-ar părea că învățământul teatral să fie în pragul dispariției. Numărul de studenți scade pe an ce trece, nu sunt fonduri pentru activitatea teatrală a studenților, salariile pentru cadrele didactice sunt infime.

O problemă este regizorul în teatru, în același timp, Catedra de Regie de la Academie nu și-a conturat activitatea referitor la pregătirea regizorilor pentru teatre dramatice. Catedra de Regie are nevoie de tradiție, de continuitate, de acumularea experienței, de atragerea și motivarea corpului profesoral, pentru a pune baza producerii unor regizori cu calificativul de „unicat” în lumea teatrului. Este important de a crea o școală de regie care s-ar perfecționa în timp în funcție de evoluția gândirii și practicii teatrale contemporane, într-un spirit deschis asimilării tuturor tendințelor și orientărilor fertile. Care era situația în Republica Moldova? Unii dintre actori, dintre cei mai buni sau nu neapărat, fără o pregătire prealabilă, în câțva timp devin regizori, fapt care pe de o parte duce la un anumit progres, iar pe de alta, prin lipsa de pregătire profesională contribuie la degradarea treptată a teatrului basarabean. Unele teatre au avut de câștigat în experiența regizorală de pe urma invitării unor regizori din afara țării, dar nu de fiecare dată regizorii invitați au fost primiți cu multă receptivitate de către colectivele teatrale.

Școala teatrală ar avea de câștigat, dacă personalitățile creatoare, care au

mai rămas în țară, ar forma, la rândul lor, alte personalități. Nu fiecare personalitate din lumea teatrului poate realiza această sarcină, este nevoie de o vocație pedagogică, o cultură teatrală temeinică, o experiență de scenă, o gândire liberă, novatoare, nemarcată de prejudecăți.

Școala teatrală ar trebui să fie revigorată. Criticii de teatru sunt sceptici în privința existenței unei școli naționale de teatru. Avem talente care descind din școala rusă ori cea română. Personalitățile cu har pedagogic vor refuza să devină promotori ai tinerelor talente ciocnindu-se în munca lor de experiențe negative. Salariile profesorilor sunt mult prea mici pentru a motiva cadrele cu experiență să activeze în domeniul învățământului teatral.

O altă problemă ar fi faptul că un profesor din învățământul artistic pregătește cadre „unicate”, deci și salarizarea ar trebui să fie diferită decât în învățământul unde se pregătesc grupuri a sute de studenți.

Salariile mizerabile, criza în care se află întreaga Moldova cu toate instituțiile ei, greșelile comise de Minister și de conducerea teatrelor au adus la situația când o mare parte dintre actorii talentați au plecat din teatru și din țară.

O altă problemă ar fi pregătirea la specialitatea „teatologie”. În Moldova au existat doar două promoții de teatrologi cu câte cinci absolvenți. Nici unul dintre ei astăzi nu este șomer⁶⁶. Cu toate acestea persistă opinia că țara nu are nevoie de astfel de specialiști.

În ultimul timp se vehicula cu faptul că pentru viitorul artei scenice din acest spațiu geografic este benefică departajarea de principiile Școlii *Sciukin* din Moscova și de estetica vahtangoviană, pe care aceasta o promovează. După unele opinii (Angelina Roșca) o analiză a traseului parcurs de regizorii de inspirație vahtangoviană în spațiul nostru teatral ne duce la concluzia că redefinirea teatralității ține de o redescoperire a lui Evgheni Vahtangov și nu de o renunțare la el. Preceptele Școlii *Sciuchin* au fost însușite de patru generații din acest spațiu cultural în modul cel mai organic, datorită afinităților pe care le are această instituție cu temperamentul și tradiția teatrului românesc⁶⁷.

Încercări de redresare a situației în domeniul vieții teatrale din Republica Moldova și căutarea unor soluții pentru ameliorare au avut loc în cadrul organizării unor Congrese ale Oamenilor de Teatru din Moldova. Astfel, la 24 ianuarie 1992 în incinta teatrului *Luceafărul* și-a ținut lucrările congresul al II-lea al Uniunii Oamenilor de Teatru din Moldova, avându-l ca președinte pe Veniamin Apostol.

Congresul a adoptat un nou Statut din care au fost eliminate dogmele vechi precum „realismul socialist”. Au fost formulate alte scopuri precum: crearea mijloacelor materiale pentru susținerea membrilor săi, constituirea unei expertize exigente și competente în aprecierea fenomenului teatral.

La congres a fost schimbată denumirea Uniunii Oamenilor de Teatru din Moldova în denumirea „Uniunea Teatrală din Moldova” (abreviat – UNITEM).

Congresul a hotărât a fi constituite cinci ligi: a actorilor (președinte V.Rusu), a regizorilor (președinte I.Ciubotaru), a scenografilor (președinte N.Andronache), a teatrologilor și criticilor de teatru (președinte Gh. Cincilei), a managerilor (pre-

ședinte Gh. Pîrlea), precum și clubul veteranilor (Președinte Domnica Darienco). Președinte al UNITEM-ului a fost reales dl. Veniamin Apostol⁶⁸. Noi modalități de abordare a problemelor privind activitatea teatrală se încerca a fi efectuate prin noul organ, creat încă la începutul independenței statale a Republicii Moldova. Acest nou organ de conducere *Liga criticilor și teatrologilor din Moldova (L.C.T.M.)* a fost creat, pe baza secției respective, la 24 februarie 1992, prin hotărârea Congresului Uniunii Teatrale din Moldova și reprezintă o parte componentă a UNITEM-ului, dar are o conducere aparte și un program autonom de activitate. Scopul suprem al Ligii e să contribuie, pe toate căile posibile, la prosperarea artei scenice din Moldova. Liga va întreține relații de serviciu cu oricare alte organizații de profil din oricare țară, va acorda premii anuale ale criticii celor mai valoroase spectacole și creații individuale din domeniul artei teatrale din Moldova, inclusiv criticilor și teatrologilor. Un loc aparte în activitatea criticilor și teatrologilor a revenit vizionării spectacolelor și analizei publice a vieții artistice a unui sau altui colectiv pentru o anumită perioadă de timp. În mod organizat a fost privit tot repertoriul tinerelor teatre *Ginta Latină* și *Eugene Ionesco*.

Ministerul Culturii al Republicii Moldova a instituit Premiul Național anual în domeniul artei teatrale „Valeriu Cupcea”. Acest premiu se acordă de către Colegiul Ministerului Culturii unor personalități remarcabile din domeniul artei teatrale care s-au impus în viața culturală și socială a republicii cu realizări de seamă, trasând noi repere de valoare în dezvoltarea teatrului național⁶⁹. De asemenea, a fost revăzut regulamentul Galei premiilor UNITEM – 2004. Manifestația este o sărbătoare anuală a oamenilor de teatru din Republica Moldova, cu caracter competitiv, care are loc la 27 martie – de Ziua Mondială a Teatrului cu scop de stimulare a creativității, de susținere a talentelor, de promovare a celor mai bune realizări în arta actorului, regizorului, scenografului, criticului de teatru și alte domenii ale artei teatrale profesionale. Premiile UNITEM se decernează pentru cele mai bune spectacole în teatrul dramatic, teatrul de păpuși, cele mai bune realizări scenice, lucrări regizorale, roluri masculine, roluri feminine, roluri secundare, debuturi, coregrafii, scenografii, lucrări de critică teatrală etc⁷⁰.

În urma acestei retrospective se pot trasa niște concluzii și se poate cu certitudine anunța, că în perioada anilor 1991-2001, teatrul în Republica Moldova cunoaște o ascensiune de rezonanță. Se deschid noi trupe teatrale, se joacă piese de referință, se lansează noi școli de teatru, își manifestă arta actoricească tineri actori, discipoli ai diverselor școli teatrale care combină clasicul tradițional cu post modernismul. Evoluția teatrului – oglinda societății, în perioada anilor 1991-2001 a cunoscut o astfel de creștere cum n-a cunoscut până în 1991. Multe dintre teatre mai au de lucrat asupra esteticii⁷¹ dar majoritatea spectacolelor au prezente elemente extrem de interesante, chipuri foarte curioase și chiar un repertoriu ambițios.

Mulți dintre actorii, regizorii și scenografii teatrelor moldovenesti și-au făcut studiile profesionale în Rusia, România și Ucraina, continuând după aceea să întrețină relații cu foștii lor pedagogi și colegi de studii, precum și cu dramaturgi și oameni de teatru din alte țări. Culturile teatrale ale acestor popoare au influențat într-o anumită măsură creația artiștilor moldoveni⁷².

Statornicirea și maturizarea teatrului moldovenesc se află în strânsă legătură cu procesul constituirii individualității sale artistice, căutarea și găsirea sinelui său spiritual. Calea spre personalitatea sa estetică a fost găsită prin revenirea la matricea stilistică românească. De aceea istoria teatrului moldovenesc profesionist este exprimată în strânsă legătură cu procesul explorării și valorificării de către el a tradițiilor artistice naționale.

După unele păreri „...teatrele sunt pe calea cea bună”⁷³. Este nevoie de o perioadă de acalmie, de învățare a noului alfabet, de acomodare și acumulare. Și doar atunci – de distanțare pentru a putea vedea spre ce se îndreaptă arta teatrală modernă, cu ce valori își propune să meargă și va merge în mileniul trei, care îi sunt calitățile și neajunsurile, cât de înalte îi sunt ambițiile⁷⁴. Dacă am putea puncta câteva concluzii și sugestii la temă atunci acestea ar fi următoarele: – Instituțiile de cultură teatrală au fost mereu cu ușile deschise; – Și-au respectat menirea de a fi fidele publicului; – Au promovat valoroase creații dramatice din literatura națională și universală; – Pe parcursul a mai multor ani s-au axat și pe spectacole montate de regizori invitați; – S-au întreprins colaborări cu instituții similare de peste hotare, contribuind la procesul globalizării și integrării în structurile culturale europene; – Perioada anilor 1993-1997 este o perioadă de înflorire a teatrului moldovenesc, iar în cea următoare, 1998-2003, unii critici consideră că teatrul intră într-un declin, viteză căruia nu este diminuată nici astăzi. Un moment important este faptul că problema teatrelor nu se poate rezolva decât în momentul în care statul nostru va înțelege că e obligat să aibă o atitudine de parteneriat față de promotorii artei naționale. Se cer găsirea soluțiilor pentru rezolvarea problemelor ce țin de învățământul teatral, completarea cu regizori, actori, scenografi, teatrologi și de producția care iese din facultatea *Arte Frumoase*; – Este important a crea o școală de regie care s-ar perfecționa în timp în funcție de gândirea și practica teatrului contemporan, într-un spirit deschis asimilării tuturor tendințelor și orientărilor benefice. În general este nevoie de revigorarea școlii teatrale, stoparea plecării din teatre și din învățământul teatral a cadrelor profesioniste prin motivarea lor cu salarii acceptabile.

Pentru a revigora învățământul teatral din Republica Moldova este nevoie de manuale și monografii, alcătuite de autori autohtoni, traduceri ale textelor teoretice teatrale de bază ale secolului al XX-lea. Se simte acut necesitatea mai multor cercetări în domeniile istoriei spectacolului, gândirii critice, esteticii teatrale, stilisticii comparate, monografiilor despre regizori, actori și spectacole. Este nevoie de literatură de specialitate în domeniul scenotehnicii, scenografiei, sonorizării, e nevoie de manageri, administratori, economiști care ar dirija teatrele și ar propune soluții reale în vederea dezvoltării teatrului din Republica Moldova.

Pentru ameliorarea problemei dintre teatru și dramaturgia națională e nevoie de crearea mai multor piese naționale ce ar corespunde unor criterii valorice, crearea pieselor naționale de valoare este necesară anume pentru impactul deosebit pe care-l au asupra publicului.

Note:

- ¹ BROOC Peter, *Teatrul mort*, reluat din: Irina Nechit, *Godot Eliberatorul. Periplu teatral*, Chișinău, Cartier, 1999, p.7.
- ² MUNRO Thomas, *Artele și relațiile dintre ele*, București, 1981, Vol. II, p.108.
- ³ CIBOTARU Iulia, *Primele spectacole ale teatrului liric din Chișinău și Iași*, în „ARTA '94”, Chișinău, 1994, p.109.
- ⁴ GHERLAC Victor, *Teatrul e o biserică laică*, în: “Uniunea Teatrală din Moldova. Buletin informativ. Ediție specială”, Chișinău, 2003, p.9.
- ⁵ FORTUNA Andrei, *Situația Republicii Moldova în perioada dintre dezmembrarea URSS și intrarea în structurile economice ale CSI (27 august 1991 – 15 aprilie 1994)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 2004, nr. 3, p.80.
- ⁶ BORȘ I., *Relațiile valutare-financiare internaționale ale Republicii Moldova. Finanțe internaționale. Politici macroeconomice. Rezerve valutare*, Chișinău, Editura „ARC”, 1999, p.97.
- ⁷ CEMORTAN Leonid, *Становление молдавского советского театра*, Кишинев, 1986.
- ⁸ Idem, *Teatrul Național din Chișinău (1920-1935): Schiță istorică*, Chișinău, Editura “Epigraf”, 2000, 301 p.
- ⁹ CEMORTAN Leonid, *Actorul Eugeniu Ureche*, Chișinău, Editura “Epigraf”, 2005.
- ¹⁰ ARTA. *Studii, cercetări și documente. Publicație a Institutului de Studii al Artelor (astăzi Institutul Patrimoniului) al Academiei de Științe a Moldovei, 1991-2006.*
- ¹¹ La tema istoria teatrului este utilă lucrarea Victoriei FEDORENCO, *Drama istorică națională din secolul al XIX-lea*. Chișinău, Editura Tehnica-INFO, 2002.
- ¹² MASCA. *Publicație a Uniunii teatrale din Moldova*, Chișinău, Editura „Epigraf”, 2002.
- ¹³ PORCESCO Cristina, „*Ne dați, ori nu ne dați, un colac și un almanah*”, Moldova Suverană, 24 decembrie, p.4.
- ¹⁴ NECHIT Irina, *Godot Eliberatorul. Periplu teatral*, Chișinău, Cartier, 1999, 165p.
- ¹⁵ GHERLAC Victor, *Teatrul ...*, p.10.
- ¹⁶ A se vedea în acest sens: Aliona BORONCEA, *Dramaturgia națională în criză?*, în „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.42-44.
- ¹⁷ „...Cu mult mai dificilă e arta aflării de sine decât jocul inventat al disperării...”, dialog cu Anatol Durbală, director artistic la Teatrul Național “Mihai Eminescu”, în “Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.58.
- ¹⁸ GHERLAC Victor, *Teatrul...*, p.11.
- ¹⁹ BORONCEA Aliona, *Dramaturgia națională în criză?*, în „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.43.
- ²⁰ A se vedea în acest sens: Cristian Tudor POPESCU, *Sfârșitul iluziei*, în „Adevărul literar și artistic”, București, decembrie 1993.
- ²¹ GHIMPU Dina, *Regia în tranziție*, în „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.45.
- ²² Idem.
- ²³ Idem, p.46.
- ²⁴ Ibidem, p.46.
- ²⁵ În prezent, Teatrul „Eugene Ionesco” dispune, din vara anului 2007, de un sediu permanent, sediul fostului cinematograful „Moscova” situat pe Bulevardul Renașterii.
- ²⁶ Afișier. *Teatrul de buzunar*, în: “Literatura și Arta”, nr. 9 (2481) din 25 februarie 1993, p.6.
- ²⁷ ȘTEFĂRȚĂ Sorina, *Un mare teatru mic. Un debut strălucit: Teatrul de buzunar*, în: *Literatura și Arta*, 1993, 3 iunie, p.6.
- ²⁸ Din 2000 până în 2002, Petru Hadârcă a fost director și prim-regizor la teatrul “Ginta Latină”.
- ²⁹ HADÂRCĂ Petru, *Teatrul Național între politici culturale și incultura politicii*, Flux, 2003, 17 octombrie, p.10.

- ³⁰ RUSU Vitalie, "Am jucat sincer și cu multă dragoste rolul de diplomat", Timpul, 2004, 20 octombrie.
- ³¹ BOGDĂNAȘ Silvia, Vitalie Rusu: "Bastarzi" este un spectacol despre noi", Timpul, 2004, 17 decembrie.
- ³² Doi "Unchiul Vanea" la un singur teatru. În 2003, TNME prezenta premiera "Unchiul Vanea". În căutarea sensului pierdut", după A.Cehov, în montarea lui Mihai Fusu. Spectacolul s-a jucat doar un an. După destituirea din funcție a directorului Petru Hadârcă, care avea rol principal în spectacolul "Unchiul Vanea" se căuta un nou actor în acest rol. Între timp administrația TNEM invită trupa "Teatrului Plus" care juca aceeași piesă montată de Sandu Cozub. Mihai Fusu considera că Petru Hadârcă trebuia să continue să-și joace rolul indiferent de intrigile administrației teatrului. Acest caz a iscat un scandal la Național în noiembrie 2005. S-au simțit frustrați regizorul teatrului. Mihai Fusu, actorii Nelly Cozaru, Igor Caras, Ghenadie Gâlcă. A se vedea în acest sens Silvia BOGDĂNAȘ, *Scandal la Teatrul Național. Doi "Unchiul Vanea" pe o singură scenă*. Timpul, 28 noiembrie, 2005.
- ³³ UVAROVA Irina, *Teatrul „Luceafărul” un deceniu al devenirii: Eseuri și schițe despre teatru*, Chișinău, Editura Hyperion, 1992, 140 p.
- ³⁴ TUREA Larisa, *Teatrul Eugene Ionesco*, în "Chișinău. Enciclopedie", Editura Museum, Chișinău, 1997, p.506.
- ³⁵ IONESCO Eugen – dramaturg, poet, critic literar, publicist român. Este întemeietorul teatrului absurdului. Criticii de artă universală îl consideră întemeietorul teatrului de avangardă din anii 1950.
- ³⁶ FEDORENCO Victoria, *Trei coafuri pentru „Cântăreața cheală”*, în „Arta '94”, Chișinău, 1994, p.143.
- ³⁷ FEDORENCO Victoria, *Trois coiffures pour „La cantatrice chauve”*, în „Etudes sur l'art de la Moldavie”, Chișinău, 1996, p.41.
- ³⁸ FEDORENCO Victoria, *Trei coafuri ....* p. 143.
- ³⁹ FEDORENCO Victoria, *Trei coafuri ....*, p. 147.
- ⁴⁰ ROȘCA Angelina, *Ieri și azi: impact și impas*, în „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Republica Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.39.
- ⁴¹ "Moldova Suverană", 29 ianuarie 2004, p.4.
- ⁴² COZUB Sandu, "Teatru Plus" o filială a Teatrului de Castalia, Ziarul de gardă, 2004, 18 noiembrie, p.6.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ BOGDĂNAȘ Silvia, "Teatrul Plus" nu vrea să-l reinventeze pe Cehov, Timpul, 2004, 22 octombrie.
- ⁴⁵ Mai târziu, în 2005 spectacolul a iscat un scandal la Teatrul Național. A se vedea în acest sens nota 32.
- ⁴⁶ COZUB Sandu, "Teatru Plus o filială a Teatrului de Castalia, Ziarul de gardă, 2004, 18 noiembrie.
- ⁴⁷ *Teatrul de Etnografie și Folclor „Ion Creangă”*, în „Chișinău. Enciclopedie”, Editor Iurie Colesnic, Chișinău, Editura Muzeum, 1997, p.506.
- ⁴⁸ UNGUREANU Larisa, *Fenomenologia spectacolului la Satiricus: câteva repere*, în "Masca", 2002, p.115.
- ⁴⁹ DĂNILĂ Aurelian, *Opera din Chișinău. Privire retrospectivă*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2005.
- ⁵⁰ CINCILEI Gheorghe, *Dramaturgia bardului de la Mircești pe scena bălțeană*, Arta 92. Studii, cercetări și documente, Chișinău, Litera, 1992, p.78.
- ⁵¹ CINCILEI Gheorghe, *Dramaturgia bardului de la Mircești pe scena bălțeană*, Arta 92. Studii, cercetări și documente, Chișinău, Litera, 1992, p.79.
- ⁵² *Idem*, p.80.
- ⁵³ ANGHELESCU Mircea, *V. Alexandri și teatrul în teatru*, în „Viața românească”, București, 1990, nr. 6, p.6.

- ⁵⁴ RĂCILĂ Anatol, *Teatrul Național din Bălți nu trebuie închis, deoarece este un refugiu pentru românii de aici*, Flux, 1998, 24 octombrie, p.6.
- ⁵⁵ STOICA Valentina, *Teatrul „V. Alexandri” din Bălți la Chișinău*, Curierul de seară, 1998, 24 martie, p.3.
- ⁵⁶ GHEORGHITĂ Nadina, *Teatrul „Vasile Alexandri” din Bălți: un act de curaj civic și elan creator*, Capitala 2002, 16 martie, p.8.
- ⁵⁷ POPUȘOI Liliana, *Teatrul Național din Bălți măsoară pulsul capitalei*, Flux, 2002, 21 martie, p.4. A se vedea în acest sens și cronică teatrală din: *Dialog*, 2002, 15 martie, p.6.
- ⁵⁸ BULHAC Eleonora, "Puișorul Cu-cu-liță" – spectacolul care le spune copiilor că au drepturi, Flux, 2003, 15 mai, p.4.
- ⁵⁹ POPUȘOI Liliana, "Taina inelului", – spectacolul care trădează copiilor secretele părinților, Flux, 2003, 26 martie, p.4.
- ⁶⁰ GAFTON Marcela, "Sub căciula lui Guguță", Timpul, 2004, 16 aprilie.
- ⁶¹ ȘTEFANIUC Victor, *Festivalurile internaționale dinamizează arta păpușărească*, în "Masca", 2002, p.128.
- ⁶² BORONCEA-STRĂMBEANU Aliona, *La "Licurici" persistă eternal ideea – binele trebuie să învingă răul*, în "Flux. Cotidian", 25 februarie 2003, p.4.
- ⁶³ *Uniunea Teatrală din Moldova. Buletin informativ. Ediție specială*,
- ⁶⁴ PROCA Pavel, *Exegi monumentum*, în „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.1.
- ⁶⁵ TÂRȚĂU Svetlana, *Criza teatrului este cauzată de impasul în învățământul teatral*, în „Masca. Publicație a Uniunii Teatrale din Moldova”, Chișinău, Epigraf, 2002, p.35.
- ⁶⁶ TÂRȚĂU Svetlana, *Criza teatrului....* p.36.
- ⁶⁷ ROȘCA Angelina, *Ieri și azi....*, p.41.
- ⁶⁸ *Congresul al II-lea al Uniunii Oamenilor de Teatru din Moldova* (E.Rusnac), în „Arta'92. Studii, cercetări și documente”, Chișinău, Litera, 1992, p.150.
- ⁶⁹ *Uniunea Teatrală din Moldova. Buletin informativ. Ediție specială*, Chișinău, 2003, p.28.
- ⁷⁰ *Uniunea Teatrală din Moldova. Buletin informativ. Ediție specială*, Chișinău, 2003, p.35.
- ⁷¹ GHIMPU Dina, *Regia în tranziție*, în "Masca", Chișinău, Epigraf, 2002, p.48.
- ⁷² CEMORTAN Leonid, *Teatrul și dramaturgia națională din Republica Moldova în perioada anilor 1920-1970 (Probleme privind valorificarea și dezvoltarea tradițiilor artistice naționale)*, în „ARTA '94”, Chișinău, 1994, p.19.
- ⁷³ GHIMPU Dina, *Regia în tranziție*, p.48.
- ⁷⁴ *Idem*.

POLEMICI

CONSIDERAȚIUNI CU PRIVIRE LA CAUZELE FOAMETEI DIN ANII 1946-1947 (II)

Leonid BULMAGA,
doctor în istorie,

Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Pe parcursul anului 1946, CC al PC (b) al Moldovei la fel a adoptat mai multe hotărâri privind mersul livrării pâinii către stat, realizarea planurilor de colectare a altor produse agricole¹. Ele nu se deosebeau cu nimic de cele adoptate pe parcursul anului 1945. Aceleași constatări că planurile nu se realizează la timp, aceleași viziuni privind cauzele acestor neîndepliniri. Situația critică ce s-a creat în republică, mai ales în toamna anului 1946, n-a schimbat cu nimic stilul de lucru al conducerii de vârf a organizației republicane de partid. Ba dimpotrivă, el a devenit mai birocratic și mai formalist, pardosindu-se cu un limbaj pur demagogic, care avea menirea să camufleze pivotul metodelor ei de soluționare a problemelor de acest gen – presiunea administrativă permanentă asupra celor inferiori după funcții, recurgerea la amenințări cu sancțiuni drastice pe linie de partid etc. Lucrul acesta se manifestă foarte evident în alocuțiunea Președintelui Consiliului de Miniștri ai RSS Moldovenești – G. Rudi în cadrul Plenarei a X-ea a CC a PC (b) din Moldova în ziua de 9 octombrie 1946². Problemele pe care raportorul le-a abordat în alocuțiunea sa erau diverse. Însă toate ele, luate în ansamblu, gravitau în jurul planului de livrare a pâinii către stat. Făcând reverențele de rigoare față de CC al PC(b) din toată Uniunea, față de Consiliul de Miniștri ai URSS, care în viziunea raportorului au dat dovadă de înțelegere și înțelepciune și au stabilit pentru Moldova un plan crușător de colectare a cerealelor, au acordat ajutor gospodăriilor agricole cu material semincer etc. Raportorul își concentrează totuși atenția asupra problemei centrale din comunicarea sa – îndeplinirea planului de predare a pâinii la stat. Constatând restanțe serioase la acest capitol, el se întreba: „Cum pot fi explicate aceste serisoase restanțe la îndeplinirea planului de predare a pâinii către stat în ansamblu pe republică și în particular în unele județe și raioane?”³.

Răspunsul era deja cel încetățenit în hotărârile structurilor de vârf ale con-

cerii republicii. „Unii lucrători de partid și de stat, constata raportorul, explică neîndeplinirea planului de colectări prin secetă, recoltă proastă. O astfel de explicație prezintă în sine o gravă greșeală politică. Noi nici într-un caz nu putem îndreptăți neîndeplinirea planului de colectări prin seceta, recoltă slabă”⁴. Și continua mai departe, „Guvernul unional și CC al PC (b) din toată Uniunea au luat în calcul nivelul scăzut al recoltei în cadrul evaluării planului republican de colectare a pâinii. De aceea tentativa de a găsi explicație activității noastre insuficiente în secetă este incorectă, antistatală. Cauzele rezidă în incapacitatea noastră de a organiza munca conform cerințelor sarcinii date”⁵. Dacă lucrătorii de partid și de stat din județe și raioane, continua raportorul să-și etaleze argumentele, ar fi reacționat în stil bolșevic la indicațiile CC al PC (b) din toată Uniunea și Consiliului de Miniștri ai URSS, ar fi făcut concluziile politice și organizatorice necesare, la sigur ei ar fi reușit, cum și se potrivește bolșevicilor, să facă față sarcinilor de colectare a pâinii și ar fi avut complet alte rezultate în această privință⁶.

Însă unii din ei au uitat indicațiile Plenarei a VIII-a a CC al PC (b) din Moldova privind condițiile în care urmau să aibă loc colectările pe parcursul acestui an – în confruntare directă cu elementele dușmănoase Puterii Sovietice – chiaburi, țărani înstăriți, care vor sabota colectările către stat, vor face tot posibilul ca să zădărnicească predarea pâinii⁷.

Altă cauză importantă care a avut un impact negativ asupra mersului îndeplinirii planului de colectări în viziunea raportorului rezida în slaba atenție pe care o acordau conducătorii de rang județean și raional activității de educație politică a maselor largi de la țară. Plenara a VIII-a a CC al PC (b) din Moldova, menționa în continuare raportorul, în hotărârile sale a indicat tranșant lucrătorilor de partid necesitatea desfășurării în toate localitățile rurale a unor măsuri de informare în masă privind situația internațională, sarcinile ce stau în fața Statului Sovietic în perioada de restabilire a economiei naționale, planurilor de dezvoltare pe viitor. Cu toate acestea, controlul efectuat la fața locului a scos în evidență o totală ignorare a acestor indicații. În multe sate munca de educație politică este neglijată, n-au fost organizate grupuri de activiști din rândul celor nevoiași, capabili să înfrunte sabotajul celor înstăriți și să asigure îndeplinirea planurilor de colectări⁸.

A treia cauză importantă ce s-a răsfrânt negativ asupra îndeplinirii planului de predare a pâinii către stat, conform opiniei raportorului, constă în lipsă de disciplină a unor lucrători de partid, care nu-și dau sânguința de a traduce în viață directivele organelor superioare de partid. Comitetele județene și raionale de partid, dau dovadă adesea de atitudine formală față de îndeplinirea planului de colectări, se limitează doar la trimiterea împuterniciților în sate fără să pătrundă concret în problemă, să urmărească și să ajute la realizarea lui la toate etapele⁹. Și, ca un ultim acord, în pledoaria sa pentru îndeplinirea planului de predare a pâinii către stat, raportorul declara: „Nu poate fi considerată cu adevărat bolșevică acea conducere, care nu este capabilă să asigure îndeplinirea uneia dintre cele mai importante sarcini de stat. Nu poate fi, fiindcă într-o așa chestie importantă, cum este lupta pentru pâine, pentru acei conducători care se consideră adevărați bolșevici

nu există greutăți ce n-ar putea fi depășite¹⁰. Nu există secetă, nu există roadă proastă, am continua noi, în general nu există factori obiectivi. Dat fiind însă, că și adevărații bolșevici, în pofida acestor declarații demagogice, nu puteau contrapune nimic real nici secetei, nici roadei proaste, cel puțin la acea vreme, singura greutate pe care ei într-adevăr erau în stare s-o depășească era aceea de a stoarce din țaran tot ce se putea, cu atât mai mult, că ultimul era singur în fața unei întregi armate de activiști, împuterniciți, lucrători de partid și de stat, procurori, NKVD-iști și care aveau la îndemână cele mai diverse instrumente de presiune și intimidare, iar țaranul doar hârlețul și lopata pentru a săpa o groapă în naiva lui speranță că în acest mod v-a reuși să-și asigure existența. E foarte tragică soarta țaranului moldovean în acele timpuri. Greutățile, pe care el le-a avut de înfruntat, au avut la origine indicațiile celor de sus, însă nemijlocit el s-a simțit maltratat și expropriat de către cei de jos, lucrătorii raionali și activiștii locali. Multiple note informative, expediate pe adresa conducătorilor republicii, confirma foarte convingător acest lucru. Într-o notă informativă a secției organizatorice a CC al PC (b) din Moldova „Cu privire la faptele de încălcare a legalității revoluționare în raioanele județelor Cahul și Bender ale RSSM” din 15 martie 1945 se sublinia, că în urma controalelor efectuate de către reprezentanți ai secției respective, procuraturii republicane, împuternicitului pentru colectări în RSS Moldovenească și ai CC al Comsomolului Leninist din Moldova au fost depistate grave încălcări a legalității revoluționare în multe raioane ale acestor județe. S-a constatat existența unor dispoziții politice nesănătoase, cauzate de cele mai multe ori de acele încălcări ale legalității sovietice pe care le comit lucrătorii de partid și de stat în cadrul realizării planurilor de colectare a pâinii către stat¹¹.

Faptul ce i-a nedumerit cel mai mult pe autorii respectivei note și i-a făcut să-l menționeze în mod deosebit ținea de atitudinea nepăsătoare, indiferența față de aceste încălcări a persoanelor responsabile din comitetele raionale de partid, care, de cele mai multe ori, nici nu erau la curent cu dânsule¹².

În virtutea unor circumstanțe, create de război, schimbarea ordinii sociale, modificarea relațiilor de proprietate, emigrarea unor foști proprietari etc. Aproape în toate raioanele republicii existau terenuri arabile ce nu fuseseră luate la evidență. Lucrul acesta era știut. Și atunci când se elaborase planurile de colectare a pâinii pe raioane, sate, aceste terenuri erau luate în calcul ca o potențială rezervă întru realizarea lor. Însă pentru a fi incluse în planul de colectări, aceste suprafețe trebuiau depistate. Lucru deloc ușor luând în considerare numărul de cadre și nivelul lor de pregătire profesională de care dispuneau organele puterii la acea vreme. De aceea, după cum menționează autorii notei date, unii din responsabilii locali își simplificau sarcina în această privință aplicând norme suplimentare de predare a pâinii către stat tuturor gospodăriilor¹³. În sovietul sătesc Burlăceni, raionul Vulcănești, județul Cahul, împuternicitul comitetului raional de partid, secretarul comitetului raional al comsomolului Malcov, indiferent de faptul dacă țaranii și-au achitat sau nu cotele obligatorii de predare a pâinii către stat, i-a supus unor cote suplimentare.

Pentru gospodarii care aveau până la 5 ha de pământ în mărime de 230 kg, de la 5 la la 9 ha = 430 kg, de la 9 până la 12 ha – câte 800 kg și peste 12 ha = câte o tonă¹⁴.

Concomitent, supunându-i unor cote suplimentare pe cei săraci, ediliile organelor sovietice și de partid de nivel local și raional, îi scuteau de aceste cote pe chiaburi. Conform calculelor membrilor brigăzilor de control doar în două sate, Musaid și Burlăceni, raionul Vulcănești, unui grup de chiaburi, 5-7 familii, cotele obligatorii de predare a pâinii către stat au fost stabilite cu 42 tone mai puțin decât prevedeau normele în vigoare¹⁵.

Încălcările legislației sovietice la acea vreme aveau uneori un caracter diametral opus. În timp ce unii funcționari de stat își permiteau să acorde protecție gospodăriilor înstărite, alții, dimpotrivă, sporeau presiunea economică asupra lor. Împuternicitul comisariatului de colectori pe raionul Romanovsc Kuznețov, împreună cu alți lucrători ai punctului „Zagotzerno”, în schimbul unor mite scuteau gospodăriile înstărite de cotele obligatorii. Împuternicitul aceluiași comisariat pe raionul Cahul, Pavlicenco, a dat indicații președintelui sovietului sătesc din satul Macovei – Râbacov de a impune suplimentar gospodăriile țărănești sărace cu câte 1-2 tone de cereale¹⁶. Această dispoziție a fost anulată doar după intervenția comitetului raional de partid. Însă către acel timp 2369 de gospodării predase deja către stat peste plan peste o mie de tone de cereale¹⁷.

O încălcare a legislației sovietice, des întâlnită în această perioadă de timp în mai multe județe, ținea de supunerea gospodăriilor țărănești unor cote suplimentare de predare a pâinii către stat. Cetățeanul Kazacu din satul Selemet, raionul Cimișlia, a cărui familie număra 12 persoane, unul din fiii săi făcându-și serviciul în Armata Roșie, conform normelor în vigoare trebuia să predea la stat 225 kg de cereale. După ce el a predat 487 kg, de două ori mai mult decât prevedea norma, sovietul sătesc l-a impus să predea statului încă 350 kg de grăunțe. Dânsul a fost nevoit să îndeplinească și această normă¹⁸.

În satul Gura-Galbenei cetățeanul Gișciuc în vârstă de 50 de ani și cu doi feciori în Armata Roșie, la insistența sovietului sătesc, a fost nevoit să predea statului toată pâinea pe care o avea. Aceeași soartă a avut-o și țaranul sărac Balan Vasile în vârstă de 60 de ani¹⁹.

De notat că membrii acestor brigăzi de control au depistat multiple încălcări la capitolul scutiri, înlesniri. Analizând situația concretă din aceste județe ei au ajuns la concluzia, că chestiunea respectivă e atât de încurcată încât nici lucrătorii comitetelor executive județene, nici reprezentanții comisariatului de colectări n-aveau ideile de ea, nu știau cum s-o aplice în practică²⁰. Situație care, cert lucru, genera numeroase și grave încălcări ale legalității sovietice în acest domeniu. Alcătuirea listelor persoanelor care aveau dreptul la scutiri a început abia în lunile ianuarie-februarie 1945. Familiile militarilor, invalizilor de război, a persoanelor de vârstă înaintată și cele cu mulți copii atât în județul Cahul, cât și în județul Bender practic n-au beneficiat pe parcursul anului 1944 de înlesniri la îndeplinirea normelor de predare a pâinii către stat. În raioanele Ciadâr-Lunga, Cahul, Congaz și Taraclia nici o familie care avea ostași în Armata Roșie n-a avut parte de scutiri la cotele obligatorii²¹.

Numeroase erau încălcările și la colectarea pâinii în fondul Armatei Roșii. Predarea pâinii în acest fond trebuia să fie benevol, în baza liberului consimțământ. Funcționarii locali însă deseori încălcau acest principiu. În orașul Cahul colectările în acest fond au fost înfăptuite în mod obligatoriu – câte 25 kg de cereale la hectar. La toate punctele „Zagotzerno” din județul Bender surplusurile, ce erau înregistrate în timpul îndeplinirii cotelor obligatorii, erau trecute automat în fondul Armatei Roșii²². Nu rare erau cazurile când în timpul campaniilor de colectare unii funcționari de stat de rang raional și sătesc recurgeau la acțiuni fizice împotriva celor care, din punctul lor de vedere, nu-și onorau obligațiunile către stat: îi supuneau arestului, îi maltratau, le confiscau bunurile materiale. Președintele sovietului sătesc Etulia, raionul Vulcănești, Culoglî, de două ori l-a arestat pe profesorul Dolma doar pentru simplul motiv că acesta s-a adresat cu rugămintea să i se pună la dispoziție vre-un mijloc de transport pentru a expedia un lot de literatură în centrul raional și pentru a aduce lemne de foc pentru școală²³. Președintele sovietului sătesc Ceșmichia din același raion, Mutafa a arestat și i-a ținut la răcoare în beci 7 țărani care n-au manifestat dorința să plece la muncă în orașul Sevastopol²⁴.

Existau cazuri și mai grave. Secretarul organizației comsomoliste primare din s. Giurgiulești – Fridjoi la 21 ianuarie 1945 l-a arestat, pe cetățeanul Sbercic²⁵, iar în drum spre sovietul sătesc l-a împușcat.

Interesantă situație se crease în satele Moldovei la acea vreme. Președinții sovietelor sătești, alți lucrători ai acestor organe și chiar secretarii organizațiilor comsomoliste primare puteau să supună arestului orice țaran, intelectual de la sat, să închidă prin beciuri, să-i maltrateze etc.

Fapte și mai reprobabile sub acest aspect au fost înregistrate în județul Bender. Împuternicitul comitetului raional de partid Căușeni pentru Ermoclia – Poleakov bătea și supunea arestului nu doar țărani din acest sat, ci și activiștii locali. Poleakov l-a supus pedepsei fizice și l-a închis în beci pe șeful grupului de păstrare a ordinii publice Șargorodski. I-a agresat fizic pe împuternicirii pentru colectări. La fel i-a fost administrată o pedeapsă fizică medicului Tulcinski. Pentru a potoli spiritele în satul Ermoclia șefii lui Poleakov l-au transferat în alt sat – Popovca. Însă dânsul și-a continuat activitatea în același stil. Aici el i-a agresat fizic pe adjunctul președintelui sovietului sătesc Ostu și pe membrul grupului de menținere a ordinii publice Zapsu²⁶. Nota informativă respectivă nu conține date concrete privind acest personaj. Este de pe loc, este venit? Cine este el după naționalitate? Judecând după familie pare a fi rus. Cititorul neinițiat își poate crea impresia că, probabil, acest fapt i-a și determinat comportamentul. Însă nota respectivă scoate în evidență fapte nu mai puțin reprobabile, care, de data aceasta, sunt opera unui personaj la sigur moldovean, președintele sovietului sătesc Feștelîța, raionul Căușeni – Munteanu. Conform plângerii pe care au înaintat-o țărani din acest sat tov. Munteanu a agresat fizic peste 20 de persoane. Pe cetățeanul Ciobanu el l-a bătut până acestuia a început să-i curgă sânge din urechi. Semnatarii plângerii respective menționau, că acest Munteanu îi tratează mai rău decât jandarmii români²⁷.

Însă lucrul cel mai grav, depistat de către autorii acestei note informative și,

spre onoarea lor, ei nu l-au ignorat și nu l-au trecut cu vederea, ținea de atitudinea organelor ce trebuiau să stea la paza legalității sovietice – organele de partid și cele judiciare.

Nepăsarea politică a multor lucrători de partid și pasivitatea organelor de drept fac ca toate aceste încălcări grave ale legalității sovietice să rămână nepe-depsite, nesancționate. Fapt care, cert lucru, nu poate să nu lase un gust amar în starea de spirit a maselor largi din aceste județe²⁸.

Toate aceste abuzuri și ilegalități, comise de către unii reprezentanți ai puterii de nivel local, nu puteau să nu se soldeze cu consecințe dintre cele mai neplăcute. Pe lângă faptul că ele prezentau noua orânduire social-politică într-o lumină complet nedorită, influențau negativ mentalitatea țăranilor, fiind abil speculate de către elementele dușmănoase Puterii sovietice, aceste încălcări ale legislației agravau și mai mult situația economică, climatul social în localitățile rurale, făcând și mai anevoioasă implementarea noilor principii de gospodărire și nu numai în aceste localități, iar în cele din urmă, sporind numărul celor, care de la neîncredere și suspiciune trec la acțiuni directe de împotrivire. Membrii colectivului respectiv, care s-au ocupat de cercetarea și analiza situației la acest capitol în județele date, s-au văzut nevoiți să constate, că anume în urma unor astfel de abuzuri și încălcări ale legislației sovietice în vigoare au devenit frecvente eschivările tinerilor de la înrolarea în rândurile Armatei Roșii, a căpătat teren agitația și propaganda antisovietică, s-au întetit cazurile de sabotare a semănatului de primăvară, de sacrificare și vânzare a animalelor²⁹. Asemănătoare era situația în această privință și în celelalte județe ale Moldovei.

O echipă de instructori ai CC al PC (b) din Modlova, în număr de cinci persoane, au efectuat un control al respectării legislației în vigoare în cadrul realizării planului de colectare a pâinii în județul Orhei.

În nota informativă, expediată pe numele șefului secției organizatorice a CC al PC (b) din Moldova – M. Șcelokov, se sublinia, că unele organizații de partid și sovietice în cadrul realizării acestui plan comit grave încălcări ale legislației. În loc să se ocupe cu lucrul de lămurire și convingere în rândul maselor ei au ales calea administrării pure³⁰.

Secretarul responsabil de cadre în comitetul județean de partid – Nedopechin, fiind împuternicit să organizeze colectările în raionul Susleni, menționau semnatarii acestei note, și-a permis să-i apostrofeze grosolan pe președinții sovietelor sătești Cecler și Sagari în cadrul consfăturii raionale a cadrelor de partid și sovietice, învinuindu-i de sabotaj și amenințându-i cu judecata³¹.

Acest funcționar de rang județean își permitea doar amenințări verbale față de funcționarii de rang raional sau local. Însă erau și funcționari de rang județean care își permiteau chiar să agreseze fizic pe cei de rang inferior. Împuternicitul comitetului județean de partid Zemen, responsabil de colectări în satul Bulăești, raionul Susleni, făcea percheziții în casele țăranilor, îi chema pe acestea din urmă la sovietul sătesc și-i bătea. Nu se sfia să-i agreseze fizic chiar pe acei care erau cu el într-o echipă. Astfel, el l-a înjurat și l-a alungat din sovietul sătesc pe președintele

acestui Cornegruțu, l-a bătut pe împuțernicitul pentru colectări Ștefan Ciornâi³². Președintele comitetului executiv raional Rezina – Ihvidov în satul Alcedar a creat o brigadă specială pentru a face percheziție în gospodăriile țăranilor și a ridica pâinea de la ei. Tot la indicațiile lui țăranii erau chemați la sovietul sătesc unde li se mai impunea supraplan câte 100-200 kg de cereale³³.

Procurorul raionului Orhei – Kravțov pe țăranii care nu îndeplinise planul de predare a pâinii către stat îi chema la procuratură și-i ținea acolo până noaptea. Unii din ei trebuiau să parcurgă câte 20-30 km³⁴.

Alt „străjer al legii”, procurorul raionului Telenești Kireev, conform afirmațiilor autorilor acestei note informative, își permitea să agreseze fizic oamenii, să-i aresteze, să-i amenințe.

Pe cetățeanca satului Verejeni Bulat A., soțul căreia se afla în rândurile Armatei Sovietice, pentru neachitarea la timp a cotei obligatorii de predare a pâinii la stat, el a agresat-o fizic. Când aceasta din urmă a căutat să-și facă dreptate el a arestat-o. Dânsa a fugit de sub arest și câteva zile a stat ascunsă, lăsând acasă singuri copii mici³⁵.

Și totuși dintre șefii printre de rang județean sau raional, puțini erau la număr acei care încălcau deschis, flagrant legea, își permiteau abuzuri directe împotriva țăranilor, locuitorilor de la sate. De obicei, țăranul, săteanul în acea perioadă avea de suferit mai mult de pe urma abuzurilor șefilor locali – președinților și secretarilor sovietelor sătești, activiștilor locali, adică a consătenilor lor.

Președintele sovietului sătesc din Sarcovo – Lesnic l-a arestat, l-a maltratat și l-a închis în beci pe cetățeanul Oleinic V. în vârstă de 61 de ani. Locuitorul satului Hordinești – Parascovia Condrea – îi scria soțului, care se afla în rândurile Armatei Roșii: „Dat fiind că n-avem cu ce ne achita, noaptea ședem ascunși în beci, iar ziua lucrăm”³⁶.

Președintele sovietului sătesc Sărăteni, raionul Telenești, fostul jandarm Rachiru, folosea aceleași metode de convingere a țăranilor ca să achite la timp cotele obligatorii către stat ca și ceilalți confrăți ai săi de funcție din alte sate și raioane ale acestor județe – perchezițiile, arestul, încarcerarea și, ca ultim argument, bătaia³⁷.

Plus la toate, după cum rezultă din aceeași notă informativă, nu rareori țăranii erau înșelați la cântar și de către lucrătorii punctelor de predare și colectare „Zagotzerno”. Surplusurile ce erau înregistrate în timpul cântării se întâmpla să fie trecute abuziv în fondul Armatei Roșii³⁸.

La 12 iulie 1946 șeful secției organizatorice a CC al PC (b) din Moldova – M. Șcelokov în baza informațiilor acumulate de la brigăzile de control ale secției respective, de la Ministerul Securității și de la organele procuraturii, a pregătit pentru conducerea republicii un material informativ foarte sugestiv la capitolul încălcarea legislației în vigoare în județele și raioanele republicii.

Întreprindea conducerea de partid, organele abilitate măsuri de combatere a acestor încălcări, fărădelegi? Întreprindea. Însă, probabil, nu în măsura cuvenită. Fenomenul nu era stârpit definitiv. Fiind contracarat într-un raion, sat, localitate, el avea însușirea să apară din nou în alte sate, localități. Acțiunile întreprinse în

această direcție de către organele de conducere județene și raionale în fond erau insuficiente și ineficace, deseori având un caracter pasiv. Nu erau adoptate măsuri preventive pentru a evita, orice încălcare de genul acesta ci, de regulă, se întreprindea câte ceva atunci când încălcările respective căpătau proporții, deveneau prea evidente pentru a mai putea fi trecute cu vederea.

Împuțernicitul organizației județene de partid (vicepreședintele comitetului executiv județean) Bulava în satul Hirova a creat o brigadă specială ce se ocupa cu sechestrarea forțată a pâinii de la țăranii. Pe parcursul a 5 zile membrii acestei brigăzi au percheziționat 400 de gospodării. Pâinea sechestrată era adusă la sovietul sătesc, iar de acolo „crasnâmi obozami” era transportată la punctele de colectare „Zagotzerno”³⁹.

Secretarul al doilea al comitetului raional de partid Călărăși Griaznov, fiind împuțernicit cu colectările în satul Sipoteni, nu doar n-a întreprins nimic pentru a-l pune la punct pe președintele sovietului sătesc Trifan, care îi aresta și bătea pe țăranii, dar el însuși se ținea de beții, ofensa oamenii, iar uneori, în stare de ebrietate pune și el pumnii în mișcare⁴⁰.

În satul Pohorniceni, raionul Orhei, președintele sovietului sătesc Marișon chema la sovietul sătesc țăranii care nu reușiseră să achite cotele obligatorii de predare a pâinii către stat, îi bătea și-i ținea în beci. Vicepreședintele comitetului executiv județean Bâcicov, responsabil de colectări în acest sat, rămânea pasiv, manifesta o atitudine tolerantă față de comportamentul, metodele de lucru ale acestui reprezentant al puterii sovietice locale⁴¹.

Întreprindeau conducătorii de atunci ai republicii măsuri concrete pentru a stopa, a combate acest comportament al funcționarilor inferiori? Bineînțeles. Comitetul Central al PC (b) din Moldova a adoptat o hotărâre specială prin care primilor secretari ai comitetelor județene de partid Orhei și Chișinău, respectiv – Cuznețov și Crainii, li s-a atras atenția asupra excluderii pe viitor a cazurilor de încălcare gravă a legislației sovietice⁴². Cât privește comportamentul huliganic al secretarului doi al Comitetului raional de partid Călărăși – Greaznov, apoi el s-a soldat cu excluderea din partid a acestuia și eliberarea din funcție⁴³.

Pentru încălcări grave ale legislației sovietice de către unii funcționari de partid și de stat în raionul Ciadâr-Lunga a fost eliberat din funcție președintele Comitetului executiv raional – Covalenco⁴⁴. Pentru agresare fizică repetată a țăranilor au fost scoși din funcție și dați în judecată președinții sovietelor sătești – Călămățui, raionul Bujor, Iosif Șevciuc și Pereni Plămădeanu. Prin hotărârea biroului comitetului județean de partid Chișinău pentru multiple cazuri de încălcare a legislației sovietice și lipsa de atitudine adecvată, au fost eliberați din funcție primul și al doilea secretari ai Comitetului raional de partid Bujor, șeful secției raionale a Ministerului de interne Dorofeev⁴⁵.

Autorul notei informative respective aduce și alte exemple de sancționare a unor funcționari de partid și de stat, care nu-și onorau cu seriozitate obligațiunile de serviciu și nu vegheau la respectarea legii. Cu toate acestea este el nevoit să constate, că în pofida multiplelor hotărâri, adoptate de către forurile superioare de

partid, menite să amelioreze situația în privința respectării legii de către împuterniciții și funcționarii organelor de partid, sovietice și gospodărești locale, cazurile de încălcare gravă a legislației sovietice de către unii reprezentanți ai puterii continuau să persiste. Și cauza acestui fapt, în opinia sa rezidă, în nivelul scăzut de pregătire politică și profesională a cadrelor ce se ocupă de colectări, în lipsă de răspundere a acestora.

Nu rare sunt cazurile, menționează autorul notei respective, când nu doar funcționarii de partid și sovietici, ci chiar lucrătorii organelor de drept, în loc să riposteze prompt și cu tărie la orice abatere de la litera legii, singuri încalcă aceste legi⁴⁶. Însă cel mai des și mai arogant ignorau legea tot felul de funcționari locali. Faptul că organizațiile de partid județene, raionale și orășenești n-au aplicat cu strictețe în practică hotărârile Plenarei a IV-a a CC al PC (b) din Moldova și n-au curățat sovietele sătești de elementele dușmănoase Puterii Sovietice, conform opiniei autorului aceste note informative, au afectat cel mai mult imaginea acesteia⁴⁷.

Persistă totuși întrebarea, dacă ne referim la așa-numitul factor subiectiv, care categorie de funcționari, cine din cei implicați direct în activitatea de colectare a pâinii către stat se face vinovat, poartă răspunderea pentru încălcările ce aveau loc și, deci pentru consecințele lor? Care-i unitatea de măsură cu ajutorul căreia s-ar putea stabili aportul concret al fiecăruia din ei în agravarea situației? Istoria ne-a păstrat unele portrete psiho-fiziologice a unor astfel de personaje pentru a ne crea o impresie clară despre mentalitatea lor, specificul trăsăturilor lor de caracter. Grigore Eremei în cartea sa de amintiri încearcă să contureze aspectul moral și intelectual al unui astfel de tip. „Președintele sovietului sătesc, Oprea, scrie autorul din cele văzute de el însuși, a asigurat depășirea planului de predare a pâinii către stat. Oamenii mureau de foame, iar el împreună cu soția sa, o femeie rumenă și corpolentă, dansa „Kazaciok” pentru a demonstra că poporul o duce bine”⁴⁸. Însă această încercare este prea sumară și incertă pentru a ne crea o imagine clară privind latura specifică definitorie a unor astfel de protagoniști ai dramei istorice prin care a trecut satul nostru, țăranul moldovean în acea perioadă. De altfel, Oprea și mulți alții ca dânsul, la sigur, tot din țărani erau. Fapt, ce la fel merită a fi menționat și într-un fel explicat. E una când un funcționar de rang înalt, județean sau raional, fiind însărcinat cu realizarea planului de colectări într-o unitate administrativă sau alta, se manifestă oricum înstrăinat, rece, nepăsător față de soarta țăranului, ascunzându-se după litera legii, îl lăsa pe acesta practic fără surse de existență. Lucrul acesta poate fi explicat, înțeles. Altă stare socială, alte interese. Ce avea el comun cu țăranul? Nimic. Atunci însă când țăranul era agresat fizic, maltratată, expropriat de ultimele resurse de existență nemijlocit de către vecinul, consăteanul său, astăzi devenit președinte, secretar al sovietului sătesc, activist etc. lucrurile se prezintă cu totul sub alt aspect. Nu rareori anume acești șefi și activiștii locali manifestau mai mult zel la îndeplinirea planurilor de colectări și, deci, la stoarcerea la maximum din gospodăriile consătenilor a resurselor de existență – pâine, carne, lapte, ouă, tot ce prevedea „postavca” și ce constituia baza existenței familiilor țărănești. Și nu întâmplător, în multe directive

de partid se promova ideea mobilizării cât mai active în rândurile celor însărcinați cu colectarea a reprezentanților păturilor nevoiașe de la sate. Anume aceste pături ale populației rurale erau considerate aliatul de bază al Puterii Sovietice. Și miza principală în realizarea obiectivelor sale politice, economice și sociale la sat, conducerea de partid o făcea anume pe aceste pături.

Cu toate acestea, deși funcționarii sovietici locali, activiștii de rang respectiv erau executorii nemijlociți și de cele mai multe ori foarte sărguincioși și intrasigenți în ceea ce privește aplicarea în practică a directivelor venite de sus, nu ei sunt principalii vinovați de tragedia ce s-a dezlănțuit pe meleagurile noastre în anii 1946-1947. Ei pot fi învinuiți de faptul că n-au dat dovadă de solidaritate cu cei din preajma lor, n-au manifestat compătimire cu cei din preajma lor, n-au manifestat compătimire față de cei pe care Puterea Sovietică i-a lăsat practic la cheremul lor. Ei nu pot fi justificați însă comportamentul lor poate fi explicat. Nivel scăzut de cultură, dorința de a avea o atitudine pe placul noii puteri, sentimente de antipatie față de unii consăteni și simpatie față de alții. De, erau și ei oameni și nimic omenesc nu le era străin, simple sentimente de pizmă și invidie față de cei mai descurcăreți, conturi nereglate etc. Factori de psihologie, pe care istoricii nu-i prea iau în calcul, dar care uneori joacă un rol determinant. Pentru a exemplifica, putem face trimitere la două perioade complet diferite după tipul de orânduire socială – România regală și Uniunea Sovietică. În perioada interbelică, când teritoriul dintre Prut și Nistru se afla în componența României regale, bătaia și maltratarea țăranilor era un fenomen obișnuit în toate satele Moldovei. Prin ce se lămură fenomenul în cauză? Oare regele României emisese vre-un decret special ce prescria funcționarilor locali să facă acest lucru? Desigur, că nu. Pur și simplu există o categorie de oameni cu înclinații sadice respective, care profitând de lipsa unei legislații stricte în această privință, de situația confuză, nestabilă, incertă a ținutului, dădeau frâu liber instinctelor lor criminale.

Republica Sovietică Socialistă Moldovenească – componentă a Uniunii Sovietice, stat socialist creat în interesul omului muncii, deci inclusiv a țăranului. Avea ea vreo lege care permitea, admitea maltratarea, persecutarea țăranilor sub orice pretext din partea cuiva? Nici pomină. Toată legislația atunci în vigoare stătea de strajă intereselor statului și țăranului. Erau excluse din viața cotidiană a țăranului fenomenele de acest gen? Din păcate, după cum am avut posibilitatea să ne convingem din cele constatate mai sus, nu. Însă ele, aceste fenomene negative, la fel nu pot nici sub o formă atribuite conducerii de vârf a republicii. Ca și în perioada interbelică ele sunt rodul unor trăsături de caracter a unor reprezentanți ai organelor de putere locală, care, de ce nu, speculează, profită de anumite circumstanțe social-economice pentru a-și satisface instinctele respective.

Investigând anumite evenimente, situații politice, economice, noi, istoricii, de regulă ne concentrăm atenția asupra factorilor macrosociale, scoatem în evidență, analizăm relațiile dintre diferite straturi, pături sociale, comunități etnoculturale, urmărim evoluția diferitor structuri macroeconomice, impactul și influența curențelor ideologice, dar totodată, nu de rareori, practic, scăpăm din vedere rolul ele-

mentului de bază al societății – omul, psihicul lui, stereotipul, modul lui de comportare, care, la rândul lor, cântăresc mult în conținutul real, caracterul relațiilor din societate. Factorul respectiv, incontestabil trebuie luat în calcul când analizăm situația satului moldovenesc în această perioadă la capitolul abuzuri și fărădelegi în cadrul campaniilor de colectare a pâinii către stat. În pofida situației critice în care se afla țara în privința asigurării alimentare de pe urma războiului, secetei, altor circumstanțe nefavorabile, nu există probe plauzibile ce ar confirma raportul direct dintre esența, formula de bază a noii orânduiri sociale și comportamentul arogant, instigator, în discordanță cu legea și chiar cu normele elementare de etică, ale unor reprezentanți ai puterii. Erau aceste încălcări ale legii expresia unei situații de partid și de stat, de rang înalt – alta? Tot nu. Fiindcă atunci încălcările de acest gen ar fi căpătat un caracter general, ar fi cuprins toate satele Moldovei, s-ar fi răsfrânt negativ asupra unei mase mult mai largi de țărani. Și deși agresarea fizică, maltratarea țăranilor în timpul acestor campanii era un fenomen destul de des întâlnit, el totuși nu era unul dominant, atotcuprinzător. Din zeci de sate ale unuia sau altui raion, aceste fenomene erau depistate, de regulă, după cum mărturisesc documentele, într-un sat sau două. Dar chiar și în aceste sate, încălcările de acest gen erau puține la număr față de numărul total al locuitorilor lor. Fapt ce ne confirmă odată în plus, legătura lor directă cu constituția psihologică, caracterul unor funcționari aparte. Noua orânduire socială în persoana funcționarilor ei de prim rang, nu doar că nu era interesată în existența unor atare fenomene, dar căuta prin toate mijloacele să le combată, să le excludă din viața cotidiană a țăranului moldovean. Lucrul acesta își găsește confirmare și în activitatea acelor grupuri, brigăzi de instructori ai organelor superioare de partid, care monitorizau situația pe teren și din materialele informative ale cărora rezulta explicit interesul sincer de a spune lucrurilor pe nume, de a corecta fiecare caz în parte, de a stabili circumstanțele ce provoacă astfel de fenomene.

Tot în acest capitol se încadrează, după cum am avut posibilitatea să ne convingem din cele menționate mai sus, și deciziile organelor superioare de partid, ale organelor judiciare privind sancționarea persoanelor care s-au făcut vinovate de astfel de încălcări. Cazurile de excludere din partid, de eliberare din funcție și chiar de dare în judecată se aflau practic în raport direct cu cazurile depistate de încălcare flagrantă a legislației în vigoare.

În august 1947 procuratura județului Soroca a depistat mai multe încălcări ale legislației sovietice în satul Cunică, raionul Cotuieni, din partea împuternicitului Ministerului Colectărilor Gaiciuc Teodor Efim și membrul brigăzii de susținere a miliției Samosvalov Lavrentii Teodor.

În ziua de 9 august pentru neachitarea cotei obligatorii de predare a pâinii la stat Gaiciuc l-a agresat fizic și l-a închis în beci pe Feodorciuc Alestar Grigorie, demobilizat de curând din rândurile Armatei Roșii.

În ziua de 11 august Gaiciuc le-a arestat și le-a închis în beci pe cetățencile, văduve de război – Donțova Feodosia Ivan, Macarova Varvara Filip și încă alte trei persoane.

În ziua de 12 august Gaiciuc cu ajutorul lui Samosvalov a arestat și a închis în beci încă trei persoane – Cerbat Maxim Ippolit, Feodorciuc Domnica Fedot, Feodorciuc Anastasia Evlampie împreună cu fiica de 7 ani.

În ziua de 18 august membrul brigăzii de susținere a miliției – Samosvalov a agresat-o fizic pe cetățeanca Șilincova Vassa Tit.

Ambii au fost pedepsiți. Ședința de judecată care a avut loc în ziua de 28 august în satul Cunică, l-a condamnat pe Gaiciuc Feodor Efim la la 7 ani, iar pe Samosvalov Lavrentii Feodor la 4 ani de privațiune de libertate⁴⁹.

Pentru comiterea acestor delictе în satul Cunică, împuternicitul comitetului raional de partid Dobrogorschi și președintele sovietului sătesc Pampuha s-au ales cu câte o mustrare aspră pe linie de partid⁵⁰.

Desigur, nu în toate cazurile se acționa atât de prompt cu o asprime atât de exemplară. Nu rareori, după cum am menționat deja, unii conducători de rang raional sau județean treceau cu vederea astfel de încălcări, se manifestau prea indulgent față de persoanele ce se făceau vinovate de ele. Faptul că astfel de fenomene nu se încadrau nici sub o formă în litera politicii pe care partidul o proclama și avea ca obiectiv s-o promoveze față de oamenii muncii de la țară, nu poate fi pus la îndoială. Cu toate acestea, fenomenul respectiv, încălcările flagrante ale legislației în vigoare nu pot fi explicate doar prin specificul mentalității unor funcționari de nivel local, deși noi am menționat deja, că acestui specific îi revine un rol important în această privință. Însă dacă n-ar fi existat directivele organelor superioare de conducere cu cerințele lor categorice de a îndeplini planurile de colectări, fenomenul respectiv, la sigur ar fi avut o arie mult mai îngustă de răspândire. La început a fost directiva și numai după aceea a urmat încălcarea legii. Suprapunându-se și într-un fel chiar completându-se acești doi factori subiectivi, conținutul categoric al directivelor celor de sus și nivelul scăzut de cultură, intențiile păgubitoare ale unora din funcționarii activiști locali, au influențat în modul cel mai negativ situația grea, creată de secetă și de război în agricultura Moldovei în acea perioadă. Însă mai întâi să vedem care era această situație?

În unele județe ale republicii situația asigurării cu produse alimentare devenise critică deja în vara anului 1946. Lucrul acesta se desprinde clar din documentele timpului. În nota informativă a adjunctului secretarului comitetului județean de partid Bălți – M. K. Plehanov pe numele secretarului acestui comitet – N. S. Corneev, erau menționate numeroase cazuri de îmbolnăvire de distrofie, de decese de pe urma acestei maladii, chiar de canibalism într-un șir întreg de sate ale județului.

De menționat, că nota, ca nota respectivă nu are un ton alarmist. Ea este intitulată oricum rezervat „Cu privire la unele cazuri aparte despre situația alimentară grea a țăranilor din județ”⁵¹. Într-adevăr, autorul face referire la situația alimentară extrem de grea în care s-au pomenit unele familii de țărani din diferite raioane ale județului. Însă, luate în ansamblu, toate aceste cazuri scot în evidență un început de dezastru în această privință. În raionul Râșcani, subliniază el, situația la acest capitol este extrem de grea în satele Slobozia, Recea, Sverdiac, Nicoreni, Boroșăni, Sturuzăni. Au loc cazuri de canibalism. Trei cazuri de acest gen au avut loc în satele Alexăndrești, Recea și Sturuzeni⁵².

Raionul Glodeni. Foarte grea este situația în privința asigurării cu produse alimentare în satele Hîjdieni, Sturjovca, Iablona. În satul Hîjdieni sunt 443 de persoane bolnave de distrofie, Sturjovca – 345, în Iablona – 205 persoane. În ultimele cinci zile în Hîjdieni au murit de foame 17 persoane, în Limbenii Noi – 11, în Sturjovca – 9 persoane⁵³.

De-a dreptul catastrofală se prezenta situația în satele Bălăsinești, Beleaviț, Cotelina din raionul Lipcani. Numărul bolnavilor de distrofie în fiecare din aceste sate se ridică la 300. În fiecare zi mor de foame 10-15 oameni⁵⁴.

În raionul Ungheni numărul bolnavilor de distrofie crește cu fiecă zi. Dacă la 1 mai bolnavii de distrofie pe raion erau 242 de oameni, apoi la 10 iunie numărul lor s-a ridicat la 364 de oameni⁵⁵.

În raionul Cornești zilnic mor de foame nu mai puțin de 20 de oameni⁵⁶.

După cum rezultă din această notă informativă situația era similară în toate raioanele județului. Și dacă numărul bolnavilor de distrofie într-un sat sau altul ajungea la trei-patru sute, iar numărul decedaților de foame la 20 de persoane pe zi, atunci nu mai putea fi vorba de unele cazuri aparte, cum se stipulează în titlul acestei note, ci mai degrabă de un început de catastrofă. Și faptul că, contrar realităților, autorul acestei note informative încearcă să prezinte lucrurile pe un ton calm, rezervat denotă sau neputința lui de a pătrunde în esența fenomenului respectiv sau neputința de a o interpreta obiectiv, din cauza existenței în mediul în care el activa, a unor restricții referitoare la modul de abordare a acestui fenomen. Deja din cele scrise la această temă este cunoscut că, practic, până la sosirea lui A. K. Cosâghin în republică, conducerea de vârf a republicii n-a avut curajul să privească realitatea în față și să spună lucrurilor pe nume. Anume din aceste considerente, probabil, conducerea județeană de partid continua să vorbească de cazuri aparte atunci când numărul celor decedați de pe urma foamei ajungea zilnic la zeci și sute de persoane pe raion, sate, județe.

Evoluția evenimentelor, ierarhia factorilor, ce au provocat și agravat foametea în satele Moldovei, pot fi ușor stabilite din cele relatate în memoriul secretarului comitetului raional de partid Leova – Mihailov și al președintelui comitetului executiv raional – Revenco, pe numele secretarului comitetului județean de partid Chișinău – Crainii și președintelui comitetului executiv județean Chiriliuc din 3 august 1946⁵⁷.

După cum rezultă din acest memoriu, conducătorii raionului respectiv deja în vara anului 1946 au făcut tot posibilul pentru a-i ține la curent cu această situație pe conducătorii de rang județean și republican. După cum vă este cunoscut, menționau ei în acest memoriu, cu adevărat roadă în 1944 noi n-am avut. Din cauza războiului o bună parte din terenurile agricole au rămas neînsămânțate. Toamna anului 1944 a fost uscată. Secetoasă a fost și vara anului 1945. În urma acestui fapt, roada spicoaselor a fost mică, iar semănăturile cu porumb s-au pierdut în proporție de minimum 50 la sută. Doar existența unor rezerve la țărani (de unde s-au mai iscat ele? – n. a.) în deosebi, la cei înstăriți, ne-a dat posibilitatea să îndeplinim cu succes planul de predare a pâinii către stat și să asigurăm semănatul în anii 1945 și 1946⁵⁸.

Război, secetă, colectări. În lanț, aproape fără întrerupere, concomitent. Și unul singur din aceste cataclizme putea ușor pereclita starea materială a țăranului moldovean la acea perioadă. Dar toate împreună, în condițiile când resursele lui și așa se aflau la limită? Cu toate acestea realizarea planurilor de colectare a pâinii către stat, conform celor menționate în acest memoriu, continua să rămână în centrul atenției organizației raionale de partid și a organelor sovietice⁵⁹. Și asta în condițiile în care roada medie la hectar a spicoaselor nu ajungea nici la 30 kg, iar cea a porumbului alcătuind 80 kg⁶⁰.

În timpul de față, subliniau autorii acestui memoriu, noi am adoptat un șir de măsuri privind sporirea ritmului colectărilor, în primul rând (deci exista și al doilea – n. a.) pe seama chiaburilor și a țăranilor înstăriți, însă pentru noi a devenit clar, că, de rând cu colectările asupra cărora noi ne-am concentrat toată atenția, lupta pentru salvarea oamenilor de la foamete capătă cu fiecă zi o importanță tot mai mare și mai stringentă⁶¹.

Deja în august în raion erau spitalizați 236 de persoane bolnave de distrofie, dintre care 82 la sută erau copii. Din cei 1602 copii în vârstă de până la 3 ani, supuși controlului medical în doar 11 sate ale raionului, 1159 sau peste 70 la sută erau bolnavi de distrofie⁶².

Peste două luni, la 15 decembrie 1946 deja în toate satele acestui raion au fost înregistrați bolnavi de distrofie. În total pe raion au fost depistați 3954 de astfel de bolnavi, dintre care 2278 copii în vârstă de până la 14 ani⁶³.

Către mijlocul lunii decembrie situația la acest capitol devine catastrofală mai în toate raioanele republicii. Dar mai cu seamă în cele de sud și de centru.

Secretarul comitetului raional de partid Ciadâr-Lunga – S. I. Potapov în adresarea sa către secretarul organizației de partid județene – D. N. Gancev și secretarul CC al PC (b) din Moldova N. G. Coval scria: „Situația în raion în privința asigurării cu produse alimentare este extrem de gravă, de-a dreptul catastrofală. Distrofia a devenit un fenomen de masă, în deosebi în satele Beș-Ghioz (952) Chiriet-Lunga (372), Tomai (400 de oameni). În ansamblu pe raion numărul celor bolnavi de distrofie s-a ridicat până la 1688 de persoane. Răcirea timpului a provocat creșterea numărului celor decedați. Zilnic în raion de pe urma foamei mor 25-30 de oameni. Situația este extrem de tensionată și cere adoptarea unor măsuri urgente⁶⁴.

La fel de gravă era situația alimentară și în județul Chișinău. În luna august organele de ocrotire a sănătății au depistat în județ 5200 de bolnavi de distrofie, inclusiv 3600 de copii în vârstă de până la 14 ani. În noiembrie numărul bolnavilor de distrofie depistați în județ s-a ridicat până la 13717 persoane, dintre care copii în vârstă de până la 14 ani – 9160⁶⁵.

Controalele medicale efectuate în diferite sate ale județului au scos în evidență cazuri când familii întregi, fiind lipsite completamente de orice produse alimentare, se hrăneau cu buruiene uscate, ghindă, hoituri, pierituri, făină de ciocălăi etc.⁶⁶.

În satul Micăuți, raionul Vadul-lui-Vodă, oamenii se hrăneau în principal cu carnea cailor morți. Cetățeanca Chișlari Eufrosinia din satul Bozieni, raionul Cotovsc, timp de două săptămâni își hrănește cei 6 copii pe care-i are în exclusi-

vitare cu carne de cal, inclusiv mațe de cal fierte. Familiile țăranilor Rojchi Trifan, Scutur Ion și Bischer Egor din satul Căpriana, raionul Strășeni, se hrănesc în exclusivitate cu ghindă de stejar, rezervele cărora le pot ajunge pe 2-3 zile⁶⁷.

În raionul Bujor către mijlocul lunii decembrie au fost înregistrați peste 2000 de bolnavi de distrofie, în raionul Cotovsc – 2594⁶⁸. În ansamblu pe județ către acea vreme au fost înregistrate peste 159 mii de persoane ce necesitau ajutor alimentar de urgență⁶⁹.

În 29 de sate din județul Orhei au fost înregistrate 2353 de persoane bolnave de distrofie. Din lipsa de locuri internate în spitale au fost doar 827 din ele. Din lipsă de alimente în a doua jumătate a anului 1946 în județ au decedat 246 de oameni, dintre ei – 132 de copii. Din 68113 gospodării din județ rezerve de hrană până în vara anului 1947 aveau doar 13059. Cealaltă parte de gospodării fără ajutor din partea statului n-au nici o șansă să supraviețuiască până la roada anului 1947. Numărul persoanelor în aceste gospodării este de peste 207000⁷⁰.

Aproximativ aceeași era situația și în celelalte județe ale Moldovei. Către mijlocul lunii decembrie în județul Soroca, de exemplu, erau deja peste o mie (1080) de persoane bolnave de distrofie. Către acel timp în județ fusese înregistrate zece cazuri de deces din cauza subnutriției. Însă și mai sumbră se arată a fi situația în această privință pe viitor. Conform calculelor conducerii de partid județene în baza investigațiilor efectuate în satele județului, în timpul cel mai apropiat, adică în lunile ianuarie-februarie ale anului 1947, numărul persoanelor ce vor avea nevoie de ajutor alimentar de urgență va atinge cifra de peste 133 de mii⁷¹.

Analizând datele diferitor departamente de stat privind situația alimentară în republică și aria de răspândire a distrofiei către finele anului 1946 – prima jumătate a anului 1947, putem constata cu ușurință, că anume această perioadă de timp a fost perioada critică, cea mai grea a foametei. Deja la 1 ianuarie 1947 în republică erau înregistrați peste 70 mii bolnavi de distrofie. Pe parcursul doar a unei singure luni – ianuarie, numărul bolnavilor de distrofie a crescut cu încă aproape o sută mii de oameni (98418)⁷². Pe parcursul lunii februarie numărul bolnavilor de distrofie a crescut cu încă 66 mii. La mijlocul lunii martie în republică a fost înregistrat cel mai mare număr de bolnavi de distrofie – 240537. Din acest moment, încet dar neabătut, numărul bolnavilor de distrofie începe să scadă. Peste o lună, la 15 aprilie numărul lor s-a redus cu peste 50 mii de persoane. Peste 2 luni, către 15 mai 1947, cu peste 117 mii de persoane. La acel moment în republică erau înregistrate peste 123 mii de bolnavi de distrofie, iar la 1 iulie 1947 peste 90 mii de persoane⁷³.

Cea mai grea situație la acest capitol continua să rămână în județele Chișinău, Bălți, Orhei, Bender, Soroca, în care și către 1 iulie 1947 erau respectiv: 23,117, 14,716, 13,966, 12,120 și 11,493 bolnavi de distrofie⁷⁴.

De notat că la începutul anului 1947 cea mai critică era situația în județul Cahul. În luna ianuarie în acest județ erau peste 60,5 mii de bolnavi de distrofie. Către 10 iulie 1947 numărul lor s-a redus la 8,4 mii de persoane⁷⁵.

Probabil o bună parte din cei înregistrați la finele anului 1946 – începutul anului 1947 au decedat.

Conform datelor departamentului de planificare de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS doar pe parcursul a două luni – noiembrie și decembrie 1946 în județul Cahul au decedat peste 3 mii (3194) de oameni. În total pe durata acestor două luni în republică au decedat peste 15 mii (15381) de oameni, dintre care 2129 copii în vârstă de până la un an. Cauza principală a acestor decese, după cum se menționa în nota informativă a reprezentantului Comitetului de planificare de pe lângă Consiliul de Miniștri a URSS – I. V. Uhin, pe numele prim Secretarului CC al PC (b) din Moldova – N. G. Coval, era distrofia⁷⁶.

Situația reală în care s-au pomenit gospodăriile țărești către finele anului 1946 – începutul anului 1947 se întvede clar din notele informative, adresările ce veneau din teritoriu pe adresa organelor superioare de conducere. În una din aceste note pe numele secretarului CC al PC (b) din Moldova – S. A. Afteniuc se făcea referire la starea materială a populației rurale din raionul Taraclia. Autorii ei, instructorul secției de cadre a CC al PC (b) din Moldova – V. Kulakov și profesorul Institutului de medicină din Chișinău, candidatul de științe medicale A. Osna, menționau, că în perioada de la 1 octombrie 1946 până la 1 februarie 1947 în raion s-au născut 280 de copii, pe parcursul aceluiași interval de timp au decedat 1661 de persoane. În mod deosebit a crescut numărul deceselor în luna ianuarie (983 de persoane) și primele zile ale lunii februarie. Nu rare erau cazurile când de foame mureau familii întregi. În satul Taraclia, de exemplu, după cum menționau autorii acestei note, din cele 60 de familii din cartierul 34 decedaseră 10. Sute de copii orfani se aflau practic în stradă⁷⁷.

Analiza datelor referitor la asigurarea gospodăriilor țărești din satele acestui raion cu produse alimentare, conform opiniei lor, scoate în evidență o stare materială extrem de grea a mării majorități a populației. Există familii care sunt lipsite totalmente de orice produse alimentare. Marea majoritate a populației din raion se întreține din cele 140 g de grăunțe pe zi ce le revin în baza împrumutului alimentar din partea statului. Unele familii folosesc în mâncare câni, pisici, piei de animale. Pe parcursul perioadei investigate în raion au fost înregistrate 5 cazuri de canibalism⁷⁸.

Asemenea situație se creaseră situația și în alt raion din sudul republicii – Comrat. În nota informativă a secretarului comitetului raional de partid – A. G. Tumanov și a președintelui comitetului raional executiv – P. I. Evstratenco pe numele secretarului CC al PC (b) din Moldova – N. G. Coval și a președintelui Consiliului de Miniștri al RSSM – G. Ia. Rudi din 18 octombrie 1946 se menționa că deja în nota informativă din 31 iulie ei au atenționat conducerea republicii asupra situației extrem de complicate ce s-a creat în raion în privința asigurării populației cu produse alimentare în urma secetei. Către mijlocul lunii octombrie această situație s-a agravat și mai mult. Cu fiecare zi în raion crește numărul celor bolnavi de distrofie. La momentul expedierii acestei note, numărul celor bolnavi de distrofie în raion se ridicase la cca 3 mii (2928) de persoane, inclusiv cca 2 mii (1945) de copii. Drept consecință a acestui fapt a crescut și numărul deceselor. Doar pe parcursul lunii septembrie în raion au decedat 149 de persoane. Peste 60 la sută din ei de pe urma distrofiei⁷⁹.

Sudul republicii în general s-a dovedit a fi cel mai grav afectat de pe urma secetei. Majoritatea gospodăriilor țărănești din această zonă, mai ales cele sărace, au suferit crunt de pe urma acestei calamități. Către mijlocul lunii noiembrie în județul Cahul erau înregistrați peste 4 mii (4100) de copii bolnavi de distrofie. Deosebit de grea era situația în raioanele Baimaclia, Vulcănești, Cahul în care cătrea acea vreme erau înregistrați respectiv 900, 700 și 500 persoane bolnave de distrofie⁸⁰.

Este interesant de făcut o paralelă între modul de interpretare a situației ce s-a creat în republică către finele anului 1946 în opinia conducătorilor de rang raional, a persoanelor, care cunoșteau lucrurile din interior, din primele surse, și în opinia conducătorilor de rang republican, care, deși se aflau la distanță de aria de desfășurare a evenimentelor, nu duceau lipsă de informație, în plus, puteau s-o analizeze într-un cadru mai larg, având la dispoziție date ce caracterizau situația pe întreg teritoriul republicii. Lucrul acesta este și din considerentul că în literatura dedicată foametei din anii 1946-1947 s-a încetățenit punctul de vedere precum că vina principală în ceea ce privește neinformarea conducerii de la Kremlin referitor la proporțiile reale ale acestui cataclism social îi revine prim secretarului de atunci al CC al PC (b) din Moldova – N. Coval. Grigore Eremei îl învinuiește direct de acest lucru. În cartea sa el scrie: „Da, putem fi de acord, că în timpul acela, mai ales în anul 1946, pe meleagurile noastre bântuia o secetă nemaipomenită, totodată însă trebuie să recunoaștem, că foametea în masă a fost consecința carierismului conducerii de atunci a republicii, în primul rând, al prim-secretarului CC al PC (b) din Moldova – Neculae Coval, care în scopul câștigării unor dividende politice la Moscova s-a străduit să îndeplinească planul colectărilor la stat cu orice preț”⁸¹.

Însăși trimisul special al Guvernului Sovietic pentru monitorizarea situației în teritoriu și adoptarea măsurilor respective de rigoare – A. N. Kosâghin în cadrul ședinței largite a Biroului CC al PC (b) din Moldova din 24 februarie 1947 reproșează conducerii de vârf a republicii și, în primul rând lui N. Coval faptul că despre situația catastrofală ce s-a creat în republică în privința asigurării populației ei cu produse alimentare; conducerea de vârf de la Kremlin a aflat nu de la ei, ci de la alte persoane inclusiv din notele informative ale procuraturii și din alte surse⁸². Fără a intra în detalii (factorii principali ce au cauzat foametea din anii 1946-1947 îi vom supune unei analize de sinteză ceva mai departe) menționăm referitor la scrisoarea președintelui Biroului CC al PC (b) din toată Uniunea pentru Moldova F. M. Butov, secretarului CC al PC (b) din Moldova N. G. Coval și a președintelui Consiliului de Miniștri al RSSM – G. Ia. Rudi din 21 decembrie 1946 pe numele Președintelui Consiliului de Miniștri al URSS – I. V. Stalin, prin care, în legătură cu seceta din anul 1946, semnatarii solicită ajutor alimentar suplimentar republicii putem constata următoarele: scrisoarea nu are un caracter alarmist, însă datele, cifrele, pe care ea le conține referitor la situația ce s-a creat în republică în urma secetei, caracterizează amplu și obiectiv această situație. Informația, pusă la dispoziția conducerii unionale privind proprietățile pe care le căpătase acest flagel, era practic exhaustivă.

În scrisoare se sublinia clar, că în republică din lipsă de produse alimentare

au loc îmbolnăviri în masă de distrofie. În baza unor date incomplete numărul bolnavilor de distrofie este evaluat în număr de se ridică la 13 mii⁸³.

Dacă numărul celor afectați de această maladie, se ridică la zeci de mii înseamnă că lucrurile stau prost și că ajutorul alimentar trebuie urgentat. Dacă în multe raioane ale republicii populația se hrănește cu ghindă, som, făină de ciocălăi sau trestie, hoituri, pierituri etc.⁸⁴, înseamnă că lucrurile au căpătat o întorsătură rea de tot.

Ce informație suplimentară mai trebuie să ai la dispoziție pentru a conștientiza, că odată ce cca 700 mii de oameni (692 mii) din cca 175 mii de gospodării țărănești au nevoie de ajutor alimentar urgent și doar 30 la sută din populație poate supraviețui fără ajutorul statului, situația este catastrofală și că acest ajutor trebuie urgentat. Cu tot respectul pentru contribuția enormă și incontestabilă a lui A. N. Kosâghin la combaterea distrofiei în RSS Moldovenească, pentru zecile sau poate chiar sutele de mii de vieți omenești salvate, datorită implicării lui personale în soluționarea acestei probleme, reproșurile pe care el le face conducerii de vârf a republicii în cadrul acestei ședințe nu par a fi completamente fondate. Deși, repet, de la distanță celor șase decenii ce s-au scurs de la acea vreme, în baza unor fraze de protocol, neavând nici cea mai mică experiență nu de implicare responsabilă în astfel de situații, ci chiar de cunoaștere a ceva asemănător pe viu, e greu de făcut unele concluzii, cu atât mai mult, aprecieri pe ton categoric.

Nu putem afirma că adresarea respectivă nu s-a soldat cu efectul scontat, a rămas fără urmări, a fost ignorată. Deja câteva zile mai târziu, la 29 decembrie 1946, Consiliul de Miniștri al URSS a adoptat Hotărârea nr. 2775 „Cu privire la acordarea ajutorului suplimentar colhozurilor, sovhozurilor și gospodăriilor țărănești din RSSM în legătură cu seceta din anul 1946”⁸⁵.

Conform prevederilor hotărârii în cauză, colhozurilor, sovhozurilor și gospodăriilor țărănești din republică le-au fost repartizate, sub formă de ajutor alimentar fără dobândă, 1500 mii puduri de cereale, câte 300 mii puduri lunar începând cu luna ianuarie anul 1947⁸⁶. Concomitent, organele abilitate din RSSM trebuiau să organizeze nu mai târziu de 10 ianuarie, pe contul statului, 500 puncte de alimentare în care să primească hrană caldă o sută mii de persoane⁸⁷. În acest scop din rezervele statului era prevăzut să fie livrate 500 t de carne (pește), 65 t de grăsimi, 370 t de crupe și 130 t de zahăr⁸⁸.

Din stenograma consfătuirii secretarilor de partid din republică de toate rangurile, dedicată elaborării măsurilor de realizare a hotărârii în cauză, care a avut loc la 19 ianuarie 1947, se întvede clar că restanțele a organizației de partid republicane la acest capitol erau destul de mari. Deși trecuse mai mult de 3 săptămâni de la adoptarea acestei hotărâri în multe localități nu se reușise cel puțin să se întocmească listele persoanelor care aveau nevoie urgent de ajutor alimentar. Unele subdiviziuni, puncte de colectare ale „Zagotzerno”, nu dispuneau de resurse alimentare necesare. În multe sate și raioane produsele alimentare ajungeau cu mare întârziere. În general, după cum a menționat în alocuțiunea sa la această consfătuire prim-secretarul CC al PC (b) din Moldova – N. Coval, o activitate ope-

rativă, încordată în vederea realizării prevederilor acestei hotărâri în localitățile rurale încă nu fusese pusă la punct, organizată⁸⁹.

E greu de stabilit în ce măsură această afirmație reflecta realitatea. Situația era extrem de dificilă. Documentele timpului scot în evidență greutatea obiective, pentru condițiile de atunci, greu de depășit. Lipsa mijloacelor de transport, drumuri întroenite, lipsa cantităților necesare de cereale la punctele „Zagotzerno”, lipsa încăperilor, măcar cât de adecvate organizării în ele a unor puncte de alimentare, lipsă carburanților, lemnului de foc, lipsa utilajului necesar pentru pregătirea bucatelor, lipsa încă a multor altor lucruri absolut necesare pentru asigurarea, înfăptuirea unui ajutor alimentar eficient celor care aveau strictă nevoie de el⁹⁰.

Însă în pofida tuturor acestora și multor altor greutăți cu care se confrunta conducerea centrală și locală, măsurile adoptate, munca depusă întru realizarea lor au contribuit în mare măsură la diminuarea consecințelor foametei, la salvarea a sute de mii de vieți omenești.

Ca fenomen în masa distrofia a început să se manifeste în luna noiembrie anul 1946. Numărul celor afectați de această maladie către acel timp se ridicase la cca 30 mii persoane (29915). Pe parcursul lunii decembrie numărul bolnavilor de distrofie a crescut cu peste 40 mii persoane și a atins cifra de 71680 persoane⁹¹.

Insuficiența produselor alimentare în unele gospodării, lipsa lor totală în altele gerurile ce s-au înăsprit au făcut ca pe parcursul lunii ianuarie numărul celor bolnavi de distrofie să crească cu încă cca 120 mii de persoane și să se apropie de o cifră cu totul și cu totul ieșită din comun, de-a dreptul înspăimântătoare⁹². La 21 februarie 1947 în republică erau 208941 de persoane bolnave de distrofie, dintre care au fost internați în spital doar 22205 persoane⁹³.

În consecință începe să crească și numărul celor decedați. Dacă pe parcursul lunilor noiembrie 1946 – ianuarie 1947 numărul deceselor din cauza distrofiei a fost de 8780 persoane, apoi doar timp de trei săptămâni – de la 1 până la 21 februarie 1947 – de distrofie au murit 6645 persoane⁹⁴.

Extrem de grea era situația în raioanele de sud ale republicii, cele mai grav afectate de secetă. Din noiembrie 1946 până în februarie 1947 în județul Cahul au murit de distrofie 7067 persoane, în județul Bender – 3099⁹⁵.

Eforturile depuse în scopul combaterii distrofiei erau enorme. Din cele 2099000 de populație rurală care se număra la acea vreme în Moldova, 1471563 (70,5%) necesită ajutor alimentar permanent. Către finele lunii februarie de acest ajutor extrem de modest beneficia doar 58,6 la sută din populație. În medie câte 4 kg de grăunțe lunar pentru o persoană – în acest scop erau folosite 300 mii puduri de cereale. Plus la aceasta, în loc de 500 de puncte de alimentare care, conform hotărârii guvernului sovietic, trebuiau să fie deschise în republică, funcționau 627, în care primeau hrană caldă 122 mii de persoane. Fusese spitalizați 25 mii de bolnavi de distrofie⁹⁶.

Atenția principală era acordată raioanelor din sudul și centrul republicii. Ajutor alimentar primeau 85,9 la sută din populația județului Cahul, 82,9 din județul Bender, 74,5 din județul Chișinău și 71,5 la sută din județul Orhei⁹⁷. Numărul

persoanelor care beneficia de acest ajutor în județele de nord ale republicii era mic. În județul Soroca – 34,7 la sută din populația rurală, în județele Bălți – 40 la sută⁹⁸.

Ajutorul alimentar acordat populației de la sate a diminuat într-o anumită măsură ageovarea accelerată a situației în zona de sud a republicii. Cel puțin a încetinit creșterea numărului bolnavilor de distrofie. Însă numărul acestora a început să sporească în raioanele de nord, unde starea de lucruri în această privință părea a fi mai bună. Cauza era una – insuficiența acestui ajutor.

Vindecarea bolnavilor de distrofie avea loc în principal în rândul celor spitalizați. Însă, pe lângă faptul că nu toți cei afectați de distrofie puteau fi spitalizați din lipsă de locuri, nu rare erau cazurile când cei care se vindecaseră să se îmbolnăvească din nou. Rețeaua existentă de spitale, de barăci, puncte de alimentare nu cuprindea întregul număr al celor afectați de această maladie.

În pofida eforturilor depuse situația nu numai că nu se îmbunătățea ci, dimpotrivă, în unele raioane ea devenea și mai complicată. Într-o notă informativă secretarului comitetului raional de partid Nisporeni – V. I. Crâjanovschi, adresat superiorilor săi din județul Chișinău, se menționa, că dacă în luna ianuarie numărul gospodăriilor care aveau nevoie de ajutor alimentar (urgent) era de 7869 și numărul total de gospodării pe raion – 12559, apoi, în luna februarie necesitatea urgentă a acestui ajutor 10560 de gospodării⁹⁹.

Către sfârșitul celei de-a doua decade a lunii martie 1947 bolnavi de distrofie în republică erau cca 239 mii de persoane (238914). Aproape jumătate din numărul celor afectați de această maladie erau copii¹⁰⁰. Pe parcursul lunii martie deși aria de răspândire a acestei maladii continuă să se lărgască, ritmul de creștere a numărului de îmbolnăviri de distrofie, comparativ cu lunile precedente, încetinește. Dacă pe parcursul lunii februarie numărul celor bolnavi de distrofie a sporit cu peste 132 mii de persoane (la 1 februarie 1947 numărul lor era de 103853 – la 1 martie de 235899 persoane) apoi în intervalul de timp de la 1 până la 20 martie numărul celor afectați de această maladie a crescut cu doar 3 mii de persoane¹⁰¹.

Odată cu reducerea numărului de îmbolnăviri se află în descreștere și numărul deceselor de pe urma distrofiei. Pe parcursul lunii februarie din cauza distrofiei au decedat în total pe republică – 10683 de persoane. În cele două decade ale lunii martie în urma acestei maladii s-au stins din viață 5370 de persoane. Deși până la combaterea ei deplină rămăneau încă multe de făcut tendința depășirii acestei situații începe să se contureze cu toate că nu peste tot lucrurile stăteau la fel în această privință. În vreme ce în județele de sud, cel mai grav atacate de secetă (Cahul, Chișinău, Bender), numărul bolnavilor de distrofie și a deceselor de pe urma acestei maladii începe să scadă, în județele de nord, dimpotrivă acest număr începe să crească. Dacă la 1 februarie 1947 în județul Bălți bolnavi de distrofie erau 3973 de persoane, apoi către 1 martie, numărul persoanelor afectate de această maladie se ridică la cca 22 de mii (21875)¹⁰². Cauzele erau diferite, principalele însă rezida în modul de abordare a acestei probleme de către conducerea de partid județeană și raională. Încă la începutul lunii februarie funcționarii de partid din

județ raportau conducerii de vârf a republicii precum că situația în județ este ținută sub control – măsurile adecvate de combatere a distrofiei au fost adoptate, ajutorul alimentar este repartizat în corespundere cu necesitățile reale ale populației care duce lipsă de astfel de produse și că grație acestui fapt, în majoritatea raioanelor din județ numărul îmbolnăvirilor de distrofie și a deceselor de pe urma acesteia începe să scadă¹⁰³. În realitate, după cum o demonstrează cifrele, situația era cu totul de altă natură. Fapt care confirmă, că unii conducători de județ și de raion nu erau pătrunși încă de gravitatea situației, nu erau capabili s-o aprecieze obiectiv și deci să întreprindă pașii necesari pentru a o combate, a-i face față.

În lupta cu distrofia conducătorilor de rang republican și județean le revenea un rol foarte important. De ei depindea în mare măsură operativitatea măsurilor adoptate, gradul de insistență cu care ele, aceste măsuri erau aplicate în practică, mobilizarea și folosirea rațională a resurselor materiale, destinate acestui scop, parametrul forțelor implicate în această activitate. Cu toate acestea, soarta luptei cu distrofia, succesul ei depindea în cele din urmă de cei care contactau nemijlocit cu pătimașii, întocmeau listele și împărțeau pâinea – de președinții și secretarii sovietelor satești, de șefii depozitelor alimentare, lucrătorii punctelor alimentare, de medicii și felcerii care-și desfășurau activitatea în spitale și bărci, de mulți alți lucrători, implicați nemijlocit în munca de deservire a bolnavilor de distrofie. Și după cum o demonstrează documentele timpului anume în acest mediu se făceau prezente foarte multe neajunsuri, aveau loc încălcări ale dispozițiilor, venite de sus, care nu de rareori aveau un impact tragic asupra destinului omenesc. Condițiile mizerabile în care erau întreținuți bolnavii, neasigurarea la timp și în cantități necesare cu produse alimentare conform normelor stabilite, desigur nu puteau să nu se reflecte în modul cel mai nedorit asupra stării sănătății celor, care necesitau ajutor alimentar de urgență. Într-o notă informativă documentată, plină de conținut a șefului de cadre a CC al PC (b) din Moldova – M. Șcelokov pe numele prim-secretarului organizației de partid republicane – N. G. Coval, elaborată în baza unor ample investigații pe teren, se aduc multiple exemple de devieri de la linia partidului în lupta contra distrofiei, de încălcare flagrantă a legislației sovietice, de vădită indiferență față de cei pătimiti din partea, judecând doar în baza cazurilor, menționate în această notă, a unui număr destul de impunător al reprezentanților puterii locale.

Una din încălcările frecvent pomenite în acest memoriu ține de repartizarea ajutorului material în funcție de interesul și bunăvoința șefilor locali. De exemplu, în satul Ocalina, raionul Soroca, erau multe familii numeroase care aveau în componența lor șapte, opt și chiar nouă persoane și, firesc lucru, aveau urgentă nevoie de ajutor alimentar. Însă multe din ele n-au fost incluse în lista celor care trebuiau să beneficieze de acest ajutor. În schimb în această listă au fost incluse persoane care nu necesitau acest ajutor. Printre ei erau lucrători ai oficiului poștal, un funcționar al ministerului de finanțe etc.¹⁰⁴

În satele Giurgiulești, Culcănești, raionul Vulcănești, în listele ce prevedeau primirea de urgență a ajutorului alimentar s-au pomenit a fi incluse unele familii

de oameni înstăriți, totodată fiind omise multe familii sărace, care într-adevăr necesitau acest ajutor, au rămas în afara lor¹⁰⁵.

În raionul Chiperceni, președintele sovietului satețesc Barabas, a eliberat chiar burului Vasâlachi Mihai șase puduri de pâine. La fel a inclus în lista celor care luau masa la punctele de alimentare pe chiaburii Vasâlachi, Ocnevschi ș. a. În același timp el a lăsat în afara acestei liste pe țărani săraci, bolnavi de distrofie – V. Negară, A. Roșca etc.¹⁰⁶ În același raion, președintele sovietului satețesc Țăpovca – Doros a acordat 80 kg de pâine în calitate de ajutor alimentar directorului școlii Rotarenco totodată el a refuzat să acorde ajutor alimentar țăranilor Mihai Ecaterina și Covbosa Maria, deși acestea aveau copii bolnavi de distrofie¹⁰⁷.

Președintele sovietului satețesc Drepcăuți, raionul Lipcani, Grigorciuc a aruncat în coșul de gunoi, lista persoanelor care necesitau ajutor alimentar, aprobată de către comitetul executiv raional, și a întocmit alta nouă în care a inclus persoane ce nicidecum nu aveau nevoie de acest ajutor, inclusiv pe rudele sale, care la acel moment nici nu locuiau în sat. La fel repartiza dânsul și pâinea comercială primită, zilnic rezervându-și 3-4 kg¹⁰⁸.

În satele Bogdanovca, Sadaclia și Cecur-Mengir, raionul Romanovca, în listele pentru ajutor alimentar au fost introduse persoane care nicidecum nu corespundeau criteriilor necesare. Totodată multe familii nevoiașe au rămas în afara acestor liste. Nefiind incluse nici în numărul celor care aveau dreptul să ia masa la punctele de alimentare, multe din ele pur și simplu au decedat de pe urma istovirii¹⁰⁹.

În multe sate din raioanele Chișinău, Vertiujeni, președinții sovietelor satești ticluiau listele respective după bunul lor plac, scoteau din listă, includeau în listă, după cum socoteau ei de cuviință¹¹⁰. În consecință, numărul celor care aveau de suferit de pe urma unui astfel de amatorism, nu de rareori plătind chiar cu viața, în ansamblu pe republică era impunător.

Note:

¹ *Golod v Moldavii*, p. 153-156, 257-258, 277-280, 281-287.

² *Ibidem*, p. 261-269.

³ *Ibidem*, p. 266.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 267.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 45.

¹² *Ibidem*, p. 46.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

- 17 *Ibidem.*
 18 *Ibidem.*
 19 *Ibidem.*
 20 *Ibidem.*
 21 *Ibidem.*
 22 *Ibidem.*
 23 *Ibidem*, p. 48.
 24 *Ibidem*, p. 48-49.
 25 *Ibidem*, p. 49.
 26 *Ibidem.*
 27 Голод в Молдавии, p. 49.
 28 *Ibidem.*
 29 *Ibidem.*
 30 AOSPRM. F. 51. D. 3. F. 38.
 31 *Ibidem*, p. 39.
 32 *Ibidem.*
 33 *Ibidem.*
 34 *Ibidem*, p. 40.
 35 *Ibidem*, p. 41.
 36 *Ibidem*, p. 39.
 37 *Ibidem*, p. 41.
 38 *Ibidem*, p. 42.
 39 Голод в Молдавии, p. 213.
 40 *Ibidem.*
 41 *Ibidem.*
 42 *Ibidem.*
 43 *Ibidem.*
 44 *Ibidem*, p. 214.
 45 *Ibidem*, p. 214-215.
 46 *Ibidem*, p. 216.
 47 *Ibidem.*
 48 G. Eremei, Op. cit., s. 508.
 49 Голод в Молдавии, p. 717.
 50 *Ibidem.*
 51 *Ibidem*, p. 717.
 52 *Ibidem*, p. 221.
 53 *Ibidem*, p. 204.
 54 *Ibidem.*
 55 *Ibidem.*
 56 *Ibidem.*
 57 *Ibidem*, p. 221-224.
 58 *Ibidem*, p. 221.
 59 *Ibidem*, p. 223.
 60 *Ibidem*, p. 222.
 61 *Ibidem*, p. 223.
 62 *Ibidem.*
 63 *Ibidem*, p. 329.
 64 *Ibidem*, p. 320.
 65 *Ibidem*, p. 329.
 66 *Ibidem.*
 67 *Ibidem.*

- 68 *Ibidem*, p. 329-330.
 69 *Ibidem*, p. 331.
 70 *Ibidem*, p. 332-333.
 71 *Ibidem*, p. 340.
 72 *Ibidem*, p. 386.
 73 *Ibidem*, p. 646-690.
 74 *Ibidem*, p. 690.
 75 *Ibidem*, p. 397. 690.
 76 *Ibidem*, p. 375.
 77 *Ibidem*, p. 431.
 78 *Ibidem*, p. 432-433.
 79 *Ibidem*, p. 271.
 80 *Ibidem*, p. 299.
 81 Eremei G., op. cit., p. 479.
 82 Голод в Молдавии, p. 508.
 83 *Ibidem*, p. 347.
 84 *Ibidem.*
 85 *Ibidem*, p. 354.
 86 *Ibidem*, p. 355.
 87 *Ibidem*, p. 356.
 88 *Ibidem.*
 89 *Ibidem*, p. 362.
 90 *Ibidem.*
 91 *Ibidem*, p. 460-467.
 92 *Ibidem*, p. 467-468.
 93 *Ibidem.*
 94 *Ibidem.*
 95 *Ibidem.*
 96 *Ibidem*, p. 461.
 97 *Ibidem.*
 98 *Ibidem.*
 99 *Ibidem*, p. 531.
 100 *Ibidem*, p. 617.
 101 *Ibidem.*
 102 *Ibidem*, p. 618.
 103 *Ibidem.*
 104 *Ibidem.*
 105 *Ibidem*, p. 619.
 106 *Ibidem.*
 107 *Ibidem.*
 108 *Ibidem.*
 109 *Ibidem.*
 110 *Ibidem.*

COMUNICĂRI

ORGANIZAREA ACTIVITĂȚII DIPLOMATICE A ȚĂRII MOLDOVEI ÎN SEC. AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XVIII-LEA (În opera lui Dimitrie Cantemir)

Eugen CERNENCHI,
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Prima expunere sistematică asupra dezvoltării politice și instituționale a Țării Moldovei aparține marelui savant și domn Dimitrie Cantemir. „Descrierea Moldovei” ocupă un loc aparte printre lucrările lui Dimitrie Cantemir, fiind nu doar o prețioasă moștenire a științei vechi românești, ci și un bun care face parte din tezaurul culturii mondiale. Ea se impune astăzi și ca un important izvor istoric de epocă¹. Pe paginile ei și-au găsit reflecție multiple și prețioase informații despre Moldova epocii medievale, organizarea și evoluția instituțiilor ei politice, administrative, militare, judecătorești etc. Informații despre aceste subiecte de asemenea se conțin și în alte lucrări semnate de Dimitrie Cantemir.

În studiul de față ne propunem să urmărim în lucrările lui Dimitrie Cantemir informațiile referitoare la instituțiile care promovau, asigurau ori deserveau activitatea diplomatică și relațiile externe ale Țării Moldovei. Unele aspecte ale acestei probleme au fost menționate, fără a fi scoase însă în relief în diverse studii despre instituțiile medievale românești². Relatările lui Dimitrie Cantemir sunt foarte prețioase pentru reconstituirea modului de organizare a activității diplomatice în Țara Moldovei, mai ales dacă ținem cont că ele provin de la un domn, fostă capuchehaie la Istanbul, om politic care a întreținut legături cu diverse personalități politice străine, conducători de state, ambasadori etc.

După ce fusese ridicat, prin voința boierilor, domn în Moldova în 1693 și destituit, numai după 3 săptămâni, de turci, instigați de Constantin Brâncoveanu, care reușea să cumpere tronul Moldovei pentru ginerele său Constantin Duca³, Dimitrie Cantemir a trebuit să trăiască la Constantinopol, trecând nu de puține ori prin momente foarte grele din cauza intrigilor ce se țesau în jurul său. Cu toate acestea, el a reușit să se integreze pe deplin în mediul spiritual cosmopolit al capitalei Imperiului Otoman, „unde pulsa o extraordinară viață spirituală la confluența

dintre mediul grecesc al Orientului ortodox, rafinata civilizație islamică și unele idei de modernitate animând lumea ambasadelor puterilor apusene”⁴.

Aici s-a format el ca personalitate, savant, gânditor politic. Aici au încolțit ideile sale intelectuale, opțiunile politice și ideologice. În general, Dimitrie Cantemir s-a format în mediul cultural și ideologic grecesc la vestita Academie sau școală Patriarhiei din Fanar, unde se învăța „filozofia și toate părțile ei”, printre care și istoria. Orientarea acestei academii spre caracterul școlilor italiene a însemnat introducerea învățământului umanist, ceea ce urmărea, în primul rând, cultivarea culturii antice și în special a limbii latine pe care Dimitrie Cantemir a însușit-o la perfecție (și care era încă o limbă a diplomaților de atunci). Din lista bogată a profesorilor academiei grecești și a contribuțiilor lor științifice, pe care o dă Cantemir într-o notă din „Istoria Imperiului Otoman”⁵, putem să ne dăm seama de atmosfera ideologică din această instituție și să înțelegem formația culturală a lui Dimitrie Cantemir și a altor cărturari români care au studiat aici, ca exemplu Nicolae Milescu.

În același timp, Dimitrie Cantemir s-a format și în mediul culturii musulmane, turco-arabo-persane. În încăperile palatelor moldovenești de la Istanbul (Bugdan-Seray) se adunau și mulți fruntași ai vieții culturale otomane, ca Nefioglu⁶, care mai învățat turc din vremea sa, istoriograful Saadi Effendi din Larisa, care îl învățat turcește⁷, Leuni Celebi, pictorul curții otomane, cel care i-a înlesnit procurarea unor copii de pe portretele sultanilor⁸ ș. a.

Datorită legăturilor politice ale tatălui său, beizadeaua Dimitrie a stabilit relații amicale cu mulți dintre demnitarii otomani. De exemplu, cu mării viziri Celebi Mehmed pașa, Daltaban pașa, Rami Mehmed pașa, Baltagi Mehmed pașa ș. a. Aflarea îndelungată la Constantinopol, la început în calitate de ostatic apoi în calitate de capuchehaie a fratelui său, i-a permis lui Cantemir să se familiarizeze foarte bine de aproape cu viața politică internă a Imperiului Otoman, cu carențele și cu viciile sistemului politic otoman (mecanismul funcționării divanului și altor instituții, rolul grupărilor politice în conducerea statului, procedura de elaborare și adaptare a hotărârilor de stat, de neutralizare și anulare a lor, corelația intereselor politice și a celor personale). Dimitrie Cantemir era în relații bune cu hanul tătarilor din Crimeea Devlet Ghirai al II-lea ibn Selim (1699-1702, 1708-1713). Acesta, înainte de a deveni han, l-a vizitat pe Dimitrie la palatul său de la Constantinopol, situat pe malul stâng al golfului Cornul de Aur, în cartierul Fanar, nu departe de moscheea Fethiie-Șerefi⁹. Relațiile dintre cei doi s-au menținut favorabile beizadelei moldovene și datorită prieteniei acestuia cu capuchehaia hanului, Tavil Ismail-efendi¹⁰. Anume aceste relații vor fi hotărâtoare în accederea lui Dimitrie Cantemir la scaunul domnesc pentru a doua oară¹¹.

În mediul cosmopolit de la Istanbul, Dimitrie Cantemir nu și-a desăvârșit doar educația și s-a inițiat în domeniile limbilor orientale, artelor, literaturii și religiei islamice, dar, de asemenea, a intrat în contact cu mediul diplomatic care activa în capitala Imperiului Otoman. Aceste contacte i-au permis lui Dimitrie Cantemir să se familiarizeze nu doar cu cultura occidentală, dar și să urmărească îndeaproape activitatea diplomatică intensă a marilor puteri, care se desfășura la Constantinopol; să cunoască practica diplomației europene, principiile și metodele ei.

Astfel aflăm din propriile mărturii ale lui Dimitrie Cantemir, expuse în lucrarea sa „Viața lui Constantin Cantemir” (*Vita Constantini Cantemyrii*), că „după ce ajunsese la Țarigrad, deși în vârstă destul de tânără, totuși lacom să știe și să deprindă atât cele de obște, cât și cele private, începe să învețe carte latinească și turcească, poartă neconținute convorbiri cu solii străini și mai ales cu al regelui frâncilor, domnul de Satonov (*marchizul de Chateauneuf* – n.n.) și cu cel al belgilor, domnul Collier și, prin mijlocirea părintelui său, întemeiază cu solii din părțile europenești schimb de cărți și de scrisori”¹².

Pierre Antoine de Castagneres, marchiz de Chateauneuf (1644-1728), a fost ambasadorul Franței la Constantinopol între 1689-1699 (ulterior a fost ambasador în Portugalia – 1703-1704, Spania – 1704 și Olanda – 1713-1718; a fost trimis în misiune extraordinară la Sankt-Petersburg între 5 ianuarie și 7 iulie 1717, când Petru I a întreprins călătoriile sale în Olanda). El avea o atitudine binevoitoare pentru cei doi frați Cantemirești, datorită politicii filofranceze de respectare a loialității față de Poartă pe care o arătase atât Antioh când domnea în Moldova, cât și Dimitrie în perioada când s-a aflat la Istanbul. Astfel, aducând la cunoștință numirea lui Ludovic al XIV-lea, la 16/26 decembrie 1696, „el este amicul meu de câțiva ani și el mi-a facilitat transmiterea scrisorilor mele în Polonia”¹³. De altfel, se presupune că Dimitrie Cantemir ar fi putut să se reîntâlnească cu diplomatul francez la Sankt Petersburg și să fi reînnoțat vechile lor legături. De aceea el cerea țarului aprobarea spre a scrie marchizului, în ianuarie 1718, în încercarea de a-l salva pe fratele său, Antioh din Constantinopol¹⁴.

Dimitrie Cantemir va evoca mai târziu personalitatea lui Pierre Antoine de Castagneres atât în corespondența sa cu țarul rus Petru I, cât și în conversațiile avute cu Jacques de Passavant, seigneur Campredon, rezidentul Franței la Sankt Petersburg¹⁵. Din Rusia, Cantemir, la 2/13 decembrie 1722, se va adresa lui Pierre Antoine de Castagneres, aflat deja în vârstă la Paris, solicitându-i printr-o scrisoare protecție pentru fiul său Șerban, pe care spera să-l trimită la învățătură în Franța¹⁶.

În rapoartele sale trimise Curții de la Versailles în ultima decadă a veacului al XVII-lea, Chateauneuf făcea cunoscute înlesnirile pe care i le aducea Antioh, pe atunci domn al Moldovei, pentru trimiterea curierului său diplomatic prin acea țară, destinat abatelui de Polignac, reprezentantului Franței la Varșovia, iar călătorul Jean du Mont amintește în 1699 că Dimitrie Cantemir „le prince de Moldavie” se număra printre comesezii ambasadorului Franței la un strălucit ospăț oferit de acesta, unde fuseseră invitați și o seamă de dregători turci¹⁷.

Legături tot atât de strânse le-a avut Cantemir și cu succesorul lui Chateauneuf, Charles d'Argental, marchiz de Ferriol, ambasador între 1700-1710, ale cărui trăsături de caracter învățatul domn le-a reliefat mai târziu atât de sugestiv în „Istoria Imperiului Otoman”: „...a fostu unu omu datu cu multe virtuți, curajos, liberalu, plăcutu în societate, amicabil în vorbe; ferm în a defende (a apăra) onoarea regelui, domnului său; și mai pre sus de toate amicu sinceru și constant, atât în soartă bună cât și în soartă rea”¹⁸. Dimitrie Cantemir descria mai ales marinimia

dovedită de diplomatul francez care n-a evitat să-l adăpostească în localul ambasadei, ferindu-l de inamicii săi, atunci când la instigația lui Brâncoveanu și a vizirului Damad Hasan-pașa, se pusese la cale prinderea sa, mazilirea, trimiterea în insula Chios sau poate chiar și uciderea¹⁹.

Cu privire la condițiile atât de precare ale existenței lui Dimitrie Cantemir la Constantinopol, avem o mărturie chiar de la propriul său frate. Astfel, într-o scrisoare din 7 mai 1696, Antioh vodă informa pe Scarlatache Ruset că „de la un om sigur”, venit din Valahia, aflăm că vrăjmașii lui Dimitrie „sunt cu totul hotărâți să-l otrăvească și într-adins trimiseră un om la Constantinopol ca să facă această treabă. Și nevrând Dumnezeu să se întâmple (una ca asta)... (acel om) s-a întors (în Țara Românească) fără să fi isprăvit ceva și (din această pricină) multe rușini i-au făcut (cei care l-au trimis)”. Antioh mai adaugă că în acel complot, adversarii Cantemireștilor „s-au străduit din răpuzeri să mânuiască această treabă (otrăvirea lui Dimitrie) cu sprijinul lui Kiurgi Mehmet Celebi, crezând că el se va împotrivi, dar întrucât s-a aflat aceasta, paza (lui Dimitrie) este (acum) mai lesnicioasă”²⁰.

Principele Dimitrie Cantemir, care la început, în timpul domniei tatălui său Constantin Cantemir, a fost ostatic la Poartă, iar apoi a îndeplinit cu intermitență funcția de capuchehaie a fratelui său Antioh în timpul celor două domnii ale acestuia în Moldova, a mai întreținut relații și cu alți reprezentanți ai puterilor europene la Constantinopol.

Astfel, între cei amintiți de el în „Istoria Imperiului Otoman” se numără și Jacob Collyer, ambasadorul Olandei (1683-1725). Despre el Cantemir menționează „...a învățatu de tineru nu numai funcțiile unui ambasador, dar s-a perfecționatu pe deplin în limbele grecească și turcească, pentru aceea Turcii îl ținneau de cel mai învățatu și mai politu între toți ambasadorii”²¹. Dimitrie Cantemir l-a cunoscut și pe lordul William Paget, ambasadorul Angliei la Poartă între 1693-1702²². Ambii ambasadori, cel olandez și cel englez, au fost mediatori ai Păcii de la Karlowitz²³.

Totodată, Dimitrie Cantemir a stabilit relații de prietenie și cu ambasadorul țarului rus Petru I în Imperiul Otoman, contele Piotr Andreevici Tolstoi (între 1701-1710, 1711-1713 cu întreruperi), relații pe care le-a evocat mai târziu în scrisoarea adresată țarului, în septembrie 1721, când îi reamintea credința lui pentru cauza creștină, manifestată încă de timpuriu în perioada șederii sale la Istanbul²⁴.

Din păcate, rapoartele diplomatice ale lui Jacob Collyer, ale lordului William Paget și ale contelui Piotr Andreevici Tolstoi n-au fost până în prezent publicate, așa în cât nu putem apela la mărturiile lor cu privire la persoana lui Dimitrie Cantemir.

Principele moldovean s-a întâlnit, în anul 1700, cu un alt ambasador la Poartă, polonul Rafael Leszcynski, care a trecut prin Iași fiind în drum spre Constantinopol. În răstimpul scurtei șederi în Moldova solul polon a fost primit în audiență de către domnul Antioh Cantemir și fratele acestuia Dimitrie²⁵. Despre ultimul, Rafael Leszcynski consemnează în jurnalul soliei, că era „un bărbat erudit în limba latină și cu educație alesă, ca și cum ar fi fost educat în Polonia”, întreținând și discuții cu însoțitorii săi pe tema îndatoririlor prieteniei²⁶.

O altă figură politică de notorietate europeană cu care Cantemir a întreținut

relații la Constantinopol a fost și conducătorul rebelilor unguri, Imre Thokoly, care lupta alături de turci împotriva Habsburgilor. Domnul îl prezintă pe Thokoly, de a fi instigat pe otomani la asediul Vienei, ca pe o victimă a mașinațiilor marelui dragoman Alexandru Mavrocordat Exaporitul, un alt dușman al Cantemireștilor, aducând ca mărturie în acest sens dezvăluirile făcute înaintea sa de marele vizir Ainigi Suleiman-pașa și hasnadarul Ibrahim-pașa. Totodată, Dimitrie se arată sensibil la regretele lui Thokoly, care i s-a plâns adeseori de nestatornicia și necredința turcilor față de persoana sa²⁷.

Datorită solitudinii manifestate de Dimitrie Cantemir, Thokoly a fost sprijinit, pe lângă fratele acestuia, Antioh Cantemir, spre a-și trimite un emisar, pe Zsigmond Solosy și corespondența în Polonia, după cum atestă unele scrisori ale lui Thokoly adresate lui Antioh și cumnatului său, hatmanul Lupu Bogdan, în anii 1698-1699²⁸.

Toate aceste contacte ale lui Dimitrie Cantemir au avut loc pe fundalul importantelor transformări ce aveau loc pe harta politică a continentului european la sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea. Decăderea unor puteri și ascensiunea altora în partea de est a continentului s-au răsfrânt nemijlocit și asupra Țării Moldovei.

Către sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea dominația otomană asupra Țărilor Române va căpăta forme tot mai restrictive. Deși, în calitate de state vasale ale Imperiului Otoman, ele au pierdut dreptul de legăție pasivă și activă, totuși au continuat să mențină legături diplomatice sporadice, de cele mai dese ori prin agenți secreți, încheind tratate și alianțe. De asemenea domniile Țării Moldovei erau solicitate și în calitate de mediatori între Imperiul Otoman și puterile europene, în cazul când negocierile erau în interesul Porții. De activitatea politică externă în perioada dată țineau și relațiile oficiale ale Țării Moldovei cu Poarta și unii dintre vasalii ei – Țara Românească, Transilvania și Hanatul Crimeei. În afară de aceasta, domniile găzduiau soliile străine care treceau prin țară spre sau din Constantinopol.

Descriind instituția domniei, Cantemir dă informații prețioase despre organizarea și atribuțiile ei. Cât privește prerogativele acesteia, el subliniază în mai multe rânduri că de la întemeiere și până la instaurarea suzeranității otomane domniile „nu erau supuși vreunui domn străin și nici închinați. Războiul, pacea, (subl.n.) viața, moartea și bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voia lor și domnul putea hotărâ despre acestea toate după vrerea lui, drept sau nedrept, fără a i se împotrivi cineva”²⁹. Astfel, Dimitrie Cantemir ține să arate că domnul era posesorul suzeranității și posesorul tuturor inițiativelor de orice fel: sociale, politice și economice.

Forma de organizare statală și instituțională a Țării Moldovei a fost monarhia. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și până la începutul secolului al XVIII-lea, statul s-a identificat cu domnia. Moldova a fost condusă de un domn și voievod (*principe, duce, palatin* – în documentele latine, *gospodar* – în documentele slave) ajutat de Sfatul domnesc. Având atribuții absolute, domnul se bucura de o suzeranitate deplină pe plan intern. Era comandantul suprem al armatei, purtând vechiul

titlu de voievod. Astfel, domnul deținea toate pârghiile pentru a controla actele de politică internă și externă. Toate instituțiile medievale „au fost indisolubil legate de domn”³⁰.

În același timp el subliniază că de „puterea absolută a principelui” era strâns legat „dreptul de a face război și pace”³¹. Cu alte cuvinte, în opinia lui Cantemir, conducerea politicii externe și a acțiunilor diplomatice era înfăptuită personal de domn. Domnul titular reprezenta țara în ceea ce privește raporturile cu țările străine. El avea inițiativa tuturor actelor de politică externă, ca: declararea de război, încheierea păcii, încheierea tratatelor de alianță, tratatelor comerciale³². Asemenea acte le-a făcut aproape întotdeauna cu avizul și aprobarea reprezentanților marilor dregători, a boierimii, dar le putea face și singur. De asemenea domnul era „conducătorul diplomatic al relațiilor externe”³³.

În continuare, Dimitrie Cantemir afirmă că odată cu instaurarea dominației otomane „Domnitorilor Moldovei li sa luat dreptul de a declara război, de a încheia pace, de a face tratate, de a trimite soli la principii vecini în privința treburilor de stat...”³⁴.

Într-adevăr către sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea, când suzeranitatea otomană capătă tot mai mult o formă restrictivă, Țările Române au pierdut oficial dreptul de a întreține relații externe. Totuși ele au continuat să mențină legături diplomatice sporadice prin agenți secreți, încheind tratate și alianțe. Un exemplu concludent în acest sens poate servi însăși politica externă a lui Dimitrie Cantemir, care a purtat negocieri cu țarul Petru I, soldate și cu elaborarea unor acte³⁵.

În Evul Mediu, instituția principală ce avea funcții de reprezentare a domnului peste hotare era solia. În scrierile lui Dimitrie Cantemir sunt menționate numeroase solii. În „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman” el face o descriere a soliei lui Ioan Tăutul la Istanbul, datată greșit cu domnia sultanului Soliman Magnificul. Într-o notă aparte, autorul, caracterizându-l pe solul moldovean, redă calitățile pe care, în concepția sa, trebuia să le posede un ambasador. Și anume, cunoașterea mai multor limbi străine și posesarea unor abilități de negociator, „știa perfectu limba greaca, latina, polona, și alte limbi ale popoarelor învecinate; avea multă experiență în politică, și era foarte prudentu”³⁶. Aceleași calități Dimitrie îi atribuie și tatălui său Constantin Cantemir, care, îndeplinind dregătoriile de ispravnic de Codru și vornicia de Bârlad, păzea teritoriile sud-estice ale țării. De aceea, deseori intra în contact cu tătarii din Bugeac „mai cu seamă în adunările cu tătarii (la ei se numesc „slim”) întreaga greutate a neștărilor numai pe umerii lui cădea. Căci la tătari, ca și la moldoveni era socotit ca drept judecător al pricinilor și treburilor”³⁷.

Alte informații interesante referitoare la solii Cantemir le menționează în legătură cu relațiile moldo-muntene. Relatând despre solia lui Constantin Brâncoveanu trimisă la Constantin Cantemir, prin banul Cornescu, Dimitrie arată că ar fi existat o „datină” în practica relațiilor dintre cele două țări, ca solia de răspuns să fie trimisă peste zece zile³⁸.

În sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea domnul păstrează toate drep-

turile care privesc relațiile internaționale, dar în cadrul statutului de stat autonom și vasal al Imperiului Otoman. Printre aceste drepturi, Cantemir menționează pe cel de a fi reprezentat la Poarta Otomană de un agent – capucehaia.

În Imperiul Otoman, prin capucehaia se înțelegea orice agent sau reprezentant oficial la Istanbul al intereselor unui mare dregător (mare vizir, guvernatori de provincie, hanul Crimeei) sau unui stat străin. Trebuie de menționat însă faptul, că agenții Țării Moldovei, care aveau și funcții cu caracter consular și diplomatic, se deosebeau de capucehăile guvernatorilor de provincii turcești – care erau simpli intendenți cu atribuții administrative.

Organizarea reprezentanței domnilor Moldovei la Istanbul a fost bine cunoscută de către Dimitrie Cantemir. Această funcție a fost îndeplinită de tatăl său, Constantin Cantemir, care a fost „ad aulam Sultaneam capukehaia (rezidentem)”³⁹ (între sfârșitul anului 1681 – prima jumătate a anului 1682)⁴⁰ în a treia domnie a voievodului Gheorghe Duca (1678-1683)⁴¹. Cu toate că nu știa carte, se pare că a fost ales în calitate de capucehaie pentru faptul că „știindu limbi multe (turcește și tătărește)”⁴², putea să îndeplinească îndatoririle obișnuite legate de această funcție.

În afară de aceasta, Dimitrie Cantemir a fost familiarizat cu activitatea capucehăilor și în perioada când a stat la Constantinopol în calitate de ostatic (începutul anului 1690 – mijlocul anului 1692)⁴³. Totodată, însuși Dimitrie Cantemir a îndeplinit funcția de capucehaie, fiind agentul fratelui său Antioh Cantemir în prima domnie a acestuia (1695-1700), împreună cu Chiriță Mihalachi⁴⁴. Cărturarul moldovean a descris această instituție, într-o formă alegorică, în lucrarea sa „Istoria ieroglifică”. În privința modului de organizare a misiunilor diplomatice permanente la Istanbul, Dimitrie Cantemir vorbește în această lucrare despre existența unei capucehaia de frunte, ajutată de alți agenți („dulăi”, „câini”), de iscoade („cotei”) și un corp de călărași („ogari”), care făceau oficiu de curieri, asigurând trimiterea și primirea corespondenței din țară⁴⁵.

Conform informațiilor expuse de Cantemir în „Descrierea Moldovei”, capucehaia era reprezentantul personal al voievodului „principes residente”⁴⁶ la curtea otomană „kapukehaia in aula otomanicae residens”⁴⁷. În același timp autorul îl desemnează și ca reprezentant al țării „kapukehaia Moldaviae”⁴⁸.

Din relatările aduse în lucrare reiese că capucehaia era numit de domn, dar nu putea intra în funcție fără agrementul Porții. Descriind ceremonialul investiturii domnului la curtea sultanului, Cantemir spune că în timpul acestei manifestări, principele Țării Moldovei trebuie să prezinte vizirului candidatura la funcția de capucehaie „și-l roagă sa binevoiască a-l avea și pe acesta sub apărarea și ocrotirea lui. Dacă vizirul se învoiește, răspunde de obicei ne hoș, adică foarte bine și atunci și capucehaia este îmbrăcat cu un caftan, dar de rangul al doilea”⁴⁹. În acest fel agrementul marelui vizir față de candidatura capucehăii înlocuia acreditarea oficială practică pentru ambasadorii din țările Europei Occidentale.

Fiind reprezentanți ai domnului Moldovei la Poartă, capucehăile aveau importante atribuții financiare. Dimitrie Cantemir distinge obligația lor de a depune tributul Țării Moldovei în vistieria statului otoman⁵⁰. El ne informează că atunci

când capucehaia pleca la Istanbul să ducă peșcheșul, primea de la domn indicații în scris asupra banilor destinați demnitarilor otomani cum „...să-i împartă după catagrafie, fiecăruia cât se cuvine”⁵¹.

Din relatările lui Cantemir în „Descrierea Moldovei” reiese că capucehăile domnilor de la Constantinopol aveau și anumite atribuții consulare. Astfel, ei aveau dreptul să elibereze pe orice moldovean aflat în robie în acest oraș⁵².

Un aspect important în activitatea capucehăilor de la Constantinopol erau cheltuielile legate de îndeplinirea funcției lor. Se știe că domnul răsplătea stăruințele capucehăilor prin daruri în moșii și bani⁵³. De asemenea, pentru cheltuielile zilnice primeau o anumită sumă de bani din țară. Cheltuielile cerute de întreținerea capucehăilor erau acoperite în cea mai mare parte din veniturile țării. Inițial, aceste cheltuieli erau controlate de domn și de boierii țării, care, după cum ne relatează Ion Neculce, „totdeauna mergi la Poartă, di jăluia nevoile și lua suma capichihăilor”⁵⁴. Cheltuielile cresc considerabil începând cu secolul al XVIII-lea. De cele mai multe ori nu se mai făcea distincție între pungile cu bani pentru interesele domnului și cele pentru „ganoiseala” agenților. În consecință, spunea cu amărăciune Ion Neculce, „Capichihăile fiind greci, cât dzicu c-au cheltuit, atâta le dau...”⁵⁵. Cea mai mare parte din banii ceruți de capucehăii domnului erau necesari menținerii sau câștigării sprijinului a câtor mai mulți și mai sus puși demnitari otomani. „Plecăciunea cu daruri” (bani, blănuri, ceasuri de aur, sfeșnice etc.) era o condiție esențială, mai ales spre sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru a nu pierde tronul în favoarea altui pretendent.

Însă, dacă capucehaia nu își îndeplinea conștiincios obligațiile și nu apăra interesele domnului la Poartă în fața intrigilor dușmanilor acestuia, el era destituit din funcție. Un astfel de caz, pe care îl relatează Dimitrie Cantemir, îl reprezintă capucehaia lui Constantin Cantemir – Spandoni. Ultimul, a fost „...scos din slujbă și lipsit de leafă... de și-a prăpădit și pâinea și cinstea” în urma uneltirilor lui Constantin Brâncoveanu⁵⁶.

Un alt drept al domnului era liberul contact, atunci când se afla mazilit la Constantinopol, cu reprezentanții țărilor străine în Imperiul Otoman⁵⁷. Când însă se afla în Moldova, principele era reprezentat la Constantinopol în fața ambasadorilor străini de către capucehaie.

Astfel, vedem că în lucrările lui Dimitrie Cantemir, funcția capucehăii este caracterizată drept o funcție ce are o dublă calitate – administrativă și diplomatică. Capucehăiele domnilor români la Poartă aveau de îndeplinit sarcini pe cât de numeroase, pe atât de variate și neprevăzute. Funcțiile și atribuțiile capucehăilor decurg atât din raporturile Țărilor Române și din obligațiile lor față de Imperiul Otoman, cât și din situația lor specifică în Imperiu și din poziția și rolul acestor țări în politica Porții. De aceea în comparație cu reprezentatul diplomatic al unei țări suverane, capucehăile Țării Moldovei au atât atribuții specifice, cât și atribuții comune cu ale acestuia. Dintre funcțiile cu cea mai mare pondere în activitatea capucehăilor distingem: funcția de reprezentare a intereselor domnului și țării pe lângă autoritățile otomane; funcția de observare și informare, care trebuia exerci-

tată în favoarea ambelor părți; funcția de protejare a intereselor locuitorilor Țărilor Române atunci când aceștia se aflau în Imperiul Otoman; adresarea de proteste autorităților otomane în legătură cu încălcarea privilegiilor Țării Moldovei față de Poartă. Între aceste funcții nu există o diferențiere netă. Din contra, fiind complementare, ele alcătuiau un tot unitar.

Domnii Moldovei în această perioadă mai aveau și obligația oficială de a supraveghea situația politică din Europa și de a informa la timp autoritățile otomane despre evenimentele politice care atingeau interesele Porții prin intermediul unor servicii de informare special create în acest scop.

Din relatările lui Dimitrie Cantemir reiese că domnii Moldovei primeau misiunea de a cerceta lumea creștină încă de la acordarea domniei. Astfel, la ceremonia de audiență a domnului la sultan în timpul investiturii, marele vizir îi spune domnului aceste cuvinte „să iscodești cu grijă și cu sârguință tot ce se face de partea dușmanilor și să trimiți despre ei vești sigure la fiecare moment, iar aceasta s-o faci din toate puterile și cu toate mijloacele”⁵⁸. Obligația de a informa rapid și exact Sublima Poartă despre mersul politicii europene era considerată de sultan printre îndatoririle fundamentale ale domnilor, pe lângă aceasta „...să fii gata a împlini poruncile majestății-noastre, trimise ție și ...să-ți folosești într-acesta toate puterile tale”⁵⁹. De cele mai dese ori informațiile furnizate de domnii români se bucurau de încrederea demnitarilor otomani, multe dintre deciziile de politică externă fiind luate pe baza rapoartelor trimise de la Iași.

În lucrările sale Dimitrie Cantemir descrie și alte instituții ale Țării Moldovei legate de activitatea politică externă, diplomație și de ceremonialul diplomatic. Astfel, în lista dregătorilor cuprinsă în „Descrierea Moldovei”, printre atribuțiile administrative ale unor demnitari figurează și îndatoriri care țin de activitatea diplomatică. Dintre boierii de cel mai înalt rang, marele postelnic, printre altele era și „șeful curierilor diplomatici către Constantinopol și Crimeea, numiți obișnuit beșlii”⁶⁰. Misail Călugăru, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, afirmă că acest dregător (marele postelnic) era și „tâlmăciu de limbi străine”⁶¹. Miron Costin dezvăluie și alte atribuții „Judecă... pe curieri și pe turci și de aceea postelnicul trebuie să știe și limba turcească”⁶². Din citatele de mai sus, care se completează reciproc, reflectând evoluția îndatoririlor acestui dregător, conchidem că la începutul secolului al XVIII-lea marele postelnic era șeful serviciului de curieri al Țării Moldovei, în special al celor ce activau în Imperiul Otoman, cu care ocazie trebuia să cunoască și limba turcă.

Curtea domnească era vizitată deseori de soli europeni, dar mai frecvent de numeroși funcționari sau împuterniciți ai Porții. Primirea și găzduirea trimișilor străini era funcția executată de marele ușar, care, după cum scrie Cantemir, avea subalterni pe un ușar de rang al II-lea și un număr de ușărei⁶³. Cantemir arată că marele ușar avea grija „de capugi-bașii trimiși de vizir de la curtea împărătească și de la alte agale”. Misail Călugăru scrie că era „purtătoriu de grijă tuturor solilor și tâlmăci striinilor la giudeț”⁶⁴.

În ce privește obligațiile ușăreilor, autorul menționează că ei conduceau la

gazde pe trimișii turci și ai hanului din Crimeea, le procurau hrană și îi slujeau la cele trebuincioase⁶⁵.

Deși Cantemir nu amintește, dar putem presupune, bazându-ne pe afirmațiile lui Misail Călugăru și Miron Costin, că de întreținerea trimișilor străini se preocupau și alți dregători, care aveau drept îndatoriri principale aprovizionarea curții domnești cu diferite provizii. Astfel, printre dregătorii care aveau grijă să îndestuleze cu obroace (tain) și „oaspeții ce vin în țară”, sunt pomeniți marii vistier, sulger, jîtnicer și marele clucer⁶⁶.

Cu toate că otomanii au redus cu mult prerogativele domnilor pe plan extern, totuși principii aveau dreptul să primească în audiență solii străini care treceau prin Moldova. Ca și la orice curte europeană și aici exista un ceremonial diplomatic conform căruia erau primiți solii, în dependență de rangul lor. Cantemir susține că la curtea din Iași logofătul al III-lea în cazul „dacă sosesc soli de la alți principii se îngrijește să se respecte ceremoniile de curte care se fac de obicei la primirea lor, numită audiență”⁶⁷. Rezultă că logofătul al III-lea trebuia să cunoască obiceiurile instituite la curtea domnească: de întâmpinare a solilor la sosirea în țară sau la plecare; cu ocazia audiențelor solemne sau celor particulare; la vizite de etichetă sau la înmânarea cadourilor cu care era onorat un diplomat străin.

Una din obligațiile domnilor față de sultan era adunarea informației despre situația politică din statele vecine și transmiterea ei către Poartă. Totodată, și înșiși voievozii erau cointeresați în cunoașterea vieții politice din țările limitrofe. În acest scop au fost create servicii de transmitere a informației diplomatice. Cantemir menționează câteva servicii de curieri specializați în efectuarea unor misiuni în anumite țări: „călărașii de Țarigrad și Galați” și „umblători de Hotin și Soroca”⁶⁸. Inițial, călărașii au fost o categorie de ostași pe cai. Cu timpul însă unele grupuri au început să îndeplinească sarcini speciale⁶⁹.

„Călărașii de Țarigrad” constituiau 50 de persoane puse sub comanda unui vâtav și „toți știu bine limba turcă și dacă nevoia o cere trebuie să meargă la Constantinopol”. Acești slujbași au avut o importanță deosebită deoarece aduceau și știri despre schimbările politice din Imperiul Otoman, atât de importante pentru menținerea domnilor în scaunul țării „pentru care osteneală, pe lângă scutirea de dări, primesc din vistieria publică 20 de imperiali”. Călărașii de Galați „fac aceeași slujbă ca și cei constantinopolitani”, efectuând misiuni la Poartă și în Țara Românească. Îmblătorii sau umblătorii erau slujitori asemănători cu călărașii. Umblătorii de Hotin și Soroca aveau în fruntea lor câte un vâtav, fiecare având sub ascultare câte 50 de persoane. Ei trebuiau să cunoască limbile polonă și rusă „și sunt trimiși când nevoia o cere în Polonia și Rusia”.

Cantemir amintește în „Descrierea Moldovei” și poșta turcească, numită – menzil⁷⁰, instituită și în Moldova. Prima mențiune a acestui serviciu o găsim în Letopisețul lui Ioan Neculce și se referă la domnia lui Antonie Vodă Ruset (1675-1678), care „ține menziluri de la Ștefănești până la Camenița”⁷¹. Inițial, caii de menzil au fost organizați la cerința Porții, pentru a îmbunătăți schimbul de informații între cetatea polonă Camenița, recent cucerită de turci, și capitala imperiului

– Istanbulul. Ulterior, acest serviciu a fost păstrat de către domnii Țării Moldovei de mai târziu.

Așadar, în baza relatărilor cuprinse în lucrările lui Dimitrie Cantemir putem constata:

- politica externă a Țării Moldovei, până la instaurarea dominației otomane și după, era condusă de domnul țării, care era și centru de acțiune diplomatică;
- în Țara Moldovei, către începutul secolului al XVIII-lea, nu exista un serviciu diplomatic constituit ca instituție de stat;
- existau structuri de stat care îndeplineau principalele funcții necesare desfășurării activității diplomatice: (*postelnicul* – șef al curierilor; *ușarul* – conducea serviciul de primire și găzduire a misiunilor străine; *logofătul al III-lea* – supraveghea îndeplinirea corectă a ceremonialului diplomatic; *capuchehaia* – singurul reprezentant permanent peste hotare, care avea atribuții administrativ-diplomatice pe lângă autoritățile otomane; *călărașii și umblătorii* – formau serviciul de curieri diplomatici, specializați în transmiterea informațiilor.

Observăm, astfel, că datele cuprinse în „Descrierea Moldovei” conțin prețioase informații istorice despre organizarea activității diplomatice în Țara Moldovei de la începutul secolului al XVIII-lea. Deși sunt relativ restrânse, ele sunt valoroase prin faptul că au fost lăsate de un domnitor, diplomat, cărturar, fostă capuchehaie. Relatările lui Dimitrie Cantemir sunt confirmate și probate de alte izvoare ale epocii, ceea ce sporește credibilitatea și de importanța lor pentru studierea activității diplomatice în Țara Moldovei.

Note:

¹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană*. Studiu monografic și anexă fascimilată a manuscrisului în limba latină *Historicae Moldaviae. Partes Tres* [Descrierea Moldovei] de Dimitrie Cantemir din Biblioteca regională „A. M. Gorki” din Odessa, ed. Pontos, Chișinău, 2004, p. 31-33.

² Giurescu C. C., *Contribuții la studiul marilor dregători din secolele XIV-XV*, în „Buletinul Comisiunii Istorice a României”, vol. V., București, 1927; Grigoraș Nicolae, *Instituții feudale din Moldova*, vol. I., București, 1971; Stoicescu Nicolae, *Sfatul Domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1968; Idem, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968; Idem, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. 6, p. 61-90; Georgescu Vlad, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980;

³ Neculce Ion, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin MAvrocordat*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Hiperion, Chișinău, 1990, p. 326.

⁴ Cernovodeanu Paul, *Dimitrie Cantemir la Constantinopol (1700-1710). Activitatea politică și culturală*, în *Omagiul Virgil Cândea la 75 de ani*. Coordonator Paul H. Stahl, I., București, 2002, p. 143.

⁵ Cantemir Dimitrie, *Istoria Imperiului Otomanu creșterea și scăderea lui*. Traducere în română de Ios. Hodosiu, Partea, I, București, 1876, p. 135-136.

⁶ Ibidem, vol. II, p. 603.

⁷ Ibidem, vol. I, p. 28 ș.a.

⁸ Ibidem, vol. I, p. 233.

⁹ Haidarlî Dan, *Din istoria relațiilor româno-tătare. Dimitrie Cantemir și Devlet Ghirai c II-lea*, în „Cugetul”, 2006, nr. 4, p. 74-75.

¹⁰ Ibidem, p. 75.

¹¹ Ibidem

¹² Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, text stabilit și tradus de Radu Albala. În traducere de C. C. Giurescu, Ed. Minerva, București, 1973, p. 156-157.

¹³ *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția E. De Hurmuzaki, vol. XVI, București 1912, p. 331, doc. DCCX.

¹⁴ Цвиркун В.И., *Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах*, ȘTIINȚA, Chișinău, 2008, doc. nr. 65, p. 193.

¹⁵ Ibidem, p. 234.

¹⁶ Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1924, p. 118-119.

¹⁷ Cernovodeanu Paul, *Demetre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques europeens)*, în „Revue des etudes sud-est europeennes”, XI, 1973, nr.4, p. 641.

¹⁸ Cantemir Dimitrie, *Istoria Imperiului Otomanu creșterea și scăderea lui*, p. 732-734, nota 38

¹⁹ Ibidem, p. 734, nota 38.

²⁰ Cernovodeanu Paul, *Relații și mărturii contemporane despre Dimitrie Cantemir*, în *Spicuri de istorie românească*, p. 240-241.

²¹ Cantemir Dimitrie, *Istoria Imperiului Otomanu creșterea și scăderea lui*, p. 650-651, nota 14.

²² Ibidem, p. 650, nota 13.

²³ Ibidem, p. 735-740.

²⁴ «Будучи в Константинополе, верность которую обещал превосходительнейшему господину Петру Андреевичу Толстому не нарушил, в чем мне Бог сам и его превосходительство свидетель есть.» – Цвиркун В.И., *Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах*, ȘTIINȚA, Chișinău, 2008, doc. nr. 97, p. 223. Același document publicat în Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1924, p. 116-117.

²⁵ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VIII, București, p. 173-181.

²⁶ Ibidem, p. 177.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otomanu creșterea și descreșterea lui*, p. 455, nota 36; 464-465, nota 46.

²⁸ Cernovodeanu Paul, *Relații și mărturii contemporane despre Dimitrie Cantemir*, p. 242.

²⁹ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh. Guțu, București, 1973, p. 125.

³⁰ Grigoraș Nicolae, *Instituții feudale din Moldova*, vol. I., București, 1971, p.6.

³¹ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.125.

³² Grigoraș Nicolae, *Instituții feudale din Moldova*, vol. I., p.7.

³³ Virtosu Emil, *Titulatura...*, București, 1960, p.227.

³⁴ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.127.

³⁵ Eremia Ion, *Politica rusofilă a lui Dimitrie Cantemir – mit și realitate*, în *In honorem Gheorghe Gonța. Țara Moldovei în contextul civilizației europene*, CARTDIDACT, Chișinău, 2008, p. 39-62.

³⁶ Cantemir Dimitrie, *Istoria Imperiului Otomanu creșterea și scăderea lui*, p. 271-272, nota 36.

³⁷ Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 23.

³⁸ Ibidem, p. 167.

³⁹ Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 42-43.

⁴⁰ Rezachevici Constantin, *Constantin Cantemir (1627-1693). O viață neobișnuită – de la Silișteni la scaunul Moldovei*, în *Dinastia Cantemireștilor*. Coordonator și redactor științific, acad. Andrei Eșanu, ed. Știința, p. 64.

- ⁴¹ Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 42-45.
- ⁴² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 313.
- ⁴³ Eșanu Andrei, Valentina Eșanu, *Dimitrie Cantemir (1673-1723). Viața și activitatea politică*, în *Dinastia Cantemireștilor*, Coordonator și redactor științific, acad. Andrei Eșanu, ed. Știința, p. 165-166.
- ⁴⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 335.
- ⁴⁵ Vezi „Scara a numerelor și cuvintelor ieroglicești tâlcuitoare” – Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglică*, în *Opere complete*, vol. IV, București, 1973.
- ⁴⁶ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.162-163, 272-273, 300-301.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 142-143, 158-159.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 142-143.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 159.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 273.
- ⁵¹ Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 43.
- ⁵² Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p. 301.
- ⁵³ Aurel H. Golimaș, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și Turci*, Iași, 1943, p. 53.
- ⁵⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 314.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 324.
- ⁵⁶ Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 165, „Residens a suo officio depositus et stipendio privatus”.
- ⁵⁷ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.163, 193-194.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p.167.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 183.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 201.
- ⁶¹ Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 31.
- ⁶² Costin Miron, *Poema polonă*, în *Opere*, vol. I, București, 1965, p. 318-319; mai detaliat despre postelnic – Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1968, p. 268-271 și Nicolae Grigoraș, *Instituțiile feudale din Moldova*, vol. I, București, 1971, p. 269-270.
- ⁶³ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.205, 207, 212.
- ⁶⁴ Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 32.
- ⁶⁵ Mai detaliat vezi – Stoicescu Nicolae, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 357; Idem, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. 6, p. 88.
- ⁶⁶ Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 31-32; Costin Miron, *Poema polonă*, în *Opere*, vol. I, București, 1965, p. 269,320.
- ⁶⁷ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.205.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 221.
- ⁶⁹ Despre călărași vezi Stoicescu Nicolae, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 112-116.
- ⁷⁰ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei...*, p.183, 191.
- ⁷¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 299.

POLITICA REGIMULUI TOTALITAR COMUNIST FAȚĂ DE CLERUL BISERICII ORTODOXE DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1944-1989)

Veaceslav CIORBĂ,
Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova

The totalitarian communist regime's policy towards the Orthodox Church Clergy in Moldavian Soviet Socialist Republic (1944-1989)

LA POLITIQUE DU RÉGIME TOTALITAIRE COMMUNISTE ENVERS L'ÉGLISE ORTHODOXE DE RSS MOLDOVENEASCĂ (1944-1989)

Revenues en 1944, les autorités soviétiques ont repris leur politique antireligieuse commencée en 1940-1941. Tout d'abord, ils ont institué une surveillance stricte et permanente à l'égard de l'activité de l'Église et les prêtres. Les premières années après l'instauration du régime soviétique plusieurs travailleurs de l'autel ont été détenus et condamnés d'être des propagandistes antisoviétiques. Les prêtres, qui se sont sauvés de l'arrestation, ont été persecutés et intimidés en permanence. Ils étaient chassés de la maison paroissiale, ils étaient obligés à payer des impôts énormes, on leur intentait des faux dossiers et ils étaient menacés avec la déportation etc. Pendant l'occupation communiste les autorités soviétiques ont produit, intentionnellement, une crise des prêtres. En 1949 on enregistrait officiellement 417 ecclésiastiques, en 1960 le nombre s'est réduit de 380 à 327, en 1962, ils étaient 255, tandis qu'en 1966 – 199. Les autorités ont favorisé qu'au rang des prêtres viennent des personnes sans instruction, avec un intellect réduit, sans ayant des études théologiques. L'activité des prêtres était dirigée rigoureusement de l'état. Les agents secrets vérifiaient: où et quand les prêtres officiaient le service divin, le contenu de la prêche, leur sujet de conversation avec les paroissiens, la correspondance était vérifié. De même, dans le sein de l'Église ont pénétré des agents secrets et des informateurs. Ceux-ci ont travaillé assidûment et ont accompli toutes les indications des autorités de l'état, en particulier, la destruction interne de l'Église Orthodoxe. Bien que les documents, contenant des informations sur

l'activité de ces agents secrets, sont bien gardés, les quelques connus apportent de la lumière dans cet aspect. Le but de cette politique fut que les fidèles soient privés de tout contact avec leurs pasteurs spirituels. Et enfin qu'ils adhèrent à la nouvelle „religion” – l'idéologie communiste-athéiste et qu'ils deviennent un nouvel peuple – des „moldaves soviétiques”. Pour atteindre ce but les autorités se sont données à la peine, par les ressources investies, par les sphères d'activité, par les moyens employés (des plus agressives à des plus subtiles).

Perioada 1944-1989 a fost una dintre cele mai negre pagini din istoria Bisericii Ortodoxe din Moldova. În 1944, atunci când autoritățile sovietice au revenit, ele au reluat politica antibisericească promovată în 1940-1941. Principalele direcții ale acestei politici au fost: reducerea numărului de biserici și mănăstiri în funcțiune, micșorarea numărului de clerici și diminuarea influenței lor asupra credincioșilor, ateizarea populației. Toate aceste aspecte ale politicii antibisericești promovate de regimul totalitar comunist față de Biserica Ortodoxă din RSSM merită un studiu aparte. În prezentul articol ne-am fixat ca scop studierea doar a unui, și anume politica față de cler. Acest aspect nu s-a prea bucurat de atenția cercetătorilor. Anumite referiri la problemă găsim în lucrările semnate de Mircea Păcurariu¹, Valeriu Pasat², Ludmila Tihonov³ și Iosif Pavlinciu⁴. Pentru conturarea unui tablou istoric cât de cât complet a fost nevoie de investigații în arhive⁵, precum și de cercetarea documentelor publicate⁶.

În 1944, odată cu retragerea armatei române din Basarabia, s-au refugiat de acolo, de teama puterii sovietice, cea mai mare parte a clerului. Conform datelor KGB-ului, au plecat circa 80-90%⁷ din preoții de mir și doar o mică parte din călugări. O altă parte a clerului basarabean nu a reușit să se retragă, pomenindu-se în încercuire în timpul operațiunii Iași-Chișinău, iar alții nu au dorit să-și părăsească păstoriții și locurile natale. După ce armata sovietică au ocupat România, preoții basarabeni refugiați nu s-au prea simțit în siguranță. Ei erau urmăriți, arestați, apoi trimiși cu forța înapoi în stânga Prutului⁸.

Dintre clericii rămași, primii care au căzut jertfă regimului totalitar stalinist au fost preoții care deținuseră funcții administrative în timpul administrației românești, cei care aveau studii și cei care erau activi pe tărâm pastoral. În doar câțiva ani, aceștia au fost practic exterminați, fiind învinuiți că au lucrat pentru consolidarea administrației românești în RSS Moldovenească în anii 1941-1944 și că au desfășurat o amplă propagandă naționalistă antisovietică. Ei au fost arestați, chiar imediat după reinstaurarea administrației sovietice în stânga Prutului. În perioada aprilie 1944 – noiembrie 1946 au fost arestate 71 de persoane (preoți, călugări, credincioși), iar alte 180 se aflau în procedură penală⁹. Capetele de acuzare erau următoarele: au colaborat cu organele de reprimare, au contribuit la depistarea activiștilor sovietici și la supravegherea stării de spirit a populației, au ajutat autoritățile la căutarea partizanilor, a parașutiștilor sovietici și a prizonierilor de război din rândurile Armatei roșii evadați din diferite lagăre, au contribuit la creșterea numărului de adepți ai autorităților române din rândurile populației, cu antrenarea lor în organizații naționaliste și în propaganda în acest spirit¹⁰. Ma-

rea majoritate din clericii arestați au fost condamnați la privațiune de libertate pe diferite termene, cu ispășirea pedepsei în GULAG-urile din regiunile îndepărtate ale statului sovietic, în special în Siberia.

Dintre preoții care au avut de suferit în primii ani postbelici pot fi numiți: ieromonahul Veniamin Soltuții (în 1944 a fost arestat și condamnat la 10 ani privațiune de libertate), preotul Teoctist Procop (a fost arestat în 1944, s-a întors din detenție în 1950). În 1945 au fost arestați și condamnați la privațiune de libertate: preotul Gheorghe Buruiană, ieromonahul Auxentie Munteanu (nu s-a întors din detenție), preotul Pavel Doga (10 ani), preotul Ioan Sochircă (8 ani), egumenul Iraclie Flocia (8 ani), ieromonahul Selafii Chiperi (5 ani), preotul Vladimir Vartician (25 de ani), preotul Simeon Chișcă (8 ani), preotul Valeriu Zavoianov (10 ani), preotul Teodor Harghel (7 ani), preotul Teodor Florea, preotul Gheorghe Armașu (10 ani), preotul Nicolae Cuprianov (10 ani). În 1946 au fost arestați și condamnați: arhimandritul Varlaam Chiriță (8 ani), preotul Damian Malcovici (10 ani), ieromonahul Nifont Andrusevici, preotul Ioan Tataru, preotul Leonid Antonovici (20 de ani, nu s-a întors din detenție)¹¹ ș.a.

Activitatea clerului a fost pusă sub observație strictă și permanentă: începând cu locul și timpul săvârșirii unor slujbe sau trebuințe religioase și terminând cu înregistrarea enunțurilor „dubioase” din predici, din corespondența personală și din discuțiile cu enoriașii. Toate erau trecute la dosar. Într-o dare de seamă informativă împuternicitul scria: „În Republică are loc încălcarea de către cler și țercovnici a normelor legislative privind Biserica. Aceste încălcări se manifestă prin aceea că slujitorii cultului fac slujbe în bisericile ce nu funcționează, organizează procesiuni religioase prin sate, diferite tedeumuri la drumuri sub cerul liber ș.a.”¹². Ca urmare, în anii 1947-1952 au fost arestați mai mulți preoți și călugări care au fost acuzați de activitate antisovietică. În toate cazurile, „activitatea antisovietică” era atribuită acelor slujitori ai altarului care erau mai râvnitori, care se evidențiau prin activitatea predicatorială, care lucrau cu copiii și tineretul, care învățau pe credincioși să se opună închiderilor de biserici și să depună cereri în vederea re-deschiderii locașurilor neînregistrate etc.

Astfel, în luna iunie 1947 a fost arestat și tras la răspundere penală pentru propagandă antisovietică ieromonahul Lactațiu Cucereavâi, repatriat din România. Acesta a trimis în aprilie 1947 scrisori exarhului mănăstirilor Gherontiu Ghenoiu și arhimandritului Nicodim Sachelarie din România, în care descria situația Bisericii în URSS. În raportul KGB-ului din RSSM în legătură cu această informație se spuneau următoarele: „În aceste scrisori Cucereavâi comunică date defăimătoare referitoare la starea materială a populației, atitudinea Puterii sovietice față de religie, Biserică și preoțime”. În una din scrisori autorul comunica: „Sper că ne vom revedea în curând în vechea noastră Patrie. Prin părțile noastre viața e foarte grea. Puterea a stabilit impozite enorme pentru țărani, poporul a rămas sărac. Mor atât de mulți oameni, încât nu se reușește să-i îngroape, iar cei rămași în viață mănâncă ce se nimerește: pisici, câini morți, chiar oameni și propriii lor copii. Din cauza acestui regim oamenii s-au ticăloșit și au devenit necredincioși: hoți, bandiți, orice. Biserica a fost separată totalmente de stat. Mai multe biserici au fost închise.

La Chișinău funcționează numai 6, celelalte au fost transformate în tot felul de depozite, unele biserici sunt folosite pentru filme și dansuri. Noi, preoții, suntem priviți ca niște fiare, ne scuipează, ne ceartă și chiar ne bat. Cu toate acestea, eu trăiesc urmându-Vă cuvintele: „Rabdă, curând ne vom revedea”. Potrivit datelor KGB, în mediul apropiatilor săi din Chișinău Cucereavâi desfășura „o propagandă antisovietică activă, răspândea știri provocatoare despre un apropiat război al Angliei și SUA împotriva URSS și afirma că în urma acestui război Uniunea Sovietică va suferi înfrângere”¹³. Ieromonahul Lactațiu Cucereavâi a fost condamnat la șapte ani privațiune de libertate.

Asemănător este și cazul preotului Ștefan Cenușă din satul Chișcăreni, care fiind exclus din cler pentru că oficia serviciile divine în bisericile neînregistrate, nu s-a supus arhierului și continua să slujească. El a fost arestat în 1949 și acuzat că a ținut în fața credincioșilor predici cu caracter antisovietic. La o slujbă el a declarat: „Copiii voștri învață la școală că Dumnezeu nu există, dar nu este adevărat. Bolșevicii le-au interzis preoților să predea religia în școală, de aceea părinții trebuie să-i învețe pe copii religia acasă”. În timpul operațiunilor de deportare a „culacilor”, el a ținut o predică în care afirma că deportarea a fost poruncită de Dumnezeu, care-i pedepsește pe oameni pentru că nu se pocăiesc. El i-a îndemnat pe credincioși să nu se denunțe unii pe alții, ca să nu fie vânzare de frați între creștini, căci Dumnezeu pedepsește aspru asemenea păcate. În satul Ghiliceni el a ținut o altă predică, în care a spus: „Orice putere este de la Dumnezeu, numai dacă este creștinească. De aceea este bine să știi cum să te supui autorităților. Dacă puterea este de la Dumnezeu, trebuie să i te supui dumnezeiește, dar dacă este de la diavol, supunerea ta trebuie să fie și ea diavolească”¹⁴.

În 1947 au fost arestați și condamnați: preotul Vladimir Ababii (6 ani), egumenul Serafim Dabija, preotul Elpidifor Zavițchi (10 ani), preotul Iona Zinchevici (10 ani), preotul Antonie Babenco (10 ani), preotul Ioan Comerzan. În 1948 au fost arestați și condamnați: preotul Alexandru Coroli, monahul Teofan Danilov, ieromonahul Macarie Holmițchii (15 ani), ieromonahul Mercurie Iațco (10 ani), preotul Porfirie Gondiu (10 ani), monahul Nichifor Ciobanu (10 ani). În 1950 a fost arestat și condamnat la 10 ani privațiune de libertate preotul Leonid Eufodiev. În 1951 au fost arestați și condamnați: preotul Teodor Iurco (10 ani), preotul Nicolae Climovici (10 ani), preotul Nicolae Braga (25 de ani). În 1952 au fost arestați și condamnați: preotul Gheorghe Murafa, ieromonahul Averchie Mereuță ș.a.¹⁵ Această listă nu este completă, numărul clericilor care au pățimit este mult mai mare.

Preoții care au scăpat de arestări și care au fost lăsați să slujească au avut și ei multe de îndurat. În toată perioada sovietică au fost frecvente cazurile când preoții mai activi erau calificați ca fiind fanatici religioși, pe seama lor se acumula material compromițător (deseori fals), erau inventate diferite acuzații, după care, în cel mai bun caz, ei erau opriți de a oficia serviciile divine și scoși din rândul clerului, iar, în cel mai rău, ei erau arestați și condamnați la mai mulți ani privațiune de libertate.

În primii ani după reinstaurarea administrației sovietice în RSSM, preoții au fost alungați din casele parohiale. În dosarele de arhivă sunt multe demersuri ale slujitorilor Bisericii adresate împuternicitului, prin care se cerea dreptate¹⁶.

Iată câteva exemple: la 2 iulie 1945, episcopul bisericii Sf. Gheorghe din Chișinău Ivan Grutean, într-un demers, cerea să fie expulzați evreii din casa parohială, pe care aceștia au ocupat-o în mod abuziv¹⁷. Dintr-o altă plângere aflăm că la 29 mai 1947 Comitetul executiv din Ceadâr-Lunga a confiscat casa parohială din satul Tvardița¹⁸. Din alta aflăm că casa parohială din satul Caracui a fost confiscată de către președintele sovietului sătesc în interesul său personal¹⁹. Membrii consiliului bisericesc din Catranâc, raionul Fălești, scriau împuternicitului că casa parohială care se afla la zece metri de biserică a fost ocupată și transformată în club din toamna anului 1945, fapt pentru care roagă ca ea să fie eliberată pentru preot și cântăreț. Împuternicitul a scris pe demers: “Deoarece casa este ocupată pentru club, rugămintea este respinsă”²⁰. În multe cazuri preoții nici n-au mai apelat la autorități, căci ele nu soluționau astfel de cazuri, ci din contra, în astfel de situații se străduiau să defavorizeze pe reprezentanții Bisericii.

De asemenea, clerul a fost impus la impozite exagerat de mari. La 3 decembrie 1946 Consiliul de Miniștri al URSS a adoptat chiar o hotărâre specială cu privire la impozitarea slujitorilor altarului. În conformitate cu această decizie, Ministerul de Finanțe era obligat să întrețină legătură cu împuternicitul privind evidența slujitorilor și achitarea impozitelor de către aceștia²¹.

În primii ani postbelici, din cauza situației social-economice complicate în care se afla populația (drept consecință a acțiunilor militare din timpul războiului, a secetei și a foametei organizate) și a regimului fiscal excesiv, preoții au renunțat cu toții la proprietățile funciare pe care le dețineau parohiile, deoarece impozitele întreceau veniturile, iar unii s-au dezis și de slujirea preoțească, pentru că nu puteau face față presiunii și nu-și puteau întreține familiile. În acest context, este elocventă plângerea din 16 iunie 1947 a preotului Vladimir Melnicov adresată patriarhului Alexei al Moscovei: „(...) Toate persoanele care sunt cetățeni ai URSS, conform legii, trebuie să achite statului impozitele și celelalte dări, inclusiv cele locale. Noi, preoții, de asemenea, achităm aceste impozite. Dar nu știu din ce cauză noi suntem tratați într-un mod deosebit, de parcă am fi în afara legii. De la noi se percep niște impozite mult mai mari, decât de la restul populației, astfel încât nu mai avem din ce trăi. Se creează impresia, că suntem în mod premeditat sortiți pierii și nimicirii. (...) În 1945 mi-au fost stabilite următoarele impozite: militar, în sumă de 3600 de ruble și pe venit în sumă de 2007 de ruble. Dar cum pot eu să achit aceste sume, dacă am o familie din zece persoane și deja îndurăm foamea, iar mâine-poimâine putem chiar muri de foame?”²². Luând cunoștință de această scrisoare, la 1 iulie 1947 patriarhul a scris următoarea rezoluție: „Este o problemă generală, care se referă nu numai la preotul Melnicov. Aștept propunerile PS Episcop de Chișinău și Moldova Ieronim”²³.

La rândul lui, protopopul județului Bălți, protoiereul Vasile Cornici îi comunica în martie 1947 episcopului Benedict Poliakov: „28 de preoți și cântăreți mi-au declarat deja, că sunt nevoiți să se decică de serviciu, deoarece nu sunt în stare să achite impozitele, care le-au fost fixate pentru anul 1947”. Totodată, el apreciază situația clerului ca fiind „deosebit de grea”²⁴. În primul semestru al anului 1949

împuțernicitului i-au fost înaintate 105 de demersuri, dintre care cea mai mare parte vizau calcularea incorectă a impozitelor²⁵. La multe demersuri autoritățile nu răspundeau și nu soluționau problemele abordate. Dar și chiar de se da curs unor demersuri, rezultatele nu erau îmbucurătoare. De exemplu, impozitul anual al preotului S. Turcin din Cuizovca, raionul Chiperceni, a fost scăzut de la 32 400 la 27 600 de ruble²⁶. Diminuare totalmente neesențială.

Documentele fixează, de asemenea, numeroase cazuri de subsemnare, prin constrângere, a cererilor pentru împrumutul de stat. Preoții erau chemați la sovietul sătesc, unde li se spunea că dacă nu semnează pentru o anumită sumă, vor fi persecutați până vor cădea de acord. Astfel, preotul Alexei Colcovici din Caplani, raionul Olănești, la 3 mai 1946 a fost chemat la sovietul sătesc, unde i s-a cerut să subscrie la un împrumut în sumă de 8 000 de ruble. El a consimțit să subscrie doar cu 1 000 de ruble, motivând că este sărac și că nu are o asemenea sumă. A doua zi a fost din nou chemat în fața unei comisii, care încerca în toate modurile să-l convingă să subscrie suma de 8 000 de ruble. La 5 mai, când săvârșea serviciul divin și avea programate multe slujbe bisericesti, a fost chemat în mai multe rânduri la sovietul sătesc, dar el s-a prezentat abia seara. „Am fost impus să mă prezint la președintele executivului raional din satul Olănești la 13 km depărtare, scria preotul A. Colcovici împuțernicitului, am spus că e seară, au insistat, am cerut mijloc de transport, au refuzat, am spus că mâine dimineața voi găsi mijloc de transport și voi pleca, dar am fost amenințat că voi fi dus forțat „pod vintovkoi”. Știam că dacă mă voi duce noaptea la executivul raional voi fi închis până dimineața, apoi voi fi interogat. Așa s-a întâmplat cu cântărețul meu, care a fost închis la sovietul sătesc timp de două ore. Nedorind să fiu umilit și înjosit, nu m-am prezentat la președintele comitetului executiv raional, căci acesta este predispus neprietenos față de fețele bisericesti, ci am venit la d-voastră după dreptate (la împuțernicit – n.a.)”²⁷.

Un alt caz. Preotul G. Gavrilă din Vorniceni, raionul Strășeni, la ora 7.30 dimineață pe data de 15 iunie 1953, a fost chemat la sovietul sătesc, unde se aflau președintele sovietului sătesc, reprezentanți din raion, contabilul colhozului, care i-au propus să subscrie la un împrumut în sumă de 2500 de ruble. El a consimțit să subscrie doar cu 500 de ruble. Propunerea sa n-a fost însă acceptată și el a fost reținut la sovietul sătesc câteva ore. La 28 iunie a fost din nou chemat la sovietul sătesc și ținut acolo patru ore. Secretarul Comitetului raional de partid din Strășeni, care se afla la sovietul sătesc, a început să-l certe, să-l amenințe, acuzându-l că nu este un om corect, că-i jupoaie pe săteni, că bagă mâna în buzunarele lor, că din vina lui porumbul a rămas neprășit și nu se vede din buruieni, că el face agitație contra împrumutului de stat, că-l va denunța episcopului și va cere să fie scos din parohie. În aceeași zi, ajungând acasă, preotul G. Gavrilă era așteptat de doi brigadieri din colhoz care i-au cerut să accepte să semneze un împrumut de 1 000 ruble, dar el n-a semnat nici de această data. La 1 iulie a fost chemat din nou la sediul cârmuirii colhozului și forțat să semneze²⁸.

Situația preoților era dificilă și sub alte aspecte. Din cauza politicii antibisericesti promovate de regimul comunist, sufereau atât preoții, cât și familiile lor, care se aflau într-o stare permanentă de nesiguranță atât social-economică, dar și

moral-psihologică (permanent erau într-o stare de teamă de a nu fi „demascați”, declarați „dușmani ai poporului”, judecați). Preoții își asigurau material familia din remunerările benevole ale credincioșilor și deși ei plăteau tot felul de impozite, la bătrânețe, în caz de invaliditate sau în alte cazuri, ei nu beneficiau de pensie de la stat sau de vreun alt ajutor oarecare. În 1945, de exemplu, preoteasa văduvă Tatiana Vajinschi din Climăuți, raionul Otaci, i-a trimis lui Stalin o cerere privind acordarea pensiei pentru pierderea întreținătorului. Ea a primit următorul răspuns: „Conform decretului Consiliului Comisarilor Poporului al RSFSR din 23 ianuarie 1918 privind separarea Bisericii de stat, nici preoților, nici familiei lor în URSS nu li se cuvin nici un fel de pensii”²⁹. Avize negative au primit și alți solicitanți. La fel, în cazul când unii preoți erau excluși din rândul clerului (astfel de cazuri erau frecvente, precum la fel de frecvente erau și motivele neîntemeiate bisericesti pentru care ei erau opriți din slujire), atunci ei ajungeau practic pe drumuri și se puteau angaja doar ca muncitori necalificați, îndurând mari lipsuri.

De asemenea, preoții, fiind alungați din casele parohiale, nu aveau un loc de trai sigur, ei erau nevoiți permanent să închirieze un anumit spațiu locativ, iar acest lucru implica deseori mari greutăți și incomodități. Pentru ca preoții mai buni să nu prindă rădăcini și să nu se prea apropie sufletește de credincioșii unei sau altei localități, autoritățile sovietice cereau ierarhului de la Chișinău ca ei să fie transferați într-o altă parohie. Au fost cazuri când aceste transferuri i-au dus pe preoți la deznădejde și revoltă. „De ce și pentru ce am fost lipsit de cinul preoțesc, nu am știință, scria preotul Vasile Ciumaș. Un singur lucru știu: că sunt mereu transferat dintr-un sat în altul, din sat la oraș, de la oraș în sat, din care cauză m-am îmbolnăvit eu singur, soția și tot din această pricină au murit trei dintre copiii mei numai pentru mutările acestea dintr-un sat în altul, și de la o gazdă la alta, așa că am ajuns și eu bolnav, și soția mea, și încă cei doi copii ai mei ce mi-au rămas. Acesta este rezultatul pentru care atât familia mea cât și eu singur nu mai avem puteri și posibilități de a repara case străine și a umbla tot pe drumuri...”³⁰.

Copiii preoților erau marginalizați, stigmatizați și intimidati la școală, în multe cazuri ei învățau într-o altă localitate (la bunici, de exemplu) și ascundeau faptul că sunt copii de preoți. Același lucru trebuiau să-l facă, dacă le reușea, și în cazul când doreau să facă studii superioare și atunci când se angajau la vreun serviciu etc. La 18 iulie 1946, împuțernicitul a primit o plângere din partea unei fiice de preot, angajată a Căilor Ferate din Chișinău, care mărturisea că este impusă de șeful de cadre să se dezică de părinții ei și că este permanent umilită în diferite moduri³¹. Dintr-o altă plângere, aflăm că fiul preotului din Cahul nu era angajat la lucru în calitate de lăcătuș-cinematografist, specialitate pe care a învățat-o, pentru că este din familie preotească³². În aceeași situație erau și preotesele, care cu greu se puteau angaja, primeau salarii mai mici, erau retrogradate din funcții, uneori chiar concediate fără motiv serios etc.

Situația preoților în perioada stalinistă era, deci, foarte instabilă. În orice moment ei își puteau pierde cinul preoțesc, puteau fi arestați și închiși, iar familiile lor puteau rămâne pe drumuri fără întreținător. Preoții și familiile lor erau margina-

lizati și persecutați. Să fii preot în acea perioadă, era un adevărat martiraj, pe care totuși unii au cutezat să și-l asume.

Au fost și situații inverse, când unii clerici s-au arătat a fi nedemni de slujirea lor preoțească. În acest sens împrumutătorul menționa într-un raport: "S-a constatat, că există o bună parte din cler, care pentru propriile beneficii este în stare să facă orice, să închidă bisericile și mănăstirile, să-i elimine pe complicii lor în "buimăcirea" poporului, doar pentru a se menține ei înșiși în funcție. Ei nu cred nici în Dumnezeu, nici în diavol, ci urmăresc doar să se îmbogățească pe seama credincioșilor naivi"³³. Cu părere de rău, în acest caz, împrumutătorul avea dreptate. Din rândul lor au fost racolați agenți secreți care au lucrat, conform indicațiilor, în vederea subminării poziției Bisericii. "Agentura noastră din mijlocul preoțimii, se spunea în raportul KGB-ului publicat de V. Pasat, a participat la curățirea drumurilor, a fântânilor și a altor locuri publice de toate troițele existente. (...) Pentru a evita rezistența credincioșilor, am ordonat agenților „Kazanțev” și „Iuriev” să dea dispoziție clerului să organizeze mutarea răstignirilor în curțile bisericilor sau în cimitire, cu participarea nemijlocită a credincioșilor. Pentru a diminua activitatea clerului și a îndepărta pe credincioși de Biserică au fost organizate apostazieri publice ale preoților și monahilor cu demascarea tendințelor reacționare ale Ortodoxiei..."³⁴. Aceste aspecte, adică activitatea preoților-agenți KGB, apostaziile publice de credință ale clericilor, acțiunile preoților trădători nu sunt, practic, reflectate în documentele de arhivă puse astăzi la dispoziția cercetătorilor în Republica Moldova, de aceea ele încă urmează să fie studiate.

În 1944, în RSSM au rămas să slujească circa 150-200 de preoți (cifra exactă nu se cunoaște). Dintre ei, mulți au fost arestați și exilați. Cei rămași nu reușeau să satisfacă toate necesitățile religioase. Pentru a depăși lipsa acută de preoți, episcopii ruși Ieronim Zaharov și Benedict Poliakov au hirotonit mai mulți preoți (primul circa 50, al doilea circa 100), au repartizat în parohii mai mulți ieromonahi, au suplinit parohiile și cu unii preoți ruși veniți din URSS. Aceste măsuri au rezolvat doar parțial problema. În decembrie 1948 protopopul raionului Râșcani, protoiereul V. Cornici, scria într-un raport adresat episcopului Nectarie Grigoriev: „Într-adevăr, se simte o lipsă acută de preoți. Candidați destoinici de hirotonire practic nu există. Sunt parohii cu biserici înregistrate, care de la eliberarea (ocuparea – n.a.) Moldovei nu au avut încă un preot permanent, iar serviciile divine nu au fost oficiate acolo mai des de o dată în an. În protopopia mea, spre exemplu, este nevoie de mai bine de 10 preoți pentru a suplini toate locurile vacante din parohii. Acum în 5 raioane din protopopiat activează doar 17 preoți, care deserveșc 63 de parohii. Știu, că și în alte protopopii situația nu este mai bună"³⁵.

Această situație era pe placul autorităților sovietice și de aceea ele au făcut tot ca în RSSM să fie criză de preoți. Metodele au fost diverse, începând cu eliminarea celor mai buni preoți din rândul clericilor Eparhiei Chișinăului și terminând cu limitarea numărului de hirotoniri și al aspiranților la studii teologice.

Conform situației de la 20 iunie 1949, în RSSM erau înregistrați 417 clerici³⁶. În 1949 au fost hirotoniți doar 7 preoți, în 1950 – 5, în 1951 – 4, iar în 1952 – 2³⁷. În 1954 erau înregistrați oficial 374 de preoți³⁸.

Spre sfârșitul epocii staliniste, contingentul de preoți din RSSM a ajuns să fie cu totul altul decât cel din 1944. Bisericile din Chișinău și funcțiile de conducere au fost ocupate de preoți ruși veniți odată cu ierarhii ruși, iar marea majoritate a preoților din localitățile rurale nu avea un nivel intelectual ridicat. Datorită condițiilor foarte complicate, candidații la hirotonie erau aleși dintre cântăreții bisericești sau și dintre simplii credincioși care nu aveau studii teologice. Fiind în permanență persecutați de către stat, ei se străduiau să fie tot timpul în umbră. Activitatea lor se reducea la săvârșirea diferitor servicii divine (Taine și ierurgii), iar ei, fiind puțini, erau foarte solicitați. Mulți dintre preoți nu predicau și pentru că nu aveau cunoștințele necesare, și pentru a nu intra în conflict cu organele de stat care calificau predica ca propagandă antisovietică.

S-au făcut mai multe încercări privind rezolvarea problemei studiilor teologice pe care trebuiau să le aibă preoții. Astfel, episcopul Benedict a obținut permisiunea autorităților sovietice pentru organizarea unor cursuri de scurtă durată pentru preoții care nu aveau studii teologice. Aceste cursuri au fost ținute în perioada 1 iulie – 7 august 1947. Au participat 70 de preoți, iar profesori au fost preoții din Chișinău, care aveau studii teologice superioare. Episcopul Benedict intenționa să deschidă la Chișinău chiar un Seminar teologic, dar acest lucru nu s-a realizat. În 1959 episcopul Nectarie a făcut și el o încercare să deschidă niște cursuri cu un contingent de 150 de clerici, dar împrumutătorul nu a aprobat inițiativa³⁹. În primele două decenii preoți cu studii teologice erau doar aceia care le făcuse sub administrația românească, de asemenea, preoții ruși veniți după 1944. Au început să apară și preoți basarabeni cu studii făcute în seminariile rusești. Marea majoritate a preoțimii basarabene a fost însă lipsită de posibilitatea de a avea studii teologice.

În această perioadă s-au încetățenit un șir de „inovații” liturgice. Acestea au apărut ca o consecință a situației în care se afla Biserica sub regimul comunist. Astfel, în cazul Tainei Sfintei Mărturisiri a fost introdusă practica așa numitei "mărturisiri de obște". Din cauza numărului mic de biserici în funcțiune, la ele se aduna un număr foarte mare de credincioși care doreau să se mărturisească, în special, la slujbele din Postul Mare. Practic nu era posibil ca fiecare creștin să fie mărturisit individual, de aceea s-a ajuns la aceea că a fost alcătuită o listă a păcatelor pe care preotul o citea cu voce tare, iar credincioșii o repetau în cor: „(...) am blestemat, am mințit, am judecat etc”. După aceea, credincioșii treceau pe la preot care doar le rostea deasupra capului formula dezlegării, după care ei erau împărtașiți. În multe cazuri, Taine ca Botezul și Cununia erau săvârșite nu în biserică cum este practica ortodoxă, ci la casele credincioșilor, pentru ca de acest lucru să nu știe nimeni. Sfințirea casei și prohodul erau săvârșite „prin corespondență”, adică preotul nu venea personal la credincioși acasă și nu erau prezent în mod nemijlocit la înmormântare, ci le săvârșea în biserică.

În perioada „dezghețului”, situația preoților s-a îmbunătățit doar într-o foarte mică măsură. La 14 iulie 1954, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a emis un decret privind eliberarea condiționată, înainte de termen, a deținuților de vârstă înaintată și a celor care au ispășit două treimi din pedeapsă. În baza acestui decret au fost eliberați și mulți clerici basarabeni. Astfel, în anii 1954-1955 au revenit

din locurile de detenție mai mult de 20 de preoți: Teodor Florea, Teodor Iurco, Ioan Zinchevici, Antonie Babenco, Gheorghe Murafa, Nicolae Climovici, Leonid Eftodiev, Porfirie Gondiu, Damian Malcovici, Elpidifor Zavițchi, Vladimir Varticean, Simeon Chișca, Valeriu Zavoian⁴⁰ ș. a. Mulți din ei au fost reprimiți în rândul clerului Eparhiei Chișinăului. Numărul clericilor a crescut și datorită faptului că episcopul Nectarie a început să săvârșească mai multe hirotonii decât înainte. Astfel, dacă în 1952 au fost săvârșite doar două hirotonii, în 1955, de exemplu, au fost săvârșite 12 hirotonii în treapta de preot⁴¹. De asemenea, mulți tineri tindeau să-și facă studiile la instituțiile teologice. În 1955 la Seminarul teologic din Odesa (acest seminar era cel mai solicitat de tinerii originari din RSSM) au fost depuse 12 cereri de înmatriculare, dintre care au fost admise 8 persoane. (...) În 1956 au fost depuse la același seminar 43 de cereri. La 1 octombrie 1956, numărul de seminariști originari din RSSM care învățau la Odesa era de 35 de persoane: în primul an de studii – 19, în anul doi – 7, în anul trei – 7, în anul patru – 2⁴². În 1957 au fost înscriși pentru studii în seminariile teologice rusești 17 tineri basarabeni⁴³.

În această perioadă unii preoți au îndrăznit să iasă din anonimat și i-au susținut pe credincioși în demersurile lor privind deschiderea bisericilor, au mers chiar în fruntea grupurilor de credincioși care se prezentau în audiență la împuternicit. Unii din ei au început să predice cu ardoare, îndemnând pe enoriașii la o viață cucernică și la frecventarea sfântului locaș. Pentru împuternicit acest fapt a însemnat ceva neobișnuit, de aceea el a hotărât să raporteze despre preoții care s-au evidențiat prin activitatea lor predicatorială: „Ivan Semenel, Alexandru Răileanu, Nicolae Achimov, Gheorghe Belous, Ivan Budanțev, Ivan Sajin, Gavriil Moroz”⁴⁴. Toți preoții s-au implicat și în domeniul gospodăresc, efectuând reparații, lucrări de amenajare, înzestrare și înfrumusețare a locașurilor de cult.

Dar perioada „dezghețului” s-a sfârșit repede și statul sovietic a trecut din nou la o ofensivă masivă și deschisă împotriva Bisericii și a slujitorilor ei. Unul din principalele obiective ale noului curs politic antibisericesc început de regimul hrușciovist a fost reducerea numărului de slujitori ai altarului și, respectiv, al numărului de locașuri de cult. În 1959 noul împuternicit de la Chișinău A. Oleinik a cerut să nu fie făcută nici o hirotonie și să nu fie dată nici o recomandare tinerilor care voiau să-și facă studii teologice. Conlucrând cu episcopul Nectarie, el a luat un șir de măsuri restrictive împotriva unor preoți, care depuneau mai multă activitate în viața bisericească. Aceștia erau scoși de la evidență de către împuternicit și oprîți de a oficia servicii divine de către episcopul Nectarie. Motivele notate de împuternicit erau foarte diverse: „preotul Gheorghe Moroșanu din Lipnic, raionul Ocnîța, în februarie 1959, la sovietul sătesc s-a antrenat într-o dispută pe temă religioasă cu directorul școlii din localitate Markevici. (...) Preotul Anatolie Rotari din Cioc-Maidan, raionul Basarabeasca, aduna în mod clandestin credincioșii din satele, unde nu funcționa biserica, și săvârșea diferite servicii divine, de asemenea mărturisea și împărtășea pe cei, care posteau și erau pregătiți. (...) Preotul Constantin Bolgar din Sipotenii, raionul Călărăși, mergea pe la casele credincioșilor la Crăciun și Paști. Totodată, el îi muștra pe credincioși pentru faptul că nu-și trimit copiii la biserică să se mărturisească și să se împărtășească, că nu poartă cruciu-

liță la piept”⁴⁵. Preoții Budanțev, Muduc și Țerna au fost acuzați de medicul șef al spitalului din Fălești că botează pruncii în apă murdară, în încăperi friguroase... aceștia răcesc și mor”⁴⁶. Preotul Arnaut din Gherla, raionul Cotovschi, a fost scos de la evidență pentru faptul că și-a procurat un cal și o trăsură, cu care colinda satele din împrejurime, săvârșind ierurgii și diverse rânduieli bisericești. Preotul Baliuc din Nemirova, raionul Soroca, pentru faptul că oficia servicii divine în biserica satului, care era închisă. Preoții Iarmolovici din Cosăuți și Burjacovschi din Ocolina, ambii din raionul Soroca, au fost eliberați din cauză, că au sfințit fără autorizare bucatele de Paști în curțile bisericilor neînregistrate din satele Rublenița și Voloave⁴⁷. Preotul Gheorghe Strugaru din Grinăuți, raionul Ocnîța, pentru „calomnieri” la adresa puterii sovietice, preotul Vasile Sandu din Bălți, pentru că strângea mijloace pentru repararea bisericilor din satele Ustia și Obreja, preotul Ion Tătaru din Vălcineț, raionul Otaci, pentru că i-a servit pe credincioșii din alte localități decât cele încredințate, preotul Vasile Ciumaș din Cetireni pentru că strângea semnături pentru redeschiderea bisericii din Pârlița și mijloace materiale pentru reparația bisericii din Vulpești⁴⁸. Din aceleași motive și din multe altele, au fost scoși din cler și mulți alți preoți.

Despre activitatea pe anul 1959 împuternicitul raporta următoarele: „La sfatul nostru, arhiepiscopul a scos „de la evidență” 32 de clerici din călugări și i-a trimis înapoi în mănăstirile lor; 18 preoți s-au eliberat; 5 au fost înlăturați de la oficierea celor sfinte; 6 au plecat în alte eparhii; 4 au decedat; 1 a fost recrutat în armata sovietică. În această perioadă, nu a fost săvârșită nici o hirotonire. Nu am permis înnoirea sau completarea clerului cu noi cadre”⁴⁹.

În 1960, printr-o dispoziție a organelor de partid, a fost intensificată activitatea serviciilor de agenți secreți, îndreptată împotriva Bisericii și a clerului. Șaisprezece persoane alcătuiau un grup de agentură. Ei strângeau materiale compromițătoare la adresa celor mai activi slujitori ai cultului, care puteau servi drept pretext pentru excluderea lor din rândurile clerului⁵⁰.

De asemenea, prin intermediul agenților secreți a fost redus și numărul de candidați basarabeni dornici de a-și face studiile în seminariile teologice rusești. Dacă în 1957 în instituțiile respective au fost admiși 17 candidați, în 1958 din 40 de cereri au fost acceptate doar 8, iar în 1959 din 9 persoane cu cereri doar una singură a fost înscrisă. Mai mult decât atât, cererile depuse erau examinate de agentul „Kazanțev” (acesta deținea o funcție de conducere în administrația eparhială), care, sub diverse pretexte, le respingea sau anunța organele de securitate. Acestea, la rândul lor, prin intermediul organelor de partid, influențau persoanele respective, iar împotriva unor candidați erau adunate materiale compromițătoare⁵¹. Astfel, Ion Ichim din Vărzăreștii Noi, născut în 1941, a depus o cerere pentru a-și face studiile la Seminarul teologic din Odesa. Finoghin, împuternicitul de la Odesa, a cerut omologului său de la Chișinău, A. Oleinik, să găsească motive pentru a bloca inițiativa tânărului entuziast⁵². Narajînăi, împuternicitul din Stavropol, îl informa pe omologul de la Chișinău că la Seminarul teologic din Stavropol a depus documentele în vederea înscrierii cetățeanul Ciobanu Filaret... anul nașterii 1935, originar din Țepilova, raionul Soroca, RSSM, moldovean, din părinți țărani,

fără ocupație. Deoarece acesta a depus actele fără a avea acordul și recomandarea episcopului Nectarie, împuternicitul A. Oleinik, împreună cu Nectarie, au cerut Patriarhiei Moscovei să oblige administrația Seminarului din Stavropol să-l exmatriculeze pe Filaret Ciobanu. Un astfel de ordin din partea Patriarhiei a fost emis, dar, după cum mărturisea deja bătrânul părinte Filaret, administrația Seminarului nu s-a supus, deoarece el era al 7-lea seminarist necesar pentru ca grupa din acel an să nu fie desființată⁵³.

Autoritățile sovietice au depus multe eforturi pentru a-i determina pe unii clerici să se dezică de cinul preoțesc și chiar să abjure public credința. În 1960 șase preoți s-au lepădat public și „au rupt-o cu religia”, în 1961 alții cinci. Unul dintre acești preoți renegați – Varzari – a activat ulterior într-o Societate de iluminare politică și științifică. În 1962 treisprezece preoți au părăsit slujirea preoțească, dintre care doar unul s-a lepădat public de credință, ceilalți, cel mai probabil, din cauza că nu au putut rezista persecuției și urmărilor, au încetat să activeze ca slujitori ai altarului (deși nu s-au dezis de cinul lor preoțesc) și s-au angajat la lucru în instituții de stat⁵⁴. După toată probabilitatea, unii dintre preoții renegați au fost agenți KGB, care și-au abjurat „credința” la comandă. Acestor cazuri li se făcea mare publicitate în mass-media unională și republicană, cu scopul de a dezrădăcina credința din inimile credincioșilor.

În 1960 numărul de preoți s-a micșorat de la 380 la 327⁵⁵. În 1962 au ajuns să fie 255 de preoți⁵⁶, iar în 1966 – 199⁵⁷.

Un fenomen aparte al situației preoților sub regimul totalitar comunist au fost așa-zii „preoți neautorizați”, „impostori”, adică preoții care slujeau în locașurile de cult neînregistrate, fără autorizația arhierului de la Chișinău și a împuternicitului. Doar un mic număr dintre acești preoți au fost excluși din cler pentru abateri grave morale și canonice (în documentele de arhivă sunt menționate, de asemenea, și cazuri de „preoți” autoprocamați), marea majoritate a lor au fost, însă, victime ale regimului comunist antibisericesc, de aceea nesupunerea lor trebuie calificată, de fapt, ca o formă de rezistență.

„În Eparhia Moldovei, – raporta episcopul Nectarie în 1950 patriarhului de la Moscova, – există impostori și samavolnici. Primii sunt cei care nu au cin clerical și nici avizul autorităților bisericesti și statale, dar exercită funcțiile de preot. Cei de-ai doilea sunt în cinul clerical, dar săvârșesc cele sfinte și celelalte rânduieli fără acordul autorităților eparhiale și a împuternicitului pentru problemele Bisericii. (...) Acești impostori oficiază slujbele în bisericile neînregistrate. Populația este bucuroasă, că în biserică lor, în sfârșit, este oficiat serviciul divin și nu-i pasă, dacă preotul are sau nu are aprobare. Organele fiscale sunt interesate să perceapă cât mai mulți bani și de aceea îi impozitează pe acești preoți-impostori, precum și bisericile neînregistrate. Populația este gata să achite oricât s-ar cere, numai ca biserică să funcționeze și să aibă un preot. (...) Mai mulți protopopi ne adresează demersuri, în care menționează că se formează o eparhie impoștoare cu protopopi impostori. Trebuie neapărat de luat măsuri pentru a curma astfel de acțiuni”⁵⁸.

„Din informațiile ce-mi parvin din teritoriu, scria episcopul Nectarie împuternicitului, rezultă că într-un șir de raioane, sub masca slujitorilor altarului, acti-

vează nestingherit un grup de impostori, care oficiază slujbe în locașurile de cult închise și efectuează diferite servicii religioase, încălcând atât activitatea corectă a bisericilor înregistrate, cât și ordinea legală stabilită în acest domeniu. În pofida numeroaselor plângeri de la fața locului sosite la respectivele organe în vederea sancționării pseudopreotilor și opririi activității lor ilegale, atât sovietele locale cât și procuraturile raionale și cele orășenești și miliția nu iau nici un fel de măsuri lăsând nepedepsite acțiunile ilegale ale acestor persoane... Aceste persoane văzând că acțiunile lor rămân nepedepsite nu numai că-și desfășoară în continuare acțiunile ilegale, dar își largesc sfera de activitate asupra a noi raioane... nu achită impozitele... Vă rog să înaintați această chestiune spre rezolvare în fața organelor puterii superioare, cu scopul de a se da respectivele directive pentru luarea de măsuri la fața locului...”⁵⁹.

În 1946 protopopul raioanelor Camenca, Râbnița și Dubăsari îl informa pe împuternicit: „Sunt cazuri că se slujește fără permisiune: de exemplu, în satul Ploți, raionul Râbnița, slujește nelegal preotul F. Costeja. (...) Slujbe se săvârșesc și-n alte biserici neînregistrate. De exemplu, la Hrustovaia și Rașcov. În satul Hrustovaia, la cererea unor enoriași, sovietul sătesc a permis la 18-19 august să fie deschisă biserică de către preotul Andrian Soltanovschi din orașul Bolgana, raionul Pesciansk, regiunea Vinița (Ucraina – n.a.), care, încă din anul 1944, fără vreun drept bisericesc sau civil, slujește în diferite biserici din RSSM”⁶⁰.

Într-un raport din 5 aprilie 1951 împuternicitul P. Romenski informa autoritățile despre existența unei comunități bisericesti neautorizate, înființate de către ieromonahul Iliodor Șaptefrați în satul Lipcăni, raionul Rezina, care în predicile sale susținea: „Patriarhul Alexei, toți episcopii din toată țara sovietică și tot clerul sunt niște schismatici, pentru că se supun autorităților... Eu voi lupta în continuare cu clerul înregistrat și cu toată Biserica ce se supune Patriarhiei de la Moscova”⁶¹. Într-un alt raport, împuternicitul scria: „În satul Măgdăcești, raionul Vadul lui Vodă, ieromonahul ambulant Efrosim Leucă desfășoară în rândul populației discuții precum că Biserica în Uniunea Sovietică în timpul de față este bolșevizată, iar preoții sunt comuniști și mint poporul”⁶².

La 19 septembrie 1956 împuternicitul scria președintelui executivului raional Rezina, cu referire la unele date strict verificate, care i-au parvenit, că fostul preot, la acel moment oprit de a oficia servicii divine, Armencea Grigore Feodorovici, cu de la sine putere și în mod „ilegal” oficiază servicii în bisericile închise pe teritoriul raionului Rezina, colectează de la populație bani și efectuează reparația bisericilor, desfășoară în mijlocul credincioșilor lucru de deschidere a unor biserici neînregistrate și organizează înaintarea unor demersuri în această privință. Astfel, preotul Armencea a organizat întruniri ale credincioșilor, a adunat de la ei bani și a reparat bisericile închise din satele Lipceni, Popăuți și Saharna, în care ținea slujbe fără nici un pedică. Pe 5 august 1956, în satul Saharna a făcut o slujbă religioasă în prezența unei mari mase de credincioși care s-au adunat acolo, după care a petrecut cu aceștia în mod „ilegal” o adunare la care a ales un consiliu bisericesc care urmează să ducă mai departe, sub conducerea lui, reparația acestei biserici închise și să obțină deschiderea ei. După această adunare țercovnicii au început

să umble pe la case prin satul Saharna pentru a aduna semnături de la populație sub o petiție privind deschiderea bisericii și numirea în calitate de preot a lui Gr. F. Armencea. În ziua de duminică, pe 23 septembrie 1956, preotul Gr. Armencea intenționa să facă în satul Saharna sfințirea solemnă a bisericii închise, după ce în prealabil o reparase. Pe lângă activitățile sale „ilegale” și „criminale”, scria în continuare împuternicitul, preotul Gr. Armencea mai recurgea la minciuni crase și declarații provocatoare în fața credincioșilor, afirmând că el, chipurile, ar avea permisiunea patriarhului și a organelor sovietice de conducere de a săvârși slujbe religioase în bisericile închise din raionul Rezina, de a le repara și de a le deschide. Împuternicitul cerea în termeni duri să fie oprite acțiunile „ilegale” și „criminale” ale impostorului Gr. F. Armencea pentru care el să fie tras la răspundere penală⁶³.

Într-un alt document similar împuternicitul cerea executivului raional Olănești să fie luate măsuri drastice împotriva preotului „impostor” Filaret Șundeac, care oficia „illegal” servicii divine în bisericile închise din raionul Olănești⁶⁴.

În rezolvarea „problemei preoților impostori”, care a apărut într-un mod spontan, ca o consecință a politicii antibisericești promovate de regimul comunist, s-a implicat statul care nu era interesat să existe preoți și comunități religioase necontrolate. Conform datelor statistice, numai în 1950 au fost atestați și trași la răspundere 46 de astfel de preoți⁶⁵. În perioada hrușciovistă fenomenul a luat iarăși amploare, încât în 1959 organele raionale de miliție au primit o listă de 91 de „preoți impostori”. La 15 aprilie 1959 șeful direcției de miliție a Ministerului de Interne al RSSM, Sevastianov, îl informa pe împuternicit: „Vă comunicăm că noi am dat directivă șefilor secțiilor de miliție din raioane să ia măsuri pentru neadmiterea săvârșirii slujbelor religioase de către persoane care nu posedă sau au fost lipsite de cin preoțesc în conformitate cu lista impostorilor ce ne-ați adresat-o”⁶⁶. Împotriva preoților care îndrăzneau să nu se supună au fost puse în funcțiune toate pârghiile, au fost aplicate toate metodele, inclusiv sancțiuni fiscale drastice, urmărirea penală, atacuri fizice asupra persoanei etc.

De exemplu, preotul Vasile Ciumaș din Cociulia, raionul Comrat, a fost lipsit în 1956 de cinul preoțesc, dar el nu s-a supus, ci a continuat să slujească, având toată susținerea credincioșilor. În 1959, împotriva lui a fost intentat un dosar penal și judecata l-a considerat vinovat. Pentru neascultare preotul V. Ciumaș a fost supus unui regim de muncă corecțională pe un termen de un an⁶⁷. Preotul Ion Pânzaru a fost amendat cu suma de 18 161 de ruble, apoi i s-a intentat un dosar penal pentru că continua să slujească fără autorizație. Preotul F. Racoviță din Leova a fost arestat și judecat pentru că a deschis în apartamentul său o casă de rugăciuni⁶⁸.

Alți preoți au suferit și mai mult. Preotul Gherasim Păduraru de la biserica “Sf. Dumitru” din Chișinău a fost lipsit de cinul preoțesc în 1952 pentru că la slujbele oficiate de el se adunau foarte mulți credincioși din localitățile învecinate în fața cărora el predica, deși în mai multe rânduri i-a fost interzis să facă acest lucru, chiar de episcopul Nectarie. El avea o mare autoritate, fiind numit un nou “Gură de Aur”. El nu s-a supus episcopului Nectarie, ci a continuat să officieze servicii divine la el acasă, formând un fel de comunitate bisericească “ilegală”. În 1959 a fost judecat și condamnat la doi ani privațiune de libertate, cu confiscarea averii. A fost eliberat

peste un an, în urma numeroaselor demersuri adresate autorităților superioare de la Moscova, dar fără dreptul de a oficia servicii divine. Pentru a destrăma comunitatea religioasă care se închea tot mai mult în jurul lui, autoritățile sovietice au recurs la metode securiste. Preotul Gherasim Păduraru a fost declarat bolnav psihic și a fost internat la un spital specializat, unde a fost făcut dependent de substanțe narcotice. După eliberare, agenții KGB infiltrați în comunitate au lucrat în așa fel încât l-au făcut să divorțeze și să se recăsătorească cu o “creștină” din cercul celor mai apropiate persoane. După ce preotul Gherasim Păduraru a fost distrus ca persoană și și-a pierdut statutul moral necesar, comunitatea s-a destrămat de la sine⁶⁹.

Un caz aparte este cel din Baraboi, raionul Dondușeni. La 1 ianuarie 1961, preotul Boris Nicolaev împreună cu cântărețul Trifon Rabei nu s-au mai întors de la o înmormântare din satul vecin. A doua zi, trupurile lor neînsuflite au fost găsite în câmp. În timp ce se deplasau spre casă, ei au fost omorâți mișelește și cu o deosebită cruzime de niște colhoznicii înrâiți pe Biserică și pe preoți⁷⁰. Acest caz reflectă ura unei părți a populației care a ajuns să fie atee și care uneori recurgeau la batjocorirea directă a slujitorilor altarului, la insulte, la intimidări, la bătăi și chiar la omor.

În „epoca de stagnare” situația preoților a rămas să fie în continuare grea. În urma „reformei” din 1961 stăpân al bisericii a devenit episcopul, iar preotul a obținut statutul de angajat. În cele mai multe cazuri episcopii erau numiți de organele puterii de stat dintre oamenii lor de încredere, care puteau fi chiar necredincioși. Aceștia fixau taxe înalte pentru serviciile religioase (și din lăcomie și pentru a îndepărta pe credincioși de Biserică), nu se prea îngrijeau de bunăstarea locașului de cult, nu permiteau efectuarea reparațiilor, informau organele de securitate despre persoanele care au venit la biserică, alungau pe copii și pe tineri din biserică etc. În această situație, un preot sincer și cucernic devenea un adevărat martir, care nu avea posibilitate să se opună dezordinii și constrângerii care se manifestau chiar și în timpul slujbelor. O simplă plângeri împotriva preotului adresată de episcop împuternicitului ducea la pedepsirea preotului. Astfel de cazuri erau frecvente. Dacă acuzațiile nu erau grave, preotul era transferat într-o altă parohie, mai săracă, dacă acuzațiile erau mai grave (de exemplu, că predică sau săvârșește pe ascuns slujbe, că încearcă să atragă la biserică tineri etc), atunci preotul putea fi chiar exclus din cler. În multe cazuri, episcopii erau îndemnați să înainteze plângeri împotriva preoților pentru ca apoi aceștia să fie nevoiți să dea mită împuternicitului și chiar ierarhilor ruși sau persoanelor din anturajul acestora.

Cu toate că situația preoților era în continuare grea, totuși în anii '70-'80 puțin s-a stabilizat. Numărul preoților a rămas în continuare mic: în 1966 erau 199 de preoți, în 1969 – 200⁷¹, în 1985 – 218 preoți și 8 diaconi⁷², la 1 ianuarie 1988 erau 230 de clerici și 12 diaconi⁷³. Fiind puțini, preoții erau foarte solicitați de credincioși pentru săvârșirea diferitor trebuințe, iar aceștia înțelegând că slujitorii altarului sunt într-o situație defavorizată îi remunerau cu generozitate. Acest lucru a dus la aceea că situația materială a preoților care făceau parte din statele clerului Eparhiei Chișinăului s-a îmbunătățit simțitor. Deoarece marea majoritate a parohiilor nu aveau case parohiale, iar autoritățile practicau transferarea cât mai frecventă a preoților (pentru a nu se apropia sufletește de enoriași), ei își procurau

case în Chișinău sau în centrele raionale. Mulți făceau naveta în parohii, alții le procurau pentru a fi cât de cât asigurați, ei și familiile lor.

În „epoca de stagnare” s-a înnoit considerabil componența clerului. În 1969 din cei 200 de preoți 2 aveau studii superioare laice, 122 – studii medii, 77 – studii primare. Studii teologice superioare aveau 22 de preoți, medii teologice – 59, studii teologice incomplete aveau 98 de clerici. Conform criteriului de vârstă: 29 de preoți nu atingeau 40 de ani, 112 aveau între 40 și 60 ani, iar 58 de preoți aveau peste 60 de ani⁷⁴. În 1985, din cei 218 preoți și 8 diaconi: studii superioare laice aveau 6 preoți, studii medii – 106, școală medie necompletă – 63, studii primare – 51 persoane. Instituții teologice superioare absolviseră 32 de clerici, medii – 158, incomplete – 23; 13 persoane nu aveau deloc studii. Conform criteriului de vârstă: 95 de preoți nu depășeau 40 de ani, 71 – aveau între 40 și 60 de ani, iar peste 60 de ani aveau 60 de clerici⁷⁵.

Deși unii preoți au fost agenți ai KGB, colaborau cu împuternicitul și cu autoritățile sovietice și pârau pe confrății lor, totuși, au fost și dintre cei care s-au arătat vrednici de slujirea preoțească, au păstrat nestinsă flacăra credinței ortodoxe și au pregătit calea pentru renașterea vieții bisericești în Moldova⁷⁶. În atmosfera de presiune și degradare morală, în chingile unui stat ateist, înfruntând ispitele și dezbinările, ei au reușit să-și îndeplinească datoria lor păstorească și să asigure continuitatea spirituală a înaintașilor.

Concluzie. În perioada 1944-1989 activitatea clerului ortodox a fost supus unui control strict și permanent, din partea organelor de securitate, a organelor administrației publice și a celor de partid, cât și prin împuternicitul Comitetului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM. Agenții secreți duceau evidența unde și când preoții săvârșeau vreo slujbă religioasă, care este conținutul predicilor, ce discută preoții cu enoriașii, era verificată corespondența lor. De asemenea, în sânul Bisericii au fost infiltrați numeroși agenți secreți și informatori. Aceștia au lucrat cu sârguință, îndeplinind toate ordinele autorităților de stat, care vizau, în special, distrugerea din interior a Bisericii Ortodoxe.

În primii ani după instaurarea stăpânirii sovietice mulți slujitori ai altarului au fost arestați și condamnați, fiind acuzați de propagandă antisovietică. Preoții care au scăpat de arestare au fost permanent persecutați și intimidați. Ei erau alungați din casele parohiale, erau obligați să plătească impozite mari, li se intentau dosare false, erau amenințați cu deportarea etc.

Pe tot parcursul stăpânirii comuniste autoritățile sovietice au generat, în mod intenționat, o criză de preoți. În 1949 erau înregistrați oficial 417 clerici, în 1960 numărul de preoți s-a micșorat de la 380 la 327, în 1962 erau 255, iar în 1966 – 199. Autoritățile au mai urmărit ca în rândul preoților să ajungă persoane cu un nivel scăzut cultural, cu un intelect redus, fără studii teologice.

Prin această politică îndreptată împotriva clerului s-a urmărit ca credincioșii să fie lipsiți și separați de conducătorii lor spirituali. Scopul final era ca populația să adere la noua „religie” – ideologia comunist-ateistă și să devină un nou popor – al „moldovenilor sovietici”. Pentru atingerea acestui scop s-au depus eforturi

considerabile și persistente, prin resursele investite, prin sferile cuprinse, prin metodele folosite (de la cele mai agresive până la cele mai subtile).

Note:

¹ Păcurariu, Mircea. Basarabia, aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc.- Iași, 1993, 151 p.

² Pasat, Valeriu. Asprul adevăr al istoriei. Deportări de pe teritoriul RSS Moldovenești în anii '40-'50. – Chișinău, 2000, 399 p.

³ Tihonov, Ludmila. Politica statului sovietic față de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965). – Chișinău, 2004, 167 p.

⁴ Павлинчук, Иосиф. Кишиневско-Молдавская епархия в период с 1944 по 1989 год. – Noul Neamț, 2004, 336 p.

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), Arhiva Mitropoliei Chișinăului și întregii Moldove (AMCM).

⁶ Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1953 / В.Пасат. – Moscova, 2009, 823 p; Idem. 1953-1960 / В.Пасат. – Moscova, 2009, 967 p.

⁷ Pasat, Valeriu. Op.cit., p. 305.

⁸ Păcurariu, Mircea. Op. cit., p.123.

⁹ Pasat, Valeriu. Op. cit., p. 304.

¹⁰ Aceste acuzații sună astăzi banal, puteau fi învinuiți cu același succes că sunt creștini, căci până la urmă pentru autoritățile sovietice era important nu motivul pentru care acuzau pe preoți, ci scopul final care era lichidarea lor și a Bisericii. În acest context este interesant faptul că la 10 iulie 1944 NKGB-ul informa instanțele superioare că „n-a fost înregistrată nici o manifestare antisovietică din partea preoțimii și a credincioșilor rămași pe teritoriul eliberat (ocupat – n.a.) al RSSM. Trebuie să menționăm că majoritatea preoților manifestă deschis o atitudine loială față de Puterea sovietică”. Vezi: Pasat, Valeriu. Op. cit., p. 304.

¹¹ Vezi: Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 275-278.

¹² ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 21, f. 25.

¹³ Pasat, Valeriu. Op. cit., p. 308-309.

¹⁴ Ibidem, p. 309.

¹⁵ Vezi: Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 278-280.

¹⁶ Vezi: ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 12, f. 12, 27, 34, 50, 88.

¹⁷ Ibidem, dos. 2, f. 20.

¹⁸ Ibidem, dos. 15, f. 24.

¹⁹ Ibidem, f. 25.

²⁰ Ibidem, dos. 12, f. 80.

²¹ Tihonov, Ludmila. Op. cit., p. 41.

²² ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 13, f. 101-102.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, dos. 15, f. 61.

²⁵ Ibidem, dos. 28, f. 126-127.

²⁶ Ibidem, dos. 12, f. 150.

²⁷ Ibidem, f. 81.

²⁸ Pasat, Valeriu. Op. cit., p. 317-318.

²⁹ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 2, f. 128.

³⁰ Beșleagă, Vladimir. Bisericile și mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM 1950-1960 (II) // “Destin românesc”. – București-Chișinău, 1996, nr. 3, p. 62.

³¹ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 12, p. 113.

³² Ibidem, f. 4.

³³ Ibidem, dos. 103, p. 29.

- ³⁴ Пасат, Валериу. Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950. – Moscova, 1994, p. 653.
- ³⁵ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 17, f. 110.
- ³⁶ Ibidem, dos. 28, f. 154.
- ³⁷ Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 47.
- ³⁸ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 43, f. 219.
- ³⁹ Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 125.
- ⁴⁰ Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 189.
- ⁴¹ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 64, f. 21.
- ⁴² Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 125.
- ⁴³ Пасат, Валериу. Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950..., p. 652.
- ⁴⁴ Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 193-194.
- ⁴⁵ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 105, f. 5-6.
- ⁴⁶ Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 132; Părintele Vasile Munduc la 85 ani de viață și 58 ani de preoție // "Altarul Credinței", Chișinău, 15 iunie 2005.
- ⁴⁷ Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 201.
- ⁴⁸ Tihonov, Ludmila. Op. cit., p. 48-49.
- ⁴⁹ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 106, f. 56.
- ⁵⁰ Пасат, Валериу. Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950..., p. 652.
- ⁵¹ Ibidem.
- ⁵² Vezi: Tihonov, Ludmila. Op. cit., p. 50; Beșleagă, Vladimir. op. cit. (I), nr. 1, p. 126.
- ⁵³ Părintele Filaret Ciobanu la 70 de ani [Interviu] // "Altarul Credinței", Chișinău, 1 martie 2005.
- ⁵⁴ Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 70.
- ⁵⁵ Пасат, Валериу. Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950..., p. 652.
- ⁵⁶ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 128, f. 51.
- ⁵⁷ Павлинчук, Иосиф. Op. cit., p. 206.
- ⁵⁸ АМСМ, Dosar „Corespondența cu Patriarhul Moscovei 1949-1969”, f. 25-26.
- ⁵⁹ Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 133.
- ⁶⁰ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 12, f. 154.
- ⁶¹ АОСПРМ, fond 51, inv. 9, dos. 44, f. 80.
- ⁶² Ibidem, f. 120.
- ⁶³ Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 130-131.
- ⁶⁴ Ibidem, p. 132.
- ⁶⁵ ANRM, fond 3046, inv. 1, dos. 33, f. 124.
- ⁶⁶ Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 132.
- ⁶⁷ Ibidem (II), nr. 3, p. 60-63.
- ⁶⁸ Tihonov, Ludmila. Op. cit., p. 49.
- ⁶⁹ Din mărturiile preotesei Natalia Păduraru. Vezi de asemenea: Tihonov, Ludmila. op. cit., p. 49; Beșleagă, Vladimir. Op. cit. (I), nr. 1, p. 133.
- ⁷⁰ Anastasia Eladii, Reînarmorântarea unui slujitor la Baraboi // "Altarul Credinței", Chișinău, 15 iulie 2006.
- ⁷¹ АМСМ, Dosar „Corespondența cu Patriarhul Moscovei 1949-1969”, f. 395.
- ⁷² Ibidem, Darea de seamă pe 1985, f. 5.
- ⁷³ Ibidem, Darea de seamă pe 1987, f. 2; Protoiereu Piotr Buburuz, *Propovedi na tysjačel'e Kreščenija Rusi*, Chișinău, 1988, p. 12.
- ⁷⁴ Ibidem, Dosar „Corespondența cu Patriarhul Moscovei 1949-1969”, f. 395.
- ⁷⁵ Ibidem, Darea de seamă pe 1985”, f. 5-6.
- ⁷⁶ Telembici, Anatol. In memoriam. Părintele Gheorghe Armașu: „N-am vândut pe nimeni, deși mi s-a pus adeseori în față hârtie albă” // „Misionarul”, Chișinău, februarie 2006.

DIFERENȚIERE SOCIALĂ ȘI CONFLICTUL SOCIAL ÎN SOCIETATEA SOVIETICĂ

Ovidiu TURTUREANU,
Magistru în relații internaționale
Profesor la Colegiul Politehnic, Chișinău

SOCIAL DIFFERENTIATION AND SOCIAL CONFLICT IN THE SOVIET SOCIETY

In maner, which I. Stalin described the soviet society, consisted of two classes – workers, peasants and social stratum – proletarian intellectuals (after the liquidation of bourgeois intellectuals) is concerned in a simplistic representation and which does not correspond to reality.

This article – „Social Differentiation and Social Conflict in the Soviet Society” comes to delimit the theoretical concept of so-called egalitarian and homogeneous society, which denies the existence of any kind of social conflict or antagonism in a more realistic approach.

Interesul față de această problemă apare din necesitatea delimitării cadrului conceptual teoretic al unei pretinse societăți egalitariste și omogene, în care se nega existența oricărui fel de *conflict* sau *antagonism* social, la o abordare mai realistă.

Modul în care I. Stalin a descris societatea sovietică formată din două clase – muncitorii și țăranii, și o pătură socială – intelectualitatea de origine proletară (după lichidarea intelectualității burgheze) ține de o reprezentare simplistă și care n-a corespuns realității.

Încă din perioada „dezghețului hrusciovist” sociologii sovietici au început să manifeste rezerve față de acest concept. Acest fapt a fost reflectat la Conferința unională a sociologilor în problemele structurii sociale, care a avut loc la Minsk în ianuarie 1966, la care schema simplistă a lui I. Stalin a fost reevaluată. V. S. Semionov, unul dintre specialiștii de frunte în problemele structurii sociale, a afirmat că „schema actuală nu-i mai satisface pe oamenii de știință sovietici”. O

serie de autori au introdus, cu evidentă precauție, o nouă terminologie în disputul la nivel unional a structurii sociale. Îndepărtându-se într-o măsură semnificativă de modelul social egalitarist omogen, prezentat în documentele oficiale de partid și de stat, academicianul Tatiana Zaslavskaia remarcă: „Pozițiile sociale ocupate de diferite pături și clase în societatea socialistă pot fi reprezentate în principiu sub forma unei anumite ierarhii, în care unele poziții sunt considerate superioare față de altele.”¹

Un alt sociolog, O. I. Șkaratean, care și-a axat studiile pe inechitatea socială, a relevat existența în cadrul societății sovietice a unor „grupuri de oameni inegali din punct de vedere social și economic”. El a afirmat că inechitățile sociale trebuie studiate „în scopul de a lupta pentru eliminarea lor” și a evidențiat faptul că inechitatea grupurilor sociale nu trebuie considerată ca o moștenire a capitalismului, ci și ca o urmare a reproducerii acesteia de către socialism.²

Aceste reproduceri, conform sociologului Șkaratean, pot fi considerate ca efecte ale revoluției tehnico-științifice, care a lărgit sfera oamenilor muncii, în special în ceea ce privește componența sa intelectuală.

La sfârșitul anilor '50, ai sec. XX proporția dintre cei superior calificați (ingineri și specialiști) și muncitorii manuali era 36:64, iar la sfârșitul anilor '70 – 59:41 în favoarea celor cu pregătire intelectuală.³

Într-unul din studiile sale G. K. Șaknazarov scria în 1974: „Pot apărea situații în care straturi sociale din cadrul aceleiași clase diferă mai mult unul de celălalt decât straturi aparținând unor clase diferite”.⁴ Într-un alt studiu publicat în Occident se ajungea la aceeași concluzie: „Contrar retoricii oficiale despre omogenitatea socială crescândă..., diferențele în interiorul aceleiași clase în Uniunea Sovietică devin mai substanțiale decât cele dintre clase”.⁵ În 1987, sociologul sovietic G. E. Zborski nota: „În privința parametrilor modului de viață ce țin de muncă și cultură, diferențele în cadrul aceleiași clase sunt mai profunde decât cele dintre clase diferite”.⁶

Pe măsură ce știința devenea o componentă esențială a forțelor de producție, rolul inginerilor, al specialiștilor și al oamenilor de știință în procesul industrial era din ce în ce mai important – decisiv în termeni de progres social și eficiență economică. În condițiile revoluției, remarcă Rodovan Richta, dezvoltarea științei față de tehnică și a tehnicii față de producția propriu-zisă devine o lege a dezvoltării forțelor de producție.⁷ În Occident, omul de știință american Harvey Brooks ajunge la aceeași concluzie: „Studiile economice au arătat că într-o economie modernă punerea în aplicare a cuceririlor științifice aduce beneficii sociale și economice mult mai mari decât investițiile în capital fizic”.⁸ Toate acestea marchează ridicarea pe o treaptă superioară a factorului uman. Spre deosebire de perioada industrializării, când accentul se punea în întregime pe cantitatea de capital și de muncă, cu trecerea timpului capătă întâietate dezvoltarea forțelor umane din punct de vedere calitativ.

În acest sens, sociologul sovietic T. Zaslavskaia menționa că „datorită dezvoltării factorului uman, standardele de educație, cultură (acces la informație,

conștiință de sine personală și legală) ale muncitorilor ating o treaptă superioară. Interesele și cerințele lor devin mai complexe, tipurile de personalitate mai variate. Nivelul mai înalt de educație și dezvoltare culturală accentuează tendințele individului de a avea un statut independent, de a fi angajat activ în luarea deciziilor, de a-și valorifica potențialul creator personal. Dacă aceste aspirații nu sunt îndeplinite, individul se înstrăinează de munca sa și este înclinat să-și transfere interesele spre alte domenii.”⁹

Este evident, dacă la începutul anilor '20 ai sec. al XX-lea clasa muncitoare se prezenta ca un grup social omogen dominat de munca manuală, atunci cu trecerea timpului și sub influența revoluției tehnico-științifice importanța muncii manuale se diminuează considerabil.

Concluzia care se desprinde de aici este că în cadrul clasei muncitoare centrul de gravitate se transferă de la cel preponderent manual la cel preponderent intelectual, adică asistăm, chiar la o diferențiere în interiorul aceleiași grup social, între muncitori necalificați și calificați. Diferențele de salariu între categoriile de muncitori erau minime – muncitorii necalificați erau despărțiți de specialiști printr-o diferență de salariu de 10-20 ruble. Prin urmare, muncitorii nu erau stimulați să-și ridice nivelul de calificare profesională.

În ceea ce privește corelația salariilor între diferitele sectoare de activitate, de exemplu, săptămânalul „Moskovskie novosti” releva că în 1985 salariul lunar al unui muncitor din transporturi se ridica la 236,6 ruble, iar din industrie la 210,6 ruble. Pentru activiștii culturali salariul era de 117,3 ruble, în asistența medicală 132,8 ruble și în învățământ 156 ruble. Se ajunge la concluzia că în cadrul sectoarelor economice s-a șters granița dintre salariile angajaților cu o pregătire specială și a celor lipsiți de o astfel de pregătire,¹⁰ adică, dacă se poate vorbi despre o „omogenizare”, atunci o găsim numai în sfera salarizării. De aici reiese clar, că nici pe departe o astfel de societate nu poate fi caracterizată ca lipsită de *antagonisme* sociale.

Analiza structurii sociale și a clasei muncitoare în societatea sovietică ne conduce la următoarea concluzie: revoluția tehnico-științifică a distrus virtual noțiunea de clasă muncitoare ca unitate sociologică largă și compactă. O astfel de clasă pur și simplu nu mai exista în realitatea socială. Dialectica dezvoltării sociale în condițiile societății sovietice a evoluat în așa fel, încât înainte de omogenizare s-a produs un proces de diferențiere socială. Și, desigur, schema simplistă a societății socialiste propusă de I. Stalin, două clase – muncitorii și țărani și o pătură socială – intelectualitatea de origine proletară, a devenit în egală măsură anacronică.

Anume intelectualitatea sovietică, în mare măsură de origine proletară, va pune la îndoială „ imaginea umană ” a societății, care a fost construită cu ajutorul terorii și dominată de secretomanie și minciună. Anume intelectualitatea va fi forța motrice, care în perioada gorbaciovistă va demola întregul sistem totalitar.

Din cele menționate mai sus, ne convingem de faptul că drumul pe care îl parcurgea societatea sovietică în speranța construirii unei societăți egalitariste, lipsită de ierarhii sociale și de *conflicte sociale*, nu era altceva decât o utopie. Cel puțin aceste lucruri sunt străine pentru conștiința actuală a omului contemporan.

Evident, noile abordări neconvenționale din anii '60 ai secolului trecut re-

flectau tensiunile, nemulțumirile și conflictele generate de profundele divergențe sociale care existau în societatea sovietică.

Sintetizând dezbaterile și studiile publicate în presa sovietică în urma Conferinței de la Minsk, sociologii americani Zev Katz și Walter Connor evidențiază existența *stărilor de conflict* dintre nomenclatura comunistă conducătoare, ca grup social aparte, și celelalte categorii sociale din societatea sovietică. În special, Walter Connor menționa: „Ca grup social (nomenclatura sau aparatul de partid), ei sunt conștienți de interesele lor comune, capabili și gata să le apere prin măsuri coercitive și normative”.

În opinia lui Katz, nomenclatura formează în mod clar o clasă separată, deși din punctul de vedere al educației, salariilor nominale, prestigiului și al câtorva alte caracteristici, ei nu sunt în general departe de pătura intelectuală. Ceea ce îi diferențiază pe conducătorii politici, este funcția lor, care constă nu în producerea sau asigurarea unui serviciu esențial pentru populație, ci în controlul social asupra oamenilor.¹¹

De aceea, pentru a înțelege mai bine structura socială și capacitatea ei de transformare este necesar să se facă o diferențiere clară nu numai între nomenclatura sovietică și societate, ci și între nomenclatură și conducerea propriu-zisă a statului.

Așa cum pentru societățile capitaliste facem distincție între orânduirea de stat și conducerea care folosește aparatul de stat, la fel trebuie să procedăm și în cazul țărilor socialiste. În timp ce aparatul este pregătit pentru a urma direcția generală a politicii interne și externe a clasei conducătoare, conducerea propriu-zisă a fost întotdeauna teatrul unor dispute vehemente în ceea ce privește linia politică. *Conflicte* violente au izbucnit din când în când între Stalin și Troțki sau Buharin, între Hrușciiov și Malenkov, iar mai târziu între Hrușciiov și Brejnev, între Gorbaciov și Lukianov etc. În termenii structurii de clasă, aparatul corespunde întrebării lui Lenin, referitoare la clasa care va deține puterea, în timp ce *conflictul* politic dintre diverse fracțiuni din vârful ierarhiei se rotește în jurul întrebării: cine va exercita puterea în numele clasei conducătoare: Stalin sau Buharin, conservatorii sau reformiștii, moderații sau radicalii etc.

Această distincție explică de ce, pe baza direcției generale a politicii, se poate prevedea clar poziția sau atitudinea nomenclaturii față de orice problemă dată. În schimb, datorită autonomiei de care s-a bucurat conducerea, era dificil să se prevadă care va fi opțiunea sau atitudinea predominantă a unui conducător, în cazul unui eveniment sau a unei *crize* specifice. Acest lucru este valabil în special când un conducător autoritar a reușit să-și consolideze puterea. Nimeni nu a putut prevedea evoluția lui Stalin la sfârșitul anilor '20 și începutul anilor '30 ai secolului trecut, sau acțiunea lui Hrușciiov de demascare a cultului personalității lui Stalin.

Totuși, conducerea n-a fost o variabilă total independentă. Am văzut ce s-a întâmplat cu Hrușciiov sau Gorbaciov când politicile lor au intrat în *conflict* cu interesele nomenclaturii. Într-adevar, aparatul (nomenclatura) de stat și partidul au fost și au acționat ca o puternică forță conservatoare. Prin urmare, când un nou conducător autoritar încerca să inițieze schimbări de structură care puteau afecta

prerogativele și privilegiile nomenclaturii, el le-a putut realiza numai când a avut loc o dislocare în structura puterii, un schimb de gardă la Kremlin, de exemplu, care a produs în cadrul nomenclaturii o ruptură de o asemenea amploare încât s-a dat câștig de cauză celor ce susțineau schimbarea. În Uniunea Sovietică prăpastia dintre generații a ieșit la iveală după moartea lui Brejnev și a făcut posibilă venirea la putere a lui Gorbaciov, deși aceasta nu s-a produs fără obstacole și *conflicte*.

În URSS, prăpastia dintre generații devenise un fenomen politic: vechea gardă a lui Brejnev se crampona cu obstinație de putere, barând drumul noilor veniți în Biroul Politic, în vreme ce vârsta medie în organul suprem al puterii era de 70 ani. În aparență, vechea gardă se teme de faptul că noua generație va gândi și va acționa în mod diferit. Ceea ce evenimentele ulterioare au confirmat această bănuială.

Uniunea Sovietică a fost țara în care totalitarismul cu toate trăsăturile caracteristice a cunoscut o amplă realizare în practică. Totalitarismul bolșevic ca „virus” social a creat o acută „epidemie” de *contradicții* și *conflicte* în societatea sovietică care își trag originea încă din momentul loviturii de stat de la Petrograd din octombrie 1917 urmată de războiul civil, de lichidarea proprietății private, în urma căreia milioane de oameni, popoare întregi s-au pomenit dezmoșteniții soartei în schimbul paradisului promis pe pământ, de nimicirea „dușmanilor poporului”, de înlăturarea tuturor partidelor politice existente în Rusia, cu excepția celui bolșevic, iar împotriva structurilor vechii puteri și a adepților acesteia a fost utilizată forța¹².

Toate aceste experimente și transformări de ordin social, plus multiplele probleme de ordin economic și național, au stat la baza genezei *conflictului* în societatea sovietică, care după 1940/1944 au fost implimentate și în RSS Moldovenească.

Note:

¹ Apud Muray Yanovitch, *Social and Economic Inequality in the Soviet Union*, New York, Sharpe, 1977, p.5.

² Шкарятян О. И., Проблемы социальной структуры рабочего класса СССР, Moscova, 1970, p. 153.

³ P.N. Fedoseev, *Revoluția științifică și tehnică și clasa muncitoare*, în «Рабочий класс и современный мир», nr. 1., 1986.

⁴ Шахназаров Г. К., Социалистическая демократия: некоторые вопросы теории, ed. a 2-a, Moscova, Polizdat, 1974, p. 56-57.

⁵ Viktor Zaslavsky, *The Neo-Stalinist State*, New York, Sharpe, 1982, p. 45.

⁶ „Znanie”, Moscova, nr. 6, 1987, p. 59.

⁷ Rodovan Richta, *Civilizația la răscruce*, București, Editura Politică, 1970, p. 47.

⁸ „La recherche”, Paris, nr. 14, iulie – august 1981, p. 614.

⁹ Tatiana Zaslavskaja, *Factorul uman în dezvoltarea economiei socialiste și a echității socialiste*, în „Kommunist”, septembrie 1986, p. 61-73.

¹⁰ „Moskovskie Novosti”, nr. 1, 1988.

¹¹ Walter D. Connor, *Socialism, Politics and Equality*, New York, Columbia University Press, 1979, p. 79-80.

¹² Vezi: Ю.М.Воронов. Становление идеократии: истоки, ментальность, аппарат (1917-1929). – Иваново, 1992; Милован Джилас. Лицо тоталитаризма. Москва, 1992; Ion Ciupercă. Totalitarismul – fenomen al secolului XX – Iași, 1995.

DOCUMENTAR

UNELE ASPECTE ȘI PROBLEME ALE INSTRUIRII TEOLOGICE DIN BASARABIA (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)

Diana EȚCO,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

QUELQUES CARACTERISTIQUES DE L'INSTRUCTION THÉOLOGIQUE EN BESSARABIE

Dans l'éducation de Bessarabie un rôle important a représenté l'école théologique. Il a été le principal pilier dans la construction de la prochaine génération, principal soutien d'éducation et de formation des générations futures. En ces jours l'église a été le garant du pouvoir d'Etat Russe. Pour cette raison, l'Etat russe a réalisé d'importants investissements dans le développement de l'enseignement théologique. Par conséquent, dans la seconde moitié du XIXe siècle, témoin d'une éducation théologique Bessarabie développement intensif. Si dans la première moitié a été ouverte une seule école spirituel, puis, dans la seconde moitié a été ouvrir trois autres écoles spirituelle: école spirituelle à Balti. Puis elle a été transférée à Edinet. Une école spirituelle a été ouvert en Ismail. Et, une réalisation importante a été l'ouverture de diocésain école pour les filles en Chisinau. Ces écoles étaient des écoles secondaires spécialisées. Ils étaient équipés d'installations pour accueillir des logements étudiants et assurer la nutrition des élèves. Les étudiants ont reçu des bourses d'études. Nous avons présenté dans cette étude une analyse des problèmes que les écoles théologiques ont dû faire face durant cette période. Nous avons également examiné les succès obtenus en ce moment. Comment ont été obtenus. Sans doute école théologique bessarabien a donné la Bessarabie remarquables personnalités. Elle a joué un rôle important de formation la génération des intellectuels qui a décidé l'avenir de la Bessarabie en 1917-1918.

Veriga forte din sistemul de învățământ basarabean îi revenea învățământului teologic. Școala teologică din Basarabia era considerată o școală puternică, și chiar o valoroasă pepinieră de viitoare personalități, printre care se numără:

Alexandru Boldur, Mihail Ciachir, Paul Mihail, Emilian Ghepețchi, Ioan Stoicov, reprezentanți ai familiilor Donici, Baltaga și mulți alții. Învățământului teologic îi revenea importantul rol de difuzare a instruirii în masă. Discipolii acestei școli urmau să-și aducă contribuția la formarea mentalității poporului pe care urmau să-l păstorească. De aceea școala teologică era cea mai favorizată din partea statului. Beneficia de o substanțială susținere materială.

Și dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Basarabia funcționa doar o singură școală spirituală, atunci, în a doua jumătate a secolului s-a reușit să se deschidă alte câteva școli noi. Aceste școli reprezentau instituții de învățământ teologic primar, care se înscriau în lista școlilor de categoria a doua. Ele funcționau în baza mijloacelor financiare colectate de la preoțimea locală și a celor furnizate de sinodul de la Petersburg. Termenul de studii la școlile spirituale de băieți era de patru ani. Absolvenții școlii aveau dreptul de a se înscrie în clasa întâia a Seminarului teologic. La studii erau admiși copiii între 10 și 12 ani, care puteau să citească în limba rusă și în slavonă, să scrie în limba rusă, cunoșteau rugăciunile și predicile principale și știau pe de rost primele două colonițe ale tăbliței înmulțirii.

În continuare vom urmări circumstanțele ce au favorizat deschiderea instituțiilor respective și o scurtă caracteristică a funcționării lor.

Drept consecință a aplicării reformelor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în învățământul teologic au fost mobilizate toate eforturile autorităților țariste pentru asigurarea unui proces de studii cu succes în școlile spirituale. În acest sens congresul eparhial al clerului din circumscripția Chișinău care a avut loc la 1869 a supus unor dezbateri furtunoase problema pregătirii copiilor clerului pentru continuarea studiilor în școala spirituală. După cum se știe, principalul obstacol în asigurarea unui randament maxim în procesul de studiu era necunoașterea limbii ruse de către copiii autohtoni. Prin urmare, putem să intuim doar drama acestor elevi, care erau impuși să studieze într-o limbă completamente neînțeleasă pentru ei, și, precum era și firească, aceasta făcea imposibilă asimilarea materialului de studiu la nivelul solicitat. Lor nu le rămânea altceva decât să-l tocească pe de rost, fiind evidente anticipat rezultatele proaste ale unei instruirii de acest gen. Autoritățile țariste, în loc să ia atitudine, modificând sistemul de predare în favoarea limbii române, fie și parțial, au abordat într-o manieră tradițională lor problema respectivă. S-a elaborat un plan coerent și complex de măsuri coercitive, care vizau rusificarea perseverentă a acestor copii. Astfel, revizorul Kerski, însărcinat de conducerea Seminarului Teologic din Chișinău să inspecteze școala spirituală din acest oraș și-a structurat întreg raportul, elaborat în baza controlului efectuat, pe vituperarea principalului inconvenient depistat de el în organizarea procesului instructiv-educativ în școala spirituală din Chișinău – necunoașterea temeinică a limbii ruse de către elevii ce-și făceau studiile aici¹. Congresul a fost deosebit de receptiv la apelul de rusificare a copiilor clerului basarabean lansat de acest revizor. Prin urmare, congresul a decis să se intervină pe lângă arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Antonie să exercite presiune față de clerul local în vederea intensificării implementării limbii ruse în școlile rurale teologice și în special, în clasa pregătitoare a școlii spirituale².

Luând atitudine față de contingentul de elevi exagerat de mare al școlii spirituale de băieți din Chișinău, congresele eparhiale din 1867 și 1869 au decis să deschidă o nouă școală spirituală.

S-a convenit ca ea să fie amplasată în orașul Bălți, formându-se o circumscripție școlară nouă (cea a Bălțului), din care făceau parte județele Hotin, Iași, Soroca, și o parte din județul Orhei. În prima circumscripție școlară, cea a Chișinăului, rămânând la școala spirituală de băieți județele Chișinău, Tighina, Cetatea Albă și restul județului Orhei. Școala spirituală din Bălți s-a deschis la 1 septembrie 1869, cu un contingent școlar de 174 de elevi³.

Conform deciziei Sfântului Sinod pentru asigurarea activității ambelor școli spirituale din Basarabia se transfera din bugetul său suma de 19.773 ruble 66 copeici anual. Pentru școala spirituală de băieți din Chișinău se alocau 4.020 rub. din contul direct al Sf. Sinod de la Petersburg, și 5.524 ruble din veniturile eparhiale locale (suma finală – 9.712 ruble); iar pentru școala spirituală de băieți din Bălți se alocau din bugetul Sf. Sinod – 500 ruble și 966 ruble din veniturile eparhiale Chișinăului (suma finală – 10.161 ruble). Veniturile eparhiale locale se identificau prin donațiile clerului în sumă de 7.000 ruble, donațiile mănăstirilor (a treia parte din veniturile de la lumânări), plusvaloarea de la vânzarea lumânărilor pe eparhie. Inițial școala spirituală din Bălți funcționa într-un local arendat, ceea ce mai devreme ori mai târziu ar fi impus problema construirii unui edificiu nou prevăzut premeditat pentru școală, ceea ce s-a și produs curând, precum era de așteptat. Soluția la care s-a convenit era de a construi noua școală nu la Bălți, precum ar fi fost firesc, ci la Edineț. Autorii ei, luând această decizie au fost ghidați de anumite raționamente cu caracter materialist. Precursorul ei, arhiepiscopul Pavel, motiva prin faptul că Edinețul s-ar fi aflat în centrul Basarabiei de nord, terenul unde urma să se înalțe noua clădire se oferea de proprietarul locului în condiții foarte avantajoase, lemnul de construcție la Edineț era mai eften decât în toate celelalte localități, iar proprietarul târgului local și locuitorii orașului au făgăduit o ofertă de 200 de ruble⁴.

Pornind de la circumstanțele deosebit de favorabile expuse mai sus, congresul eparhial din 1872 a adoptat decizia de a se începe în anul curent lucrările de construcție a școlii spirituale din Edineț. Pentru a se asigura bunul mers al lor, autoritățile eparhiale au luat un împrumut de 15.000 de ruble pe un termen de patru ani fără dobânzi de la episcopul de onoare al școlii din Edineț F. N. Marcoci. În termen de trei ani lucrările de construcție au fost finalizate, dându-se în exploatare la finele anului 1875 școala spirituală de băieți din Edineț⁵.

La începutul secolului XX, în anul școlar 1904-1905, administrația școlii spirituale din Edineț era reprezentată de directorul școlii, profesorul de catehism și statut bisericesc, candidatul în teologie Ilarion Iațcovișchi, și directorul adjunct; profesorul de Istorie Sfântă, candidatul în teologie Ivan Saharov.

Contingentul cadrelor didactice era reprezentat de profesorul de limbă rusă și slavonă bisericească, în clasa întâia studentul seminarului, Petre Șostacovșchi; profesor de același obiect în restul trei clase, de asemenea de aritmetică în secția paralelă, candidat în teologie Maxim Tucichevici; profesorul de limbă greacă – candidatul în teologie, Tiron Stepcovschi; profesorul de limba latină, candidat în

teologie, Zosim Terghitanschi; profesorul de aritmetică, candidatul în teologie, Langhin Canțevici; profesorul de cânt bisericesc, absolventul seminarului teologic, Alexandru Spinei; profesorul în clasa pregătitoare, studentul seminarului din Chișinău, Mihai Păun.

Școala dispunea de secții paralele la trei clase. Inițial, în momentul transferării școlii spirituale din Bălți la Edineț, contingentul școlar era format din 163 elevi, în 1890, numărul lor a crescut, ajungând la 248. Dar, începând cu anul 1900 se înregistrează o reducere considerabilă a contingentului școlar prin restricția impusă de autorități privitor la limitarea numărului de abiturienți din păturile laice, prin urmare în primii ani ai sec. al XX-lea numărul elevilor varia între 191 și 197, dar, evolutiv, la finele primului deceniu numărul de elevi a început să crească. În 1909 la școala din Edineț își făceau studiile 220 de elevi, în 1910 – 242 elevi, dintre care 192 erau copiii ai clerului, 50 copii ai nobilimii.

La întreținere deplină din partea eparhiei erau 70 elevi, la întreținere parțială – 4 și 2 bursieri. Secții paralele în 1910 funcționau pe lângă clasele I, II și III.

În anul de studiu 1911-1912, contingentul școlar era format din 242 elevi, repartizați pe clase în felul următor: clasa a IV-a – 40, cl. a III-ia de bază – 29, în cl. a III-ia paralelă – 30, în cl. a II-a de bază – 23, în cl. a II-a paralelă – 25, în cl. I-ia de bază – 31, în cl. I paralelă – 30, în clasa pregătitoare – 34.

Contingentul profesoral era format din 11 persoane.

În biblioteca fundamentală a școlii erau înregistrate 901 titluri de cărți, în 2810 de exemplare; în biblioteca școlară erau înregistrate 1189 de titluri de cărți în 1600 de exemplare; titluri de manuale – 180 în 2060 de exemplare.

Pentru întreținerea școlii s-au cheltuit din sumele alocate de eparhie; 1) 19040 rub. 98 cop. pentru întreținerea personalului didactic; 2) 11069 – pentru întreținerea elevilor; 3) 7797 rub. – pentru administrarea gospodărească; 4) 300 rub. – pentru biblioteca fundamentală și școlară; 5) 100 r. – pentru cancelaria școlară; 6) 171 – pentru spitalul școlii; 7) 1707 rub. 25 cop. – pentru cheltuieli extraordinare; în total – 40259 rub. 94 cop.

La sfârșitul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, modestul triumfi al școlilor spirituale din Basarabia (școlile spirituale de băieți din Chișinău și Edineț, școala eparhială de fete din Chișinău) a fost completat de o nouă școală de acest gen – școala spirituală de băieți din Ismail.

Contingentul școlar exagerat caracteristic pentru școala spirituală de băieți din Chișinău a generat problema deschiderii unei noi școli spirituale. Printr-o repartizare uniformă a elevilor la ambele școli s-ar fi rezolvat problema claselor supraaglomerate. Luând atitudine vizavi de această problemă, congresul eparhial al clerului din 1890 a decis deschiderea unei noi circumscripții școlare de Ismail. Din cadrul ei făcea parte întreg județul Ismail, districtul III și IV din județul Cetatea Albă, și districtul III din județul Tighina.

Tot în cadrul acestui congres a fost supusă dezbaterilor problema finanțării viitoarei școli spirituale. S-a stabilit aproximativ bugetul al instituției și sursele ei de venit. Prin urmare, au fost fixate cotele din veniturile bisericești, salarizarea personalului administrativ și a corpului didactic. S-a mai propus ca autoritățile

ecleziastice eparhiale să intervină pe lângă Sfântul Sinod pentru a obține în contul școlii un transfer banesc în suma de 6350 de ruble.

Datorită importanței sale vitale pentru eparhia Chișinăului și Hotinului, congresele eparhiale din 1891 cât și din 1892 au abordat invariabil problema deschiderii unei școli spirituale la Ismail. În cadrul lor a fost elaborat cu scrupulozitate mecanismul de deschidere și funcționare a viitoarei instituții de învățământ⁶.

Aruncând o privire retrospectivă asupra evenimentelor de atunci din Imperiul Rus, vom stabili adevăratul motiv, care impunea deschiderea unei noi școli spirituale în eparhia Chișinăului și Hotinului, și anume la Ismail. Conform tratatului de pace de la Paris din 1856, cele trei județe din sudul Basarabiei au fost retrocedate. Principatului Moldovei, care în 1859 s-a unit Țara Românească, formându-se statul român moder. Până la reîncorporarea lor în cadrul Imperiului rus, aici, între timp, s-a format și activa un nou contingent de preoți, care vorbeau o română perfectă, instruiți în spiritul tradițiilor ecleziastice vechi românești. Această realitate, evident, era intolerabilă pentru noile autorități țariste, care și-au reînnoit mandatul de recupare a acestei regiuni prin tratatul de la Berlin din 1878. Pentru a extirpa orice reminiscență de românism din aceste teritorii, precum era și firesc, urma să fie angrenată în mod clasic biserica și școala. Iată și simpla explicație a laborioaselor eforturi ale autorităților țariste și nesfârșitele dezbateri ale congreselor eparhiale de a deschide o școală spirituală în sudul Basarabiei. Se cerea stringent pregătirea cadrelor noi clericale. E foarte curios că această regiune între timp a fost lipsită de păstorii ei. Autoritățile țariste au decis de a elibera din serviciu toți preoții celor trei județe care nu posedau limba rusă.

Astfel, în urma cumulării tuturor eforturilor Sfântul Sinod de la Petersburg a aprobat deschiderea la 1 iulie 1893 a școlii spirituale de băieți din Ismail. S-a decis ca școala să funcționeze în incinta unei clădiri, care a fost donată de cetățeanul Juravliov pentru a se deschide o școală destinată copiilor săraci din pătura clerului. Inițial, în anul de studiu 1893-94, contingentul școlar al școlii din Ismail a fost format prin transferarea aici a 72 de elevi din toate clasele școlii spirituale de băieți din Chișinău. Ulterior, deja în următorul an școlar a fost deschisă clasa pregătitoare în cadrul școlii din Ismail, ceea ce a contribuit esențial la sporirea considerabilă a contingentului școlar. De exemplu în 1899-1900 aici erau antrenați în procesul de studiu 176 de elevi, dintre care marea majoritate erau din pătura clerului: 139 de elevi, iar restul 37 – de “origine” laică⁷.

Realizarea cu succes a programului de studiu în școlile spirituale era împiedicată de manualele școlare neadecvate prevăzute de programa autorizată de Sf. Sinod. Pentru a depista lacunele acestor lucrări a fost formată o comisie școlară specială, ale cărei constatări urmau să fie puse la dispoziția arhiepiscopului eparhial, iar acesta, la rândul său, să le facă cunoscute comitetului școlar de pe lângă Sf. Sinod.

Conform concluziilor făcute de comisia în cauză, un manual “difcil” era “Cursul primar de studii creștin-ortodoxe”, prevăzut pentru predarea Legii Domnului în clasa pregătitoare. În primul rând, se remarca, că această lucrare nu corespunde după formă și conținut dezvoltării intelectuale a elevilor de vârstă respectivă. Materialul e expus comprimat și abstract, însoțit de un vocabular neînțeles, înțesat de arhaisme, precum și fraze întregi arhaice, prezentate într-o formă lexicală

complicată. Prin urmare, utilizarea acestui manual la predarea materiei de studiu, obliga profesorul să transforme lecțiile în ore de lectură explicativă etc.

În manualul pentru limba latină “Gramatica limbii latine pentru școlile teologice”, autor M. Mihailovschi, s-a stabilit că nu există o continuitate între subiectele prevăzute pentru cursul de studiu al claselor a II-a, a III-ia și a IV-a. Pentru a se înlătura neajunsul indicat, în calitate de manual, în școlile spirituale se utiliza lucrarea “Îndrumar primar pentru studierea limbii latine” de același autor. Lucrarea în cauză includea atât gramatica, cât și crestomația. Deși era recomandată de Comitetul școlar pentru a fi utilizată ca supliment la limba latină, avea o serie de neajunsuri: lipsa capitolului despre utilizarea declinărilor, nu era indicată succesiunea timpului la *ut obiectivum* după *verba timendi*, nu era explicată cauza utilizării diferitor conjuncții, erau expuse confuz regulile utilizării cazului genitiv, nu era stabilită o demarcație a formelor lui: *genetivus subiectivus, objectivus și predicativus*. De asemenea, se sublinia, că, în general, regulile nu erau expuse concis și exact⁸.

Pentru restul materiilor de studii predate în școlile spirituale erau utilizate următoarele manuale: pentru limba greacă – “Cursul de limbă greacă”, autor M. Grigorevschi; pentru geografie “Cartea de știință a geografiei”, autor Smirnov; pentru predarea aritmeticii “Cursul sistematic de aritmetică”, autor A. Chiselev; pentru predarea limbii ruse – “Scurtă gramatică a limbii ruse”. În urma testărilor organizate la finele anului școlar 1904-1905 în școlile spirituale din Basarabia, 77,9% din contingentul total de elevi, care-și făceau studiile în aceste instituții, au prezentat rezultate satisfăcătoare la însușirea materiei școlare. Ca de obicei, în baza analizei rezultatelor obținute, s-a constatat că cea mai proastă reușită a elevilor e atestată la limba rusă și slavona bisericească, iar cea mai bună – la catehism și geografie⁹.

Cauzele nereușitei școlare, autoritățile ecleziastice în raporturile lor, le identificau categoric în naționalitatea elevilor. Se sublinia, că marea majoritate a lor provin din autohtoni și alte familii de origine străină celei ruse.

De exemplu, la 1905, din punct de vedere al componenței etnice, la școala spirituală din Ismail, din contingentul total de 113 elevi: 46 erau români, 35 bulgari, 2 – greci și doar 30 – ruși.

“Elevii străini (neruși, în special-români – n.n.) – se sublinia cu indignare în darea de samă anuală a școlilor spirituale prezentată administrației seminarului teologic din Chișinău la 1905 – nu numai că foarte prost posedă rusa, ba mai mult ca atât, majoritatea din ei își permit să formuleze răspunsul în gând, desigur, în limba lor maternă, ca abia apoi, să-l traducă stângaci în limba rusă¹⁰.”

Autoritățile rusești nu numai că erau indignate de faptul că elevii români “îndrăzneau să gândească” în limba lor maternă, dar au decis să interzică până și acest lucru. Pentru a înlătura cauzele nereușitei școlare, (principala, evident era necunoașterea de elevi a limbii ruse, limba de predare în exclusivitate în școlile spirituale) autoritățile ecleziastice au adoptat următoarea hotărâre. S-a decis în baza articolului 60 al statutului școlar să se interzică elevilor categoric să vorbească în altă limbă afară de limba rusă, atât în timpul orelor, cât și în timpul extrașcolar, la gazde și în propriile familii.

Treptat, de la deschiderea școlii spirituale din Ismail ieșeau la iveală un șir de inconveniente legate de amplasarea nereușită a școlii în această localitate. În special,

era evident pe timp de iarnă. Foarte mult lăsau de dorit căile de comunicații. Erau, practic, imposibile legăturile cu Chișinăul. Acest neajuns afecta funcționarea școlii din punct de vedere material. De aceea, atât în cadrul congreselor clerului din circumscriptia Ismailului, cât și al celor eparhiale s-a pus problema transferării școlii din Ismail la Chișinău. În capitala provinciei urma să fie construit un local special. Pentru aceasta s-a propus ca arhiepiscopul să obțină autorizația Sfatului Sinod de a aloca, din veniturile mănăstirilor din Basarabia închinată peste hotare, suma de 150 mii de ruble. Însă, Sf. Sinod a refuzat eliberarea acestei sume de bani, iar clerul local, la rândul său, nu dispunea de mijloacele financiare respective. De aceea congresul clerului eparhial din 1909 a luat decizia de a comasa școala spirituală din Ismail cu cea din Chișinău. Inițial, la cea din Chișinău urma să se deschidă suplimentar secții paralele în baza contingentului școlar al instituției din Ismail. Această soluție ar fi generat în continuare anumite inconveniente de alt ordin. Se impunea în primul rând extinderea esențială a localului școlii din Chișinău. Din aceste considerente problema școlii din Ismail a rămas, deci, pe rol până la finele anului 1917¹¹.

Școlile spirituale din Basarabie dispuneau de o structură și organizare administrativă similară școlilor teologice din Rusia.

Drept consecință a afirmării noilor curente politice înregistrate în societate rusă, se observă o tendință de marginalizare a școlii teologice, dându-se preferință instruirii laice. Această realitate s-a afirmat prin reducerea considerabilă a contingentului de elevi în școlile spirituale. Luând atitudine de fenomenul în cauză congresele eparhiale de la finele primului deceniu al sec. al XX-lea (1908, 1909 și 1910) au pus în mod constant problema fuzionării celor trei școli spirituale din Basarabia (Chișinău, Edineț, Ismail) în una singură. Dar această încercare a rămas doar la nivel de tentativă.

Anul 1917 este ultimul an de funcționare a școlilor spirituale sub regimul imperial al Rusiei. An, care s-a caracterizat nu numai prin dificultăți materiale, dar și printr-un șir de realizări pozitive, reformatoare, ce au impulsivat afirmarea principiilor naționale în sistemul teologic din Basarabia.

Note:

¹ Кишиневские епархиальные ведомости, 1868, nr. 24, p.789-790.

² Кишиневские епархиальные ведомости, 1873, nr. 22, p.499-500; Popovschi N., Istoria bisericii din Basarabia în veacului al XIX-lea sub ruși, Chișinău, 1931, p.180.

³ Кишиневские епархиальные ведомости, 1883, nr. 22, p. 499-500.

⁴ Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества, Кишинев, VII, p. 235-236.

⁵ Ibidem, VI, p.52-54.

⁶ Ibidem.

⁷ Кишиневские епархиальные ведомости, 1870, nr.15, p.423-426.

⁸ Popovschi N. Op. cit., p.179.

⁹ ANRM, fond. 218, inv.1, dosar. 428.

¹⁰ Popovschi N. Op. cit., p.90; 130; Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества, Кишинев, IX, p.23.

¹¹ Ibidem.

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „Declarația de independență a Republicii Moldova (27 august 1991): Semnificații, obiective, realizări”, 26 august 2010, Chișinău

În ziua de 26 august 2010, în Sala Mică a Academiei de Științe a Moldovei s-a desfășurat conferința „Declarația de independență a Republicii Moldova (27 august 1991): semnificații, obiective, realizări”. Primul mesaj, de salut, a aparținut viceprim-ministrului Republicii Moldova, Ion Negrei. Domnia Sa a subliniat că ziua de 27 august 1991 „a marcat un sfârșit și totodată un început” al perioadei 1940-1991. „Comunitatea științifică a adus un aport deosebit în ce privește obținerea independenței. Lumea savanților a fost cea care a pronunțat acele adevăruri pe care societatea le-a ascultat”. Președintele Academiei, Gheorghe Duca a menționat că „problema este destul de serioasă. Republica Moldova fiind cunoscută ca o țară vulnerabilă în plan european”. Aceasta se datorează „problemelor care nu le-am rezolvat de-a lungul anilor”. Însă dincolo de incertitudinile care există, ziua e una cu implicații benefice și trebuie valorizată ca atare.

Directorul Institutului de Istorie, Stat și Drept, Dr. Gheorghe Cojocaru, s-a referit la faptul că „știința istorică nu dispune de un punct de vedere conceptual” în ce privește ziua de 27 august 1991 și implicațiile ei. De aici rezultă necesitatea unei paradigme. „Liberalizarea a început în anul 1988”, în cazul RSSM, „strada” fiind cea care a dictat până către anul 1990. Atunci, ca urmare a alegerilor pentru Sovietul Suprem, devenit în scurt timp Parlament, reprezentanții de frunte ai „străzii” au devenit deputați. „O problemă care trebuie neapărat dezbătută e cum s-a materializat această independență” care de fapt e „un proiect ce aparține societății noastre”.

Profesorul Andrei Smochină a pus accentul pe esența democratizării, luând ca punct de pornire faptul că Declarația de Independență a consfințit un set de principii „care sunt obligatorii pentru viața socială a statului nostru”, s-a oprit asupra aspectelor problematice apărute după 1991. Printre acestea s-au numărat contradicțiile, tendințele nihiliste și denaturările și abaterile de la valorile democrației liberale.

Fostul deputat în primul Parlament al republicii și ambasador în Federația Rusă, Anatol Țăranu, a evocat atmosfera primelor alegeri libere, cu bază de alternativă, din februarie și martie 1990. În cele 380 de circumscripții au fost înregistrați în total 2069 candidați. A evocat faptul că la etapa inițială, implicarea KGB-ului, în mișcarea de democratizare a fost una majoră. S-a oprit asupra rezistenței enorme față de schimbări, care era resimțită pe mai multe paliere. În cazul Republicii Moldova aceasta s-a manifestat mai ales prin atitudinea aleșilor, dar și reprezentanților diferitor structuri din raioanele din stânga Nistrului.

Doctorul în Istorie Ion Varta s-a oprit în special asupra istoricului Frontului Popular din RSSM/Republica Moldova și idealurile promovate de acesta în anii 1988-1991. Profesorul Valeriu Cozma a vorbit despre „Independența Republicii Moldova între „idei” și „realitate”, propunând abordarea echidistantă și obiectivă a tuturor etapelor parcurse de R. Moldova după anul 1991, inclusiv a celei a agravării crizei economice și sociale în a doua parte a anilor '90.

Conferința a fost încheiată de comunicarea doctorului în filozofie, Victor Juc, care a prezentat etapele „instituționalizării sistemului politic din Republica Moldova”.

Marius TĂRĂȚĂ,
doctor în istorie

CUPRINS

STUDII

- Sergiu TABUNCIC.** Habitatul rural din Țara Moldovei în secolele XIV-XV: dimensiuni economice (cu observații speciale asupra arealului dintre Prut și Nistru) (II) 3
- Sergiu BACALOV.** Boierimea Țării Moldovei la începutul epocii moderne (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea) (II) 18
- Vladimir ȚĂRANOV.** Renașterea și evoluția statalității moldovenești 36
- Igor CAȘU.** Teroarea stalinistă în Moldova sovietică (II) 53
- Anatol ȚĂRANU.** Din istoria participării Rusiei în geneza și reglementarea conflictului în raioanele de est ale Republicii Moldova 69
- Silvia CORLĂȚEANU-GRANCIUC.** Probleme de cultură în Republica Moldova. Evoluția teatrului și a arte teatrale între „reflecții și contraste” 89

POLEMICI

- Leonid BULMAGA.** Considerațiuni cu privire la cauzele foametei din anii 1946-1947(II) 114

COMUNICĂRI

- Eugen CERNENCHI.** Organizarea activității diplomatice a Țării Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea (în opera lui Dimitrie Cantemir) 138
- Veaceslav CIORBĂ.** Politica regimului totalitar comunist față de clerul Bisericii Ortodoxe din RSS Moldovenească (1944-1989) 151
- Ovidiu TURTUREANU.** Diferențiere socială și conflictul social în societatea sovietică 169

DOCUMENTAR

- Diana EȚCO.** Unele aspecte și probleme ale instruirii teologice din Basarabia (a doua jum. a sec. al XIX-lea) 174

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Marius TĂRĂȚĂ.** Conferința științifică „Declarația de independență a Republicii Moldova (27 august 1991): semnificații, obiective, realizări”, 26 august, 2010 Chișinău 181

CONTENTS

STUDIES

- Sergiu TABUNCIC.* Rural habitat of Tara Moldovei in the 14th-15th centuries: economic dimensions (with special remarks on the Prut and Nistru area) (II)..... 3
- Sergiu BACALOV.* The nobility of the Moldovan Land at the beginning of the modern era (XVII – beginning of the XVIII centuries) (II) 18
- Vladimir ȚARANOV.* Revival and the development of Moldavian statehood..... 36
- Igor CAȘU.* Stalinist Terror in Soviet Moldavia (II)..... 53
- Anatol ȚĂRANU* Russia's Role in the apparition and reglementation of the conflict in the East of Moldova 1991-2001 69
- Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC.* Culture problems in Republic of Moldova. The theatre and theatrical art evolution between "reflections and contrasts" 89

POLEMICS

- Leonid BULMAGA.* Considerations on the causes of famine of 1946-1947 (II) 114

COMMUNICATIONS

- Eugen CERNENCHI.* Organization of the diplomatic activity in Moldova country in the 17th century-early 18th century (in Opera Dimitrie Cantemir) 138
- Veaceslav CIORBĂ.* The totalitarian communist regime's policy towards the Orthodox Church Clergy in Moldavian Soviet Socialist Republic (1944-1989) .. 151
- Ovidiu TURTUREANU.* Social differentiation and social conflict in the soviet society..... 169

DOCUMENTARY

- Diana EȚCO.* Some aspects and problems of theological training in Bessarabia (second half of XXth century)..... 174

SCIENTIFIC LIFE

- Marius TĂRĂȚĂ.* The Conference of the "Declaration of independence of the Republic of Moldova (August 27, 1991): meanings, goals, accomplishments". 26 August 2010, Chișinău 181

